

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього
НАН України»**

**МІГРАЦІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ МОЛОДІ:
МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ
ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ**

Монографія

Львів 2022

Біль М. М., Мульська О. П., Бараняк І. Є., Махонюк О. В., Карп'як М. О. Міграційна мобільність молоді: можливості та виклики розвитку людського потенціалу Карпатського регіону України / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М. М. Біль. Львів, 2022. 252 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-617-14-0029-0

У монографії розкрито теоретико-методологічні засади дослідження міграційної мобільності молоді та її людського потенціалу. Запропоновано й апробовано методичні підходи до аналізування міграційної мобільності молоді України загалом та Карпатського регіону зокрема. Результатом комплексного аналізу стали рекомендації щодо розробки системи моніторингу, демографічного прогнозування та концептуального обґрунтування пріоритетів регулювання міграційної мобільності молоді в синергії міграційної і молодіжної політики. Нові виклики російсько-української війни враховані для визначення пріоритетів стимулювання рееміграції молоді України та Карпатського регіону в умовах нестабільності.

Результати дослідження є корисними для органів державної влади й місцевого самоврядування, науковців, експертів у сферах регулювання міграції, молодіжної, освітньої та соціальної політики.

Рецензенти:

Васильців Тарас Григорович, д.е.н., проф.,

завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

Семикіна Марина Валентинівна, д.е.н., проф.,

професор кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет

Степура Тетяна Михайлівна, д.е.н., доц.,

доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Інститут адміністрування та післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (протокол № 9 від 14 грудня 2022 р.)

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2022

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження міграційної мобільності молоді та її людського потенціалу.....	8
1.1. Дослідження міграційної мобільності населення в теорії міграціології та економічної регіоналістики.....	8
1.2. Теоретико-правові засади дослідження міграційної мобільності молоді.....	16
1.3. Зміст і структура людського потенціалу.....	23
1.4. Капіталізація людського потенціалу молоді: процесний підхід.....	28
Розділ 2. Методичні підходи до аналізування міграційної мобільності молоді та її впливу на людський потенціал регіону.....	36
2.1. Інформаційне забезпечення аналізування міграційної мобільності молоді в Україні та регіонах.....	36
2.2. Емпірика впливу міграційної мобільності молоді на людський потенціал.....	42
2.3. Методики аналізування впливу міграції на розвиток країни та регіонів: диференційовані підходи.....	46
2.4. Вплив міграційної мобільності молоді на людський потенціал у соціологічних дослідженнях: особистісний і регіональний виміри.....	55
Розділ 3. Сучасні тренди та виклики інтенсифікації міграційної мобільності молоді України і Карпатського регіону.....	63
3.1. Нові виклики збереження людського потенціалу молоді України... ..	63
3.2. Демографічні та соціально-економічні особливості молоді областей Карпатського регіону.....	72
3.3. Міграційна мобільність молоді областей Карпатського регіону: статистична оцінка.....	80
3.4. Специфіка міграційної мобільності молоді: соціологічний вимір (приклад Львівської області).....	89
3.4.1. Методика соціологічного обстеження.....	89
3.4.2. Просторово-часові характеристики досвіду міграційної мобільності молоді.....	91
3.4.3. Особливості навчання і зайнятості молоді за кордоном.....	97
3.4.4. Вплив міграції на розвиток і капіталізацію людського потенціалу молоді.....	103
3.4.5. Можливості використання капіталізованого людського потенціалу в регіоні після повернення.....	118
3.4.6. Вікові особливості міграційної мобільності молоді.....	124

Розділ 4. Регулювання міграційної мобільності молоді України і Карпатського регіону: моніторинг та інформаційно-технічне забезпечення.....	129
4.1. Демографічний потенціал Карпатського регіону України: сценарне моделювання у проекції високої міграційної мобільності молоді.....	129
4.2. Система моніторингу міграційної мобільності молоді України: трирівнева модель.....	146
4.3. Інформаційно-технічне забезпечення регулювання міграційної мобільності молоді.....	151
4.4. Перспективи соціологічних досліджень міграційної мобільності молоді в умовах війни.....	153
Розділ 5. Стратегічні пріоритети та інструменти регулювання міграційної мобільності молоді як умови розвитку людського потенціалу України і Карпатського регіону.....	161
5.1. Пріоритети регулювання міграційної мобільності молоді з врахуванням політики зарубіжних країн у залученні людського потенціалу з України.....	161
5.2. Механізми та стратегічні пріоритети регулювання міграційної мобільності молоді в контексті розвитку людського потенціалу України і Карпатського регіону.....	170
5.3. Організаційно-економічні інструменти регулювання міграційної мобільності молоді Карпатського регіону України.....	193
5.4. Інструменти стимулювання реєміграції молоді України в умовах соціально-економічних турбулентностей.....	203
Післямова.....	209
Список використаних джерел.....	222
Додатки.....	239

ПЕРЕДМОВА

Нащадкам скажу – ми тут для вас і все.
Ви будете жити в тій Україні, про яку ми
мріємо і яку ми зараз відвойовуємо.

Василь Сліпак

Молодь відіграє вирішальну роль для майбутнього держави. Молодь не лише забезпечує демографічне відтворення населення, але й стимулює становлення громадянського суспільства. Молодь є потужним ініціатором прогресивних змін, що акумулює потенціал розвитку.

Саме молодь України є головним учасником революційних подій в Україні. Це довела Революція на граніті з голодуванням студентів 1990 року. Однією з ключових причин набуття Революцією Гідності національного масштабу був силовий розгін мирного протесту на Майдані Незалежності у Києві 30 листопада 2013 року, учасниками якого були здебільшого студенти. З 2014 року молодь масово вступила до лав Збройних сил України, щоб боронити східні рубежі країни. Ще до 2020 року середній вік загиблих воїнів, яким було присвоєно звання Героїв України, склав 34,5 років. У 2022 році лави Збройних сил та Сил територіальної оборони України насамперед наповнили молоді чоловіки і жінки віком до 35 років, багато з яких повернулись з-за кордону.

Окрім вагомого демографічного і суспільнотворчого значення молодь відіграє значну роль для розвитку територіальних громад та утворює успішність реформи децентралізації в Україні, адже діяльність молоді в громадах є продуктивною в усіх аспектах. Те саме стосується ролі молоді для інноваційного розвитку економіки (генерація нових рішень, знань, креативна діяльність) та розвитку ринку праці (конкуренція між поколіннями, трансфери знань).

Таким чином, молодь відіграє неоціненне демографічне, економічне, соціоєднє значення для кожної держави. В Україні молодь є головним рушієм змін та оборони від зовнішніх загроз.

Однією з характерних ознак молоді є її висока міграційна мобільність. Це водночас і перевага, і ризик – як для особи-мігранта, так і для держави та регіону походження. Специфічна вразливість молоді на початку трудового шляху та її активний пошук кращих умов навчання і праці обумовлюють необхідність додаткової державної підтримки. Реалізація молодіжної політики притаманна всім розвинутим державам, у тому числі європейським. Програма ЄС «Молодь в дії» з супровідними проектами є потужним регулятором проактивної життєвої стратегії молоді. Україна перебуває на складному шляху до повноправного членства в ЄС. Тому адаптація підходів підтримки молоді в державах ЄС з дотриманням прав мобільності має бути в основі вироблення

нової концепції синергії державної молодіжної і міграційної політики України з врахуванням регіональної специфіки.

В Україні державна підтримка молоді зазнала якісних трансформацій у 2021 році після прийняття нового Закону України «Про основні засади молодіжної політики», затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки, а також завдяки подальшому розвитку мережі молодіжних просторів у рамках реформи децентралізації. Водночас широкомасштабне російське вторгнення в Україну в 2022 році унеможливило продовження намічених заходів.

Незважаючи на те, що пріоритетами України в умовах війни є оборона та соціальний захист населення, підтримка молоді має залишатись серед національних завдань з інтеграцією цілей регулювання міграційної мобільності населення.

Аналіз молодіжної і міграційної політики в Україні за роки незалежності показав їхню слабку синергію. Наступний етап для України та регіонів має враховувати пошук можливостей створення кращих умов розвитку людського потенціалу молоді на батьківщині, забезпечення циркулюючої міграції зі стабільними реєміграційними процесами.

Відтак актуальним науково-прикладним завданням є визначення, *якими мають бути нові стратегія і тактика державного регулювання міграційної мобільності молоді України, базово обґрунтовані в концептуальних положеннях синергії молодіжної і міграційної політики.*

Матеріали монографії є баченням авторського колективу щодо посилення такої синергії, зважаючи на реалії високої міграційної мобільності молоді України, особливо в прикордонному Карпатському регіоні (Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях).

Монографія узагальнює результати досліджень авторського колективу в рамках виконання гранту дослідницькими лабораторіями/групами молодих вчених НАН України «Міграційна мобільність молоді Карпатського регіону України: проблеми збереження та розвитку людського потенціалу» в 2021-2022 роках (державний реєстраційний номер 0121U110514).

Монографія складається з 5 розділів:

- *Перший підрозділ* присвячений теоретико-методологічним засадам дослідження міграційної мобільності молоді та її людського потенціалу;

- *Другий підрозділ* розкриває методичні підходи до аналізування міграційної мобільності молоді та її впливу на людський потенціал регіону;

- *Третій підрозділ* містить результати аналізу сучасних тенденцій та викликів інтенсифікації міграційної мобільності молоді Карпатського регіону України;

- *Четвертий підрозділ* включає рекомендації щодо моніторингу та інформаційно-технічного забезпечення регулювання міграційної мобільності молоді Карпатського регіону України;

- *П'ятий підрозділ* характеризує стратегічні пріоритети та інструменти регулювання міграційної мобільності молоді як умови розвитку людського потенціалу України і Карпатського регіону.

Матеріали монографії є корисними для науковців, які займаються міграційною проблематикою, державних управлінців у сфері регулювання міграції, молодіжної, освітньої, соціальної політики.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Мар'яна Біль д.е.н., с.н.сп.	передмова, пп. 1.1, 1.2, 1.4, 2.4, 3.4 (3.4.1, 3.4.6), 4.3, 4.4, 5.2, 5.4, післямова, загальна редакція.
Ольга Мульська, д.е.н., с.д.	пп. 2.1, 2.2, 2.3, 3.3, 3.4 (3.4.4), 4.1, 4.2, 5.3.
Ігор Бараняк, к.е.н., н.с.	пп. 2.1, 3.2, 3.3, 3.4 (3.4.3, 3.4.5), 4.1.
Олександр Махонюк, к.е.н., м.н.сп.	пп. 2.4, 3.4 (3.4.1, 3.4.2, 3.4.3), 4.3, 4.4.
Марія Карп'як, к.е.н., с.н.сп.	пп. 1.3, 3.1, 3.4 (3.4.2, 3.4.3), 5.1.

РОЗДІЛ 1.

Теоретико-методологічні засади дослідження міграційної мобільності молоді та її людського потенціалу

1.1. Дослідження міграційної мобільності населення в теорії міграціології та економічної регіоналістики

Для розуміння поняття «міграційна мобільність» слід визначити зміст термінів, які його формують.

Термін «мобільність» в економічних дослідженнях можна розглядати за двома основними підходами: перший – з погляду зміни соціального, професійного, кваліфікаційного статусу особи (населення), її здатності адаптуватись до нових умов і можливостей; другий – з погляду зміни місця перебування на визначені відстань і час. Перший підхід передбачає розгляд таких видів мобільності, як професійна, соціальна, культурна, духовна та ін.; другий підхід визначає просторову, територіальну, географічну мобільність¹. В економічних дослідженнях дані категорії є доволі комплексними та включають усі види переміщень, у тому числі з міграційною, туристичною, діловою (відрядження) функціональністю. «Міграційна мобільність» має певну специфіку в трактуванні, оскільки фокусує увагу на просторово-часових характеристиках міграції в потенційному і реалізованому станах з врахуванням умов середовища та відображенням впливу на зміні людського потенціалу особи-мігранта.

Актуальним науковим завданням є поглиблення наукових дискусій щодо змісту міграційної мобільності населення як однієї з фундаментальних категорій міграціології з виявленням специфіки в економічних дослідженнях регіонального розвитку (економічної регіоналістики).

У сучасному глобалізованому світі, незважаючи на виклики пандемії COVID-19, дослідження міграції є дуже актуальними. Для України міграційне питання актуалізує увагу науковців на проблематиці зовнішньої трудової й освітньої міграції, формуванні та реалізації державної міграційної політики. Результатом численних наукових досліджень є виокремлення нової галузі знань в економічній науці – *міграціології*.

У вітчизняній теорії і практиці цілісного розуміння міграціології поки не сформовано. У Садова розглядає міграціологію як науку про міграцію – закони та закономірності переселення, просторово-часові властивості руху, форми організації міграційних процесів і їх наслідків, методів вимірювання ризиків та ефектів, моделювання міграційних ситуацій, міграційної політики та механізмів її реалізації (лат. «migratio» – переселення, грец. «logos» – вчення)².

¹ Біль М. М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика. Львів: ПАІС, 2018. 392 с., с. 20-21.

² Садова У. Я. (ред.). Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 263 с., с. 14.

Н. Бортник і Н. Мороз визначають міграціологію як науку про кількісно-якісні характеристики міграції та всі процеси, що з нею пов'язані, зосереджуючи таким чином на кваліметрії оцінювання³. Ця ідея розвивається з конкретизацією в системі знань аналітичної міграціології, яка, на думку М. Біль, включає сукупність методів і прийомів комплексного аналізу мобільності населення, спрямованих на наближення структурно-функціональних, нормативно-правових, соціально-культурних оцінок та вимірів проблемних явищ і процесів до вимог формування політики людського розвитку з позиції інтересів нової економіки, соціальної держави, інформаційного суспільства⁴.

Я. Петрова визначає міграціологію як особливу науку, предметом вивчення якої є концепція міграційної рухливості населення⁵. Натомість, у дослідженні М. Вербового обґрунтовується необхідність розвитку міграціології як окремого інтегрованого наукового напрямку, що інтегрує підходи різних галузей науки, дотичних до проблем трансміграції⁶.

Із визначених положень можемо узагальнити, що *міграціологія як наука є міждисциплінарним синтезом методології досліджень міграції як явища, процесу, системи, ознаки і форми мобільності населення з метою обґрунтування шляхів забезпечення її позитивної наслідковості для держави, суспільства й особистості*⁷. Позитивна наслідковість означає:

- для держави – забезпечення сталого розвитку зі збереженням людського потенціалу в конкурентних умовах глобального мобільного простору;
- для суспільства – забезпечення людського розвитку в умовах свободи вибору та реалізації права на мобільність;
- для особистості – можливості розвитку особистісного потенціалу та його капіталізації.

На рис. 1.1 визначено основні методологічні напрями та галузі знань міграціології, які найбільш активно розвиваються у суспільних науках та формують базове уявлення про міграцію.

Міграціологія є галуззю суспільних наук. Етимологія терміну, що містить грецьке «логос» вказує, що це передусім наука. Її слід вирізняти від міграцієзнавства як наукової дисципліни, яке нині активно розвивається на основі методологічних результатів досліджень міграціології⁸.

³ Бортник Н. П., Мороз Н. С. Міграціологія як наука про кількісно-якісні показники міграції населення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 9–15, с. 9.

⁴ Біль М. М. Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук. : 08.00.07. Вінниця, 2019. 40 с., с. 8.

⁵ Петрова Я. В. Теоретичні моделі дослідження міграційних процесів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2014. № 1101, Вип. 32. С. 56–64, с. 62.

⁶ Вербовий М. В. Феномен міграціології як окремого інтегрованого наукового напрямку. *International relations, Part «Economic sciences»*. 2018. № 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3508

⁷ Біль М. М. Міграційна мобільність населення в економічних дослідженнях: теоретичні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 1(47). С. 88–102. <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.088>

⁸ Кондратьєв Я. Ю., Римаренко Ю. І., Олефір В. І. Основи міграцієзнавства. Інститут держави і права НАН України. Київ, 2000. 424 с.; Малиновська О. А. Міграційні дослідження радянського періоду та їх вплив на сучасне міграцієзнавство в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2. С. 156–166.

Примітно, що міграціологія формується на стику сучасних досліджень соціоекономіки, демографії, просторології і регіоналістики. Виокремлення просторології обґрунтоване «просторовою» природою міграції, а саме її переважним розглядом як переміщення, руху населення в просторі і часі. Як зазначає Ю. Стадницький, сьогодні в науці відбувається «опросторення мислення»⁹. Розгляд міграції як просторового явища і процесу з прив'язкою до конкретних умов територіального розвитку дає змогу більш комплексно визначити її причини, стан і тенденції.

Рис. 1.1. Міграціологія як наука-міждисциплінарний синтез досліджень міграції населення

Джерело: узагальнено автором

Виокремлення регіоналістики серед наук, що формують міграціологію, обумовлене трендом управлінської регіоналізації розвитку. Відтак, міграційні дослідження на регіональному рівні набувають виняткового практичного значення. Децентралізація влади посилює роль регіонів як суб'єктів

⁹ Стадницький Ю. І. Просторологія: наука про просторові аспекти ефективності. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Економіка. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 1(47). С. 18–22.

регулювання різних процесів, у тому числі міграційних, що обумовлює специфікацію міграціологічних досліджень. Зростаюча роль регіонів вимагає методологічного обґрунтування їх посиленої функціональності, що має набувати випереджувачого характеру. Зокрема, як стверджує В. Малиновський, проблемним є хронічне запізнення наукової рефлексії щодо процесів, котрі відбуваються на регіональному рівні в умовах незавершеності становлення місцевих інститутів та їх реформування¹⁰.

Регіоналістика, незважаючи на її активний розвиток з 90-х років ХХ ст., до нині по-різному інтерпретується в галузях економіки, географії, історії, права, державного управління. Систему досліджень про регіони часто ще називають «регіоністика», «регіонознавство», «регіонологія», «регіоніка». Так, у праці І. Студеннікова регіоналістику запропоновано розглядати як напрям наукових досліджень комплексу чинників регіоналізації країни у взаємозв'язку з загальнодержавними управлінськими засадами, а регіонознавство – як наукову дисципліну щодо формування і розвитку регіонів¹¹.

Наше розуміння регіоналістики полягає в її розгляді як науки про регіони та процеси їх розвитку. Предмет і мета дослідження визначають науковий напрям регіоналістики – географічний (просторовий), історичний, політичний, економічний, соціокультурний.

Економічна регіоналістика включає комплекс досліджень про регіон як складну суспільну систему з визначеним ресурсним потенціалом, що відкрита до зовнішніх впливів, здатна розвиватись, інтегруватись і генерувати нові системні утворення.

Основними предметними фокусами економічної регіоналістики є:

- дослідження регіону за системним підходом як складної суспільної системи, яку формують поселенська, соціально-інфраструктурна, економіко-виробнича, освітня, працересурсна, фінансова, управлінська, інформаційна складові. Системний підхід дає змогу розглядати регіон як інституційну одиницю при формуванні територіальних міграційних систем;

- дослідження ендогенного потенціалу регіону, у тому числі його складових (людської, природно-ресурсної, інфраструктурної, фінансової, управлінської), визначення можливостей і доцільності залучення зовнішніх ресурсів;

- дослідження системи відносин регіону як суб'єкта управлінської діяльності, а також учасника міжрегіонального, транскордонного, міжнародного співробітництва;

- дослідження тенденцій розвитку регіону, економічного зростання з обмежувачими екологічними факторами, його конкурентоспроможності в глобальному просторі перерозподілу ресурсів, у тому числі людського потенціалу.

¹⁰ Малиновський В. Я. Українська політична регіоналістика в контексті сучасних суспільно-політичних викликів. *Вісник НІОУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 2(33). С. 95–104, с. 96.

¹¹ Студенніков І. Регіоналістика і регіонознавство: проблеми методології та категоріального апарату. *Регіональна історія України*. 2007. Вип. 1. С. 67–78, с. 70.

Економічна регіоналістика у фокусі досліджень міграційної мобільності населення передбачає постановку та розв'язання питань, пов'язаних з:

- формуванням і реалізацією міграційної мобільності населення як реакції на можливості використання людського потенціалу в регіоні у порівнянні до регіонів-реципієнтів у комплексі використання ендогенного потенціалу;

- визначенням пріоритетів неперервного покращення внутрішніх умов середовища людського розвитку регіонів в умовах високої міграційної мобільності населення. Пріоритети повинні визначатись у різних вимірах, оскільки регіони конкурують між собою за «людський потенціал» у межах країни, а також у глобальному просторі, що обумовлює поглиблення методології аналізування якісних параметрів їх прогресивних змін;

- обґрунтуванням концептуальних засад формування і реалізації регіональної міграційної політики, політики в інших сферах, що сприяють покращенню умов розвитку людського потенціалу.

Економічна регіоналістика у цілісній науці про регіони формує знання про міграцію як чинник та індикатор використання потенціалу регіону, вираженого в показниках соціальної й економічної ефективності.

Розвиток науки міграціології поступово вирізняє нові методологічні напрями та галузі знань, які формують міграціологічне знання. На рис. 1.1 методологічними напрями виділено фундаментальну й аналітичну міграціологію. Поглиблення методології аналітичної міграціології дозволяє говорити про формування міграційної кваліології.

Міграційна кваліологія передбачає формування методології та здійснення кількісно-якісної оцінки впливу міграції на різні явища і процеси. Як зазначає Т. Степура, кваліологія формується на теоретичних засадах якості, кваліметрії (кількісного виміру якості) та управління якістю¹². Якщо мова йде про якість міграції, то в першу чергу вона оцінюється: на рівні особистості – через впливи на капіталізацію людського потенціалу; на рівні суспільства, регіону, держави – через впливи на процеси людського розвитку.

Міграційна кваліологія як методологічний напрям міграціології має включати методичні підходи до оцінювання міграційної залежності на різних інституційних (державна, регіон, поселення; домогосподарство, людина) і функціональних (суспільство, економіка) рівнях. Актуальну проблему формує міграційна залежність економіки. А. Гайдуцький пропонує термін «міграноміка», який позначає економіку міграційно активного суспільства, що залежить від міграційного капіталу як залученого або такого, що інвестується з-за кордону¹³. Допустимість розвитку міграноміки має визначати міграційна кваліологія – у частині оцінки рівня залежності, її впливу на безпеку й ефективність використання ендогенного потенціалу.

Залежно від предмету та завдань дослідження, розвиток міграціології формує окремі галузі знань – економічну, демографічну, соціальну і політичну

¹² Степура Т. М. Розвиток людського потенціалу в умовах кваліфікації економіки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.07. Вінниця, 2021. 608 с., с. 71.

¹³ Гайдуцький А. П. Міграноміка XXI століття. Дзеркало тижня. Україна, 7-13 жовтня, 2017. №1162. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/migranomika-hhi-stolittya-256261_.html

міграціологію (див. рис. 1.1). Необхідність державного регулювання міграції актуалізує дослідження *політичної міграціології*. Як зазначає Д. Баланюк, політична міграціологія як самостійний науковий напрям дозволяє застосовувати системний підхід для створення міграційних стратегій задля реалізації довгострокових взаємопов'язаних принципів регулювання міграційної ситуації¹⁴. Сучасна політична міграціологія розвивається на засадах публічного управління зі залученням громадських об'єднань, інститутів діаспори та інших форм самоорганізації мігрантів і членів їх сімей. Політична міграціологія, незважаючи на формування порівняно нової галузі знань міграціології, теж має свою внутрішню розгалуженість, яку обумовлює специфіка регулювання міграції на різних рівнях. Якщо міграція для держави, регіонів чи громад є об'єктом міграційної політики, реалізованої через інструменти регулювання в особі органів державної влади, то міграційне питання для окремих організацій визначає необхідність формування міграційного менеджменту. Наукове обґрунтування інструментарію міграційного менеджменту специфікує можливості управлінського впливу окремої організації у функціональному середовищі її розвитку.

Таким чином, міграціологія як наука про міграцію в різних аспектах і проявах в Україні і світі активно розвивається. Поглиблюється понятійно-термінологічна основа досліджень міграції, що формує певні дискусії внаслідок суперечності *міграційного тезаурусу*. Зокрема, вітчизняні науковці у дослідженнях з питань міграції часто застосовують терміни міграції, міграційного процесу, мобільності, руху, переміщення і т. д. без уточнення їх специфіки. Ознайомлення з численними дослідженнями міграційної проблематики дає змогу узагальнити основні підходи до розуміння міграції – як явища, процесу, системи, ознаки і форми мобільності (табл. 1.1).

«Мобільність» у міграційних дослідженнях набуває різного трактування. У працях Л. Рибаківського і Т. Заславської вирізняється потенційний підхід до розуміння мобільності – як потенційної і психологічної готовності населення до міграції¹⁵. Згідно нашого бачення у термін мобільності слід вкладати більш комплексний сенс – з охопленням причин, стану, наслідків переміщень та з акцентом на середовище (режим) їх здійснення.

Окрім просторово-часових акцентів, дослідження міграційної мобільності охоплює аналізування міграційних наслідків щодо людського потенціалу, а також впливу середовища його розвитку на міграцію. Власне визначення правового, економічного, соціального, екологічного, політичного, геополітичного і ментального середовища дозволяє говорити про передумови формування потенціалу міграційної мобільності населення і можливості його реалізації. У дослідженні Е. Лібанової та О. Позняка зазначено про впливи на міжнародну мобільність населення України безвізового режиму й умов

¹⁴ Баланюк Д. М. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва: автореф. дис. ... канд. політ. наук. : 23.00.02. Одеса, 2009. 20 с.

¹⁵ Рыбаковский Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. Москва, 2001. 114 с.; Заславська Т. И. Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования. Новосибирск, 1974. 256 с.

карантину¹⁶. Таким чином, якщо досліджувати міграційну мобільність, актуально акцентувати увагу на впливах умов зовнішнього середовища. У контексті людиноцентричної парадигми економічних досліджень слід розглядати середовище людського розвитку як сукупність чинників, що створюють умови для формування і використання людського потенціалу, у тому числі капіталізації (рис. 1.2).

Таблиця 1.1

Основні підходи до розуміння міграції населення

Підхід	Особливість розгляду міграції
Міграція як явище	Соціальне (поведінкове), економічне, політичне явище.
Міграція як процес	Визначені етапи формування потенціалу міграції, підготовки до міграції, міграції (переміщення), адаптації, інтеграції, асиміляції, акультурації, натуралізації, рееміграції і т. д. залежно від типу міграційного процесу (реалізованого, нереалізованого, циклічного та ін.).
Міграція як система	Усталені й активні переміщення населення у визначених просторових координатах (між певними країнами, регіонами, поселеннями) з розвитком інфраструктури щодо руху населення та супровідних ресурсів (фінансів, товарів, знань, досвіду і т. д.).
Міграція як ознака мобільності	Властивість об'єкта, що визначає його здатність до переміщення й адаптації та може бути перманентною або набутою.
Міграція як форма мобільності	Просторово-часові характеристики міграції в потенційному і реалізованому станах, що формуються під впливом конкурентних умов середовища та супроводжуються змінами людського потенціалу.

Джерело: узагальнено автором

Поняття міграційної мобільності виникає при розгляді міграції як форми мобільності (інші форми – туристична, віртуальна). Сама міграційна мобільність може набути таких *основних видів*, зважаючи на основну мету міграції (як правило, для молоді характерне поєднання освітньої і трудової мети):

- *освітня мобільність*: академічна мобільність (з обов'язковим поверненням); мобільність учнів, студентів, педагогів; навчально-туристична мобільність (спортивно-навчальні, мовні тури, тури з метою професійного навчання¹⁷);

- *трудова мобільність*: мобільність з метою працевлаштування; професійна мобільність (окремих професійних груп); ділова мобільність (відрядження); мобільність бізнесу (з метою бізнес-діяльності за кордоном, корпоративна, коли все підприємство здійснює релокацію);

¹⁶ Лібанова Е. М., Позняк О. В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4. С. 25–40. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.025>

¹⁷ Давиденко І. В. Особливості розвитку ринку освітнього туризму. *Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми, перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 376–379.

- *соціокультурна мобільність*: мобільність у сферах мистецтва і спорту; мобільність у сферах благодійності й волонтерства;
- *екологічна мобільність*: субурбанізаційна мобільність; мобільність в екологічно чисті і безпечні території;
- *вимушена мобільність*: мобільність біженців, шукачів притулку (зовнішня); мобільність внутрішньо переміщених осіб (внутрішня).

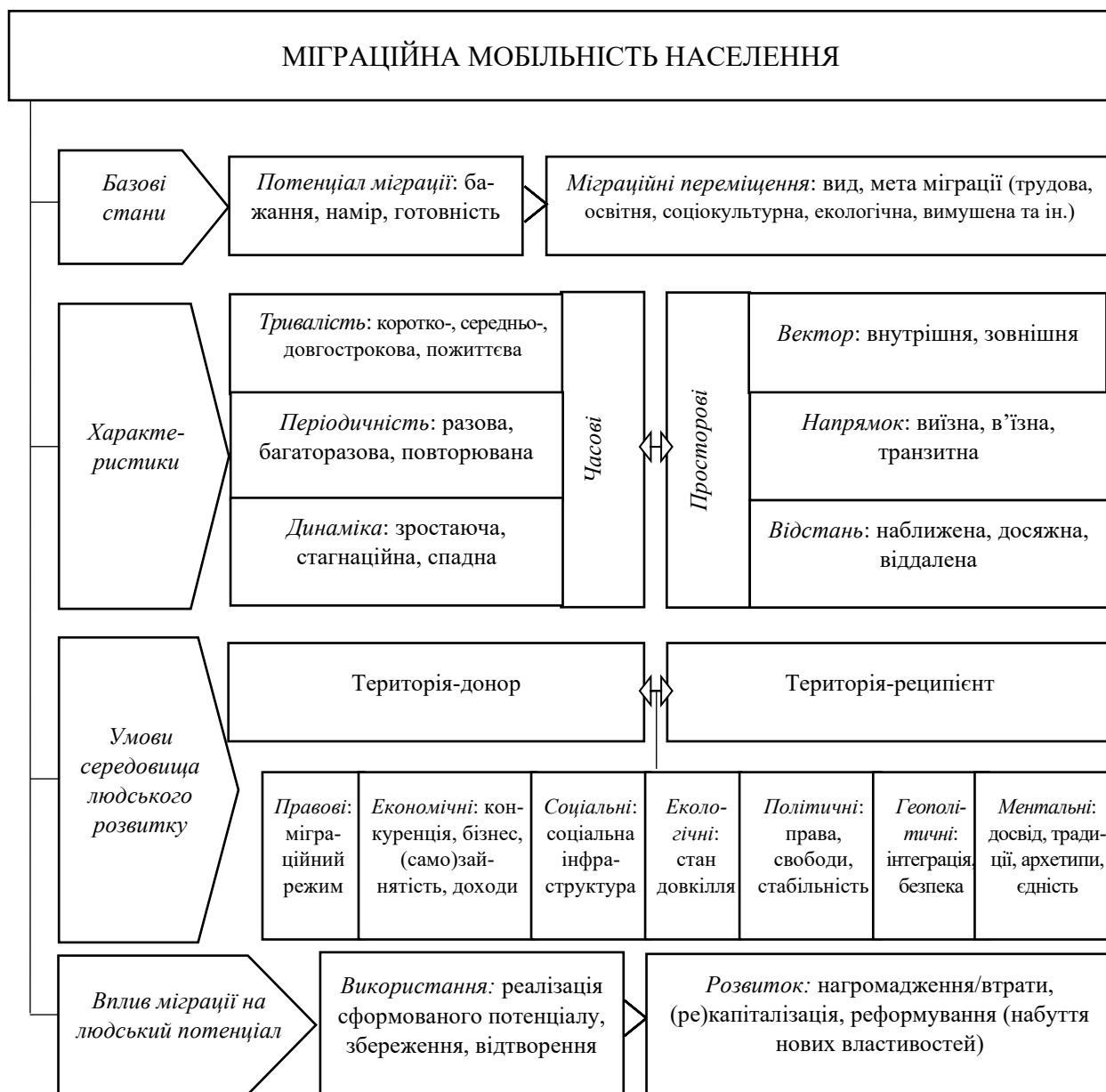

Рис. 1.2. Зміст міграційної мобільності населення з погляду методології дослідження

Джерело: авторська розробка

Отже, розвиток міграційних досліджень привів до формування окремої науки міграціології. Визначення теоретико-методологічних положень міграціології є відкритим дискусійним питанням, особливо в частині формулювання її понятійно-термінологічного апарату. У міграційних дослідженнях українських науковців залишається невизначеною міграційна

термінологія, зокрема в частині трактування термінів «міграція», «міграційний процес», «мобільність», «рух», «переміщення» та ін. Для уникнення термінологічних суперечностей доцільно розділяти підходи до розуміння міграції як явища, процесу, системи, ознаки і форми мобільності.

Розгляд міграції як форми мобільності передбачає дослідження міграційної мобільності населення. Дане поняття акцентує увагу на просторово-часових характеристиках міграції, поєднуючи її потенційний і реалізований стан, а також актуалізує вивчення впливу середовища на міграцію з оцінюванням наслідків для людського потенціалу. Просторові характеристики міграції розкривають її вектор, напрямок і відстань, часові – тривалість, періодичність і динаміку.

Проблематика досліджень міграційної мобільності є надзвичайно широкою. Одним з найбільш актуальних проблемних аспектів для українського суспільства є дослідження міграційної мобільності молоді.

1.2. Теоретико-правові засади дослідження міграційної мобільності молоді

Молодь як важлива соціально-демографічна група потребує специфікації досліджень щодо її міграційної мобільності.

Економічні дослідження проблем, пов'язаних з молоддю, є актуальними для України з огляду на демографічні, соціальні, безпекові аспекти. 2021 рік ознаменований новим етапом реалізації державної міграційної політики в Україні. Прийняття Закону України «Про основні засади молодіжної політики», утворення Національної ради з питань молоді при Кабінеті Міністрів України, активізація діяльності молодіжних центрів у громадах у рамках реалізації реформи децентралізації підняли проблематику підтримки молоді на якісно вищій рівень. Російське вторгнення 2022 року загальмувало ці процеси. Однак, і до широкомасштабної війни нові рішення були недостатніми, що підтверджували тенденції зростання освітньої еміграції, депопуляційні процеси, високий рівень безробіття серед молоді та ін.

Одним з найбільш гострих питань щодо молоді України є міграція, яка набуває проблемних ознак за всіма векторами. Внутрішня міграція із сільської місцевості у місто поглиблює кризу сільських поселень. Зовнішня міграція формує загрози національній безпеці. *Актуальним науковим завданням є дослідження міграційної мобільності молоді, що є комплексною категорією, охоплюючи потенціал і здійснення переміщень з різними просторовими та часовими рамками.*

Молодь як дослідницька категорія позначає соціальну групу населення, якій властиві виразні демографічні, поведінкові та потенційні особливості. Молодь, за твердженням Н. Головатого, є відносно великою соціально-демографічною групою, що виокремлюється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального статусу, соціально-психологічних властивостей, що визначаються суспільним устроєм, культурою,

закономірностями соціалізації і виховання у даному суспільстві¹⁸. О. Риндзак і С. Вовканич теж підкреслюють специфічність молоді як соціально-демографічної групи в соціальній структурі суспільства, яка уособлює людські ресурси та потенціал перспективного розвитку нації і держави¹⁹.

Дослідження молоді охоплюють широкий спектр проблем. Можна узагальнити наступні теоретико-прикладні *акценти* розгляду категорії «молодь» з відповідним фокусом дослідження:

- демографічні – стан, тенденції демовідтворення, вікова структура населення із визначеною часткою молоді;

- правові – віковий критерій, що визначає правові засади віднесення осіб до категорії «молодь», права й обмеження молоді за віком, у тому числі осіб, які не досягли 14, 16, 18, 21 року; питання вікового цензу (виборчий, зайнятості, посадовий, майновий, споживчий, інформаційний);

- соціально-економічні – демографічне навантаження у процесах омолодження/старіння населення, кількісний потенціал залучення молоді в економіко-виробничі, соціально-трудова, управлінські та інші процеси, як споживачів товарів і послуг, у тому числі соціальних;

- потенційні – особливості формування і розвитку людського потенціалу, який перебуває в активній фазі змін;

- поведінкові – підвищений рівень активності, схильність до встановлення цілей та планування, в тому числі підвищений рівень міграційної мобільності (високий потенціал міграції та частіша практика міграційних переміщень).

У теорії соціально-економічних досліджень і практиці державного регулювання зберігаються дискусії щодо вікових критеріїв молоді. Це важливе питання, оскільки молодь є особливою соціальною групою для кожної держави та стратегічним «об'єктом» державної молодіжної політики. У зв'язку з цим, для молоді зазвичай регламентуються додаткові права задля стимулювання її розвитку та збереження людського потенціалу держави в глобальному мобільному просторі. Такі права молоді можуть стосуватись:

- працевлаштування – для прикладу, згідно українського законодавства, зокрема нового Закону України «Про основні засади молодіжної політики» держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби²⁰;

- соціалізації та інтеграції молоді в суспільні процеси – розбудова базової соціальної інфраструктури для молоді та створення спеціальних молодіжних просторів, центрів, підтримка молодіжних громадських організацій, залучення

¹⁸ Головатий Н. Ф. Соціологія молоді. Курс лекцій. К., МАУП, 1999. 224 с., с. 20.

¹⁹ Вовканич С. Й., Риндзак О. Т. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку. Львів : ІРД НАН України, 2006. 186 с., с. 21.

²⁰ Про основні засади молодіжної політики : Закон України № 1414-IX від 27.04.2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

молоді до формування молодіжної політики, підтримка молодіжних ініціатив та ін.²¹;

- додаткової матеріальної, фінансової, інформаційної підтримки – щодо отримання житла, допомоги при народженні дитини, реалізації бізнес-і соціальних проєктів та ін.

Таким чином, *молодь* – це правова категорія соціально-демографічної групи населення країни за критерієм віку зі специфікованими правами й обов'язками з огляду на активне формування і використання людського потенціалу.

У дослідженнях молоді основні дискусії точаться щодо *вікового критерію*. Так, вік є об'єктом досліджень науки геронтології. Основними підходами до його розгляду є біологічний (стан людського організму, що впливає на старіння) і календарний. У міграціології базовим є розуміння календарного віку, хоча біологічний вік дозволяє оцінювати вплив досвіду на стан здоров'я мігранта. Одним з останніх трендів є *еджизація міграції*. У глобальному просторі на тлі старіння населення виділяється альтернативний тренд щодо зростання мобільності літніх і спеціалізованих працівників, проте молодь, особливо суспільств, які розвиваються, залишається найбільш мобільною групою, досягаючи найбільшої активності у віці 25-29 років²².

Таким чином, досліджуючи міграційну мобільність молоді слід чітко розуміти вікові критерії її виокремлення за календарним підходом і з врахуванням норм права. Зокрема, у Законі України «Про основні засади молодіжної політики» 2021 року «молодь, молоді особи» – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах²³. Аналогічно і у Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» 1993 року, що втратив чинність, «молодь, молоді громадяни» було визначено, що молодь – це громадяни України віком від 14 до 35 років²⁴. Натомість, у 2019 році у законопроєкті «Про основні засади молодіжної політики» (№3718) було ініційовано знизити вік молоді до 29 років задля неприпустимості розпорошення обмежених ресурсів²⁵. Однак віковий поріг 35 років було залишено.

Вік молоді у різних країнах є відмінним, що ускладнює прийняття певних стандартів для України та здійснення міждержавних порівнянь. У більшості країнах ЄС встановлено вікові межі 15-29 років з частим зниженням порогового значення до 0 з огляду на необхідність швидшої соціалізації.

²¹ Новий Закон «Про молодь». URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/rpr_youth_presentation.pdf

²² Zaiceva A. The impact of aging on the scale of migration : *IZA. World of Labor*. 2014. № 99. <https://doi.org/10.15185/izawol.99> URL: <https://wol.iza.org/uploads/articles/99/pdfs/impact-of-aging-on-scale-of-migration.pdf>

²³ Про основні засади молодіжної політики : Закон України № 1414-IX від 27.04.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

²⁴ Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні (втратив чинність) : Закон України № 2998-XII від 05.02.1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>

²⁵ Проєкт Закону про основні засади молодіжної політики № 3718 від 23.06.2020 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69244

Експерти узагальнюють такі основні вікові моделі молоді²⁶:

- 14/15/16 – 29/30 років – переважаюча вікова модель молоді, якій слідує такі країни, як Андорра, Албанія, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Данія, Грузія, Італія, Іспанія, Литва, Молдова, Німеччина, Польща, Росія, Словенія, Сербія, Туреччина, Хорватія, Угорщина, Чорногорія, Чехія;

- 13/15/16 – 24/25 років – скорочена вікова модель молоді, якій слідує такі країни, як Ірландія, Латвія, Македонія, Швейцарія, Швеція;

- 12/13 – 30 років – вікова модель молоді «швидшого початку і пізнішого завершення», якій слідує Великобританія, Люксембург, Мальта, Норвегія, Португалія;

- 15/16 – 32/35 років – вікова модель молоді подовженого віку, за якою слідує Греція, Кіпр, Румунія, Сан-Марино, Україна;

- 3/6/7 – 25/26/30 років – вікова модель юнацького віку, що включає дитячий вік, за якою слідує Франція, Естонія та Ісландія;

- 0 – 25/29/30 років – модель злиття дітей та молоді, за якою слідує Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Словаччина, Фінляндія, Нідерланди.

ООН, керуючись цілями статистичного обліку, відносить до молоді осіб віком 15-24 років, якщо це не суперечить законодавчим дефініціям держав-членів²⁷. Відповідно МОП, здійснюючи аналіз економічної активності молоді, бере до уваги вікову групу 15-24 років²⁸. ВООЗ визначає «підлітків» як осіб у віковій групі 10-19 років, а «молодь» як вікову групу 15-24 років, тоді як «молоді особи» охоплюють віковий діапазон 10-24 років²⁹.

На рис. 1.3 узагальнено вікові критерії молоді в Україні, країнах ЄС та за підходами міжнародних організацій.

Рис. 1.3. Вікові критерії молоді: Україна та міжнародний досвід

Джерело: узагальнено автором на основі правових актів

Широкий віковий діапазон молоді в Україні «14-35 років» часто потребує більш детального розподілу з врахуванням віку. Зокрема для досліджень різних

²⁶ Perovic Bojana. Defining youth in contemporary national legal and policy frameworks across EUROPE / Youth Partnership. URL: <https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261653/Analytical+paper+Youth+Age+Bojana+Perovic+4.4.16.pdf/eb59c5e2-45d8-4e70-b672-f8de0a5ca08c>

²⁷ Definition of youth : United Nations. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>

²⁸ Youth labour statistics: ILOSTAT. URL: <https://ilostat.ilo.org/topics/youth/>

²⁹ Adolescent health : World Health Organization. URL: <https://www.who.int/southeastasia/health-topics/adolescent-health>

соціально-економічних явищ і процесів доцільно молодь розподіляти за критеріями:

1) за правовим статусом повноліття:

- неповнолітні 14-17 років, їх можна відносити до категорій «підліток» (не має правового визначення, хоча були ініціативи доповнення Закону України «Про охорону дитинства» терміном «дитина підліткового віку, підліток» як дитини у віці 10-18 років³⁰) і «діти» (дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, вона не набуває прав повнолітньої раніше, а саме працює за трудовим договором, зареєстрована в шлюбі, записана матір'ю або батьком дитини, прагне займатись підприємницькою діяльністю і досягла 16 років³¹]);

- повнолітні – від 18 років;

2) за працездатністю:

- працездатна молодь;

- непрацездатна молодь;

3) за видом діяльності:

- молодь, яка навчається (у закладах середньої, професійно-технічної, вищої освіти) – актуальна дослідницька група щодо міграційної мобільності, оскільки дозволяє вивчати освітню міграцію;

- молодь працездатного віку – зайнята (за наймом, самозайнята, підприємець), тимчасово не працює (у тому числі у зв'язку з підвищенням кваліфікації, перекваліфікацією), безробітна;

4) за окремими інтелектуально-знанневими характеристиками:

- молодь з досвідом – трудовим, підприємницьким, міграційним, досвідом участі в роботі громадських організацій та ін.;

- молодь з освітньо-кваліфікаційним рівнем – знаннями, навиками;

5) за окремими соціальними характеристиками – статтю, сімейним станом, батьківством/материнством, місцем проживання (міські чи сільські поселення), майновим статусом (власність) та ін.

Вибір вікової групи молоді та критерію залежить від мети дослідження різних соціально-економічних явищ і процесів стосовно молоді, можливостей деталізації проблеми, наявності інформаційно-аналітичного забезпечення.

Враховуючи проблемний підхід Національної молодіжної стратегії України до 2030 року³², у дослідженнях *міграційної мобільності молоді* віком 14-35 років актуальною є деталізація особливостей мобільності для *вікових дослідницьких груп* з розподілом за критеріями повноліття, працездатності, виду діяльності, інтелектуально-знанневими і соціальними характеристиками – 14-17 років, 18-24 роки, 25-29 років, 30-35 років (рис. 1.4).

³⁰ Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI01074A>

³¹ Про охорону дитинства : Закон України № 2402-III від 26.04.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>; Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

³² Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України № 94/2021 від 12.03.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

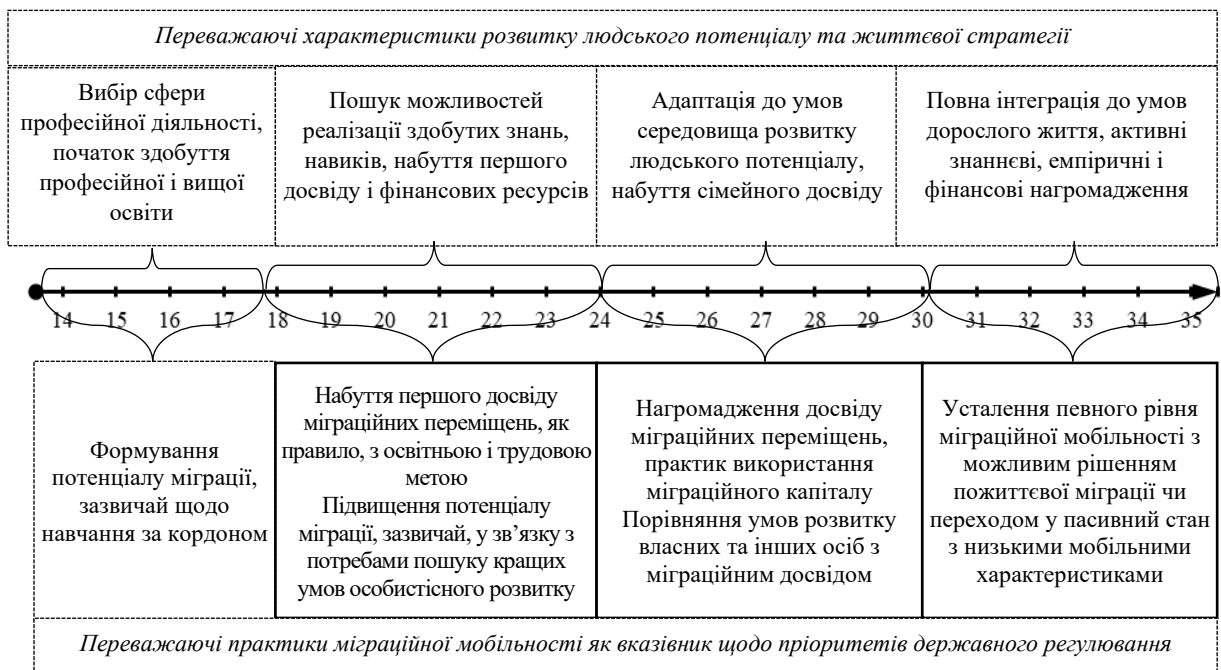

Рис. 1.4. Актуальні вікові фокуси дослідження міграційної мобільності молоді України

Джерело: авторська розробка

У процесі розвитку людського потенціалу та реалізації життєвої стратегії особа може отримувати різний *досвід*. Він стосується:

- якості освітніх послуг;
- якості різних умов середовища розвитку людського потенціалу – економічних, соціальних, політичних, геополітичних (безпекових), екологічних;
- можливостей працевлаштування;
- умов праці і перспектив подальшого розвитку людського потенціалу;
- оцінки досвіду інших осіб щодо умов розвитку людського потенціалу в інших регіонах, країнах.

Як результат, в особи може виникати певний поведінковий алгоритм – якщо за місцем перебування особа отримує негативний досвід, то її потенціал міграції може зростати, трансформуючи бажання й наміри у готовність міграційних переміщень та подальше їх здійснення.

Проблематика дослідження міграційної мобільності молоді є надзвичайно широкою та ситуативною. Міграційна мобільність молоді включає дослідження: впливу проблем дистантних сімей на молодь; переміщень молоді (особливо дітей) у складі сімей; самостійної міграційної мобільності молоді в частині потенціалу міграцій і переміщень³³.

Для України за поточних умов актуальними є дослідження міграційної мобільності молоді щодо формування її потенціалу (бажань, намірів, готовності) та здійснення міграційних переміщень, які здебільшого набувають ознак трудової та освітньої, а з 2022 року – вимушеної міграції (рис. 1.5).

³³ Huijsmans R. Exploring the «Age Question» in Research on Young Migrants in Southeast Asia. *Journal of Population and Social Studies*. 2017. Vol. 25, No 2. P. 122–134. <https://doi.org/10.25133/jpssv25n2.004>

Рис. 1.5. Актуальні проблеми дослідження міграційної мобільності молоді України

Джерело: авторська розробка

Якщо при дослідженні трудової міграції молоді актуально визначити причини, чому працевлаштування відбувається не за місцем (країною) перебування, то освітня міграція молоді є ознакою розвитку глобального освітнього простору (інтегрованість і мобільність є одними з пріоритетів Національної молодіжної стратегії України до 2030 року³⁴). Однак, при цьому слід розуміти, як навчання молоді за кордоном впливає на вітчизняною освітню систему, наскільки вона є конкурентоспроможною, а також чи молодь після завершення навчання готова повертатись і працевлаштовуватись на батьківщині.

Отже, визначальним критерієм теоретико-правового визначення молоді є вік. Чітка правова регламентація вікових обмежень виокремлює молодь як специфічну соціально-демографічну групу населення. З огляду на стратегічну важливість молоді необхідною є її державна підтримка у формі додаткових прав і можливостей розвитку людського потенціалу.

В Україні правова категорія молоді визначена законодавчо, хоча за віковими рамками відрізняється від більшості європейських держав. Широкий віковий діапазон молоді «14-35 років» вимагає деталізації проблематики та пріоритетів державної підтримки у розрізі різних вікових груп.

Дослідження міграційної мобільності молоді України є одним з центральним питань реалізації державної молодіжної політики, яка має бути орієнтована на підтримку реверсної міграції з ефективною інтеграцією людського потенціалу після навчання за кордоном, а також регулювання трудової міграції молоді з визначенням причин, стану капіталізації людського

³⁴ Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України № 94/2021 від 12.03.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

потенціалу, механізмів його реінтеграції з неприпустимістю безповоротних втрат. Іншим проблемним аспектом є оцінювання потенціалу міграційної мобільності молоді, що потребує розробки та апробації методології дослідження на державному рівні.

Міграційна мобільність молоді має забезпечувати розвиток людського потенціалу на особистісному, регіональному і державному рівнях. У зв'язку з цим потребує наукового обґрунтування зміст людського потенціалу й особливості його використання і розвитку щодо молоді.

1.3. Зміст і структура людського потенціалу

У процесі невпинного розвитку суспільно-економічних систем різних рівнів дедалі більшого значення набуває збереження і розвиток людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу держави, а також найбільшого багатства нації. Розвиток людського потенціалу сьогодні є основою для зростання спроможності держави як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, і в цілому підґрунтям для соціально-економічного поступу суспільства. Відтак, пріоритетним завданням держави є створення умов для розвитку її людського потенціалу, формування можливостей для його відтворення, а також реалізація ефективного сценарію управління людським потенціалом як на національному, так і на регіональному рівнях.

Проблематика розвитку людського потенціалу тривалий час перебуває у полі зору провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Крім цього, на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення категорії «людський потенціал», відтак виникає необхідність розглянути результати визначальних наукових досліджень, що стосуються даної проблематики.

Наявні тлумачення категорії «людський потенціал» різноманітні, але враховують, як правило, два аспекти: ресурсну складову людського потенціалу – сукупність певних ресурсів, які можна використовувати для досягнення певних цілей, і наявність певних обставин, можливостей, за відсутності яких віддача від наявних у суб'єкта ресурсів знижується³⁵. Так, О. Амоша, В. Антонюк та О. Новікова визначають людський потенціал як «високі якісні характеристики людини, її можливість прожити тривале та благополучне життя, головний елемент національного багатства та провідна мета суспільного розвитку»³⁶. Натомість, Л. Безтелесна розкриває поняття людського потенціалу через призму людських якостей, що визначають особистість, як фізичних, так і духовних, а також наголошує на здібностях, можливостях і потребах людей працювати³⁷.

³⁵ Никифоренко В. Г. (ред). Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання: монографія. Одеса: ВОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.

³⁶ Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. та ін. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: монографія. НАН України. Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2008. 468 с.

³⁷ Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення. *Економіка України*. 2009. № 7. С. 4–12.

Цікавим є підхід В. Бизнюка, який стверджує, що людський потенціал – це сукупна здатність суспільства до освоєння і осмислення світу, накопичення знань, створення на цій основі інтелектуальних продуктів та системи прийняття, переробки, використання, відтворення і передавання інформації³⁸. Е. Лібанова та О. Грішнова характеризують людський потенціал як сукупність соціально-демографічного, соціально-економічного, діяльнісного та соціокультурного потенціалів³⁹. Водночас С. Пирожков трактує людський потенціал як системне утворення, зміст і функції якого розкриваються у процесі взаємозв'язку і взаємодії його складових, реалізація яких у ході життєдіяльності призводить до певних досягнень людини, що мають соціальну значимість⁴⁰.

Примітно, що В. Приймак ототожнює поняття людського потенціалу з людським капіталом та соціально-економічними умовами його формування, розвитку і використання⁴¹. А колектив авторів на чолі з С. Мочерним розглядають людський потенціал у контексті надбання нації, розуміючи його як рівень втілених у людині природних здібностей, талантів, рівня освіти, кваліфікації та їх здатності давати дохід⁴². Подібної думки притримується і Л. Шаульська, визначаючи людський потенціал як сукупну здатність певної людської спільноти (народу, територіальної громади, трудового колективу підприємства тощо) і окремої людини до економічної і соціальної діяльності та розвитку⁴³.

Л. Семів визначає людський потенціал як здібності людини, що не залежать від рівня їх використання в матеріальному або нематеріальному виробництві⁴⁴, а С. Трубич розглядає його як наявні в даний момент чи в майбутньому людські можливості, які можуть бути використані в будь-якій сфері суспільно корисної діяльності для досягнення поставленої мети⁴⁵.

Аналізуючи підходи до дослідження категорії «людський потенціал» можемо відзначити декілька ключових моментів. Найперше, це те, що частина науковців визначає дане поняття як загалом сукупність людських якостей, здібностей та вмінь, інші розглядають його з прив'язкою до конкретної території – суспільства, спільноти, регіону, нації, ще одні ототожнюють його з категоріями людський капітал та трудовий потенціал суспільства.

Колектив авторів під керівництвом В. Никифоренка зазначають, що у сучасній науковій літературі різноманітність визначень категорії людський

³⁸ Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 5. С. 30–34.

³⁹ Лібанова Е. М. (ред.). Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз. Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України. Київ. 2007. 328 с.

⁴⁰ Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. Київ. Наук. думка, 1992. 173 с.

⁴¹ Приймак В. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України : монографія. Львів. 2013. 436 с.

⁴² Никифоренко В. Г. (ред). Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання: монографія. Одеса: ВОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.

⁴³ Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія. Ін-т економіки пром-ті НАН України. Донецьк. 2005. 502 с.

⁴⁴ Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2004. 392 с.

⁴⁵ Трубич С. Ю. Соціально-економічна сутність та особливості формування людського потенціалу. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 4(58). С. 186–192.

потенціал або не відрізняються від поняття людського капіталу, або ідентичні визначенню поняття трудового потенціалу суспільства. У деяких випадках відмінність людського потенціалу від поняття трудового потенціалу полягає у доповненні останнього можливістю майбутньої реалізації невикористаних здібностей, або структурою потреб, або вимогам життєзабезпечення, що робить поняття людського потенціалу схожим на поняття якості життя⁴⁶. Між тим, вони зазначають, що «людський потенціал – це ресурс, що складається з ряду важливих для людства складових, у першу чергу, таких, як здоров'я, вміння і здатність засвоювати і створювати нові знання та технології, наявність свободи економічного вибору, що за певних можливості й обставин може перетворюватися в творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства і отримання корисного соціально-економічного результату»⁴⁷.

Своєю чергою О. Томчук вважає, що дослідники категорії «людський потенціал» сходяться у його трактуванні як сукупності духовних, інтелектуальних, інноваційних, соціокультурних та біологофізичних властивостей, здібностей і ресурсів окремої особистості, соціальної групи або суспільства в цілому, які у них вже сформовані або формуються, але ще не реалізовані в практичній діяльності. У залежності від зовнішніх і внутрішніх факторів вони можуть бути використані і служити суб'єктом змін або ж залишитися прихованими⁴⁸.

Тим не менше, незважаючи на велику кількість підходів і суперечностей у трактуванні категорії людський потенціал можемо сміливо стверджувати той факт, що дане поняття однозначно еволюціонує у своїй сутності. Зокрема, починаючи від категорій «робоча сила» та «трудова ресурси» (XIX – початок XX століття), що згодом об'єдналися у визначення «трудова потенціал», до поняття «людський фактор» та «людський капітал», що у підсумку розширилися до категорії людського потенціалу.

Відтак, на нашу думку, *людський потенціал є сукупністю природних і набутих якостей та можливостей окремих індивідів, реалізованих на певній території, що формують як окрему особистість, так і суспільство загалом та в кінцевому результаті призводять до соціально-економічного поступу.*

Вважаємо, що поняття «людський потенціал» є значно ширшим, ніж категорії «трудова ресурси» (даний термін некоректно використовувати у ринкових умовах) чи «людський капітал». Реалізуючись на певній території, людський потенціал вміщує у себе як економічну компоненту (трудова потенціал/капітал), так і соціокультурну, психоемоційну та фізіологічну (нематеріальна/особистісна складова). Звідси впливає поняття *капіталізації людського потенціалу*, яке визначимо як міру перетворення людського ресурсу на певний актив за наявності мотивації, знань і навичок, досвіду та зусиль,

⁴⁶ Никифоренко В. Г. (ред). Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання: монографія. Одеса: ВОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.

⁴⁷ Никифоренко В. Г. (ред). Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання: монографія. Одеса: ВОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.

⁴⁸ Томчук О. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення змісту і структури людського потенціалу території. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 121-136. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).121-136](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).121-136)

реалізованих на певній території за певний проміжок часу та визначених соціально-економічних умов.

Аналізуючи підходи до визначення *структури людського потенціалу*, можемо зазначити, що найбільш повно та всесторонньо її подає О. Стефанишин. Учена обґрунтовує основні, на її думку, складові структури людського потенціалу суспільства та, зокрема, включає до них наступні: біологічну, демографічну, інтелектуальну, мотиваційну, екогенологічну, екологічну, культурну, етнокультурну, соціальну, економічну, здоров'я, мобільність, творчість (підприємливість), сакральну, освітню, інформаційну, політичну діяльність, використання часу, громадський порядок і безпеку⁴⁹.

Узагальнюючи думки попередніх дослідників, не менш яскраву та повноцінну картину структури людського потенціалу подає О. Томчук. Він визначає інноваційний, інтелектуальний, трудовий і культурний типи людського потенціалу як окремі елементи єдиної системи, кожен з яких, формуючись і розвиваючись у створених для нього сприятливих умовах, сприяє розвитку інших елементів цієї системи⁵⁰. Натомість, Е. Лібанова та О. Грішнова виокремлюють такі складові людського потенціалу, як соціально-демографічний, соціально-економічний, діяльнісний та соціокультурний, при цьому до соціально-демографічного потенціалу відносять різнопланові елементи, такі як чисельність населення, гендерна та поколінна збалансованість, стан здоров'я і тривалість життя населення, рівень освіти населення. Це стосується також і соціально-економічного потенціалу, який об'єднує економічну активність населення, кваліфікаційно-професійну структуру зайнятих, рівень добробуту населення та інші складові⁵¹. У. Садова пропонує структуру соціально-трудового потенціалу, включаючи здоров'я, мораль, активність, інтелект, організованість, освіту, професіоналізм, ресурси робочого часу⁵².

Опираючись на досвід провідних учених представимо *власне бачення структури людського потенціалу* (рис. 1.6). Відтак, на нашу думку вона повинна включати наступні компоненти – фізіологічну, психологічну, інтелектуальну, освітньо-кваліфікаційну, соціальну, культурну.

Авторське декомпонування структури людського потенціалу характеризують його як особливу соціобіологічну систему із притаманною їй цілісністю та взаємодинамічністю зв'язків між елементами. Так, фізіологічна компонента даної системи містить у собі демографічні характеристики, що включають потреби та спроможності громад забезпечувати їхнє відтворення, підтримувати відповідний рівень здоров'я (фізичного та психічного), а також

⁴⁹ Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України: монографія. Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка. Львів. 2006. 315 с.

⁵⁰ Томчук О. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення змісту і структури людського потенціалу території. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 121-136. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).121-136](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).121-136)

⁵¹ Лібанова Е. М. (ред.). Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз. Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України. Київ. 2007. 328 с.

⁵² Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учеб. пособ. М. : Норма, 2007. 448 с.; Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: критерії оцінювання та показники ефективності : Монографія. Львів: ІРД НАН України, 2005. 407 с.

високу працездатність. Психологічна компонента відображає здатність і готовність громади функціонувати та розвиватися на основі набутого попереднім досвідом і соціально прийнятого набору особистісних характеристик та якостей, моральних норм і цінностей, що таким чином забезпечує як особистісну ідентифікацію так і суспільну солідарність.

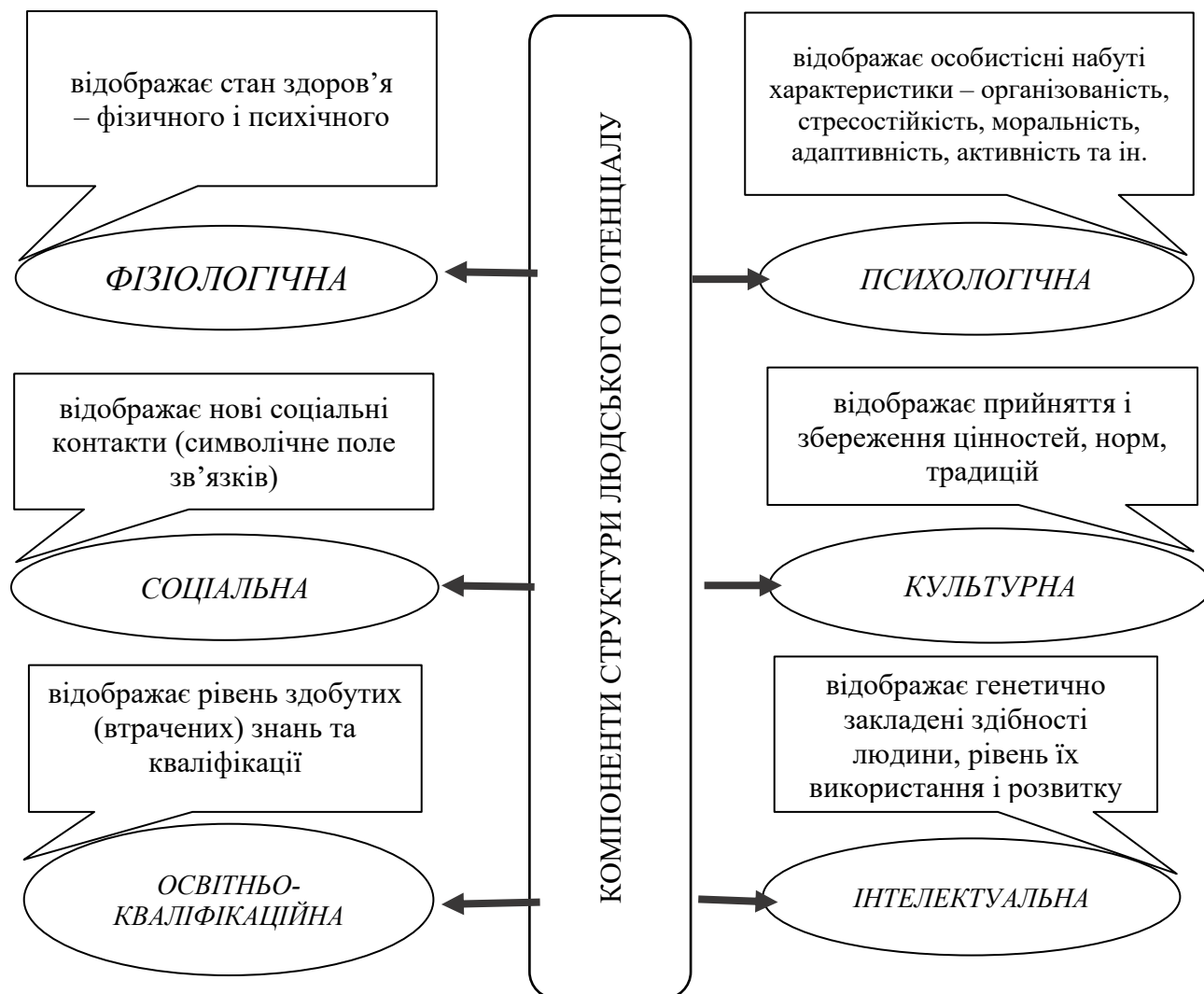

Рис. 1.6. Структура людського потенціалу

Джерело: авторська розробка

Соціальна та культурна компоненти системи людського потенціалу відображають готовність громади розвивати соціальні зв'язки та комунікації як між окремими індивідуумами, так і загалом із соціумом, а також потребу та прагнення до спільності та соціалізації, здатність до створення та збереження культурних цінностей, формування та використання основних і характерних моделей поведінки й мислення.

Інтелектуальна компонента загальної системи людського потенціалу містить у собі комплекс історично сформованих вмінь, здібностей і навичок, набутого досвіду. Освітньо-кваліфікаційна компонента відображає досягнутий рівень освіченості, а також готовність громади засвоювати й використовувати різні типи знань, виконувати визначені професійні ролі, відповідально і творчо

відноситися до своїх професійних обов'язків, дотримуватися відповідних норм та етики трудових відносин.

Відтак, спираючись на все вищезазначене можна підсумувати, що широка різноманітність досліджень і сформульованих підходів до трактування категорії людського потенціалу сьогодні дозволяє застосовувати її у різних напрямках і визначати у відповідності до специфіки сфери наукового дослідження. Проте єдиним для усіх формулювань даного поняття і надалі залишається розуміння людського потенціалу як сукупності відповідних можливостей та індивідуальних якостей, які реалізуються та розвиваються на благо як окремої особи, так і суспільства загалом. Важливим при цьому є також цілісність і системність підходу до дослідження даної тематики, виявлення проблем і перспектив її розвитку, що своєю чергою має знайти відображення у національній стратегії соціально-економічного розвитку.

1.4. Капіталізація людського потенціалу молоді: процесний підхід

Сучасне суспільство розвивається на засадах економіки знань, в якій людський потенціал відіграє ключову роль. У зв'язку з цим у науці та практиці популяризуються концептуальні й управлінські підходи до створення сприятливих умов формування та використання людського потенціалу. На світовому рівні впроваджені практики оцінювання людського розвитку з позиції співвідношення економічних показників з якістю життя населення⁵³. Таким чином, утверджується сильний взаємозв'язок соціальних та економічних процесів з домінуванням людиноцентричної парадигми⁵⁴. Визначені умови актуалізують наукові розвідки на предмет людського потенціалу. Коли мова йде про розвиток людського потенціалу, важливо розглядати можливості його капіталізації.

Капіталізацію людського потенціалу можна розглядати *глобально* (у контексті цивілізаційного розвитку) і *глокально* (у контексті розвитку держави в глобальному мобільному просторі). Капіталізація формує циклічність формування, нагромадження, використання й розвитку людського потенціалу. Пріоритет людського потенціалу як рушійної сили прогресивних змін підтверджує узагальнення еволюції суспільного розвитку (рис. 1.7). Якщо на етапах аграрного й індустріального суспільства домінували процеси використання (максимального залучення) і нагромадження (забезпечення високої продуктивності з кількісним акцентом), то постіндустріальне суспільство утвердило переваги створення умов для розвитку людського потенціалу, де індивідуальні здібності людини в конкуренції на глобальному ринку праці та здатність їх проявляти відігравали ключову роль.

⁵³ Human Development Index (HDI) / United Nations Development Programme. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

⁵⁴ Зайцев Ю. К. Людиноцентрична парадигма сучасної економіки як умова сталого розвитку суспільства. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_77

Рис. 1.7. Залучення людського потенціалу в контексті цивілізаційного розвитку

Джерело: авторська розробка

Нинішній етап можна означити як суспільство солідарності, якому властиве посилення значення людського потенціалу, що розвивається на засадах формування соціального капіталу (капіталу взаємодій). Суспільство солідарності (англ. «Convivial Society») передбачає зростання ролі людських мереж, що сформовані на засадах кооперації і взаємодопомоги, гуманізації соціальних зв'язків, доповнені індивідуалізмом і технологіями, які стрімко розвиваються в умовах глобалізації⁵⁵. Глобалізація підвищує значення солідарності в умовах міжнародної міграції й інтеграції мігрантів у приймаючі соціуми, вкорінюючи ідеологію космополітизму і креолізації⁵⁶.

Таким чином, на сучасному етапі розвиток людського потенціалу є важливою умовою прогресивних змін з поступовим зростанням значення кооперації та соціальних взаємодій, на основі чого відбувається формування соціального капіталу.

Термін *капіталізації* в економічних дослідженнях, як правило, розглядається щодо діяльності підприємств і банківських установ. У його зміст закладають процес нагромадження капіталу, перетворення частини прибутку на

⁵⁵ Bryon-Portet C. Toward a More Convivial Society with Greater Solidarity? Association and Networks Founded on Geographical Proximity in the Postmodern Era. *Sociétés*. 2011. Vol. 113. Is. 3. Pp. 107–118. <https://doi.org/10.3917/soc.113.0107>

⁵⁶ Hemer O., Povrzanović Frykman M., Ristilammi P.-M. Conviviality at the Crossroads. The Poetics and Politics of Everyday Encounters. 2020. 290 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28979-9>

збільшення обсягів капіталу суб'єкта, що підвищує його ринкову вартість⁵⁷. Із розвитком економічної науки поняття капіталізації поступово адаптується до макрорівня: капіталізацію розглядають як процес нагромадження капіталу з формуванням інституційного середовища та механізмів, що спрямовані на залучення незадіяних активів задля досягнення суспільних цілей⁵⁸.

Що стосується розгляду капіталізації у людському вимірі, то такі дослідження є вибірковими. Як правило, вони стосуються:

- розгляду підприємців і найманих працівників як суб'єктів капіталізації економіки в цілому⁵⁹;

- становлення оптимальної структури суспільства за рівнем капіталу та привласненої доданої вартості⁶⁰;

- реалізації нематеріальних активів на основі інтелектуалізації суспільства та забезпечення на цій основі прогресивних змін⁶¹;

- можливостей підприємства отримувати доходи від використання знань активів персоналу⁶²;

- можливостей людини підвищувати кваліфікацію, навчатись, зберігаючи при цьому здоров'я, формування джерел доходів та структури витрат⁶³.

Більш розвинутої теоретико-методологічної основи набули дослідження результату капіталізації людського потенціалу – *людського капіталу*. Підвалини цьому заклала модель п'яти капіталів⁶⁴. Враховуючи сучасні тренди, фахівці різному їй видозмінюють, додаючи нові форми капіталів. Авторське бачення новітньої моделі, де людська складова (людський і соціальний капітал) займає провідні позиції, відображене в табл. 1.2.

Новими формами капіталу, які напрями стосуються людського виміру, є:

- інформаційно-знаннєвий капітал, базований на акумулюванні інформації у ході соціальної взаємодії на принципах дифузії знань;

- креативний капітал, що передбачає здатність продукувати інновації та нові підходи використання усіх форм капіталу;

- культурний капітал, що розкриває ціннісні інтерпретації ментальності, виражені у поведінці;

- духовний капітал, що зростає в умовах популяризації нових практик мотивації, самоусвідомлення, духовного розвитку.

⁵⁷ Пронько Л. М. Сутність капіталізації, її види та напрями здійснення. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. № 2(53). 2011. С. 84–88, с. 88; Моголова А. Ю. Капіталізація підприємств: теорія і практика. Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент. 2012. Вип. 9(34). С. 219–227, с. 221–222.

⁵⁸ Шумська С. С. Капіталізація та економічний розвиток: роль синергії та трансформації форм капіталу. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 2(58). С. 103–109. <https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-19>, с. 105.

⁵⁹ Горячук В. Ф. Структурна модель капіталізації економіки. *Ефективна економіка*. 2012. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_8_19

⁶⁰ Буркинський Б. В., Горячук В. Ф. Концептуальні засади капіталізації економіки: системний підхід. *Економічна теорія*. 2014. № 3. С. 48–59, с. 56.

⁶¹ Бабенко В. А. Інформатизація та інтелектуалізація суспільства як важливий фактор соціально-економічного розвитку. *Строительство, материаловедение, машиностроение*. 2014. Вип. 78. С. 11–19, с. 11.

⁶² Гребешкова О. М., Шевчук Н. В. Капіталізація знань як стратегічного активу підприємства: методологічний аспект. *Вчені записки*. Київ: КНЕУ, 2012. Вип. 14, ч. 1. С. 106–114, с. 110.

⁶³ Дерій Ж. В. Капіталізація людського потенціалу: функціональний аспект. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2012. № 3(60). С. 21–27, с. 22.

⁶⁴ The Five Capitals – a framework for sustainability / Forum for the Future. URL: <https://www.forumforthefuture.org/the-five-capitals>

Класична та сучасна «моделі капіталів»

Основні форми капіталу	Нові форми капіталу
Природний	Інноваційний
Промисловий (виробничий)	✓ Інфраструктурний ✓ Підприємницький
Фінансовий	Інвестиційний
Соціальний	Інформаційно-знаннєвий
Людський	✓ Креативний ✓ Культурний ✓ Духовний

Джерело: узагальнено автором

Капіталізація людського потенціалу означає перетворення фізіологічних, інтелектуальних, освітніх, соціальних, психолого-поведінкових, культурних особливостей людини (суспільства) в актив, здатний приносити вигоди для людини (дохід, соціальний і майновий статус, можливості розвитку) та суспільства (людський розвиток та економічне зростання на засадах ефективного використання усіх форм капіталу).

За змістом капіталізація є процесом послідовного перетворення складових людського потенціалу в активи, що відображають продуктивні здібності людини⁶⁵ (рис. 1.8). Продуктивність (результативність) є умовою капіталізації людського потенціалу, оскільки забезпечує видимі результати діяльності людини.

У процесі капіталізації людського потенціалу важливим моментом є вибір середовища, що утверджує нові можливості людини у реалізації права на мобільність. Мова йде не лише про міграцію, але й мобільність як адаптацію, яка може набувати багатьох форм і ознак – фізіологічної, інтелектуальної, освітньої, ментальної, ринкової, інформаційної, психологічної та ін.⁶⁶. Результати капіталізації полягають не лише у формуванні активів людського потенціалу та поведінки, але й результатів для людини, суспільства й держави. Капіталізація людського потенціалу має набувати неперервних і прогресивних ознак, зокрема, це здатність середовища реагувати на нові виклики. Саме через людську діяльність середовище може адаптуватись і розвиватись, детермінуючи подальший вектор змін.

Процес капіталізації розкриває залучення людини як носія певних здібностей та їх потенціалу в середовище, сформоване сферами та умовами.

⁶⁵ Лисак В. Ю. Актуальні питання щодо формування активів людського капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 9(2). С. 47–51, с. 59.

⁶⁶ Ніколайчук М. В. Мобільність людського капіталу у системі головних чинників формування глобальних конкурентних відносин. *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України* : зб. матеріалів наук. конф. К.: НІСД, 2011. 344 с. С. 83–93, с. 84.

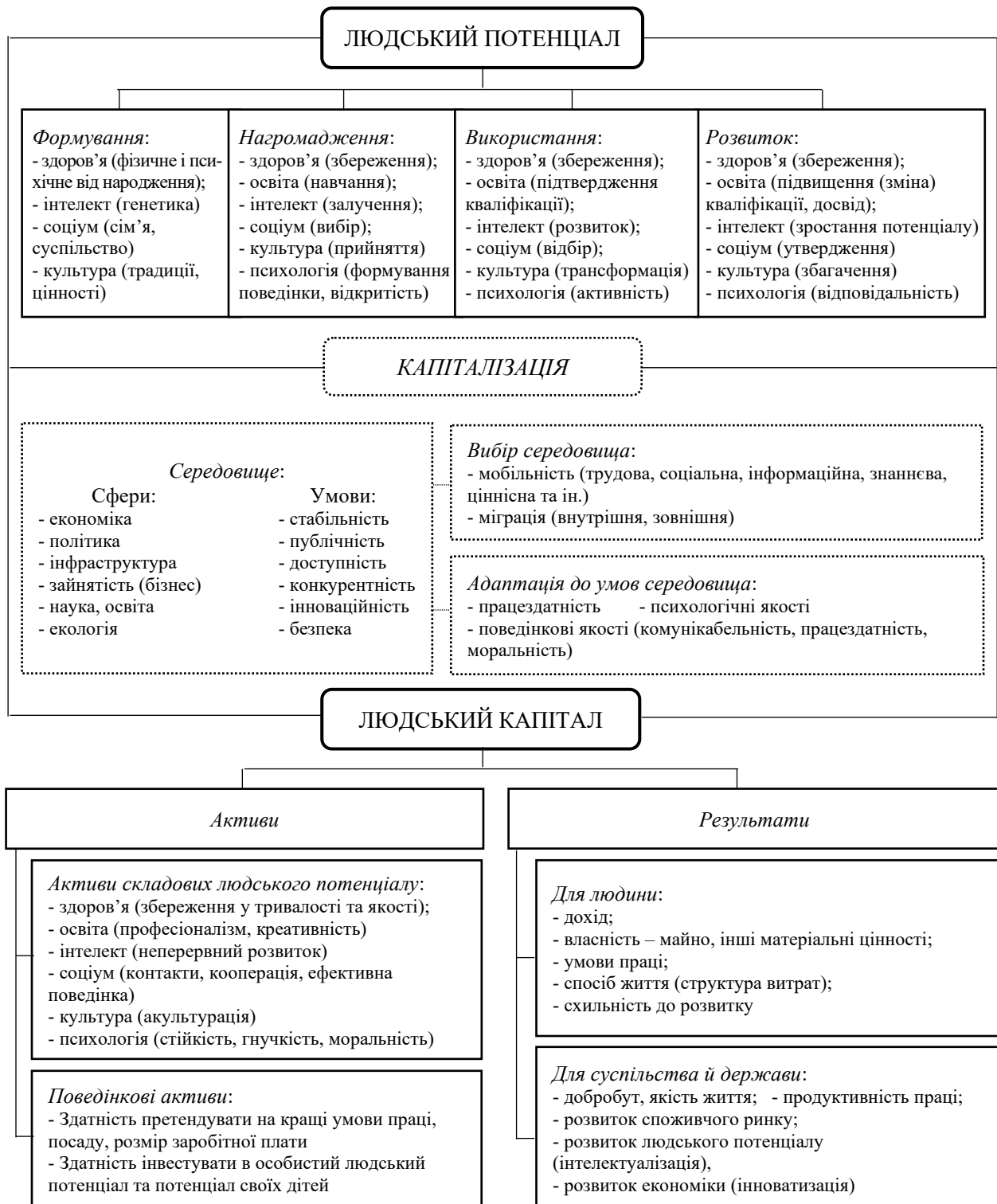

Рис. 1.8. Процес капіталізації людського потенціалу
 Джерело: авторська розробка

Таким чином, кожна людина володіє потенціалом, сформованим при народженні, який у ході її життєдіяльності використовується, нагромаджується, розвивається, набуваючи здатності трансформуватись в активи суспільних та особистісних змін. *Результати капіталізації* залежать від перетворення здібностей людини, які вона залучає в ході діяльності (праці, навчання, соціальної роботи, волонтерства, творчості) в активи, здатні приносити їй:

- дохід;

- власність (на майно, інші матеріальні цінності);
- кращі умови праці (щодо кар'єрного зростання, самореалізації, утвердження соціального статусу);
- гідний спосіб життя (щодо розподілу часу праці і відпочинку, можливостей витрат на задоволення потреб комфортного і безпечного проживання, рекреації, змістовного дозвілля);
- можливості неперервного розвитку (щодо інвестувань у хобі, подальше навчання, підвищення чи зміну кваліфікації).

Для суспільства та держави капіталізація людського потенціалу забезпечує (рис. 1.9): добробут (виходячи з доходів населення); якість життя (виходячи з розвитку інституту власності); продуктивність праці (виходячи з сприятливих умов праці та її мотивації); розвиток споживчого ринку (виходячи з високих потреб споживання та купівельної спроможності населення); розвиток людського потенціалу (виходячи з формування схильності населення до неперервного розвитку та, як наслідок, інтелектуалізації суспільства); сталий розвиток економіки (виходячи з становлення економіки знань та мережевої економіки з потребою сталої інноватизації).

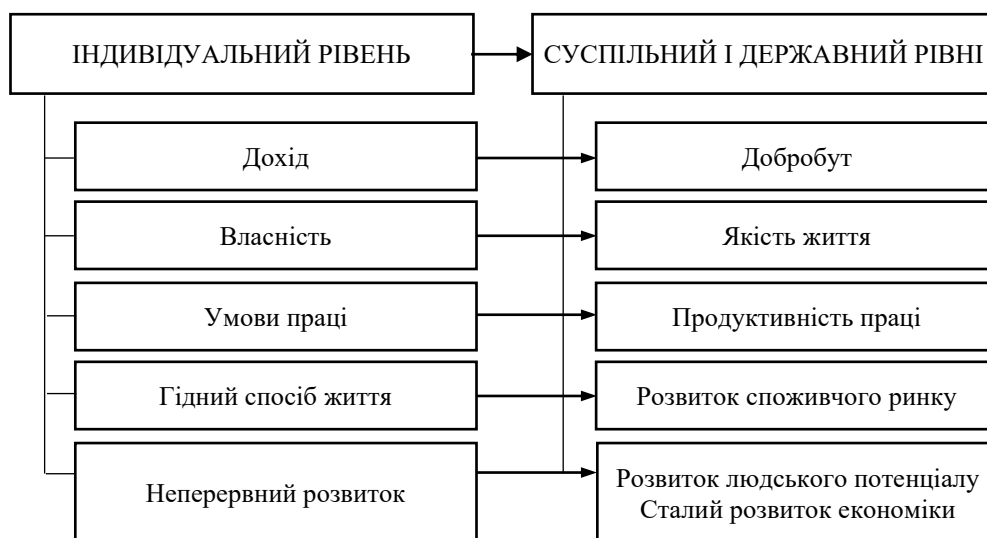

Рис. 1.9. Результати капіталізації людського потенціалу: індивідуальний і суспільно-державний виміри

Джерело: авторська розробка

Із визначених результатів капіталізації людського потенціалу вирізняються основні функції даного процесу:

- соціальна, що передбачає створення умов для задоволення потреб суспільства – базових, самореалізації й розвитку;
- економічна, що передбачає створення умов для перетворення рушія людського потенціалу в економічні результати;
- інноваційна, що передбачає вимогу неперервного розвитку людського потенціалу в умовах конкуренції з продукуванням і поширенням інновацій в усі сфери суспільного життя.

Інноваційна функція капіталізації людського потенціалу забезпечує розвиток людського потенціалу та сталий розвиток економіки на засадах

неперервної *інноватизації*. Інноватизація є комплексним поняттям: на рівні людини як свідомо діяльність, у результаті якої створюються найкращі умови для інноваційного розвитку з прямим втручанням в інноваційні процеси⁶⁷; на рівні вищих систем інноватизація є процесом інноваційного розвитку, що передбачає створення сприятливих умов для реалізації інноваційних процесів із метою отримання конкурентних переваг і підвищення ефективності системи⁶⁸.

Процес інноватизації – неперервний і динамічний, чинники та наслідки якого змінюються залежно від прогресивних тенденцій. В умовах мережевої економіки інноватизацію підсилює глобалізація і розвиток інформаційного простору, а її рушіями є зміна інфраструктури організацій, трансформація бізнес-моделей, впровадження передових технологій та інтелектуалізація персоналу⁶⁹. Такі висновки підкреслюють значення людського чинника для інноваційних змін.

Таким чином, інноваційна функція капіталізації людського потенціалу є різнобічною, оскільки забезпечує:

- 1) неперервну інноватизацію як основу сталого розвитку економіки;
- 2) мотиваційне середовище неперервного розвитку людського потенціалу.

Інноваційна функціональність капіталізації людського потенціалу потребує сприятливого середовища інноваційної діяльності, а також інвестицій у людський капітал⁷⁰. А базовими умовами сприятливого середовища інноваційної діяльності є:

- ринкові умови підприємництва з мотивацією до інноваційних результатів задля здобуття конкурентних переваг;
- макроекономічна стабільність, що уможливорює довготермінові інвестиції у вартісні інноваційні проекти;
- ефективність державних інвестицій у людський капітал у різних формах освіти (в першу чергу – формальної);
- політична підтримка, що передбачає реалізацію послідовної політики стимулювання інновацій (при потребі) або дерегуляцію (при позитивних тенденціях) та різних форм державно-приватного співробітництва з залученням наукових й освітніх закладів, утворенням спеціальних просторових та інституційних об'єднань.

Базовими умовами неперервного розвитку людського потенціалу є:

- дохідність з можливістю інвестицій в особистий людський капітал у різних формах освіти (формальної, неформальної, інформальної);
- ринкові умови зайнятості з мотивацією до інноваційної діяльності;
- практика поєднання різних видів зайнятості, культура підприємництва і самозайнятості задля пошуку кращих умов самореалізації.

⁶⁷ Скрипніченко О. П. Інноватизація (термінологія). *Формування ринкових відносин в Україні*. 2009. № 11(102). С. 50–56, с. 54.

⁶⁸ Галюк І. Б. Теоретичні аспекти інноватизації як об'єктивного процесу розвитку економічних систем. *Економічний вісник НГУ*. 2012. № 3. С. 12–17, с. 16.

⁶⁹ Гринько П. Л. Інноватизація як прогностична ідея розвитку бізнесу в умовах цифрової економіки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 10. С. 57–63. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-10-57-63>, с. 59.

⁷⁰ Шумська С. С. Капіталізація та економічний розвиток: роль синергії та трансформації форм капіталу. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 2(58). С. 103–109. <https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-19>, с. 106.

Інноваційна функція капіталізації людського потенціалу розкриває здатність людини розвивати свої здібності та використовувати їх у різних видах і напрямках інноваційної діяльності (використання, впровадження, вдосконалення, продукування інновацій). Важливо, щоб неперервний розвиток людського потенціалу не дисонував з умовами середовища інноваційної діяльності. Певною мірою це спостерігалось в Україні: на тлі активного розвитку ІТ-індустрії (за тенденціями до російського вторгнення 2022 року очікувалось зростання частки ІТ-сфери у ВВП з 4 % до 10 %⁷¹) та реалізації стартап-ініціатив (Україна займає 39 місце в світі за їхньою кількістю – 352 одиниця⁷²), загальна ситуація щодо інновацій у промисловості (лише 13,8 % інноваційно активних підприємств у 2019 році, 12,9 % у 2020 році; 1,3 % реалізованої інноваційної продукції у 2019 році, 1,1 % у 2020 році⁷³), науці та освіті (наукоємність ВВП 2019 року – 0,43 %, що було найнижчим показником за останні 10 років⁷⁴) була загрозливою. Синергія сприятливого середовища інноваційної діяльності з розвитком людського потенціалу забезпечує максимальне включення здібностей населення в економічні процеси. Без цього для сучасного розвитку країни є неможливими прогресивні зміни з переходом до суспільства солідарності і становленням мережевої економіки.

Дослідження капіталізації людського потенціалу особи-мігранта дозволяє з'ясувати вигоди від міграції в особистісному, регіональному і державному вимірах. Міграція для України багато років була дискусійним активом – знижувала рівень безробіття, покращувала добробут населення, залучала міграційні доходи (через грошові перекази та неформальні канали) в економіку і внутрішній споживчий ринок. Однак, в умовах сьогодення стрімко збільшується міграція молоді. Як правило, це особи з вищими потенційними здібностями, зокрема рівнем інтелекту і знань. У результаті Україна втрачає не лише демографічний, а й інтелектуально-кадровий потенціал, що є загрозою економічній і національній безпеці.

Міграція молоді України має ретельно досліджуватись, починаючи з удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення регулювання та ставлячи за кінцеву ціль проведення системного моніторингу міграційної мобільності молоді з оцінкою потенціалу міграції і самих переміщень. Одним з ключових завдань таких досліджень має бути *оцінювання розвитку і капіталізації людського потенціалу для молоді та регіону походження*. Міграція для сучасної людини є правом, обмеження якого є порушенням норм міжнародного та конституційного законодавства України. Однак, важливо виявляти впливи міграції молоді на їх потенціал і розвиток, економічне зростання регіонів задля виявлення пріоритетів її регулювання та забезпечення позитивних наслідків на різних інституційно-просторових рівнях.

⁷¹ Цілі до 2024 року : Міністерство та Комітет цифрової трансформації. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry>

⁷² Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com/countries>

⁷³ Інформаційні матеріали щодо стану інноваційної діяльності (24.03.2021) : Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&title=InformatsiiniMaterialiSchodoStanuInnovatsiinoiDiialnosti>

⁷⁴ Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т. В. Писаренко, Т. К. Куранда та ін. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 109 с.

РОЗДІЛ 2.

Методичні підходи до аналізування міграційної мобільності молоді та її впливу на людський потенціал регіону

2.1. Інформаційне забезпечення аналізування міграційної мобільності молоді в Україні та регіонах

Поглиблення глобалізаційних процесів, цифровізація економіки та розвиток smart-спеціалізації, з одного боку, виступають драйверами економічного зростання, а з іншого, – чинниками інтенсифікації зовнішньої трудової, освітньої, стаціонарної та інших видів міграції населення, поширення міграції бізнесу, «відтоку мізків», позитивних міграційних аспірацій серед молоді, зокрема в прикордонних територіях регіону. Особливо критичними наслідками посилення зовнішньої міграції населення є нарощування ризику втрати людського потенціалу, що може стати причиною регресу науково-технічної сфери, а також загострення проблем демографічного відтворення, зменшення кількості осіб у репродуктивному й економічно активному віці, лімітування виховної і демовідтворювальної функцій сім'ї та нівелювання її статусу. Неконтрольована зовнішня еміграція населення призводить до посилення дисбалансів регіональних ринків праці та соціально-економічних асиметрій розвитку територій.

Несформованість системи інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу структурних характеристик міграції є ключовою прогалиною реалізації державної політики управління міграційними процесами, у тому числі мобільністю молоді. Офіційна державна та регіональна статистика не фіксує усі факти прибуття і вибуття. Так, поширеною є ситуація, коли виїзд громадян України на постійне проживання за кордон здійснюється без офіційного звернення до відповідних органів влади. Тому українські емігранти, які отримали іноземне громадянство, не пройшовши відповідних процедур в Україні, можуть вважатися громадянами України. Водночас відсутня практика реєстрації причини виїзду громадян за кордон, що унеможлиблює облік трудової й освітньої міграції населення.

Існують значні розбіжності в кількісній оцінці щодо еміграції з України. Для прикладу, за інформацією Державної служби статистики України у 2019 р. до Німеччини та Польщі з України виїхало близько 2 тис. і 1 тис. осіб відповідно, тоді як за даними німецького та польського статистичного офісу – 10 тис. і 2 тис. осіб відповідно. *Недооблік емігрантів в українських даних складає 10-15 тис. осіб щороку.*

На регіональному рівні не апробовані програми забезпечення належного рівня керованості міграційних потоків у коротко-, середньостроковій і стратегічній перспективах. Відсутнє методичне забезпечення формування системи моніторингу і прогнозування стану міграційної активності населення, відстеження її тенденцій, обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків зовнішньої міграції і соціально-економічного розвитку регіонів. Відсутнє

інформаційно-аналітичне забезпечення щодо визначення критичного та оптимального обсягу міграції у регіоні з врахуванням поточних тенденцій його соціально-економічного розвитку.

Суттєві прогалини в статистичному забезпеченні реалізації державної політики регулювання міграційної мобільності молоді призвели до поглиблення *дисгармонізації української системи обліку міжнародної міграції* з європейською, що унеможливорює компаративність даних і проведення консолідованих досліджень. Дефіцит уніфікованої статистичної бази щодо ринку праці у розрізі структури міграційних процесів і неналежне відстеження push-факторів соціально-економічного середовища ведуть до викривлення реалістичних масштабів міграції і прийняття ірраціональних рішень органами державної і регіональної влади.

Інтенсивність мобільності молоді у динамічному зрізі за традиційним підходом детермінується крізь призму змін демографічних індикаторів та параметрів соціально-економічного розвитку регіонів. З одного боку, демографічні зміни визначають фізичні межі можливого нарощення міграційного потенціалу, а з іншого, інтенсивність кількісно-якісних трансформацій соціально-економічного характеру формують відповідне середовище зростання або послаблення міграційних аспірацій серед молоді. Очевидно, що в умовах формування інформаційного суспільства на рівень мобільності молоді та її міграційні наміри впливають різноманітні чинники. Однак, якісна складова соціально-економічних процесів є драйвером формування психологічної довіри суспільства до держави. Низький стан соціально-економічного розвитку регіону запускає деструктивні процеси, пов'язані із зародженням корупційних схем, посиленням тінізації бізнесу, погіршення криміногенної ситуації, що у підсумку знижує якість життя та перспективи розвитку країни та її регіонів, рівень престижності проживання на теренах України.

Молодь як найбільш активний і мобільний прошарок суспільства, з одного боку, прагне максимізувати та примножити освітньо-інтелектуальний потенціал через капіталізацію (накопичення) знань і здобуття професійних навичок відповідно до потреб сучасної економіки. Водночас, з іншого боку, прискорення темпів глобалізації у різних її проявах наклали відбиток на зміну світоглядних позицій молодого населення, яке прагне реалізувати себе в кар'єрному та економічному зрізі шляхом швидкого професійного зростання й примноження матеріальних благ у максимально короткому часовому проміжку.

Якість доступної інформації піддається сумніву через відсутність повноцінного Всеукраїнського перепису населення з 2001 року та неефективну систему поточного обліку міграційних процесів, яка впродовж останніх років могла значно трансформувати статевовікову структуру наявного населення України та її регіонів. Наявні результати статистичного обліку міграції населення, у тому числі молоді, не дозволяють зробити науково обґрунтовані висновки про інтенсивність та динаміку розвитку еміграційних та імміграційних векторів в цілому та свідчать про наявність значних прогалин організаційно-методологічного характеру системи моніторингу з обліку

міграції. Згідно методологічних положень Державної служби статистики України, міграційна статистика як одна з складових демографічної, формується на основі адміністративних даних виконавчих органів сільської, селищної або міської ради, сільських голів щодо зміни реєстрації місця проживання. На сьогоднішній день такий спосіб збору даних є неефективним, так як реєстрація випадків вибуття та прибуття не є обов'язковою на законодавчому рівні та у випадку подання неправдивої інформації не передбачає жодної цивільно-правової відповідальності. З іншого боку, демоподія приїзду мігрантів зазвичай реєструється більш охоче чим виїзду, що у деякій мірі теж може викривляти реальний стан справ.

Доступні статичні дані щодо міграції населення слабо конкретизовані за структурними ознаками їх вияву. Зокрема, на національному та регіональному рівнях управління статистики акумулюють міграційну інформацію за векторами переселення емігрантів та іммігрантів, як в цілому, так і у вимірі міграції, пов'язаної з перетином кордону, а також деталізують інформацію за типом місцевості, статевовіковими групами, країнами в'їзду/виїзду, громадянством мігрантів, що в цілому дозволяє зробити певні висновки, проте недостатньо для комплексного та якісного дослідження міграційної мобільності молоді на національному та регіональному зрізах. З іншого боку, на районному рівні доступні дані щодо міграції значно вужчі та агрегуються для користувачів статистичних послуг лише за типом місцевості та напрямом міграції (в цілому та закордон), що практично повністю унеможливорює проведення якісного, структурно-кваліметричного аналізу мобільності молоді на районному рівні.

Адміністративним джерелом інформації щодо міграції населення є Державна прикордонна служба України, яка фіксує факти перетину державного кордону та дозволяє сформувати обмежену інформаційну базу даних про транскордонну мобільність населення. Однак, статистичні дані цієї служби лише служать базисом для конкретизації способу перетину кордону мігрантами (водний, повітряний, наземний), визначення кількості осіб, які перетнули кордон в розрізі окремих пунктів пропуску, а також диференціації мігрантів за ознакою приналежності їх до громадян України чи іноземців. Структурна форма методичного забезпечення моніторингу Державної прикордонної служби України не є комплексною і достатньою, оскільки присутні прогалини щодо цілей виїзду/в'їзду мігрантів, не виділено облікової одиниці масштабів перетину кордону в рамках угод «малий прикордонний рух», відсутня інформація щодо мігрантів у статевовіковому зрізі та регіональному вимірі.

Іншим центральним органом виконавчої влади, який надає адміністративні міграційні послуги громадянам України та іноземцям є Державна міграційна служба (ДМС) України та її територіальні підрозділи в обласних центрах. Незважаючи на широке поле діяльності головних управлінь ДМС України, пов'язаних із виготовленням паспорта громадянина України для виїзду за кордон, оформлення дозвільних документів щодо в'їзду/виїзду, організаційного супроводу процесу набуття громадянства України, міграційне документування іноземців у частині легалізації їх проживання, видачу дозволів на імміграцію, оформлення документів щодо отримання статусу біженця, наявна статистична

інформація щодо іноземців є доволі скромною. Усі дані подаються в розрізі територіальних управлінь ДМС України, однак, не містять розподілу за статтю та віком. ДМС України веде комплексний облік лише зовнішніх імміграційних процесів, відтак, еміграційні потоки, зокрема міграційна мобільність молоді не є предметом обліку та функцією діяльності служби.

Деякі спроби вирішити проблему доступності статистичних даних щодо населення було зроблено із створенням демографічного реєстру, який потенційно міг бути найбільш повним джерелом демографічної інформації і даних міграційної мобільності. Однак, дані, які агрегуються у даному реєстрі, на сьогоднішній день, доволі незначні за змістом та не підлягають оприлюдненню у вигляді статистичних збірників.

Аналіз індикаторів, які відображають стан інтегрованості молоді в економічне середовище регіонів та його кількісно-структурні деформації показав, що доступними для аналізу є такі абсолютні показники, як кількість молоді у економічно активному віці, обсяги робочої сили у віці до 35 років, а також чисельність зайнятого та безробітного населення. Наведенні індикатори ринку праці дозволяють у динаміці кількісно оцінити стан, інтенсивність зайнятості молоді та його безробіття. Однак, відсутність статистичної інформації про рівень середньомісячної заробітної плати серед молоді, зокрема за основними видами економічної діяльності їх працевлаштування, обсяги неформальної та неповної зайнятості молоді в регіональному зрізі не дозволяють здійснити повноцінний комплексний аналіз якості трудової діяльності молоді.

Частковими теж є дані щодо освітньої та академічної міграції молоді в регіональному вимірі, яка доступна тільки на національному рівні. Зокрема, Головні управління статистики областей Карпатського регіону надають відомості про кількість іноземних студентів, які навчаються у закладах вищої і професійно-технічної освіти Карпатського регіону, зокрема за країною їх походження. Проте інформація щодо обсягів студентів, які виїхали на навчання за кордон з регіону, відсутня. З іншого боку, дзеркальна статистика основних країн-реципієнтів студентів з України дозволяє отримати відомості щодо обсягів освітньої міграції на національному рівні, однак не дозволяє зробити консолідовані висновки для областей Карпатського регіону, який в міру прикордонного розташування та культурної, мовної спорідненості з країнами-сусідами має значний міграційний потенціал та характеризується великими обсягами освітньої міграції.

Комплексні дослідження міграційної мобільності населення не можуть вважатися науково обґрунтованими та достовірними без побудови та обґрунтування емпіричного показника міграції населення, який має інформаційно-аналітичні обмеження, пов'язані з неповнотою та нестачею формалізованої статистичної інформації щодо міграційних процесів, а також із недостатністю подібного роду досліджень у вітчизняній науковій практиці. Так, на науковому фронті найчастіше використовуються динамічні показники аналізу міграції населення, а саме коефіцієнт інтенсивності як відношення сальдо міграції до загальної кількості населення (формула 2.1).

$$Migr_t^{intens} = \frac{E_t - I_t}{Q_t}, \quad (2.1)$$

де $Migr_t^{intens}$ – коефіцієнт інтенсивності міграції у t-період часу;

E_t – кількість вибулих у t-період часу;

I_t – кількість прибулих у t-період часу;

Q_t – чисельність населення у t-період часу.

Так, показниками локалізації й концентрації міграційних процесів як критичних норм міграції, зокрема в структурі населення, є частка прибулих і вибулих у структурі населення⁷⁵.

Цікавим з точки зору впливу на демографічну ситуацію в країні є відносний показник, який показує чутливість середовища розвитку людського потенціалу до міграційних потоків (формула 2.2)⁷⁶:

$$DS_t = 1 - \frac{E_t + (-1 * (B_t - D_t))}{Q_t}, \quad (2.2)$$

де DS_t – коефіцієнт демографічної стійкості у t-період часу;

B_t – показник народжуваності у t-період часу;

D_t – показник смертності у t-період часу;

Натомість, показник густоти міграційного потоку демонструє силу впливу міграції на ринок праці через розрахунок співвідношення кількості мігрантів і безробітних. Такий критерій має недолік, пов'язаний з врахуванням лише явного безробіття, а також із відсутністю рангової шкали оцінки сили впливу.

Класичним підходом до розрахунку емпіричних показників міграції населення є аналіз статистичної інформації на основі розрахунку детермінованих показників – масштаби та коефіцієнти прибуття і вибуття, сальдо міграції, валова міграція, коефіцієнт загального міграційного обороту, локалізації міграційних потоків і результативність міграції⁷⁷. Примітно, що класичний підхід до аналізування міграційних процесів у країні має обмеження щодо наявних джерел даних. Тому статистичною основою для розрахунку рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення можуть слугувати дані підрозділів територіальних управлінь Державної прикордонної служби України щодо кількості виїздів громадян України за кордон.

Рівень інтенсивності зовнішньої загальної міграції населення запропоновано розраховувати як співвідношення кількості виїздів громадян за кордон і чисельності населення у країні походження мігрантів (формула 2.3).

$$Instens_{jt}^z = \frac{D_t^j}{P_t^j}, \quad (2.3)$$

де $Instens_{jt}^z$ – рівень інтенсивності зовнішньої загальної міграції населення у t-інтервалі часу;

D_t^j – загальна кількість виїздів громадян з j-ої країни за кордон у t-

⁷⁵ Хомра О. У., Русанова Т. Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії. *Стратегічна панорама*. 2009. № 1. С. 73-79, с. 75.

⁷⁶ Западнюк С. О. Міграції населення України: внутрішньорегіональний вимір. *Український географічний журнал*. 2012. № 2(78). С. 28-33.

⁷⁷ Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації: монографія. / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2011. 528 с.

інтервалі часу;

P_t^j – чисельність населення j -ої країни в t -інтервалі часу.

Рівень інтенсивності зовнішньої трудової міграції варто обчислювати як відношення кількості офіційно працевлаштованих мігрантів з j -ої країни у n -ій країні до кількості виїздів громадян з j -ої країни до n -ої країни (формула 2.4).

$$Instens_{jnt}^l = \frac{L_{jt}^n}{D_{jt}^n}, \quad (2.4)$$

де $Instens_{jnt}^l$ – рівень інтенсивності зовнішньої трудової міграції з j -ої країни до n -ої країни у t -інтервалі часу;

L_{jt}^n – загальна кількість офіційно працевлаштованих мігрантів з j -ої країни у n -ій країні у t -інтервалі часу;

D_{jt}^n – загальна кількість виїздів з j -ої країни у n -у країну у t -інтервалі часу⁷⁸.

Методичний підхід до розрахунку рівня зовнішньої міграції населення у розрізі регіонів України ґрунтується на даних моніторингу територіального управління Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України щодо виїздів громадян України за кордон. Розрахунок регіонального рівня зовнішньої міграції населення можна здійснювати як відношення кількості виїздів громадян з регіону до чисельності населення у регіоні з врахуванням обсягів транзитної міграції (формула 2.5).

$$MIGR_t^n = \frac{BC_t^n}{N_t^n} \times \frac{BC_t^c - BC_t^n}{N_t^c - N_t^n}, \quad (2.5)$$

де $MIGR_t^n$ – рівень зовнішньої міграції населення n -регіону в t інтервалі часу;

BC_t^n – загальна кількість осіб, котрі перетнули кордон у n -регіоні за t інтервал часу;

N_t^n – чисельність населення у n -регіоні за t інтервал часу;

BC_t^c – загальна кількість громадян, котрі перетнули кордон України за t інтервал часу; NP_t^c – чисельність населення в Україні за t інтервал часу⁷⁹.

Зважаючи на численні прогалини інформаційно-аналітичного забезпечення регіональної міграційної політики, *пріоритетами* її покращення мають стати:

- удосконалення системи обліку й аналізу структурно-динамічних характеристик зовнішньої міграції населення регіону;
- проведення системного моніторингу зовнішньої міграції населення з метою визначення необхідності стимулювання або стримування формування окремих міграційних векторів задля забезпечення розвитку регіональної економіки та соціальної сфери;
- збереження й ефективного використання людського потенціалу, забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки регіонів;
- формування системи стимулів реєміграції й реінтеграції, навчання та

⁷⁸ Mulska O., Levytska O., Zaychenko V., Vasylytsiv T., Ilyash O. Pull environment of migration in the EU countries: Migration vector from Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. № 19(4). Pp. 283-300. doi:10.21511/ppm.19(4).2021.23

⁷⁹ *Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання*: наукове видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2020. 128 с.

економічної активності мігрантів;

- забезпечення інституціонального, соціально-економічного та правового захисту трудових та освітніх реемігрантів.

Відтак, підвищення якості системи моніторингу зовнішньої міграції, формування регіональних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграції є ключовим елементом формування регіональної політики регулювання міграції населення, у тому числі молоді. Для усунення окремих прогалин інформаційно-аналітичного забезпечення необхідно:

- розширити повноваження регіональних відділень ДМС України і Державної служби статистики України у частині збору «дзеркальних даних» основних країн-реципієнтів;

- запровадити нові форми звітності (наприклад, облікові листки) для регіональних управлінь Державної прикордонної служби України щодо мети перетину кордону та тривалості перебування мігрантів за кордоном;

- розширити співпрацю у сфері обміну інформацією про кількість виїздів за кордон на тривалий період часу між регіональними відділеннями ДМС України і Державної прикордонної служби України з метою формування реєстру поточних трудових і освітніх мігрантів;

- здійснювати альтернативне моделювання обсягів зовнішніх міграційних потоків і можливих наслідків інтенсифікації трудової міграції для економічної безпеки регіону. Реалізація цього заходу вимагає залучення фахівців з науково-дослідних структур задля проведення економетричних досліджень.

Важливого значення для формування системи моніторингу міграційної мобільності в Україні як основи статистичного обліку міграції населення є збір та аналіз даних щодо набуття і припинення громадянства за віком, статтю і країною громадянства. В Україні облік і поширення даних щодо набуття і припинення громадянства є повноваженнями ДМС України і Міністерства закордонних справ України. Однак, Державна служба статистики України повинна також оперувати даними щодо зміни громадянства задля оцінки обсягів імміграції у складі населення країни. *Інтеграція статистичних даних сприятиме доповненню національної бази даних у сфері міграції компонентною щодо статево-вікової структури та місця перебування осіб, які отримали або припинили громадянство України.*

2.2. Емпірика впливу міграційної мобільності молоді на людський потенціал

Ефективність регулювання міграційної мобільності молоді залежить від повноти, надійності та компаративності даних, застосування яких позитивно впливає на процес прийняття рішень органів влади у сфері міграції. Проблема інформаційно-аналітичного й інституційно-організаційного забезпечення моніторингу міграції молоді є надактуальною, особливо у період військової агресії РФ проти України та економічного відновлення у поствоєнний період.

В Україні відсутні бази даних щодо основних структурно-динамічних

характеристик і параметрів міграції, зокрема потенційних і реальних масштабів, міграційних векторів, соціально-демографічних характеристик мігрантів, а також обсягів грошових переказів трудових мігрантів у національну економіку інших трансфертів. Фрагментарність системи моніторингу міграційної мобільності є викликом для формування і реалізації регіональної політики регулювання міграційної мобільності молоді, проведення наукових досліджень, розробки програм у сфері рееміграції, інтеграції й адаптації мігрантів-молоді, а також для оцінювання наслідків, ризиків і загроз для розвитку національної і регіональної економік. Без повної та своєчасної інформації щодо міграції молоді унеможливується оцінювання поточного попиту та пропозиції робочої сили на національному та регіональних ринках праці, а також знижується ефективність соціальних програм і державної міграційної політики.

Сучасний стан зовнішньої міграційної мобільності молоді України свідчить про значне «вимивання» людського ресурсу з країни, а водночас висока міграційна мобільність молоді є викликом для розвитку людського потенціалу. Дотримання реалізації прав на мобільність вимагає оцінювання впливу міграційної мобільності на людський потенціал, для чого має бути відповідне інформаційне забезпечення. Відтак необхідним є *моніторинг міграційної мобільності в Україні у проєкції соціально-економічного розвитку і розвитку людського потенціалу*. Проведення такого моніторингу вимагає високого рівня інформаційно-аналітичного забезпечення, в основі якого лежить прогнозування структурних змін міграції населення і контролінг за виконанням операційних завдань. За умови, що потенційні масштаби міграції зростатимуть, виникає необхідність розрахунку *критичних обсягів міграції* у контексті економічної безпеки як регіонів, так і країни загалом, а також забезпечення розвитку соціально-економічного середовища. Виявлення каузального взаємозв'язку змін структурних характеристик міграції та економічної безпеки країни дозволить забезпечити високу ефективність і належний рівень керованості міграційних процесів у коротко- і довгострокових часових лагах. Результати аналізу причинно-наслідкового впливу, які дають також змогу визначати міграційні розриви у соціально-економічному розвитку територій, становлять базис для виявлення критичних прогалин неефективності системи регулювання міграційної мобільності.

Підвищення якості системи моніторингу міграційної мобільності щодо молоді, формування регіональних баз даних щодо її структурно-динамічних характеристик потребує розробки *методичного підходу до аналізування міграційної мобільності молоді та її впливу на людський потенціал регіону*, який передбачає реалізацію трьох етапів:

(1) побудова емпіричного показника міграційної мобільності молоді (врахування варіативної частки зовнішньої міграції населення різних вікових груп);

(2) моніторинг впливу зовнішньої міграції молоді на розвиток та капіталізацію людського потенціалу мігранта (особистісний вимір);

(3) моделювання впливу міграційної мобільності молоді на соціально-економічний розвиток (сфера зайнятості, ринки праці) та демографічну ситуацію регіону.

Етап I. Побудова емпіричного показника міграційної мобільності молоді передбачає варіативне зважування двох часток – молоді у загальній чисельності населення та в обсягах економічно активного населення регіону (формула 2.6):

$$MobilY_t^n = \sqrt{\frac{QY_t^n}{QG_t^n} * \frac{EAPY_t^n}{EAPG_t^n}} * EM_t^{n*} \quad (2.6)$$

де $MobilY_t^n$ – рівень міграційної мобільності молоді n -ого регіону в t -інтервалі часу; QY_t^n – чисельність молоді n -ого регіону в t -інтервалі часу; QG_t^n – загальна чисельність наявного населення n -ого регіону в t -інтервалі часу; $EAPY_t^n$ – кількість молоді n -ого регіону в обсягах економічно активного населення у t -інтервалі часу; $EAPG_t^n$ – чисельність економічно активного населення n -ого регіону в t -інтервалі часу; EM_t^n – обсяги зовнішньої міграції населення n -ого регіону в t -інтервалі часу.

Етап II. Моніторинг впливу міграції на людський потенціал потребує якісного аналізу з проведенням спеціального соціологічного обстеження. Побудова емпіричних показників капіталізації і розвитку людського потенціалу на основі результатів соціологічного опитування з використанням методу середніх зважених величин здійснена у розрізі складових людського потенціалу та щодо його капіталізації. Оцінювання капіталізації людського потенціалу мігранта передбачає виявлення впливу міграції на доходи, майновий стан, цінність праці (очікування щодо кращих умов праці та її оплати завдяки міграційному досвіду) і наміри врахування періоду міграції до страхового стажу.

Емпіричний показник розвитку людського потенціалу молоді, яка має досвід міграції, у розрізі його складових розраховується за формулою (2.7).

$$HD_k^n = \sum_{i=1}^k D_i^{kn} * RMigr_i^{kn}, \quad (2.7)$$

де HD_k^n – емпіричний показник розвитку k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону; D_i^{kn} – i -ий рівень розвитку k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону; $RMigr_i^{kn}$ – частота відповідей щодо i -ого рівня розвитку k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону.

Задля візуалізації впливу міграційної мобільності молоді на розвиток людського потенціалу у формі розрахунку «gaps» складових варто використовувати формулу (2.8):

$$"Gap"HD_k^n = HD_k^{nAFTER} - HD_k^{nBEFOR}, \quad (2.8)$$

де $"Gap"HD_k^n$ – емпіричний показник впливу міграційної мобільності молоді n -ого регіону на k -ту складову людського потенціалу; HD_k^{nAFTER} – рівень розвитку k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону до міграції; HD_k^{nBEFOR} – рівень розвитку k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону після міграції.

Емпіричний показник капіталізації людського потенціалу молоді з міграційним досвідом у проекції окремих складових (наприклад, доходу,

майнового стану, цінності праці, пенсійного забезпечення) розраховується за формулою (2.9).

$$CapHD_k^n = \sum_{j=1}^k C_j^{kn} * RMigr_j^n, \quad (2.9)$$

де $CapHD_k^n$ – емпіричний показник капіталізації k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону; C_j^{kn} – j -ий рівень капіталізації k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону; $RMigr_j^n$ – частота відповідей щодо j -ого рівня капіталізації k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону.

Із метою представлення впливу міграційної мобільності молоді на капіталізацію людського потенціалу варто розрахувати розмір «gaps» для кожної складової (формула 2.10):

$$"Gap"CapHD_k^n = CapHD_k^{nAFTER} - CapHD_k^{nBEFOR}, \quad (2.10)$$

де $"Gap"CapHD_k^n$ – емпіричний показник впливу міграційної мобільності молоді n -ого регіону на k -ту складову капіталізації людського потенціалу; $CapHD_k^{nAFTER}$ – рівень капіталізації k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону до міграції; HD_k^{nAFTER} – рівень капіталізації k -ої складової людського потенціалу молоді n -ого регіону після міграції.

Етап III. Моделювання впливу міграційної мобільності молоді на регіон, зокрема на сферу зайнятості та ринки праці регіону, варто здійснювати через дослідження мультиплікативного ефекту міграції молоді щодо окремих детермінант соціально-економічного розвитку регіону, зокрема ВРП, що дозволяє оцінити інтенсивність та рівень міграційної мобільності молоді у проекції підтримки збалансованого регіонального розвитку (2.11)

$$\mu MM_t^{RDP^n} = 1 / \left(1 - \frac{\Delta RDP_t^n}{\Delta MM_t^n} \right), \quad (2.11)$$

де $\mu MM_t^{RDP^n}$ – мультиплікативний вплив міграційної мобільності молоді на зростання ВРП n -ої області Карпатського регіону; ΔRDP_t^n – темпи зростання ВРП n -ої області Карпатського регіону країни у t -період часу; ΔMM_t^n – інтенсивність міграційної мобільності молоді n -ої області Карпатського регіону у t -період часу.

Оцінювання впливу міграційної мобільності молоді на розвиток сфери зайнятості та ринок праці можна за допомогою *Rational model* (2.12):

$$LM_t^n = \frac{a + bMM_t^n}{1 + cMM_t^n + dMM_t^{2n}}, \quad (2.12)$$

де LM_t^n – рівень розвитку сфери зайнятості та ринку праці n -ої області Карпатського регіону у t -період часу; MM_t^n – інтенсивність міграційної мобільності молоді n -ої області Карпатського регіону в t -період часу.

Вплив міграційної мобільності молоді на показники демографічного розвитку з врахуванням динамічних зв'язків можна продемонструвати за допомогою моделі лагового типу (ARDL) (2.13).

$$IDD_t^n = a + b_1MM_{t-p}^n + u_t, \quad (2.13)$$

де IDD_t^n – рівень демографічного розвитку n -ої області Карпатського регіону у t -період часу; p – лаг часового періоду.

Візуально вплив міграційної мобільності молоді на рівень розвитку та капіталізації людського потенціалу через розрахунок розміру «гар» для кожної з складових можна представити таким чином (рис. 2.1).

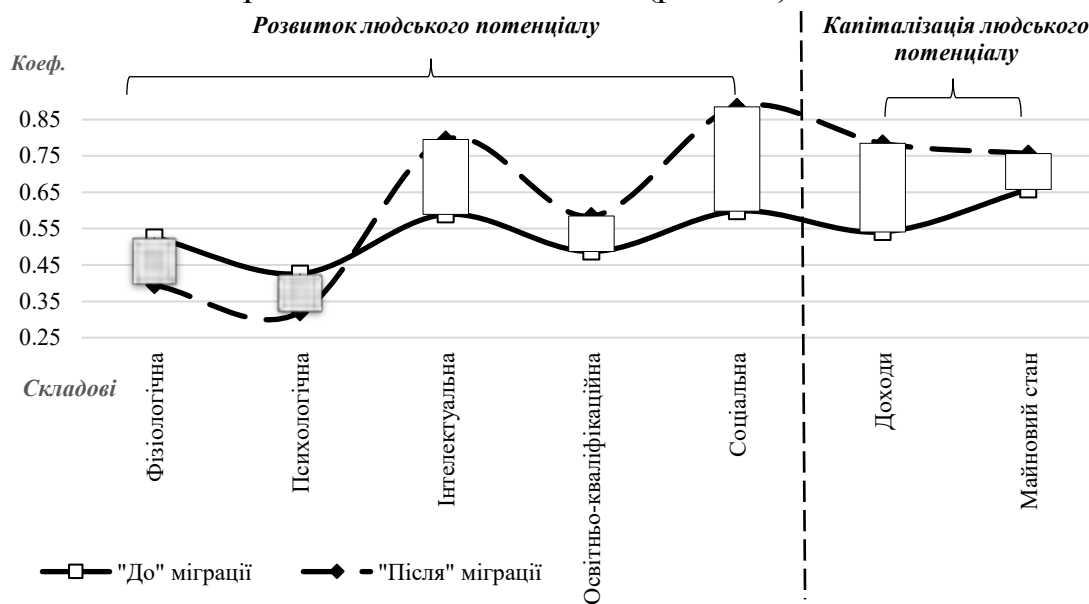

Рис. 2.1. Обсяги «gaps» розвитку та капіталізації людського потенціалу мігрантів регіону: візуалізація результатів

Примітка: сірий фон «gaps» означає регрес розвитку/зменшення рівня капіталізації рівня, білий – прогрес збільшення.

Джерело: авторська інтерпретація

Апробовані раніше численні моніторинги міграційної мобільності в поточній динаміці не враховували вплив соціально-економічного розвитку території та розвитку людського потенціалу. Виникає необхідність інтеграції окремих етапів наявних практик обліку міграційних потоків у системний моніторинг, в основі якого розрахунок емпіричного показника потенційної міграції, який дозволить розрахувати вплив на людський потенціал та окремі складові соціально-економічного розвитку країни, що дасть змогу обґрунтувати пороговий рівень міграційного потенціалу із можливостями виявлення граничного впливу на розвиток соціальної сфери й економічної системи. Реалізація моніторингу міграційної мобільності дозволить моделювати інтенсивність зовнішньої міграції з врахуванням змін рівня соціально-економічного розвитку, визначати ефективність реалізації поточної державної політики управління міграційними процесами.

2.3. Методики аналізування впливу міграції на розвиток країни та регіонів: диференційовані підходи

Міграція населення, особливо зовнішня, – процес неоднозначний, який має одночасно позитивні та негативні наслідки, а також виступає оптимумом соціально-економічних і фінансових асиметрій розвитку країн-донорів і країн-реципієнтів людського потенціалу. Мінімізація негативних наслідків, ризиків і

загроз еміграції населення, як і використання міграційного потенціалу в цілях пришвидшення темпів економічного зростання та зміцнення національної безпеки, залежить від ефективізації методів регулювання міграційної мобільності.

Зовнішня міграція населення є соціальним та економічним феноменом, що впливає на рівень офіційної зайнятості населення працездатного віку, наявний дохід, капітальні інвестиції та валову додану вартість, рівень збереження людських ресурсів та ін. Перекази трудових мігрантів як фінансові детермінанти міграційних процесів визначають якість, рівень і стандарти життя населення. Так, інтенсивні міграційні потоки, які являються сукупністю міграції людських ресурсів, товарів, послуг, трансфертів, інвестицій, бізнесу, інтелектуальної власності, мають каузальний вплив на демографічну ситуацію країни, ринки праці, капіталу та кредиту, інтелектуальної власності та сферу підприємництва. Однак, міграційні процеси мають неоднозначний вплив на соціально-економічний розвиток країни загалом, у тому числі на добробут домогосподарств, економічне зростання громад.

У численних наукових дослідженнях наводяться аргументи щодо недостатності врахування економічної дивергенції і соціальної нерівності серед країн-учасників міграційних систем, щоб виявити соціально-економічні ефекти міграції для країни-донора. Так, С. Кастлерс обґрунтував необхідність врахування впливу факторів, які сприяють, і навіть визначають джерела походження, природу, еволюцію і розміри міграційної системи⁸⁰. Особливу увагу автор приділив історичному та геополітичному контексту, внутрішнім диспропорціям і розмірам країн-донорів людських ресурсів. Натомість, Р. Скеддон довів, що сила впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни зростає у міру посилення міжрегіональної дивергенції, яку можна послабити шляхом розвитку внутрішньої міграції, зокрема до регіонів з високим попитом на робочу силу⁸¹. Так, незначні обсяги міжнародної міграції спостерігаються у тих країнах, які мають високі значення соціально-економічної внутрішньорегіональної дивергенції. На думку Р. Скелдона показник співвідношення обсягів міжнародної і внутрішньої міграції може бути одним із ключових індикаторів оцінки інтенсивності впливу міграції на розвиток території і поширення внутрішніх соціально-економічних диспропорцій.

У науковому арсеналі широко представлені методи дослідження впливу внутрішньодержавної міграції населення на ендогенний соціально-економічний розвиток⁸². Погоджуємося з висновками, зробленими у⁸³, що в основі методології

⁸⁰ Castles S. Environmental Change and Forced Migration: Making sense of the debate. *New Issues in Refugee Research. Working Paper. 2002. No. 70.* Refugees Studies Centre, University of Oxford and UNHCR, Evaluation and Policy Analysis Unit, Geneva; Castles S. International Migration at the Beginning of the Twenty First Century: Global trends and issues. *International Social Science Journal.* 2000. № 165. Pp. 269-281.

⁸¹ Skeldon R. Interlinkages between internal and international migration and development in the Asian region. Paper presented to the Ad Hoc Expert Group; Meeting on Migration and Development, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Bangkok, August 2003.

⁸² Arthur P. L., Ensor J., van Faassen M., Hoekstra R., Peters N. Migrating People, Migrating Data: Digital Approaches to Migrant Heritage. *Journal of the Japanese Association for Digital Humanities.* 2018. № 3(1). Pp. 98-113. https://doi.org/10.17928/jjadh.3.1_98; Enflo K., Henning M. The development of economic growth and inequality among the Swedish regions 1860-2010: Evidence from regional national accounts. In: Ljungberg, J (ed.) *Structural*

аналізу впливу внутрішньої міграції на соціально-економічний розвиток країни має бути комплексна діагностика регіональних ринків праці, їх місткість, кон'юнктура, структура, якісні характеристики, зокрема рівень оплати та умови праці, відповідності виконуваної роботи рівню підготовки, наявних професійно-кваліфікаційних і компетентних характеристик працівника.

Натомість, розроблена методологія М. Ауера та С. Бекера дозволяє дослідити вплив внутрішньої міграції на економічне зростання країни з врахуванням критерію просторового розвитку⁸⁴. Ринок праці країни загалом може функціонувати ефективно, однак одночасно спостерігаються проблеми на певних територіях, які стають епіцентрами міграційної активності населення, зокрема це сільські, гірські та прикордонні території, малі міста та райони зі значно нижчим рівнем стандартів життя, окремі периферійні зони. Методика передбачає побудову векторної лагової регресійної моделі, яка визначає вплив міграції (молоді, економічно активного населення, висококваліфікованих кадрів) на перспективи економічного зростання території.

Сучасний методологічний інструментарій дослідження впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни ґрунтується на формуванні системи показників, яка дозволяє кількісно оцінити структурно-динамічні характеристики соціально-економічної дивергенції розвитку учасників міграційних систем, а відтак силу та характер каузального взаємозв'язку міграції та розвитку. Систематизація напрацювань у сфері аналітичної міграціології дозволила виділити методичний інструментарій оцінювання впливу міграції, формування і розвитку міграційних векторів на соціально-економічний розвиток:

1. *Відносна економічна продуктивність між країнами-донорами та країнами-реципієнтами.* У науковому дискурсі поширена практика вимірювання показника оцінки асиметрії продуктивності за допомогою різних рівнів агрегацій: національна економіка, галузі (сільське господарство, промисловість тощо) та сектори економіки.

2. *Диференціація в економічному зростанні.* Розрив у рівнях економічного розвитку, у тому числі значення ВВП у розрахунку на одну особу, оцінений диференційовано для конкретних галузей економіки, є більш значущим для дослідження соціально-економічних асиметрій територій, які знаходяться в основі процесу трансформації економічних структур двох учасників міграційного вектору⁸⁵.

Analysis and the Process of Economic Development. Essays in Memory of Lennart Schön. London: Routledge. 2016. Pp. 126-148.

⁸³ Boschma R., Eriksson R.H., Lindgren U. Labour market externalities and regional growth in Sweden: The importance of labour mobility between skill-related industries. *Regional Studies*. 2014. № 48(10). Pp. 1669-1690; Mattoo A., Mishra D. Foreign Professionals in the United States: Regulatory Impediments to Trade. *Journal of International Economic Law*. 2009. Vol. 12(2). Pp. 435-456.

⁸⁴ Aure M., Forde A., Magnussen T. Will migrant workers rescue rural regions? Challenges of creating stability through mobility. *Journal of Rural Studies*. 2018. № 60. Pp. 52-59; Becker S. O., Ferrara A. Consequences of forced migration: A survey of recent findings. *Labour Economics*. 2019. № 59. Pp. 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2019.02.007>

⁸⁵ Luin G., Landolt P. Immigrants and Precarious Employment in the New Economy (Introduction and three Research Briefs.) Toronto: Immigrants and Precarious Employment Project. June 2009. <http://www.arts.yorku.ca/research/ine/index.php>

3. *Дивергенція у системі оплати праці.* Розриви в оплаті праці є основними мотиваційним фактором зовнішньої міграції.

4. *Трудомісткість економіки.* Моніторинг стану сфери зайнятості виступає інформаційно-аналітичним базисом розрахунку емпіричного показника стійкості ринку праці. У результаті консолідації методики проведення моніторингу можна отримати валідні розрахунки щодо ступеня неформальності економіки, рівня регулювання трудових відносин, підвищеної вразливості тощо⁸⁶.

5. *Дефіцит/профіцит робочої сили* – показник, який вимірює здатність ринку праці поглинати зростання обсягів економічно активного населення у країні (з урахуванням тенденцій демографічного відтворення), а також дозволяє оцінювати рівень працепрофіцитного/працедефіцитного ринку праці в країнах-донорах і призначення мігрантів.

6. *Інвестиційна спроможність сфери наукових досліджень і розробок (R&D).* Дивергенція розвитку сфери-R&D є причинами міграції висококваліфікованих кадрів. Методичним базисом оцінювання виступають показники співвідношення обсягів інвестицій у сферу R&D і ВВП, обсяги інвестицій у розрахунку на одного працівника сфери R&D, а також інтегральні коефіцієнти інноваційного розвитку країни. Наприклад, ЮНКТАД розроблено індекс інноваційних можливостей країни (UNICI)⁸⁷.

Вагомий внесок у соціально-економічний розвиток країни-донора міграції мають грошові перекази мігрантів. У численних дослідженнях, зокрема⁸⁸, розроблено методику аналізування обсягів і структури переказів, зроблено висновки для державної політики відносно їх стимулювання, контролю, забезпечення прозорості та скерування в інвестиційне русло. В економічній літературі найчастіше вплив міграції на соціально-економічний розвиток країни оцінюється через потенціал грошових переказів мігрантів⁸⁹.

Плеяда вітчизняних науковців у дослідженнях фокусуються на виявленні впливу обсягів міграції на рівні розвитку соціальної сфери, ринку праці та кадрової безпеки⁹⁰. Задля виявлення впливу міграції на соціально-економічний розвиток через оцінювання ефектів (позитивних і негативних), а також наслідків для країни походження і призначення мігрантів, варто враховувати

⁸⁶ Cranford C., Vosko L., Zukewich N. Precarious employment in the Canadian labour market: a statistical portrait. Just Labour. 2003. Vol. 3. <https://doi.org/10.25071/1705-1436.164>

⁸⁷ UNCTAD. World Investment Report: Transnational corporations and the internationalization of R&D. United Nations, New York and Geneva. 2005.

⁸⁸ Irving J., Mohapatra S., Ratha D. Migrant Remittance Flows, Findings from a Global Survey of Central Banks. World Bank Working Paper. 2010. No. 194; Jongwanich J. Workers' Remittances, Economic Growth and Poverty in Developing Asia and the Pacific Countries. UNESCAP Working Paper, 2007, WP/07/01; Ponsot F., Obegi B. Etude de capitalisation des initiatives et mecanismes en matiere de transferts de fonds au Mali. Report prepared for the European Commission and the Government of Mali in collaboration with CIGEM, 2010.

⁸⁹ Ratha D. Leveraging remittances for development. MPI Policy Brief, June 2007; Munda G. Social multi-criteria evaluation (SMCE): methodological foundations and operational consequences. Eur. J. Oper. Res. 2004. № 158(3). Pp. 62–77.

⁹⁰ Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. К.: НІСД, 2011. 40 с.; Лібанова Е. М. Зовнішня трудова міграція українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2(33). С. 11-26; Буров І. Трудова міграція як наслідок соціально-економічної політики України 2014-2018 рр. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. зб. наук. праць. Вип. 6 (20). Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. С. 166-170.

демографічні, соціальні, економічні, культурні, поведінкові та політичні чинники, а також фактор реверсної міграції. Методи оцінки впливу міграції через грошові трансферти мігрантів на параметри соціально-економічного розвитку наведено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Підходи до оцінювання впливу грошових переказів мігрантів на розвиток економічної системи та соціальної сфери

Показники	Доцільність застосування
Темпи економічного зростання	Оцінювання еластичності ВВП щодо грошових переказів за допомогою матриць темпів зростання параметрів економічного розвитку і мультиплікаторів ⁹¹ .
Бідність	Моделювання впливу грошових переказів на рівень бідності окремих верств населення та у країні загалом ⁹² .
Економічна нерівність	Виявлення чутливості коефіцієнта Джині до зміни обсягів грошових переказів мігрантів ⁹³ .
Інфляція	Побудова економетричних моделей впливу обсягів міграційних трансфертів на індекс споживчих цін і структуру споживання.
Макроекономічна стабільність	Матричне моделювання часток міграційних трансфертів у системі національного доходу, загального експорту та прямих іноземних інвестицій.
Фіскальний вплив	Оцінювання впливу грошових переказів на ефективність і конкурентоспроможність податкової системи.
Економічна безпека	Обґрунтування оптимального співвідношення індикаторів економічної безпеки та обсягів грошових переказів задля досягнення макроекономічної стабільності національної економіки.
Реіндустріалізація національного господарства	Визначення наслідків окремих варіантів розвитку реіндустріалізаційної системи через оцінювання ефективності залучення міграційних облігацій у технологічну модернізацію промисловості.
Соціальна інфраструктура	Моделювання впливу грошових переказів на розвиток соціальної інфраструктури через оцінювання ефективності інвестицій у сфері освіти й охорони здоров'я ⁹⁴ .

Джерело: систематизовано автором

Варто наголосити, що показник впливу грошових переказів на темпи економічного зростання демонструє мультиплікативний внесок міграційних трансфертів на зростання ВВП країни, що дозволяє оцінити темп та швидкість збільшення обсягів міграційних трансфертів задля підтримки сталого зростання економіки (формула 2.14)

⁹¹ Pyatt G., Round J. Social accounting matrices: A basis for planning. Washington DC: World, 1985.

⁹² Taylor J. E., Mora J., Adams R., Lopez-Feldman A. Remittances, Inequality and Poverty: Evidence from Rural Mexico. Department of Agriculture and Resource Economics, University of California, Davis, Working Paper. 2005. No. 05-003.

⁹³ Stark O., Taylor J. E., Yitzhaki S. Migration, Remittances, and Inequality: A Sensitivity Analysis Using the Extended Gini Index. *Journal of Development Economics*. 1988. Vol. 28. Pp. 309-322.

⁹⁴ García Zamora R. El Programa Tres por Uno de Remesas Colectivas en México: Lecciones y desafíos, *Migraciones Internacionales*. 2007. Vol. 4, núm. 1.

$$\mu MT_t^{GDP} = 1 / \left(1 - \frac{\Delta GDP_t}{\Delta MT_t} \right), \quad (2.14)$$

де μMT_t^{GDP} – мультиплікативний вплив міграційних трансфертів на зростання ВВП країн; ΔGDP_t – темпи зростання ВВП країни за t-період часу; ΔMT_t – темпи зростання обсягів міграційних трансфертів за t-період часу.

Примітно, що Ю. Балдерас і Г. Нас вважають, що міграційні трансферти мають інфляційні ефекти за умови, що висока частка грошових переказів витрачається на споживання, а вплив міграції на розвиток соціальної сфери та людський капітал можна виміряти показниками обсягів і частки витрати на соціальне відтворення мігрантів⁹⁵. Натомість, С. Лосер доводить доцільність дослідження впливу міграції на економічний розвиток методом розрахунку показників, які визначають рівень сек'юритизації економіки, наприклад співвідношення обсягів міграційних трансфертів та індикаторів економічної безпеки⁹⁶. Відзначимо, що високі значення таких показників демонструють значну залежність національної економіки від потоку грошових переказів мігрантів.

Варто наголосити, що методи аналізування впливу міграції на соціально-економічний розвиток мають включати якісну та кількісну компоненти. Якісна дозволяє зрозуміти, на які ключові параметри впливає міграція, а кількісна – чітко визначити масштаби позитивних зрушень та деструктивних змін. У частині якісного аналізування наслідків міграції корисними є результати досліджень⁹⁷, у яких доведено зв'язки міграції з економічною активністю і наявним доходом населення, рівнями оплати праці та споживчих цін, сукупними витратами домогосподарств, обсягами інвестицій і зовнішньоекономічної діяльності, продуктивністю праці та ін.

Методологія аналізування впливу міграції на соціально-економічний розвиток не є усталеною у науковому дискурсі, оскільки варто враховувати складність і динамізм явища міграції, подвійний причинно-наслідковий зв'язок. Методологія оцінювання впливу міграційної мобільності населення на соціально-економічний регіональний розвиток повинна ґрунтуватися на підході «реакція-результат» (рис. 2.2).

Результати багатьох науково-прикладних досліджень у сфері аналітики та оцінювання впливу міграції населення на соціально-економічний розвиток території⁹⁸ не можуть бути достатнім комплексним базисом для аналізування каузальності цих процесів, диференціації міри впливу міграції на окремі

⁹⁵ Balderas U., Nath H. Remittances, Relative Price Variability and Inflation in Mexico. Paper presented at the 75th Annual Meeting of the Southern Economics Association. Washington, D.C. November. 2005. Pp. 18-20.

⁹⁶ Loser C., Lockwood C., Minson A., Balcazar L. The macro-economic impact of remittances in Latin America: Dutch disease or Latin cure? 2010. URL: <http://www.g24.org/lose0906.pdf>

⁹⁷ Perez-Armendariz C., Crow D. Do Migrants Remit Democracy? International Migration, Political Beliefs, and Behavior in Mexico. *Comparative Political Studies*. 2010. Vol. 43, No. 1. Pp. 119-148; Ruiz-Tagle J. A theory of socio-spatial integration: Problems, policies and concepts from a US perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2013. № 37(2). Pp. 388-408.

⁹⁸ Wills J., May J., Datta K., Evans Y., Herbert J., McIlwaine C. London's Migrant Division of Labour. *European Urban and Regional Studies*. 2009. № 16(3). P. 2-57; Rahman M. M. Estimation of internal migration by the national growth rate method: an alternative approach. *The Bangladesh Development Studies*. 2013. Pp. 79-87. <https://doi.org/10.2307/44730021>

показники соціально-економічного розвитку, ідентифікації часових лагів, у межах яких спостерігається найвищий рівень взаємозалежностей міграції і територіального розвитку. Наголосимо, що еталонним методичним підходом до оцінювання впливу міграції на економічний розвиток країни є модель MaGE, яка виступає економетричною системою, що описує взаємозалежність темпів економічного зростання країни і міграційних потоків⁹⁹. Модель MaGE інтегрує вплив міграції через показники постачання іноземної робочої сили і зміни вікової структури населення на рівень заощаджень й інвестицій (рис. 2.3), а також фіксує причинно-наслідкові зв'язки зовнішньої міграції і темпів економічного зростання за допомогою чотирьох трансакцій: ринок праці (визначає зміни кон'юнктури), ринок капіталів, рівень та структура споживання і заощаджень, продуктивність праці (виявляє як зміна вікової структури і частки робітничих професій впливає на результативність праці).

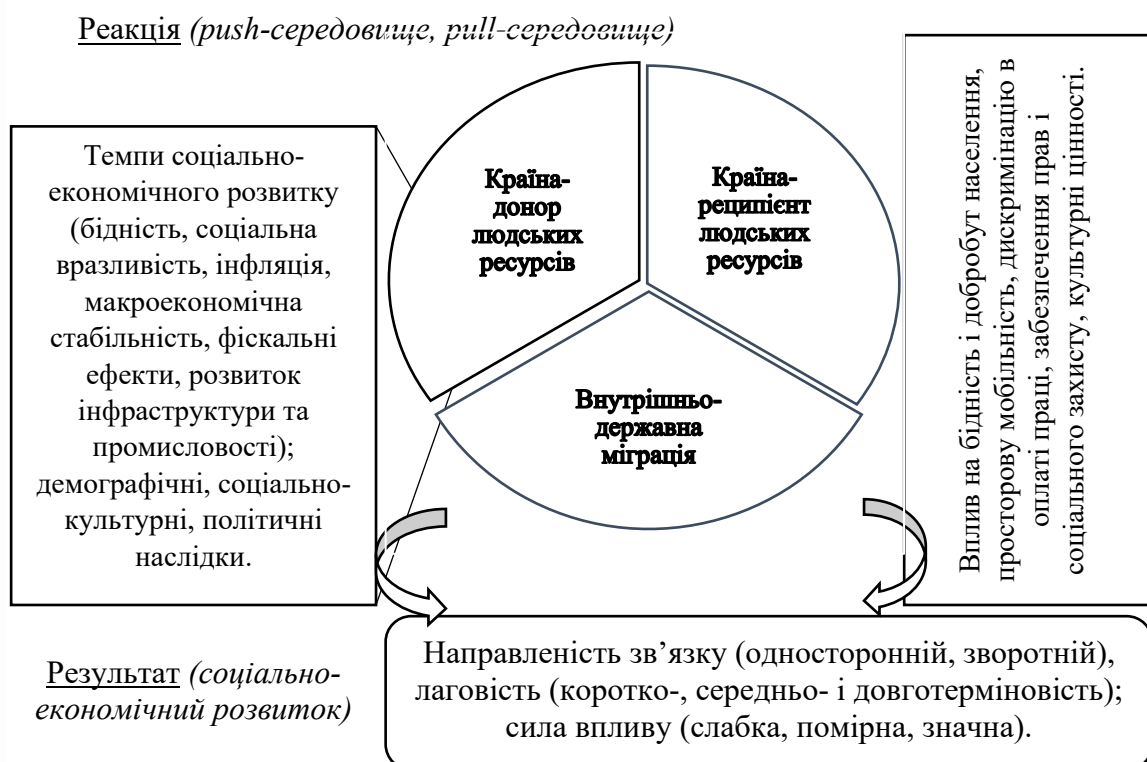

Рис. 2.2. Підхід «реакція-результат» у формуванні методики оцінювання ефектів впливу міграційної мобільності на регіональний соціально-економічний розвиток

Джерело: авторська розробка

Варто відзначити, що динамічний характер моделі пов'язаний з процесом розвитку ринку капіталу, який створює зворотній зв'язок для загального зростання виробництва. Капітальні інвестиції поточного року дорівнюють фінансовим ресурсам попереднього року без врахування амортизаційних коштів. Так, менший обсяг споживання через зменшення кількості економічно активного населення у зв'язку з високою інтенсивністю міграції призводить до

⁹⁹ Fouré J., Bénassy-Quéré A., Fontagné L. Modelling the world economy at the 2050 horizon. *Economics of Transition*. 2013. Vol. 21. No. 4. Pp. 617-654.

пропорційного скорочення інвестицій, а потім зменшення потенціалу ринку капіталу і, в свою чергу, до зниження обсягу виробництва в наступному періоді. Вплив міграційних трансфертів розраховують за допомогою функції заощаджень, обсяги якої зменшуються за рахунок старіння населення і міграції, що збільшує взаємозв'язок з ринком капіталів і загальним обсягом виробництва.

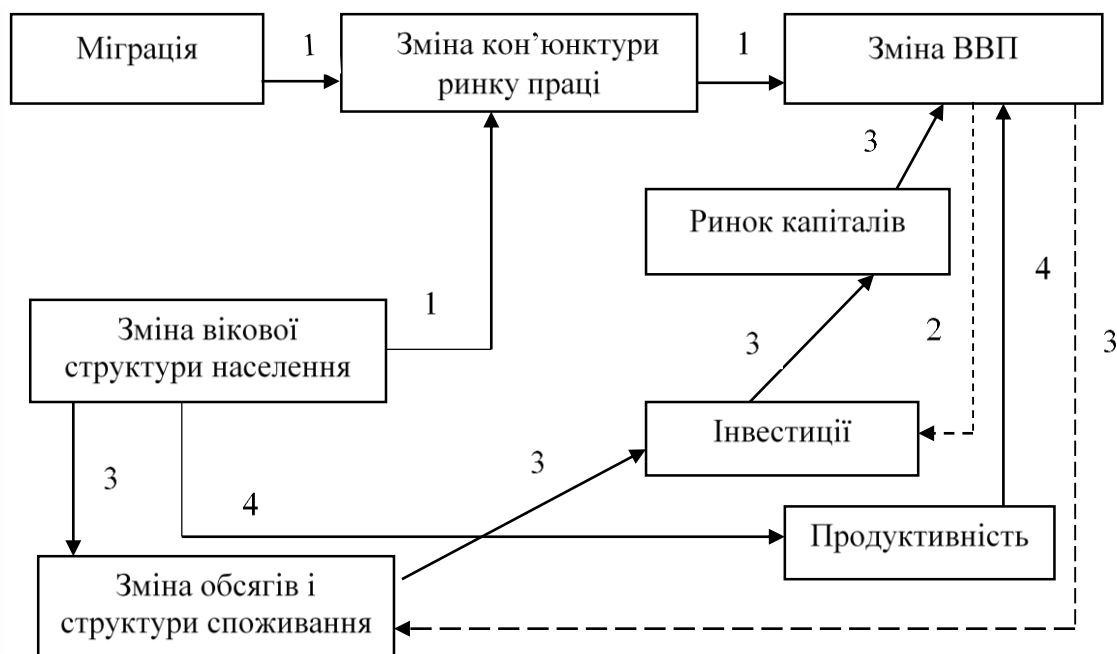

Рис. 2.3. MaGE-модель аналізування впливу міграції на економічний розвиток країни

Примітка: цифри зі стрілками вказують на порядок механізмів
Джерело: побудовано на основі даних¹⁰⁰

В основі MaGE-моделі лежить константа, яка описує фінансово відкрити економіку та міжнародну мобільність капіталу і людських ресурсів. Ключовою тезою моделі є те, що ендогенні заощадження фінансують лише частину інвестиційної діяльності країни, залежно від ступеня відкритості економіки, а решта інвестицій – це міграційні трансферти. Інвестиції сприяють розвитку ринку капіталу, розмір якого в поточному році залежить від темпів розвитку в попередньому році, за вирахуванням амортизованих інвестицій. Доступність робочої сили до виробництва, показники заощаджень і продуктивності залежать від загальної чисельності населення, вікової структури та частки працівників робітничих професій, які змінюються через міграцію населення. Відзначимо, що пріоритетними параметрами моделі є еластичність ринку праці, взаємозв'язок між продуктивністю і віковою структурою, у тому числі часткою некваліфікованих робітників, а також рівнем заощаджень і ступенем

¹⁰⁰ Fouré J., Bénassy-Quéré A., Fontagné L. Modelling the world economy at the 2050 horizon. *Economics of Transition*. 2013. Vol. 21. No. 4. Pp. 617-654; Mongelli I., Ciscar J.-C. Economic consequences of zero international migration in the EU-An assessment for Europe based on the Eurostat population projections, EUR 29246 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018. doi:10.2760/65431

відкритості економіки (формули 2.15-2.21, авторська інтерпретація на основі¹⁰¹).

$$Y_t = \{[A_t K_t^\alpha L_t^{1-\alpha}]^\rho + [B_t E_t]^\rho\}^{1/\rho}, \quad (2.15)$$

$$A_t = e^{r_t} A_{t-1}, \quad (2.16)$$

$$r_t = \ln\left(\frac{A_t}{A_{t-1}}\right) = \omega_1 + \beta_1 \left(\frac{A_{t-1}}{\max A_{t-1}}\right) + \sum_{k=1}^k \varphi_k d_{k,t} + \beta_2 Unsk_t, \quad (2.17)$$

$$K_t = (1 - \delta)K_{t-1} + I_{t-1}, \quad (2.18)$$

$$\Delta\left(\frac{I}{Y}\right)_t = \omega_2 + \theta \left\{ \left(\frac{I}{Y}\right)_{t-1} - \beta_3 - \beta_4 \left(\frac{S}{Y}\right)_{t-1} \right\} + \beta_5 \Delta\left(\frac{S}{Y}\right)_t, \quad (2.19)$$

$$\left(\frac{S}{Y}\right)_t = \omega_3 + \beta_6 \ln\left(\frac{y_{us,t-1}}{y_{t-1}}\right) + \beta_7 g_{t-1} + \sum_{k=1}^k \lambda_k d_k g_{t-1}, \quad (2.20)$$

$$g_t = \Delta Y_t - \Delta Pop_t, \quad (2.21)$$

Ядром моделі є дворівнева еластичність заміщення з двома різними типами розширеного інноваційно-технічного прогресу. На першому рівні представлена модель ВВП (Y_t) у синергії з ринком капіталу (K_t^α) і робочої сили (L_t^α), що використовується в поєднанні з енергією (E_t). Другий рівень – це виробнича функція Кобба-Дугласа, яка показує залежність обсягів виробництва від капіталу та праці. Рівняння 2.15 демонструє загальну виробничу функцію, включаючи три фактори виробництва і дві форми технічних змін. Змінна A_t , у тому числі продуктивність капіталу та праці, зростає щорічно зі швидкістю, рівною r_t (рівняння 2.16). Темпи зростання матеріально-трудова продуктивності залежать від відстані ($\frac{A_{t-1}}{\max A_{t-1}}$), вікової структури населення ($d_{k,t}$), а також частки населення робітничих професій ($Unsk_t$). Рівняння 2.18 демонструє розвиток ринку капіталу, який залежить від величини амортизації δ , яка з часом вважається постійною, і обсягів інвестицій за попередній період (I_{t-1}). Темпи зростання інвестицій $\Delta\left(\frac{I}{Y}\right)_t$ пояснюються у рівнянні 2.19 функцією частки заощаджень $\left(\frac{S}{Y}\right)_t$ із специфікацією стандартної помилки кореляції. Частка заощаджень проектується із рівнянням 2.20 як функція $\frac{y_{us,t-1}}{y_{t-1}}$, тобто ВВП у розрахунку на одну особу до загального рівня ВВП, g_{t-1} темп зростання ВВП у розрахунку на одну особу, d_k структура населення. Рівняння 2.21 описує функцію змінної ВВП із врахуванням структурно-динамічних характеристик населення, у тому числі міграції.

В умовах соціально-економічної нестабільності модель оцінювання впливу міграції на регіональний соціально-економічний розвиток та параметри економічної безпеки, варто сформулювати на засадах забезпечення високого рівня соціально-економічної стійкості, обґрунтування пріоритетів економічного поступу. Методичні підходи до оцінювання впливу міграційної мобільності на соціально-економічний розвиток регіонів мають враховувати поточний рівень

¹⁰¹ Baas T., Melzer S. The Macroeconomic Impact of Remittances: A Sending Country Perspective. *Macroeconomic and Regional Aspects of Migration*. 2016. No. B22-V1, ZBW - Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften, Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft, Kiel und Hamburg. <http://hdl.handle.net/10419/145631>

еластичності загальної, трудової і освітньої міграції відносно зміни медико-демографічної, фінансової та політичної ситуацій у країні призначення та експортера людських ресурсів.

2.4. Вплив міграційної мобільності молоді на людський потенціал у соціологічних дослідженнях: особистісний і регіональний виміри

Питанню міграційної мобільності української молоді з використанням методів соціологічного аналізу почали приділяти увагу в Україні відносно недавно. Зрозуміло, що в умовах війни інтерес до даної проблеми значно зріс. До широкомасштабного російського вторгнення в Україну 2022 року найбільшу увагу в соціологічних опитуваннях приділяли увагу освітній (зокрема студентській) міграції молоді, облікові дані щодо якої можна отримати в більшості країнах світу. Питання зовнішньої освітньої міграції, як правило, досліджується в площині негативних демографічних наслідків для України (подальша безповоротна еміграція молоді). Проте, як зазначає Т. Гнатюк, зведені іноземні цифри мають низку недоліків – вони узагальнені (без регіонального розрізу для України), за окремими країнами неповні або обмежені в доступі і, що основне, – невідома доля українських студентів та аспірантів після завершення навчання за кордоном¹⁰². Також відсутнє остаточне бачення ситуації після завершення російсько-української війни.

Статистичні дані довоєнного періоду вказували на постійну зростаючу динаміку кількості української студентської молоді за кордоном. За останні 20 років показник зріс з 5,2 тис. осіб (у 1999 році) до майже 80 тис. осіб у 2016/2017-му навчальному році¹⁰³.

Окрім іноземної статистичної інформації, яка дає змогу відстежити міграційні тенденції, варто відзначити окремі *вітчизняні соціологічні обстеження*, котрі вивчають міграційну налаштованість студентської та учнівської молоді, досліджують «push-pull» фактори віддаючого та приймаючого середовища, піднімають інші соціально-економічні питання, дотичні до міграційної мобільності (табл. 2.2). Їхньою метою є підтвердження чи спростування гіпотез про надзвичайно високий міграційний потенціал української молоді, зокрема у прикордонних регіонах, дати оцінку викликам та загрозам для регіону, які виявляються в ході дослідження.

При вивченні звітів вітчизняних соціологічних обстежень були отримані наступні *висновки*:

- абсолютна більшість досліджень характеризується вузькою спеціалізацією, зокрема, обстеження орієнтовані на випускників шкіл або випускників професійно-технічних та вищих навчальних закладів, відтак

¹⁰² Гнатюк О. Т. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 33. С. 85-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2018_33_13

¹⁰³ Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року / Дослідження Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/>

найбільш охопленою виявилась молодь віком 16-21 років;

- дослідження здійснювались несистематично, переважно одноразово;
- дослідження зосереджені на виявленні певних трендів, регіонально обмежені та не гармонізовані відносно один одного;
- дослідження проводились у довоєнний період, відтак потребують продовження для можливості порівняння тенденцій.

Таблиця 2.2

Найбільш масштабні дослідження міграційної мобільності
молоді України

№ з/п	Назва обстеження	Рік	Виконавець	Обсяг вибірки, регіон поширення результатів
1	«Молодь України» (на замовлення Міністерства молоді та спорту України)	2015	GfK Ukraine	2852 осіб, Україна
		2016	ЦНСД «Омега»	1200 осіб, Україна
		2017	ЦНСД «Омега»	2000 осіб віком 14-35 років, Україна (без регіонального розрізу)
		2018	ТОВ «ПРС»	
		2019	ДВНЗ «УБС»	
2021	ТОВ «Форсервіс ЮА Сейлз»			
2	«Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України»	2020	ДУ «ІРД НАН України»	1200 осіб, випускники шкіл, ЗПТО та ЗВО, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька обл.
3	«Звіт про дослідження міграційних настроїв студентської молоді в умовах візової лібералізації»	2017	МІОК	801 осіб, студенти IV-V курсів НУ «ЛП» (м. Львів) та НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» (м. Київ)
4	«Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова»	2014	МІОК	1698 осіб віком 17-25 років, студенти вищих навчальних закладів м. Львів
5	«Соціальні аспекти переходу зі школи в університет учнів сільських шкіл і шкіл національних меншин України»	2016	ДЗ «Луганський НУ імені Тараса Шевченка»	346 осіб віком 16-17 років, випускники 11 класів, Закарпатська, Львівська, Харківська та Чернівецька обл.
6	«Міграційні настрої студентської молоді»	2016	ДВНЗ «УжНУ»	327 осіб, студенти II-III курсів ДВНЗ «УжНУ», Закарпатська обл.

Джерела¹⁰⁴

¹⁰⁴ Соціологічне дослідження «Молодь України»: Соціологічні дослідження: База досліджень: Молодіжна політика: Діяльність: Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/baza-doslidzhen/sociologichni-doslidzhennya>; Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України (результати соціологічного дослідження): науково-аналітичне видання за ред. Васильців Т. Г., Риндзак О. Т., Махонюка О. В. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів. 2020. 60 с.; Ключковська І., П'ятковська О., Марусик Ю., Гойсан В. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (опитування студентів НУ «ЛП» та НТУУ «КПІ»). Львів, 2017. 30 с. URL: <https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/11/ОСТАТОЧНИЙ-ЗВІТ.pdf>; Ключковська І., Марусик Ю., П'ятковська О. Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова. Львів, 2014. 107 с. URL: <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/03/zvitpj.pdf>; Варга Н. І., Медіна Т. Міграційні орієнтації випускників шкіл національних меншин пограничних регіонів Чернівецької та Закарпатської областей (за результатами фокус-груп). URL:

Розглянемо коротко кожне зі спостережень.

«Соціальні аспекти переходу зі школи в університет учнів сільських шкіл і шкіл національних меншин України», 2016 рік. Обстеженням були охоплені чотири прикордонні області України – Закарпатська, Львівська, Харківська та Чернівецька, хоча публікування даних в якісній інтерпретації здійснювалось лише для Закарпаття і Буковини. Опитування випускників шкіл орієнтувалося здебільшого на вивченні мотивів отримання вищої освіти (в Україні або за кордоном) та міграційних орієнтацій молоді. Окремо були досліджені емігрантські настрої молоді національних меншин в Закарпатській і Чернівецькій областях та відповідні «push-pull» фактори їхньої поведінки.

Міграційні настрої студентської молоді, 2016 рік. Дослідження проводилося в жовтні 2016 року в ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Дослідження показало велике прагнення студентської молоді до виїзду за кордон (64 % опитаних), у тому числі виділило основні причини бажання виїзду (кращі умови самореалізації, вищий рівень оплати праці за кордоном, відсутність перспектив на майбутнє в Україні) та головні країни потенційної міграції.

Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова, 2014 рік. Соціологічне дослідження було проведене Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК) серед студентів вищих навчальних закладів м. Львів з метою виявлення їхніх міграційних настроїв, бажаної форми і тривалості міграції, країн призначення, а також факторів та чинників, що стимулюють і стримують міграцію серед студентської молоді. Оцінювання передбачало вивчення міграційного досвіду студентів та їхнього оточення. Результати проведеного дослідження засвідчили наявність значного міграційного потенціалу серед студентської молоді Львова і те, що їхня міграційна мобільність зумовлена, насамперед, проблемами фахової самореалізації та рівнем заробітної плати в Україні.

Дослідження характеризується глибиною охоплення проблематики, тому висновки та рекомендації на його результатах були спрямовані на сприяння зайнятості населення, удосконалення регулювання трудової міграції у Львівській області на період до 2017 року.

Звіт про дослідження міграційних настроїв студентської молоді в умовах візової лібералізації, 2017 рік. Дане дослідження МІОК стало продовженням попереднього і було покликане показати зріз міграційних настроїв студентської молоді напередодні отримання безвізового режиму, виявити тенденції, які уже проявились чи можуть проявитись протягом наступних років. Для дослідження були обрані два ВНЗ України – НУ «Львівська політехніка» і НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», щоб виявити як спільні тенденції, так і регіональну специфіку міграційних настроїв студентської

молоді. Ключові напрямки обстеження: ставлення студентів до безвізового режиму та поінформованість про умови в'їзду до ЄС і країн Шенгенської зони; міграційні орієнтири – навчання, працевлаштування, еміграція.

Обстеження виявило, що студентська молодь на той час демонструвала скептичне ставлення до отримання Україною безвізового режиму, а також не надто добре була поінформована про можливості, які надавав би безвізовий режим. Тому логічно було б побачити аналогічне дослідження після отримання безвізового режиму.

Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України, 2020 рік. Дослідження науковців відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» дозволило визначити особливості міграційних намірів та активності молоді у розрізі областей Карпатського регіону. Дослідження підтвердило, що поширеним вектором міграційної мобільності молоді є внутрішній, детермінований різницею в оплаті праці. Вагому роль у мотивах міграції молоді також відіграють перспективи кар'єрного зростання, більші можливості відкриття власної справи. Було виявлено певну регіональну специфіку у відповідях. Зокрема молодь Львівської області частіше, ніж молоді люди з інших областей, зазначала, що не виїжджала би за кордон за жодних обставин¹⁰⁵.

«Молодь України», 2015-2021 роки. Дане дослідження проводилося щорічно за підтримки Міністерства молоді та спорту України, здійснювалося за сталою методологією, охоплювало загальнонаціональний масштаб, відображало включення молоді (усіх вікових категорій від 14 до 35 років) в усі соціальні, економічні та політичні процеси в країні, у тому числі давало характеристику міграційній мобільності молоді. Більшість питань міграційного розділу представлені в розрізі п'ятирічних вікових інтервалів респондентів.

Загалом міграційний блок даного дослідження передбачає вивчення двох рівнів потенціалу міграції молоді:

- «міграційного досвіду» молоді за останні 12 місяців, який, зокрема, у 2021 році зафіксував позитивний досвід виїзду за кордон для 11,9 % усіх респондентів, при цьому найбільш мобільною у зазначеному плані виявилась молодь північних та західних областей (23,3 % та 19,5 % відповідно). Варто відзначити, що дане питання не представлено у виданні за 2019 рік, а в 2018 році найбільш мобільною була молодь південних та східних областей із відповідними показниками 51,4 % та 48,7 % (проте дослідники спростовують такі показники тим, що молодь цих регіонів часто сприймала окуповані території України як територію Російської Федерації). У 2021 році низький загальний рівень виїздів за кордон можна пояснити світовими міграційними обмеженнями, зумовленими пандемією COVID-19;

- «бажання» молоді мігрувати. У 2021 році прагнення до виїзду за кордон (з різною метою) проявили 40,6 % молоді проти 37,9 % у 2017 році.

¹⁰⁵ Риндзак О. Т., Бідак В. Я. Мотивація міграційної активності молоді Карпатського регіону України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2020. Вип. 3(143). С. 26-31. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2020-3-4>

Дослідження також показало, що молодь віком до 24 років більш схильна до міграції в межах України, а старша молодь, яка загалом у відповідях проявила себе мобільно-пасивнішою, при виборі напрямку міграції обирає переважно виїзд за кордон.

Бажання емігрувати з України висловили 14 % респондентів. Основними мотивами, які провокують молодь до еміграції, були фінансові та кращі можливості працевлаштування за кордоном.

Якщо враховувати те, що дослідження «Молодь України» присвячене вивченню значно ширшої теми, яка включає аналіз цінностей молоді, її громадянської та політичної активності, способу життя, сприйняття та відтворення молоддю сімейних цінностей тощо, то у такій структурі міграційний розділ» абсолютно достатній.

Щодо аналітичного матеріалу у звітах, то варто сформулювати певні зауваження:

- представлені матеріали логічно подавати в регіональному розрізі, як це зроблено у звітах за 2017 та 2018 роки. Загалом, у майбутніх дослідженнях за еталонний екземпляр огляду міграційної мобільності молоді варто брати аналітичні матеріали 2017 та 2018 років;

- розподіл багатьох відповідей у процентному співвідношенні часто наводиться лише для певної категорії респондентів (наприклад, «лише для категорії осіб, котрі висловили бажання емігрувати», а не для загальної сукупності). Відтак, багато показників доводиться перераховувати, а нестандартизовано представлена інформація іноді сприймається помилково;

- дослідження не враховує відсоток осіб (у кожній віковій групі), які вже виїхали за кордон. Передбачається, що значна частка молоді старшого віку перебуває за кордоном, тому частка потенційних мігрантів в цих вікових групах нижча.

Що цікавого виділяє дослідження:

- виявлено суттєву залежність між сімейним станом молоді та бажанням виїхати зі свого населеного пункту: неодружені/незаміжні схильні до виїзду сильніше – понад 50 % респондентів, офіційно зареєстровані в шлюбі – понад 30 %. Тут напевно актуальна була б політика підтримки молодих та багатодітних сімей житлом, пільгами, іншими соціальними програмами;

- присутній статеві-віковий розподіл, за типом поселення, макро-, регіональний розподіл;

- зі збільшенням віку молоді зростає бажання жити в Україні. Найвищі міграційні настрої з метою навчання за кордоном спостерігаються серед молоді віком від 14 до 19 років (15 %), а з метою працевлаштування за кордоном – серед молоді віком від 20 до 29 років. Це відповідає основним потребам кожної з цих вікових груп: для молоді віком від 14 до 19 років основним є навчання, а для молодих осіб 20–24 років – пошук роботи та працевлаштування.

Відзначаємо, що дане обстеження є досить містким, якісним, несе багато цінної інформації, яку, проте, варто представляти у більш розширеному вигляді.

Окрім розглянутих соціологічних обстежень, які дозволяють виявити

особливості міграційної мобільності молоді загалом та потенціал міграції зокрема, важливу інформаційно-аналітичну основу формують вибіркові обстеження Державної служби статистики України. Зокрема, мова йде про *статистичні бюлетені «Зовнішня трудова міграція населення України» за 2008, 2012 та 2017 роки*. Згідно останнього такого обстеження понад 40 % українських працівників-мігрантів складає саме молодь, майже 2/3 молоді – чоловіки. Обстеження великі, в ході проведення кожного з них було опитано близько 22 тис. домогосподарств¹⁰⁶. Проте, подальша інформація в бюлетенях подається узагальнено, зокрема, без вікового зрізу.

Спираючись на вище наведену проаналізовану інформацію робимо висновок, що бракує якісних комплексних досліджень, присвячених міграції та мобільності української молоді. Відзначаємо також, що загальнонаціональні та систематично повторювані дослідження можливі лише за умови державного фінансування.

Аналіз соціологічних досліджень молоді та її міграційних аспектів виявив необхідність розробки соціологічного підходу в контексті міграційних наслідків. Одним з актуальних фокусів є *оцінювання впливу міграції на людський потенціал*, що потребує якісного аналізу з проведенням спеціального соціологічного обстеження. Важливо, щоб оцінка здійснювалась у розрізі складових людського потенціалу та щодо його капіталізації. Оцінювання капіталізації людського потенціалу осіб з міграційним досвідом вказує на зміну доходу і майнового стану, а також можливості надалі їх покращувати завдяки розвитку особистісних потенційних характеристик, зокрема знань і кваліфікації.

З метою оцінювання впливу міграції на людський потенціал молоді (його розвиток і капіталізацію) авторським колективом було розроблено анкету з можливістю поширення через Google-форму (додаток А).

Цільова група опитування – молодь віком 18-35 років, яка проживала (до міграції) або досі проживає (після міграції) у конкретному регіоні і має закордонний міграційний досвід (навчання, праця, маятникова міграція). Для аналізування внутрішньої міграції дане опитування теж прийнятне, однак зовнішня міграція загострює проблему демографічних втрат та виявляє інші особливості за умов сильніших впливів на осіб-мігрантів, регіони, державу.

Мета опитування – визначення впливу міграційного досвіду на розвиток і капіталізацію людського потенціалу в особистісному (щодо особи-мігранта) і просторово-управлінському (щодо регіону походження) вимірах.

Табл. 2.3 розподіляє питання опитування у розрізі його завдань для досягнення поставленої мети (результати опитування проаналізовані в розділі 3).

Важливо, щоб у ході дослідження враховувались вікові, гендерні, освітні, соціально-статусні особливості молоді. Опитування має проводитись для молоді віком 18-35 років (опитування неповнолітніх осіб потребує додаткових

¹⁰⁶ Зовнішня трудова міграція населення України. Статистичний бюлетень : Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm

дозволів), однак з можливістю подальшого аналізування відповідей у розрізі вікових груп 18-24, 25-29 і 30-35 років. Для кожної вікової групи властиві відмінності щодо досвіду навчання, зайнятості, міграції, цінностей, соціального статусу, які змінюються у ході дорослішання (див. рис. 1.4 розділу 1).

Таблиця 2.3

Змістовна структура соціологічного опитування молоді з міграційним досвідом щодо впливу міграції на людський потенціал

Завдання (блоки питань)	Зміст питань
З'ясування загальних соціально-демографічних характеристик	Вік. Стать. Сімейний стан. Наявність дітей. Рівень освіти. Тип поселення в Україні, де респондент проживає зараз або проживав до міграції.
З'ясування особливостей досвіду міграційної мобільності (її просторово-часових характеристик)	Підтвердження факту міграції за кордон (без ділових, туристичних поїздок, відвідування родичів). Основна країна міграції за кордон. Факт перебування за кордоном досі та подальші плани. Частота міграційних переміщень. Орієнтовна тривалість перебування за кордоном за всі поїздки з метою праці чи навчання.
Виявлення основних параметрів навчання і зайнятості за кордоном – захищеності, рівня оплати праці, можливостей кар'єрного просування	Характер праці за кордоном (фізична – важка, різноманітна, розумова – виконавча, з власними рішеннями). Офіційний статус працевлаштування та дотримання норм праці. Порівняльна оцінка умов навчання в Україні і за кордоном. Порівняльна оцінка умов праці в Україні і за кордоном.
Оцінювання впливу міграції на людський потенціал особи в розрізі складових:	
фізіологічної (фізичне і психічне здоров'я)	Вплив міграції на здоров'я.
психологічної (набуті риси характеру)	Вплив міграції на емоційний стан (тривожність, переживання, стрес).
інтелектуальної (генетично закладені здібності людини, рівень їх використання і розвитку)	Вплив міграції на знання і навички. Вплив міграції на психологічні якості – стресостійкість, організованість, комунікабельність, лідерство і т. д.
освітньо-кваліфікаційної (рівень знань і кваліфікації)	Вплив міграції на освіту.
соціальної (соціальні контакти)	Вплив міграції на соціальний статус. Вплив міграції на знайомства з новими людьми та збереження існуючих контактів.
культурної (цінності, традиції)	Вплив міграції на спосіб життя.
Оцінювання капіталізації людського потенціалу мігранта	Вплив міграції на доходи. Вплив міграції на майновий стан.
З'ясування можливостей використання капіталізованого людського потенціалу в регіоні після повернення	Самооцінка мігрантами, що досвід міграції дозволяє в Україні працювати на кращих умовах та отримувати вищу заробітну плату. Факт перебування за кордоном досі та подальші плани. Плани щодо подання страхового стажу, отриманого за кордоном, у Пенсійний фонд України. Готовність і способи інвестування міграційних коштів в Україні.

Джерело: авторська розробка

Питання щодо впливу міграції на людський потенціал у розрізі складових дозволяє провести інтегральну оцінку його розвитку і капіталізації. Інтерпретація результатів може бути різною. З огляду на мету і завдання опитування, доречними способами аналізу відповідей є:

- розрахунок розміру «gap» для складових людського потенціалу за результатами оцінювання до і після міграції (див. рис. 2.1);

- побудова дерева ухвалення рішень, що відображає переважаючі закономірності між відповідями.

Соціологічні опитування молоді з міграційним досвідом, окрім того, що мають високе практичне значення, відіграють певну соціоєднaвчу роль. Вони підтримують комунікації в системі «населення – наука – влада» та підвищують у молоді відчуття потрібності і приналежності до українського суспільства.

Отже, здійснений аналіз вітчизняної статистичної та соціологічної інформації дає змогу лише частково оцінити міграційну мобільність молоді України, зокрема щодо потенціалу міграції. Спираючись на змістовно-критичний аналіз соціологічних обстежень на предмет міграційної мобільності молоді України однозначним є висновок, що в цій сфері бракує якісних досліджень, присвячених чинникам зростання потенціалу міграції молоді та наслідкам міграційних переміщень на особистісному, регіональному і державному рівнях. Тому актуальним є обґрунтування системи й здійснення моніторингу міграційної мобільності молоді України, вагомою частиною якої є з'ясування впливу міграції на розвиток і капіталізацію людського потенціалу внаслідок міграційних переміщень. Такі дослідження є надважливими для вироблення ефективної державної політики збереження людського потенціалу з підвищеними ризиками втрат в умовах війни.

РОЗДІЛ 3.

Сучасні тренди та виклики інтенсифікації міграційної мобільності молоді України і Карпатського регіону

3.1. Нові виклики збереження людського потенціалу молоді України

Людський потенціал є основним стратегічним ресурсом кожної держави і найбільшим багатством нації, а проблематика його розвитку тривалий час перебуває у полі зору провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Він також є основою для зростання спроможності держави як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, та в цілому підґрунтям для соціально-економічного поступу суспільства. Важливість людського потенціалу як найвищої цінності суспільства вимагає усвідомлення необхідності його збереження, раціонального використання та ефективного відтворення, що є запорукою гармонійного розвитку соціально-економічних систем.

Розгортання на території України повномасштабної війни на додачу до кризи у сфері зайнятості спричинило значні міграційні втрати серед молоді для більшості регіонів. Очевидно, що війна стала серйозним викликом для держави, проте вона також підсилила факт відсутності стратегій збереження людського потенціалу й обумовила гостру потребу формування нової політики та здійснення інших заходів, спроможних, з одного боку, запропонувати продуктивні орієнтири та інструменти впливу на поведінку населення, а, з іншого, – посилити систему суспільних інститутів, які підтримують середовище залучення та використання людського потенціалу України.

Безпрецедентне вторгнення Росії в Україну та розгортання на території нашої держави повномасштабної війни призвело до миттєвих змін демографічного становища держави, що своєю чергою спричинило відповідні наслідки для економіки, які будуть відчутні ще тривалий час. Починаючи з 24 лютого 2022 року внаслідок масштабних агресивних воєнних дій територію нашої держави покинули близько 6 млн біженців. Це люди, які рятувалися від війни у сусідніх країнах Польщі, Молдови, Румунії, Угорщини, Словаччини та ін. Частина з них, зокрема близько 1,5 млн осіб, поїхала в інші країни Європи, Австралії, Північної та Латинської Америки. Відповідно Україна втратила значний відсоток свого людського потенціалу, здебільшого в сегменті молодих людей. А ці люди надзвичайно потрібні для подальшої відбудови країни і відновлення її економічної спроможності.

Тільки сусідня Польща прийняла 2,5 млн українських біженців¹⁰⁷. Подібною є ситуація і в інших країнах ЄС, а також США, Канаді, Великобританії, Австралії, куди змушені були тікати українські громадяни, щоб вберегтися від війни. Приблизно 90 % українських біженців – це жінки,

¹⁰⁷ Відчинені двері. Як Польща приймає українських біженців : Фокус. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/511170-vsya-informaciya-dlya-ukrainskih-bezhencev-v-polshe-pesel-zhile-rabota-posobie>

діти і люди похилого віку. Варто розуміти, що за можливості виїзду з України для чоловіків відсоток українських біженців був би значно вищим.

За прогнозами ООН більше 50 % українців, які сьогодні знаходяться на території Польщі внаслідок російської агресії, ймовірно приймуть рішення вже не повертатися в Україну. На це існує низка причин, зокрема пам'ять про війну, втрата постійного місця проживання в Україні, втрата рідних чи близьких людей внаслідок воєнних дій, втрата роботи і постійного джерела доходу, падіння економіки України та невизначені перспективи щодо її швидкого відновлення, преференції та дотації в приймаючих країнах, перспективи навчання для дітей, а також подальшого їх працевлаштування за кордоном тощо.

У відповідності до законодавства Польщі сьогодні українським біженцям дозволено залишатися в країні протягом 18 місяців. За перші два місяці війни в Україні уряд Польщі виділив понад 8 млрд злотих, що прирівнюється до 1,6 млрд євро на безпосередню або непряму допомогу українцям, які були вимушені покинути рідні домівки. Ці кошти пішли на безкоштовний доступ до системи охорони здоров'я, користування громадським транспортом, гранти на відкриття власного бізнесу, лікування поранених українських військових, допомогу на дітей у розмірі 120 євро на місяць та їхнє навчання у місцевих дитячих садочках і школах¹⁰⁸.

Проте слід також розуміти, що українські біженці потенційно здатні позитивно вплинути на економіку сусідньої держави, оскільки велика частина з них влаштовуються на роботу, сплачують податки, орендують житло, купують речі та користуються місцевими послугами. Прем'єр-міністр Польщі відмітив, що «українці можуть мати можливість стати великою доданою вартістю для польської економіки, а місцеві підприємці відзначають, що вони потребують більше робочої сили та кваліфікованих спеціалістів для продуктивнішої роботи»¹⁰⁹.

Якщо зробити певні припущення щодо економічних перспектив і визначальної ролі демографічного чинника для подальшого економічного майбутнього України, то можемо окреслити певні гіпотетичні сценарії, які будуть мати місце у коротко-, середньо- та довгостроковому періоді.

Відтак еміграція 15 % населення нашої держави зумовить різке скорочення як внутрішнього попиту, так і пропозиції робочої сили, проте у короткостроковій перспективі демографічний чинник тут ще не відіграє визначальної ролі для економіки. У середньостроковій перспективі в умовах післявоєнної відбудови та відкриття можливості виїзду за кордон для чоловіків може виникнути дефіцит робочої сили в окремих галузях, у першу чергу в

¹⁰⁸ Кох Є. В., Белозерцев В. С. Вплив українських біженців на економіку Польщі зараз та в майбутньому. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених*, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. URL: <http://lpnu.ua/conferencelink>

¹⁰⁹ Кох Є. В., Белозерцев В. С. Вплив українських біженців на економіку Польщі зараз та в майбутньому. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених*, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. URL: <http://lpnu.ua/conferencelink>

будівництві, що може сповільнити притік коштів у вигляді грантів, дешевих кредитів та інвестицій¹¹⁰.

У майбутньому, після того як в українській економіці завершиться етап відбудови і вона вийде на шлях поступового розвитку, людський капітал відіграватиме визначальну роль. Небезпека виїзду молодого населення з метою отримання освіти та подальшого працевлаштування і проживання за кордоном або через страх чергового повторення військової агресії з боку Росії може стати цілком реальною для України. Відтак, у подальшому може відбуватися постійний відтік населення з країни, що призведе до змін у його віковій структурі, старіння нації та зменшення частки людей з вищою освітою¹¹¹. Таким чином, у довгостроковій перспективі, а саме у масштабі декількох десятиліть демографічний чинник може стати визначальним для розвитку економіки нашої держави.

За даними соціологічних опитувань після першого півріччя війни (зокрема Центру Разумкова) близько 80 % біженців з України планують повернутись додому. Серед причин, вочевидь, незнання мови, проблеми з житлом, нестача робочих місць, бажання возз'єднання сім'ї. За прогнозами Українського Інституту Майбутнього (UIFuture) навіть за оптимістичного сценарію розвитку подій, за яким 75 % тих, хто виїхав, повернеться в Україну, все одно держава втратить значну частину свого людського потенціалу, а саме вмотивованого працездатного населення, основна частка якого складає молодь. Проте, якщо розглянути найбільш реалістичний сценарій, то за їхніми прогнозами половина біженців ймовірно вже не повернеться до України.

Окрім втрати людського потенціалу постає ще одна проблема, з якою стикнеться Україна вже у найближчому майбутньому. Це масова рееміграція в обставинах, коли країна не матиме можливості забезпечити людей роботою і доходом, а у випадку повернення біженців на територію, яка значно постраждала від наслідків бойових дій, вочевидь, і житлом. У силу цього, основними шляхами для збереження людського потенціалу держави, а також його подальшого відтворення вважаємо наступні:

- Формування умов для ефективної перекваліфікації осіб, які втратили роботу, і проведення грамотної та дієвої інформаційної кампанії на підтримку зміни професії (вочевидь з матеріальними стимулами від держави).

На цьому етапі варто впровадити розвиток мережі установ, що займатимуться навчанням людей та освоєнням ними нових спеціальностей. До цього процесу слід залучити окрім державного фінансування ресурси представників бізнесу.

¹¹⁰ Маліброда С. Б., Чернобай Л. І., Єсиркепова А. М. Демографічні виклики довгострокового розвитку України. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених*, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. URL: <http://lpnu.ua/conferencelin>

¹¹¹ Маліброда С. Б., Чернобай Л. І., Єсиркепова А. М. Демографічні виклики довгострокового розвитку України. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених*, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. URL: <http://lpnu.ua/conferencelin>

- Запровадження окремої ініціативи за участю державно-приватного партнерства під назвою «Живи і працюй».

Дана ініціатива передбачає, що за умови створення (або перенесення) виробництва інвестором держава зобов'язується співфінансувати (або будувати) житло, яке пропонується громадянам на умовах підписання робочого договору з підприємством, а щоб уникнути проблеми «робочих гуртожитків» може бути передбачений механізм переходу права власності на житло до працівника за умови роботи протягом 3-5 років¹¹².

- Введення державних субсидій (або безвідсоткових позик) для бізнесу під час створення нових робочих місць.

Це передбачає наступну процедуру: підприємець, який має намір офіційно працевлаштувати хоча б 1 особу, може отримати кошти на створення робочого місця. У такому разі навіть безвідсоткова позика вигідна — держава отримає «відсотки» у вигляді податкових відрахувань нового працівника¹¹³.

У зовнішній політиці слід також зробити велику ставку на роботу з діаспорою, яка як і під час, так і після війни є і буде вагомим «інструментом» лобізму для України.

Основним показником результативності соціально-економічної політики держави є рівень та якість життя населення, який визначає ступінь задоволення різнобічних потреб людини (соціально-економічних, фізіологічних, психоемоційних, духовних), умови її життєдіяльності, стан здоров'я та рівень освіти, стан середовища існування тощо. Забезпечення гідного рівня та якості життя всіх категорій населення, а також його безупинне підвищення потребує запровадження та дотримання високих соціальних стандартів, що є найважливішим пріоритетом соціально-економічної політики та однією з основних функцій соціального захисту населення.

На сьогодні система соціального забезпечення в Україні не відповідає загальновизнаним міжнародним стандартам, оскільки відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, *мінімальна заробітна плата повинна становити понад 2,5 розмірів рівня прожиткового мінімуму*. Така тенденція в Україні не спостерігалася, натомість визначається протилежна ситуація, коли розмір мінімальної заробітної плати тривалий час є нижчим за рівень прожиткового мінімуму (лише з 2009 року ці показники зрівнюються). Утім, незважаючи на подальше безупинне зростання обох даних соціально-економічних індикаторів (рис. 3.1), їхнє співвідношення сьогодні не дозволяє забезпечити навіть базових фізіологічних потреб людини, не кажучи вже про соціальні потреби, які є невід'ємною складовою гідного рівня життя та розвитку індивіда.

¹¹² Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою : UIFuture (22.04.2022). URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>

¹¹³ Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою : UIFuture (22.04.2022). URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>

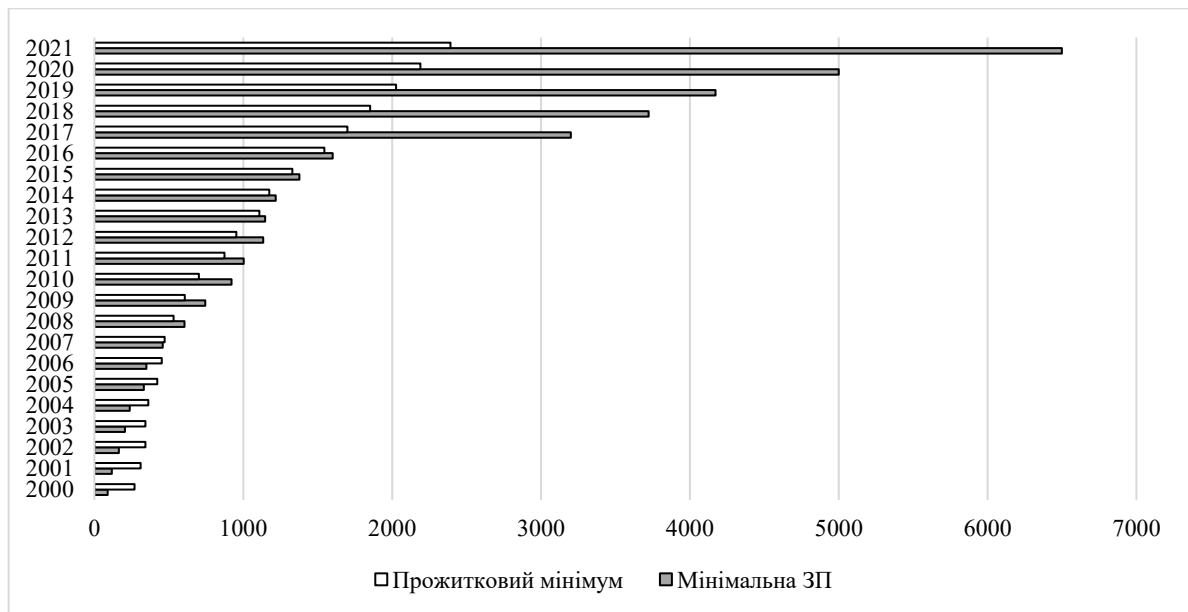

Рис. 3.1. Динаміка індикаторів прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні, 2000-2021 роки, грн

Джерело: побудовано автором на основі даних Мінфіну

Така ситуація є особливим випробуванням для української молоді. Якщо розмір мінімальної заробітної плати в державі дорівнює розміру прожиткового мінімуму, тоді знецінюється їхня праця, оскільки мінімальна зарплата не виконує жодної зі своїх основних функцій (відтворювальної, регулюючої та стимулюючої). Це спричинює серйозні виклики для української молоді, зокрема призводить до обмеження спілкування та соціальних контактів, зміни стилю життя, формату навчання та зайнятості, низької залученості до громадської діяльності, дискомфорту для молодих сімей та багатьох інших труднощів. До того ж, якщо розмір мінімальної заробітної плати не перевищує розміру прожиткового мінімуму, це унеможливує задоволення найнеобхідніших потреб для функціонування й відтворення людського потенціалу.

В умовах війни офіційний рівень прожиткового мінімуму в Україні зростає темпами в кілька разів нижчими, ніж реальні ціни на продовольчі товари. Зважаючи на такий факт можемо зазначити, що прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт в умовах війни не виконує своєї функції, так як на даний час в Україні реальний (або фактичний) прожитковий мінімум більш ніж удвічі перевищує законодавчо встановлений.

Відтак, необхідно здійснити корегування рівня прожиткового мінімуму в Україні з метою приведення його до рівня європейських стандартів та можливості його застосування як індикатора рівня бідності та об'єктивного відображення становища незаможних людей у державі. Таким чином, забезпечення відповідного та дієвого регулювання сфери соціальних стандартів, гарантій і нормативів, насамперед, показника прожиткового мінімуму як її базового індикатора, уможливує реалізацію стратегічної мети

держави, а саме досягнення високих стандартів рівня та якості життя її громадян.

Сьогодні рівень соціальної захищеності громадян України є значно нижчим у порівнянні зі стандартами розвинутих країн не тільки через вразливість сфери соціальних стандартів і гарантій, зумовлену дисфункційністю процесів її регулювання, але і вочевидь через низький рівень оплати праці. Втрата системи безоплатного розподілу житла, *перехід до платних послуг соціальної сфери, зокрема багатьох послуг освіти та охорони здоров'я* ще більше посилюють роль саме оплати праці в забезпеченні добробуту громадян. Як зазначають експерти, *кожному третьому мешканцю України заробітної плати не вистачає для придбання необхідних життєвих потреб, а кожний другий працездатний мешканець України працює на умовах вторинної, третинної зайнятості, одержуючи доходи в тіньовому секторі економіки, які не оподатковуються*¹¹⁴.

Якщо розглянути динаміку індексів заробітної плати в Україні упродовж останніх десяти років, то можемо спостерігати *уповільнення темпів зростання як номінальної, так і реальної заробітної плати* впродовж тривалого періоду (рис. 3.2). Причому у 2015 році збільшення розриву між ними, тобто зниження темпів зростання реальної заробітної плати, відбувається більш інтенсивно.

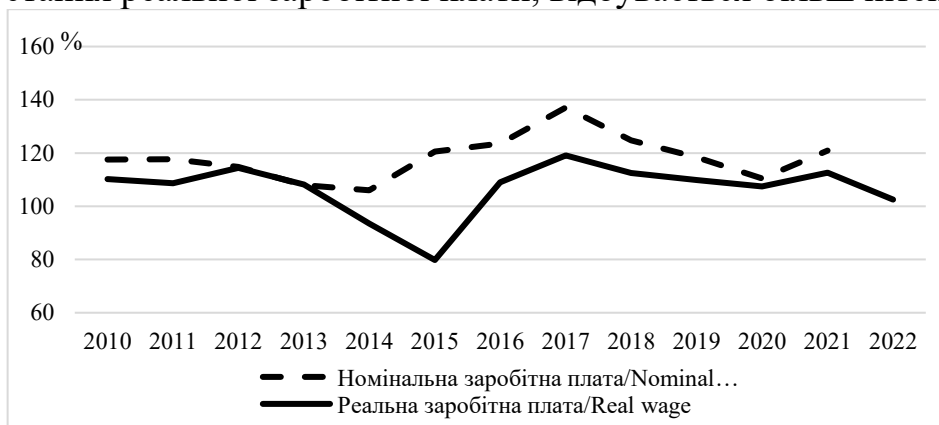

Рис. 3.2. Темпи зростання/зниження індексів номінальної та реальної заробітної плати у 2010-2022 роках в Україні

Джерело: побудовано автором на основі даних Мінфіну

Варто підкреслити також, що темпи зростання заробітної плати впродовж тривалого періоду випереджали темпи зростання ВВП в Україні. А знецінення заробітної плати громадян є серйозною перешкодою на шляху до збереження та розвитку людського потенціалу України.

Проблема низького рівня заробітної плати є особливо гострою та спричинює серйозні виклики для української молоді, зокрема зростає рівень безробіття та міграції серед молодих спеціалістів. Сьогодні найбільш високим є рівень безробіття серед молоді за віковою групою 25-29 років. А найбільш неконкурентоспроможними на ринку праці є такі категорії молоді:

¹¹⁴ Пиц В. І. Реалії розвитку ринкових відносин у сфері оплати праці в Україні. Зб. наук.-техн. пр. Нац. лісотехнічного ун-ту України ; відп. ред. Д. Л. Дудюк. 2007. Вип. 17.5. С. 171–175.

- молодь, яка закінчила або припинила навчання у середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних або вищих навчальних закладах;
- вивільнені із строкової або альтернативної військової служби (у мирний час);
- особи, яким надається перше робоче місце;
- діти-сироти, які залишились без піклування батьків;
- особи, яким виповнилось 15 років і які за згодою одного із батьків або особи, яка їх замінює, можуть прийматися на роботу.

Ще однією проблемою, яка критично загострилася в Україні внаслідок війни, є наявність значних дисбалансів на національному і регіональних ринках праці, передусім через непропорційність співвідношення попиту і пропозиції праці. Навантаження на одну вакансію ще перед початком воєнних дій становило в середньому по країні від 3 до 9 осіб, у залежності від професії. Крім цього, однією з найбільш значних проблем на ринку праці в Україні є нееквівалентне співвідношення вартості та оплати праці.

Експерти зазначають, що ще у 2014 і 2016 роках Україна входила у 10 ринків із найнижчою загальною вартістю робочої сили, включаючи інші операційні витрати, які впливають на зайнятість (податки, пільги тощо)¹¹⁵, що є, безумовно, доволі серйозною загрозою для розвитку людського потенціалу і зайнятості (рис. 3.3).

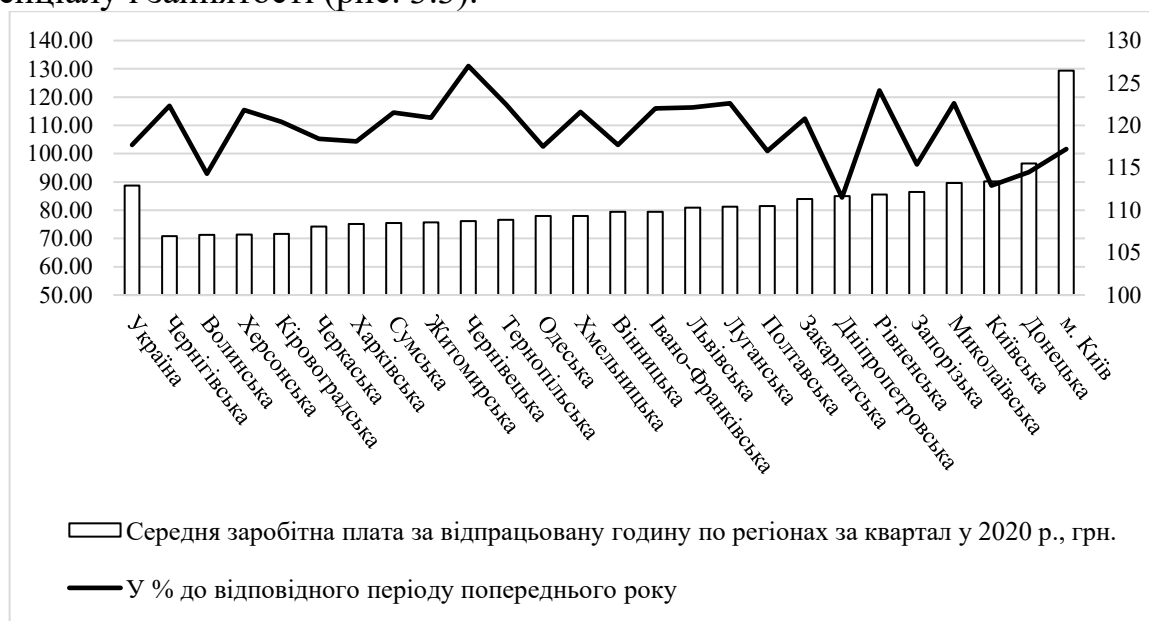

Рис. 3.3. Середня зарплатна плата за відпрацьовану годину по регіонах України на початок 2021 року

Джерело: побудовано автором на основі даних¹¹⁶

Недостатня кількість робочих місць та несприятливі умови для розвитку підприємництва приводять до збільшення чисельності молодих людей, які реалізують власну економічну активність в тішовій економіці. Як зазначають

¹¹⁵ Наумова М. А. Статистичне оцінювання стану і розвитку ринку праці: аналіз світового досвіду. *Економіка і організація управління*. 2017. Вип. 4. С. 91-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_11

¹¹⁶ Аналітична та статистична інформація Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/all>

експерти, частка молоді, яка залучена нині до неформальної, тобто офіційно незареєстрованої діяльності, становить близько 30 %, а ще приблизно такий же відсоток молоді має досвід тіньової діяльності у минулому¹¹⁷. Найбільш поширеними видами зайнятості молоді у неформальній економіці є виробництво, продаж і перепродаж домашньої сільськогосподарської продукції та промислових товарів, випадкові заробітки у приватних осіб.

Індекс вартості робочої сили (який відображає зміну в часі середнього рівня витрат на робочу силу в розрахунку на 1 годину відпрацьованого часу) в Україні зростає не виправдано низькими темпами (рис. 3.4) у порівнянні з більшістю європейських держав, що насамперед пов'язано з невідповідністю процесів регулювання ринку праці та низькою ефективністю дій уряду упродовж тривалого часу. Ексклюзивність процесів регулювання сфери зайнятості зумовлювала стагнацію та стримування вартості робочої сили в країні, що з роками призводило до все більшого зростання розриву між заробітною платою та вартістю людського капіталу в Україні. Така ситуація безумовно негативно позначилась на відтворенні трудового потенціалу та рівні добробуту громадян, і, своєю чергою, спричинила міграцію працездатного населення держави, особливо серед української молоді.

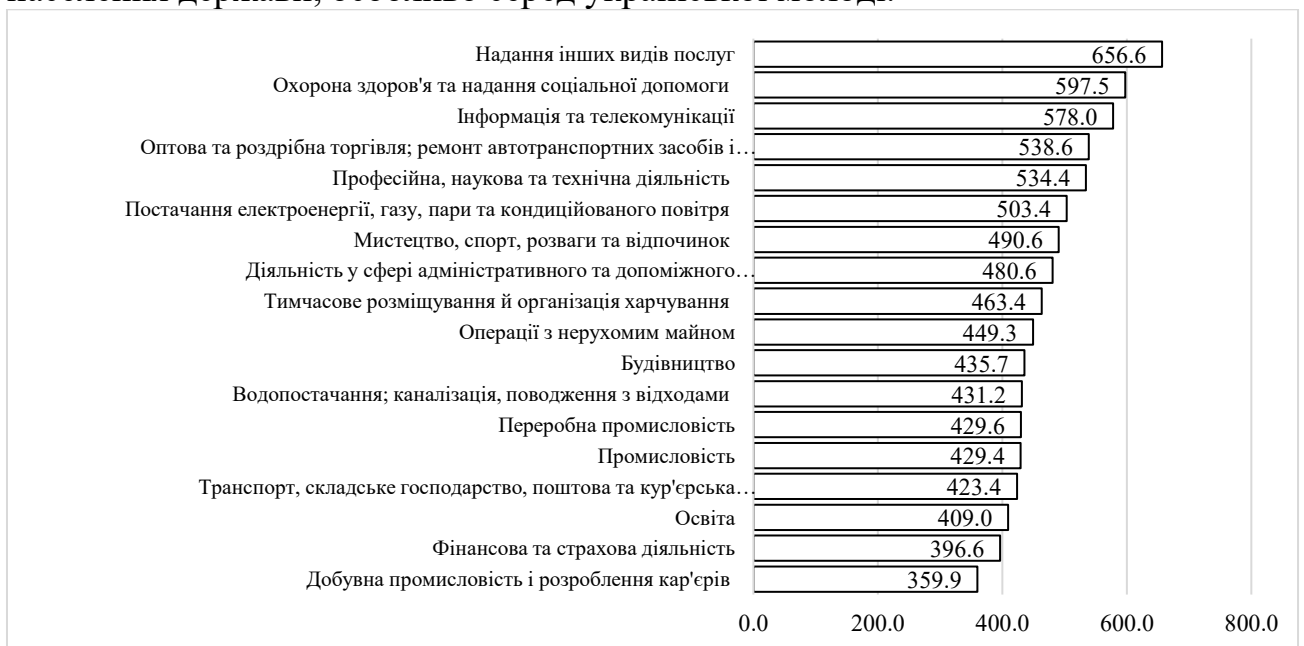

Рис. 3.4. Індеси вартості робочої сили України за видами економічної діяльності на початок 2022 року, у % до базового 2010 року (2010 рік=100 %) Джерело: побудовано автором на основі даних¹¹⁸

Проблема нееквівалентного обміну на ринку праці в Україні призводить до загрози надмірної експлуатації працівника роботодавцем, недоотримання першим фінансової винагороди у порівнянні з витраченими трудовими затратами та продуктивністю. Відповідно, недостатньо висока оплата праці зумовлює низьку її

¹¹⁷ Буда Т. Проблеми реалізації трудового потенціалу молоді в Україні. URL: <http://intkonf.org>

¹¹⁸ Аналітична та статистична інформація Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/all>

продуктивність, а за відсутності зростання продуктивності праці неможливим є формування основи для збільшення реальних доходів зайнятого населення. Крім цього, це створює підґрунтя для зловживань, оскільки роботодавець в основному орієнтується на «дешеву робочу силу», аніж на впровадження інноваційних технологій та обладнання чи модернізацію робочих місць.

Заниження вартості робочої сили є ще одним фактором, який спричинює соціальне напруження в суспільстві, оскільки провокує деградацію людського ресурсу, системний відтік людського капіталу, зокрема висококваліфікованих кадрів серед молодих людей та у підсумку призводить до руйнування соціально-виробничої системи. Очевидно, що тривале існування подібної практики не тільки не дозволяє забезпечити повноцінне відтворення людського потенціалу країни, але й загрожує серйозними наслідками, зокрема деградацією людського ресурсу та деструктивними соціально-економічними явищами.

Відтак, за цим напрямом акценти державного регулювання варто направити на ефективне використання наявних людських ресурсів і людського потенціалу держави, стимулювання підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня економічно активного населення, а також надання й дотримання юридичних та соціальних гарантій зайнятості. Основні зусилля слід зорієнтувати на:

- формування умов для повного використання людського потенціалу держави, із врахуванням особливих інтересів окремих соціальних груп та співставлення їх із пріоритетами і завданнями соціально-економічного розвитку;

- вирівнювання дисбалансів попиту та пропозиції на ринку праці, зокрема стимулювання попиту на робочу силу та розробка механізмів і дій, спрямованих на регулювання пропозиції робочої сили;

- формування умов для розвитку малого бізнесу, зокрема релокованого внаслідок воєнних дій, та стимулювання населення до активізації самозайнятості;

- підтримку процесів дестандартизації зайнятості (модифікація традиційних форм зайнятості та виникнення абсолютно нових, які сьогодні активно впливають на основні параметри ринку праці; зокрема до них належить лізинг персоналу, аутсорсинг, аутстафінг, фріланс, дистанційна зайнятість, нестандартні графіки робочого часу тощо), розширення форм здобуття загальної та спеціальної освіти, розвиток безперервної системи навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, розвиток інклюзивного ринку праці.

Особливу увагу слід приділити встановленню відповідного рівня мінімальної заробітної плати, яка повинна бути відрегульована у відповідності до змін індексу вартості життя та інших економічних умов, як задекларовано на Женевській конференції Міжнародної організації праці (Рекомендації щодо встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються № 135).

Варто рекомендувати наступні напрями удосконалення державного регулювання зайнятості молоді:

- проведення постійного моніторингу ринку праці з метою прогнозування попиту на робочу силу молоді у розрізі професій та планування кваліфікаційно-освітньої структури її пропозиції;
- стимулювання роботодавців до працевлаштування молоді шляхом надання їм пільгових кредитів та дотацій;
- створення відповідних умов розвитку молодіжного підприємництва;
- відновлення внутрішньовиробничої форми професійного навчання з метою залучення молодих робітників на промислові підприємства.

Подальші зусилля слід спрямувати на формування реальної вартості робочої сили в Україні, встановлення ринкової ціни людських ресурсів, необхідною передумовою чого повинне бути виявлення шляхів та механізмів *подолання стереотипу «дешевої робочої сили»*, розробка методичних основ розрахунку вартості розширеного відтворення людського потенціалу держави.

Підводячи підсумки слід зазначити, що сьогодні в Україні категорії людський потенціал і людський розвиток як взаємозалежні і доповнюючі детермінанти, які тісно корелюють між собою, змушені функціонувати у системі координат військово-економічних відносин. Тому сучасна економічна політика держави вимагає посилення заходів не тільки військово-економічного, але й передусім соціально-культурного та морально-етичного розвитку людського потенціалу всередині країни, зокрема ефективного стратегічного управління ним у процесах формування пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності та євроатлантичної перспективи.

3.2. Демографічні та соціально-економічні особливості молоді областей Карпатського регіону

Міграційний потенціал регіону та рівень мобільності населення формуються в координатах демографічного та соціально-економічного розвитку. З одного боку, особливості демографічного розвитку території визначають фізичні межі можливих обсягів переміщень населення, з іншого боку, стан соціально-економічного розвитку регіону активізує процеси «переливання» людських ресурсів у сформованих міграційних мережах.

У цілому *демографічний розвиток* областей Карпатського регіону повторює загальноєвропейські та національні тенденції скорочення чисельності населення, трансформації статевовікової структури в бік старших вікових груп, зниження показників народжуваності та шлюбності (табл. 3.1). Так, за період 2010-2021 років кількість мешканців Карпатського регіону у віці 15-34 років та частка молоді у загальній структурі населення зменшилась з 1866 до 1526 тис. осіб (або 18 %) та з 30,8 до 25,7 % відповідно. Поточна деформація вікової структури населення Карпатського регіону великою мірою пов'язана з особливостями природного відтворення населення в 90-х роках ХХ століття. Різке зниження показників народжуваності поруч з порівняно низьким рівнем тривалості життя в тому часі призвели до виникнення демографічної кризи, яка

з плином часу в реаліях 20-х років ХХІ століття переростає у *кризу дефіциту молодого та працєактивного населення* (рис. 3.5).

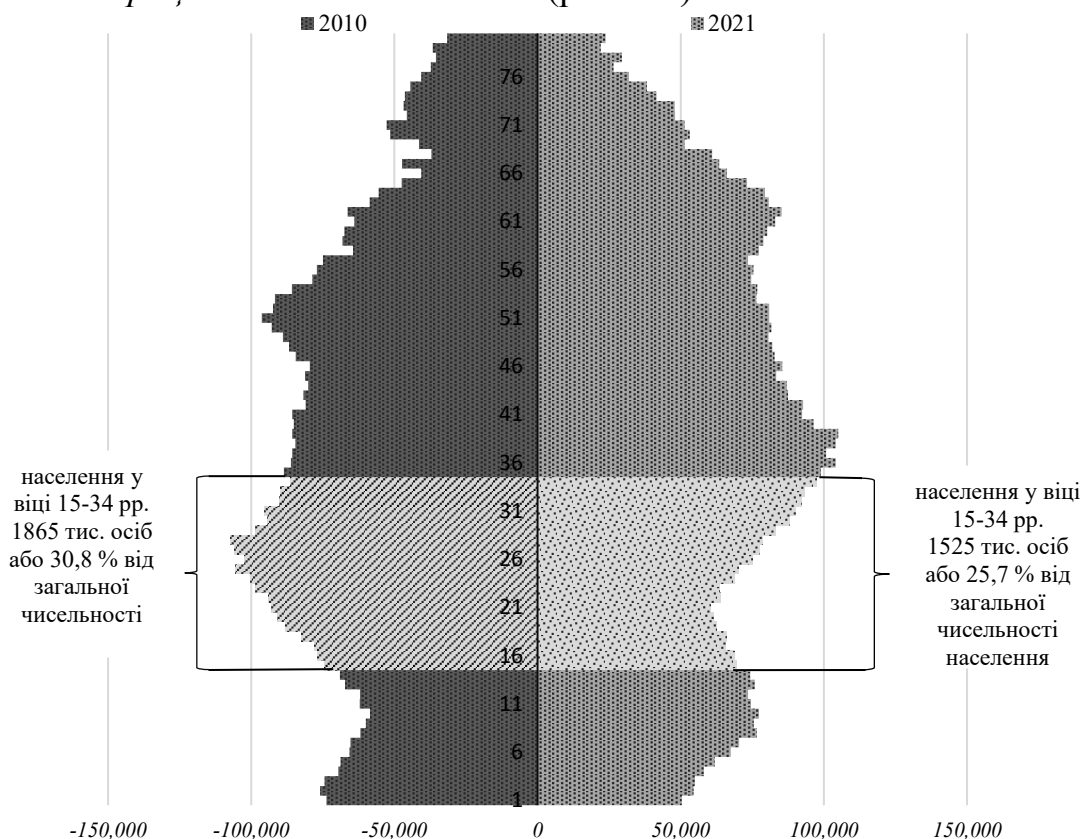

Рис. 3.5. Вікова структура населення Карпатського регіону України на кінець 2010 і 2021 років, %

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Порівняльний аналіз вікової структури мешканців Карпатського регіону за 2010-2021 роки наочно демонструє, що проблема демовідтворення в подальшій перспективі буде лише загострюватись. Позаяк звужений тип відтворення населення й надалі посилюватиме структурні деформації значень демографічних показників.

Поточна репродуктивна поведінка молоді Карпатського регіону виступає визначальним чинником подальшого демографічного розвитку. Варто відмітити, що рівень природного відтворення населення в областях Карпатського регіону є на порядок кращим, ніж загалом по Україні (рис. 3.6). Проте, з іншого боку, аналіз значень показників народжуваності засвідчує тенденцію стрімкого зниження показників природного демовідтворення та їх наближення до загальнонаціональних трендів. Протягом 2010-2021 років кількість дітей народжених матерями у віці 15-34 років в областях Карпатського регіону в абсолютному вимірі зменшилась на третину – з 68,9 до 43,7 тис. осіб, а вікова концентрація народжуваності у віці матері 15-34 років знизилась майже на чверть з 75 дітей на 1 тис. жінок у відповідному віці до 58 дітей. Разом з тим відбувався процес трансформації структури народжуваності за віком матері у бік груп старших за 35 років. Так, у 2010 році майже 93 % випадків народжень дітей в

областях Карпатського регіону припадали на вік матері 15-34 років, у той час як 2021 році – 87 %, а загалом по Україні – лише 82 % у 2021 році.

Таблиця 3.1

Молодь Карпатського регіону України в демографічному зрізі
за 2010 та 2021 роки

	Закарпатська		Івано-Франківська		Львівська		Чернівецька		Карпатський регіон			Україна		
	2010	2021	2010	2021	2010	2021	2010	2021	2010	2021	Темп приросту, %	2010	2021	Темп приросту, %
Показники чисельності та структури населення														
Чисельність населення у віці 15-34 рр., тис. осіб	393	331	420	348	773	618	280	229	1866	1526	-18,2	13416	9529	-29,0
Частка молоді у загальній структурі населення, %	31,5	26,6	30,5	25,8	30,6	25,1	31,0	25,8	30,8	25,7	-16,7	29,4	23,2	-21,0
Показники народжуваності, смертності та тривалості життя														
Кількість дітей народжених матерями у віці до 34 р., тис. осіб	17,1	11,3	15,2	9,2	28,7	19,4	10,2	6,8	68,9	43,7	-36,7	453	223	-50,9
Частка народжуваності матерями у віці до 34 р., %	93,3	89,3	93,1	87,3	92,4	84,4	92,2	86,3	92,7	86,5	-6,7	91,0	81,8	-10,1
Вікова концентрація народжуваності у віці матері 15-34 рр., осіб на 1 тис. жінок у відповідному віці	88	70	74	54	71	54	73	60	75	58	-23	69	48	-30,1
Загальний коефіцієнт смертності населення у віці 15-34 рр., осіб на 100 тис. населення у відповідному віці	107	108	107	84	112	104	93	93	110	99	-10	172	126	-27
у т. ч. жінок	72	67	59	39	49	48	38	53	54	42	-22	87	64	-27
чоловіків	173	154	159	132	178	146	148	135	169	150	-11	262	195	-26
Середня очікувана тривалість життя при досягненні віку 15 років	56,4	55,3	58,5	57,7	58,4	57,1	58,5	56,9	58,0	56,5	-2,5	56,4	55,5	-1,6
у т. ч. жінок	60,4	59,0	63,4	62,2	63,4	61,8	62,9	60,8	62,5	60,8	-2,8	61,4	60,0	-2,2
чоловіків	52,4	51,7	53,5	53,1	53,5	52,6	53,9	53,0	53,3	52,3	-2,0	51,3	50,9	-0,8
Показники шлюбності														
Загальний коефіцієнт шлюбності молоді у віці 15-34 рр., осіб на 100 тис. населення у відповідному віці	39	33	40	32	38	32	41	34	39	32	-18	37	31	-17
у т. ч. жінок	41	34	42	34	41	31	43	36	41	27	-33	39	33	-16
чоловіків	39	32	39	32	38	34	40	29	39	33	-16	36	30	-17

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики¹¹⁹

¹¹⁹ Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>; Головне управління статистики в Івано-Франківській області. URL: <http://www.ifstat.gov.ua>; Головне управління

Такий стан справ дозволяє висунути гіпотезу, що області Карпатського регіону володіють значним потенціалом до старіння материнства, який у міру реалізації, під впливом глобалізаційних процесів та світових тенденцій демовідтворення, продовжуватиме деформувати вікову структуру народжуваності, допоки не вичерпає свій фізіологічний потенціал до старіння.

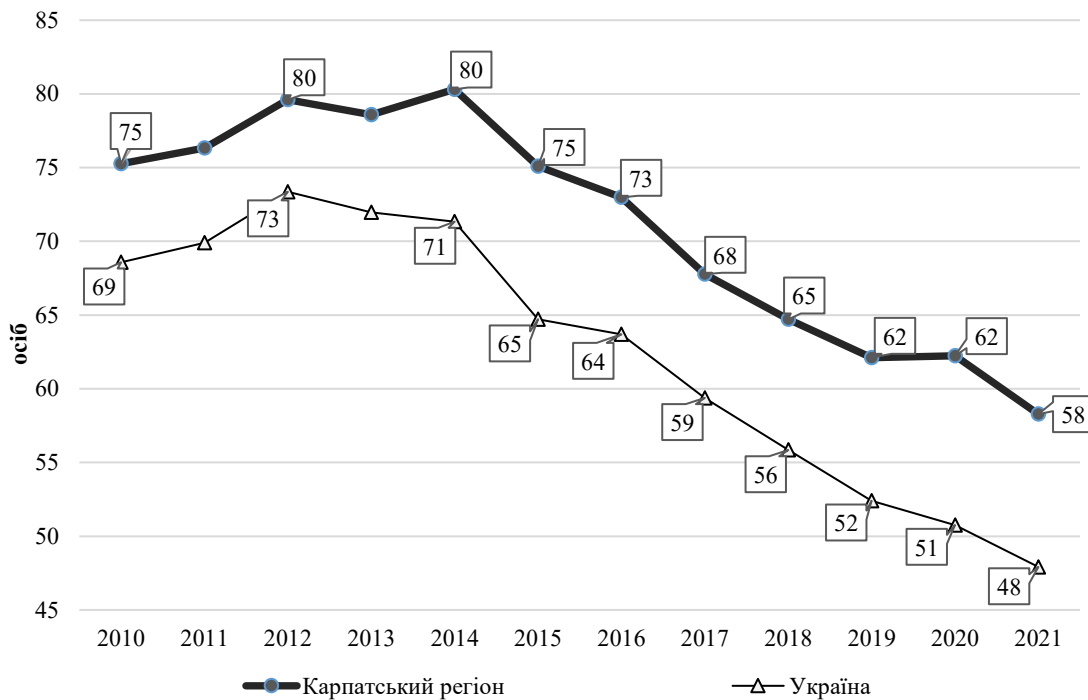

Рис. 3.6. Вікова концентрація народжуваності у віці 15-34 років у Карпатському регіоні та Україні за 2010-2021 роки, осіб на 1 тис. жінок у віці 15-34 років

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Демовідтворювальний потенціал території формується в площині як кількісної зміни чисельності населення у репродуктивно активному віці, так і загальних тенденцій шлюбності та розлучуваності. Встановлення та ефективне функціонування інституту сім'ї – передумова демографічного розвитку регіону. Водночас деградація шлюбно-сімейних стосунків підвищує ризики демовідтворення та ставить під сумнів їхню якість.

У цілому динаміка значень загального коефіцієнта шлюбності молоді Карпатського регіону впродовж 2005-2021 років наочно демонструє тенденцію до його зниження з 50 % у 2007 році до 32 % у 2021 році (рис. 3.7). Варто відзначити, що рівень шлюбності серед жінок скорочувався значно швидшими темпами та за період 2007-2021 років зменшився вдвічі – з 53 % до 27 %.

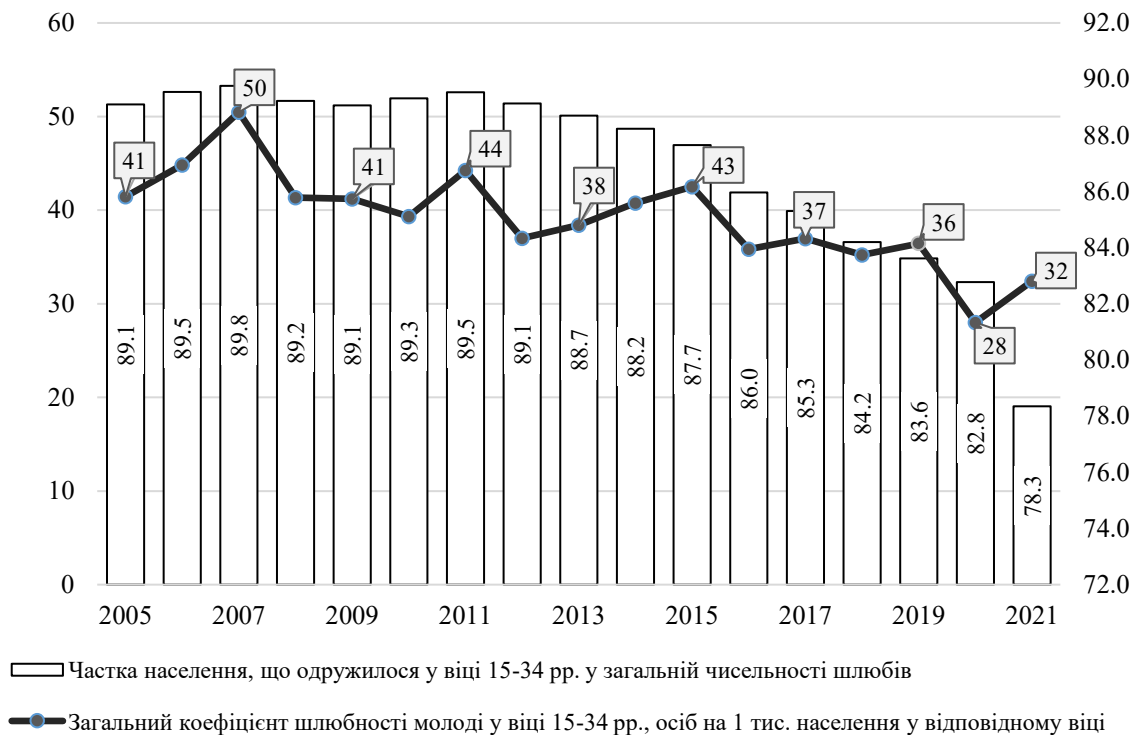

Рис. 3.7. Показники шлюбності молоді Карпатського регіону України в 2010-2021 роках

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Разом із зниженням шлюбної активності серед молоді у віці до 34 років, на 10,8 в.п. за період 2005-2021 років зросла частка осіб, які офіційно зареєстрували зміну сімейного статусу після 35 років. З психологічної точки зору пізнє материнство та шлюб дозволяють здобути певний статус і визнання у суспільстві, матеріальні цінності та знання. Водночас така тенденція загострює проблеми демографічного відтворення населення, так як фізіологічні можливості людського організму до народження та цілісного виховання дітей обмежені часовими рамками. Встановлення *моделі малодітної сім'ї* в областях Карпатського регіону відображається у значеннях сумарного коефіцієнта народжуваності, що показує середню кількість дітей, яку може народити одна жінка у фертильному віці. Його фактичні значення в межах 1,7-1,1 з тенденцією до зниження за досліджуваний період підкреслюють наявність проблеми демовідтворення та рівень її поглиблення за останні роки (рис. 3.8). У регіоні окрему увагу варто приділити найбільш гірській Закарпатській області, де у 2010-2021 роках рівень народжуваності був на чверть вищим від інших територій. Особливості рельєфу Карпатського регіону поруч із слабким рівнем інфраструктурного розвитку гірських територій створили «вакуумні умови» функціонування Карпатської територіальної суспільної системи, які законсервували як процес демографічного, так і соціально-економічного зростання.

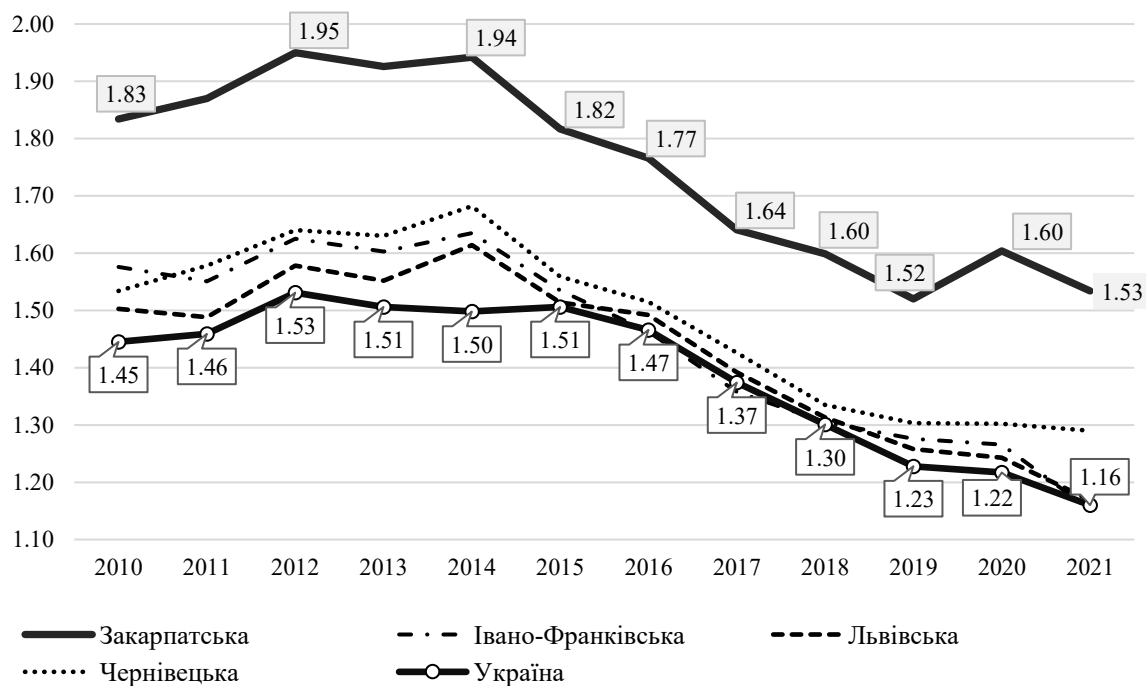

Рис. 3.8. Сумарний коефіцієнт народжуваності областей Карпатського регіону та України, 2010-2021 роки, %

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Соціально-економічні передумови міграційної мобільності молоді в регіоні розкривають умови зайнятості. Аналіз значень абсолютних індикаторів за 2012-2021 роки, які характеризують ситуацію на ринку праці Карпатського регіону, дозволив простежити тенденцію кількісного зменшення чисельності зайнятих та безробітних осіб у віці 15-34 років на 17 % та 32 %, а також слабого зростання рівня зайнятості молоді (2,2 %) та помірного зниження рівня безробіття на майже 16 % за досліджуваний період (табл. 3.2).

Більш інтенсивне зниження молодіжного безробіття порівняно із зайнятістю, з одного боку, може свідчити про ефективну реалізацію економічного потенціалу та нарощення добробуту. Однак глибинний аналіз тенденцій соціально-економічного розвитку областей у порівнянні із загальнонаціональними трендами дає підстави стверджувати, що покращення ситуації на ринку праці серед молоді областей Карпатського регіону спричинені не так якісними соціально-економічними трансформаціями, як кількісним демографічними змінами, що значно знизили рівень навантаження робочої сили на одне вакантне місце.

У регіональному зрізі станом на 2021 рік найвищий рівень безробіття молоді припадає на Івано-Франківську область, де майже 14 % економічно активного населення у віці 15-34 років перебуває у процесі пошуку місця працевлаштування, в той час як найнижчий показник виявлений для Чернівецької (7,7 %) та Львівської (9,1 %) областей. У цілому по Карпатському регіоні кількість молоді у загальній робочій силі знизилась на 18,6 % (з 1090 тис. осіб у 2012 році до 888 тис. осіб у 2021 році), а частка – на 5,7 в.п. (рис. 3.9). Поза тим чисельність безробітних у віці 15-34 років скоротилась на

третину з майже 132 тис. осіб до 90 тис. осіб у 2012-2021 роках, так як і частка молоді у загальній структурі безробітних знизилась з 67,5 % у 2014 році до 38,2 % у 2021 році (рис. 3.10).

Таблиця 3.2

Молодь областей Карпатського регіону та України:
ситуація на ринку праці, 2012 та 2021 роки

	Закарпатська		Івано-Франківська		Львівська		Чернівецька		Карпатський регіон			Україна		
	2012	2021	2012	2021	2012	2021	2012	2021	2012	2021	Темп приросту, %	2012	2021	Темп приросту, %
Абсолютні показники														
Робоча сила у віці 15-34 рр., тис. осіб	245	197	241	333	450	379	155	119	1090	888	-18,6	8387	5428	-35,3
Чисельність молоді зайнятої у віці 15-34 рр., тис. осіб	213	177	210	167	398	344	138	110	959	798	-16,8	7473	4832	-35,3
Кількість безробітної молоді у віці 15-34 рр.	31	20	31	167	52	34	17	9	132	90	-31,5	914	595	-34,9
Відносні індикатори														
Рівень економічної активності молоді, %	62,9	58,7	58,1	55,3	59,4	61,3	56,3	52,1	59,4	58,0	-2,3	64,6	57,0	-11,8
Рівень зайнятості молоді, %	87,2	89,7	87,1	86,5	88,5	90,9	88,8	92,3	87,9	89,8	2,2	89,1	89,0	-0,1
Рівень безробіття молоді, %	12,8	10,3	12,9	13,5	11,5	9,1	11,2	7,7	12,1	10,2	-15,9	10,9	11,0	0,6
Частка молоді у економічно активному населенні, %	42,1	36,2	40,4	32,4	37,8	34,0	36,8	29,3	39,1	33,4	-14,7	38,1	31,3	-17,8
Частка молоді в загальній чисельності зайнятого населення, %	40,2	36,6	38,2	30,7	36,2	33,5	35,6	29,8	37,4	32,9	-11,9	36,7	31,0	-15,7
Частка молоді в загальній кількості безробітних, %	62,1	33,7	66,3	50,7	58,1	40,1	51,6	24,3	59,8	38,2	-36,1	55,2	34,8	-36,9

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Незважаючи на очевидні позитивні зміни на ринку праці, варто зазначити, що офіційна статистика реєструє дані щодо офіційного зареєстрованого безробіття в обласних та районних центрах зайнятості. Інерційність та

порівняно слабка ініціативність населення гірських територій дозволяє стверджувати, що реальний стан справ є дещо гіршим, а облік безробітних, так як і працевлаштованих через високий рівень тіньової зайнятості, – не цілком системний.

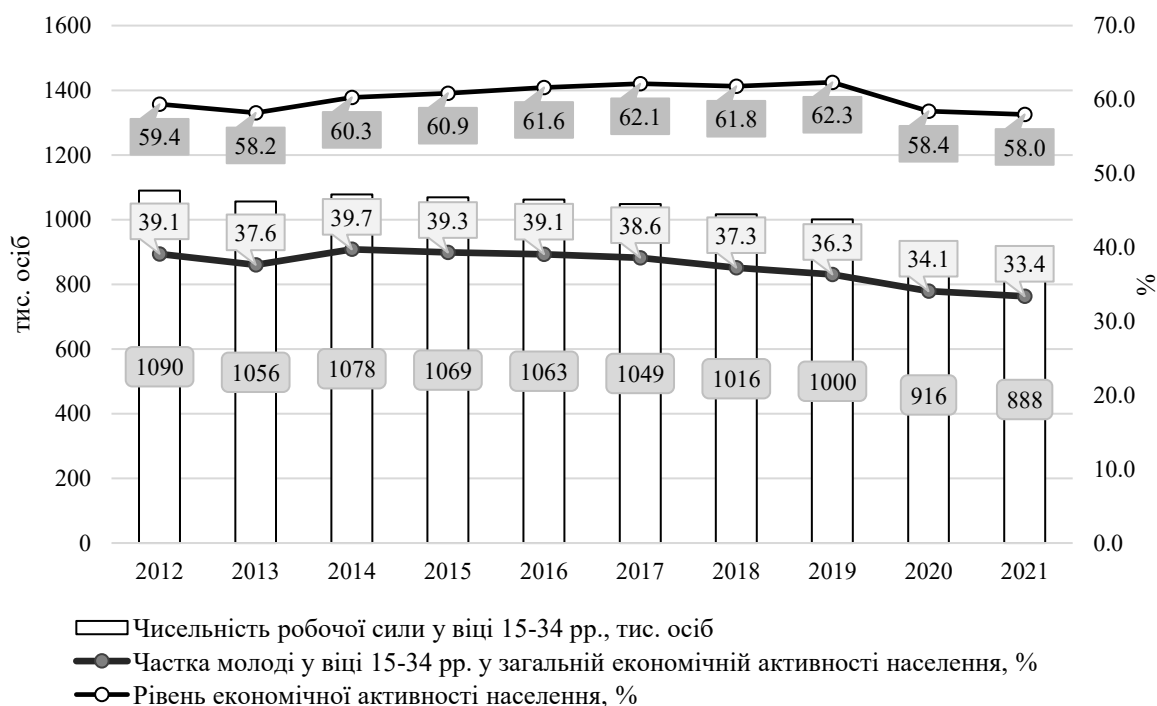

Рис. 3.9. Індикатори економічної активності молоді Карпатського регіону України, 2012-2021 роки

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

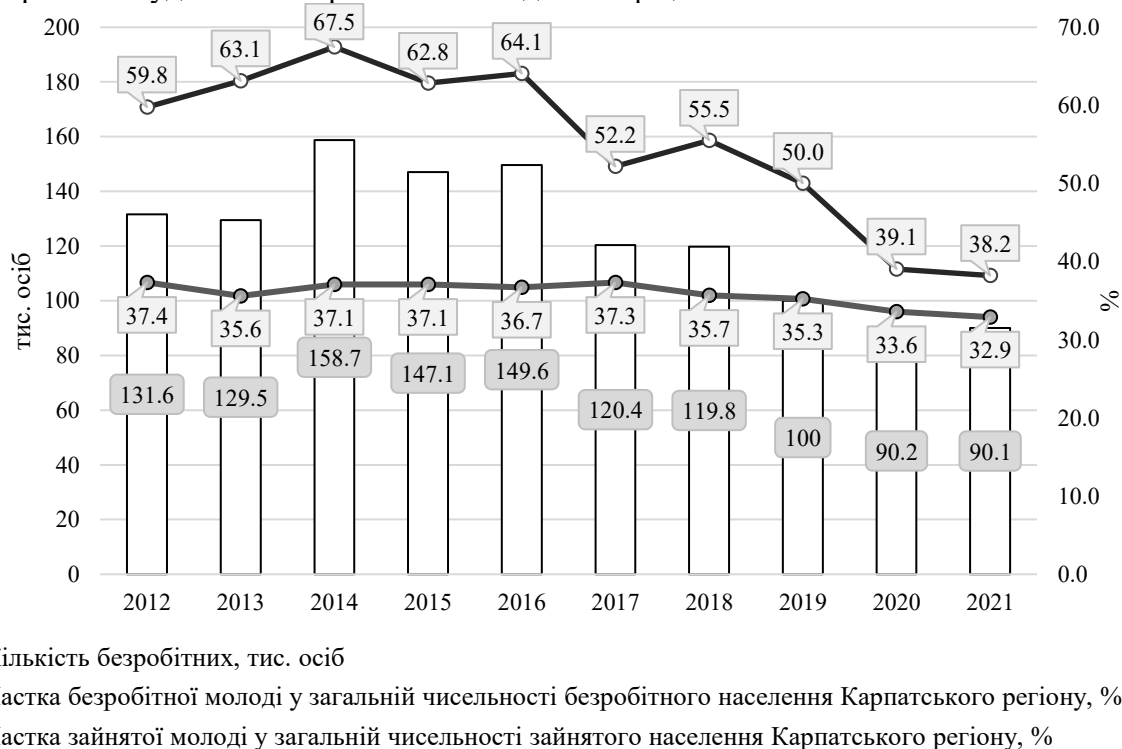

Рис. 3.10. Показники зайнятості та безробіття молоді Карпатського регіону України, 2012-2021 роки

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Очевидно, що структурні трансформації на ринку праці в областях Карпатського регіону певною мірою зумовлені демографічними змінами, загальними тенденціями старіння населення та його депопуляції. З іншого боку, слабкий економічний розвиток гірських територій Карпатського регіону через низький рівень доходів населення, обмежені можливості кар'єрного поступу, порівняно низький рівень якості освітніх послуг сприяють активізації міграційних настроїв, особливо серед молоді у віці до 35 років.

3.3. Міграційна мобільність молоді областей Карпатського регіону: статистична оцінка

Мовно-культурна, історична спорідненість областей Карпатського регіону та географічна близькість до країн ЄС сприяли утворенню міграційних зв'язків, формуванню міграційних мереж «переливання» людських ресурсів впродовж усього ХХ століття. Відтак, міграційна мобільність населення загалом та молоді в областях Карпатського регіону зокрема є доволі високою уже на «генетичному» рівні через рівень міграційних знань та розвиток відповідної міграційної інфраструктури, що забезпечує супровід процесу міграції людських ресурсів. Традиційно прийнято вважати, що протягом останнього століття відбулись 4 хвилі міграції населення, кожна з яких вирізнялась унікальними причинами, обсягами та наслідками. 2022 рік став причиною нової хвилі вимушеної міграції, яка потребуватиме нових досліджень у майбутньому. Мобільність населення Карпатського регіону, принаймні до 2022 року, особлива, адже детермінується низкою як традиційних соціально-економічних чинників, так і новітніх факторів, дія яких нарощується в міру посилення глобалізаційних процесів, цифровізації, формування інформаційного суспільства, запровадженням безвізового режиму.

Аналіз статистичних даних різновекторних міграційних потоків з Карпатського регіону та у зворотному напрямку підтверджує гіпотезу, що найбільш мобільним та міграційним активним населенням традиційно залишається молодь у віці 15-34 років. Позаяк, за інформацією головних управлінь статистики областей Карпатського регіону за період 2010-2021 років, майже 60 % іммігрантів та емігрантів припадало саме на дану вікову категорію (рис. 3.11). Загальна вікова структура емігрантів та іммігрантів є доволі однорідна. Середній вік типового мігранта 2020 року походженням з-поза меж Карпатського регіону становив 29,5 років, у той час переселенців у інші регіони України та за кордон – 29,7 років. Гендерні відмінності виражені теж доволі слабо, так як середній вік жінок, залучених до міграційних рухів коливається у межах 30 років, а чоловіків – 29 років.

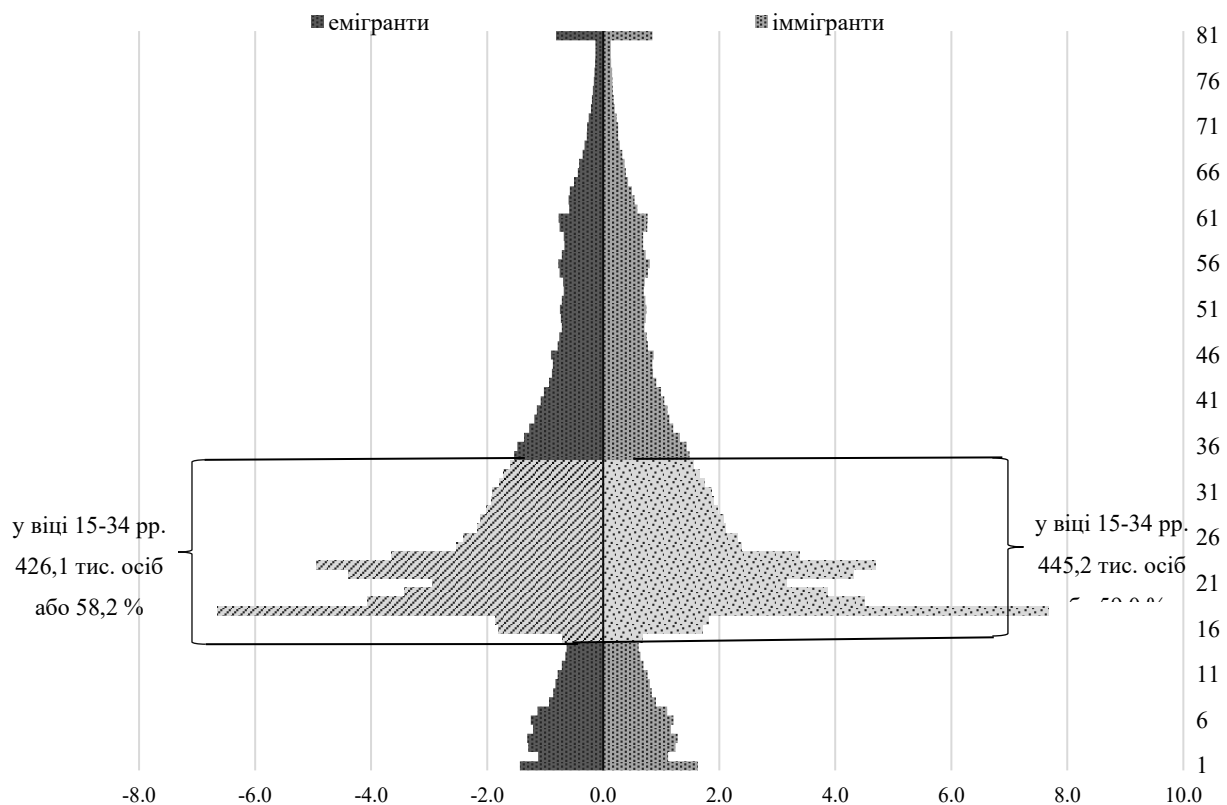

Рис. 3.11. Вікова структура міграції населення Карпатського регіону України за 2010-2021 роки, %

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Найвищий рівень міграційної мобільності молоді припадає на студентський вік 17-18 років (понад 12 % випадків приїзду мігрантів та 11 % виїздів). З одного боку, обласні центри Карпатського регіону (міста Львів, Івано-Франківськ, Чернівці) виступають ядрами притягання студентів-іммігрантів з інших регіонів України та країн, що розвиваються, з іншого, – територіальна близькість до Польщі, Угорщини та Словаччини створює передумови для підвищення освітньої й академічної мобільності населення та еміграції молоді за кордон і до інших освітніх центрів України (Києва, Харкова, Одеси, Дніпра та ін.).

Роль міжнародної міграції мешканців Карпатського регіону в загальній структурі міграційних переміщень населення доволі незначна. Зокрема за період 2010-2021 років за даними офіційної статистики із досліджуваних областей виїхало 13,8 тис. молоді у віці 15-34 років, у той час як змінили місце прописки на користь Карпатського регіону 22,3 тис. осіб відповідно (рис. 3.12). Достовірність наявної інформації викликає сумніви, адже, по-перше, факт прибуття мігрантів завжди охочіше реєструється, ніж подія еміграції, по-друге, методологія збору даних щодо міграції населення є недосконалою, відтак несистемність та випадковість обліку нівелює спроби органів державної статистики організувати обробку й аналіз статистичної інформації, у тому числі щодо міграційної мобільності молоді.

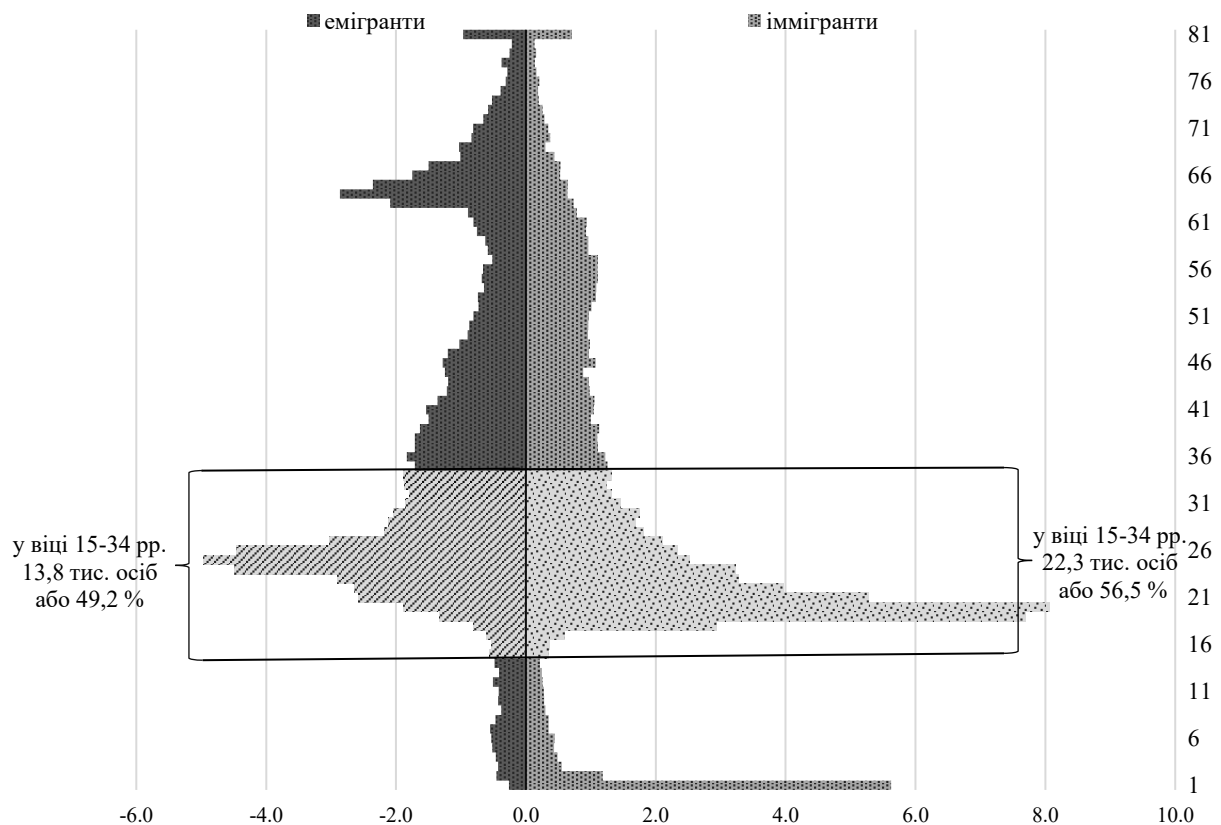

Рис. 3.12. Вікова структура зовнішньої міграції населення Карпатського регіону України за 2010-2021 роки, %

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Водночас глибинний аналіз доступної міграційної статистики населення Карпатського регіону дозволив обчислити відносні показники мобільності населення та молоді. Зокрема, інтенсивність вибуття мігрантів за період 2010-2021 років у областях Карпатського регіону у віці 15-34 років удвічі вища, ніж у всій сукупності осіб, які здійснювали переїзд та реєстрували зміну місця проживання (рис. 3.13). Тому станом на 2021 рік на 10 тис. наявного населення у віці 15-34 років припадало 180 емігрантів у відповідному віці, в той час як загалом інтенсивність еміграції населення становила 92 особи.

Зважаючи на факт, що за даними офіційної статистики протягом 2010-2021 років кількість населення Карпатського регіону у результаті переважання імміграційних потоків над еміграційними зросла на 23,4 тис. осіб загалом та на 19,1 тис. осіб у віці 15-34 років, рівень прибуття мігрантів у віці 15-34 років в 2,1 рази перевищував їх інтенсивність вибуття (рис. 3.14). У 2020 році міграційна активність молоді знизилась на чверть, що у великій мірі пов'язано з запровадженням карантинних обмежень через поширення Covid-19.

Як зазначалось вище, отримані результати не цілком вірно відображають реальний стан справ. Порівняння даних дзеркальної статистики основних країн-реципієнтів мігрантів та Державної прикордонної служби України підтвердили наявність значних розбіжностей і переважання еміграційних потоків над імміграційними. Для прикладу, за інформацією Державної служби статистики

України у 2005-2020 роках на територію Німеччини з України виїхало трохи більше 27 тис. осіб¹²⁰, тоді як за аналогічними даними німецького статистичного офісу – 166 тис. осіб¹²¹. Відтак середньорічний недооблік міграції лише по одній країні за період 2005-2020 років становив 8,6 тис. осіб за рік. Таким чином, неякісне інформаційне забезпечення дозволяє висунути гіпотезу, що реальні обсяги еміграційних потоків є значно вищими.

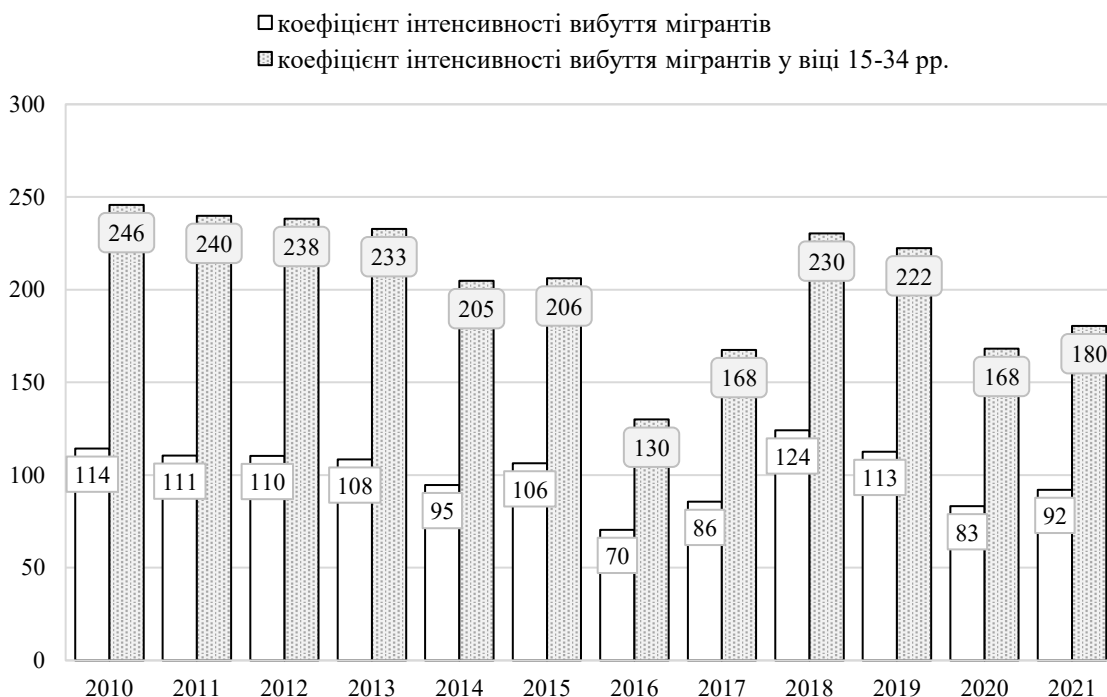

Рис. 3.13. Коефіцієнт інтенсивності вибуття мігрантів з областей Карпатського регіону України загалом та молоді у віці 15-34 років за 2010-2021 роки, осіб на 10 тис. населення

Джерело: розраховано автором на основі даних офіційної статистики

Не менш важливим питанням у дослідженні мобільності молоді займають гендерні аспекти міграції населення, які можуть деформувати статевовікову структуру в демографічному вимірі або за сприятливих обставин посилювати стійкість соціально-демографічної системи регіону.

Компаративний аналіз вікової структури міграції населення з-за кордону та навпаки дозволив визначити чіткі закономірності. Середній вік типового мігранта родом із закордону у 2020 році становив 30,8 років, тоді як пересічного емігранта – 33,5 років. Таким чином, вікова структура переселенців із за кордону майже на 3 роки зміщена у бік молодших вікових груп. У статевому зрізі вікова диференціація міграційної мобільності населення ще більш різюча, так як середній вік жінок, які офіційно переїхали на постійне місце проживання з-за кордону до областей Карпатського регіону становив 26,2 роки, у той час жінок, які виїхали за кордон, – 34,8 років (тобто різниця в майже

¹²⁰ Статистична інформація : Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹²¹ Ausländische Bevölkerung – Fachserie 1 Reihe 2. URL: <https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung.html>

10 років). З іншого боку, віковий розподіл міграції чоловіків більш однорідний, відтак середній вік прибуття та вибуття мігрантів-чоловіків за період 2010-2020 років коливається в межах 31-32 років.

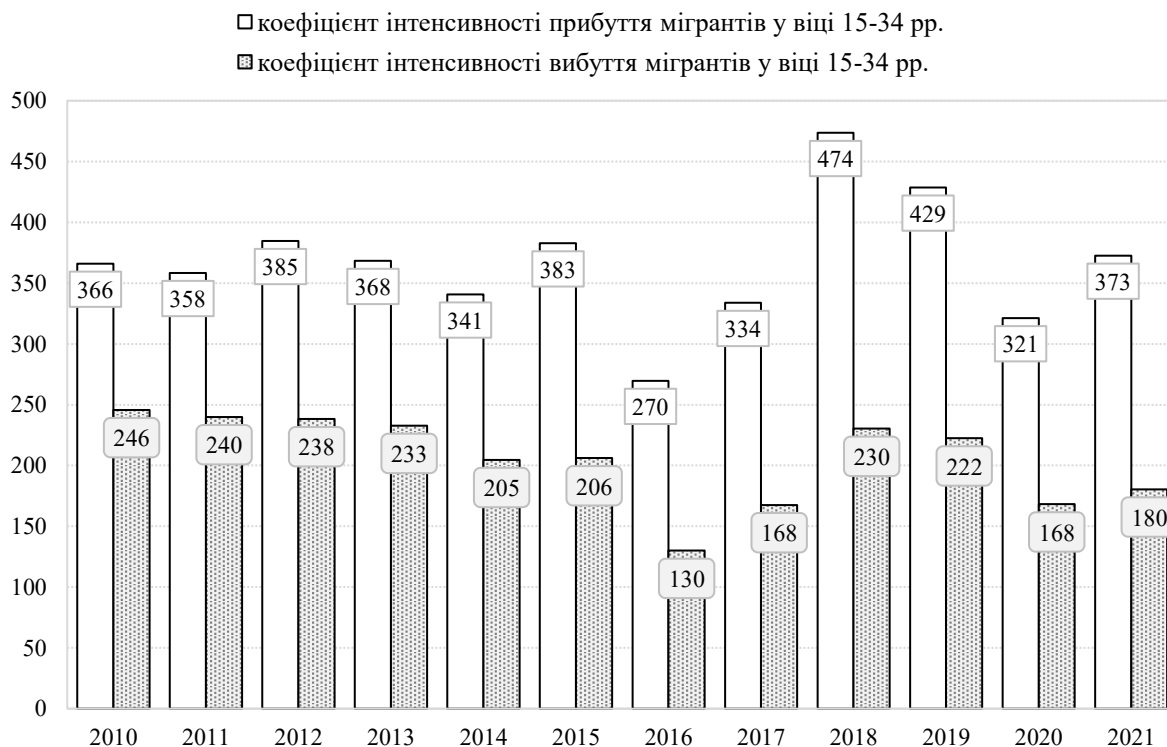

Рис. 3.14. Коефіцієнт інтенсивності прибуття та вибуття молоді Карпатського регіону України у віці 15-34 років за 2010-2021 роки, осіб на 10 тис. населення

Джерело: розраховано автором на основі даних офіційної статистики

Аналіз гендерного аспекту в мобільності населення Карпатського регіону показав, що в середньому за 2010-2021 роки в імміграційному вимірі на 100 жінок іммігрантів припадало 83 чоловіки, тоді як серед молоді у віці 15-34 років аналогічне співвідношення становило 79 чоловіків на 100 жінок. Еміграційний вектор в цілому повторює тенденції імміграційного: на 100 мігрантів-жінок у 2021 році припадало лише 73 чоловіків. Варто відзначити, що впродовж досліджуваного періоду рівень присутності чоловіків у мобільності молоді знизився на чверть (рис. 3.15).

У структурному зрізі це свідчить про те, що імміграція жінок у молодому віці є більш інтенсивна, а також у Карпатському регіоні відбувається процес *фемінізації міграційних процесів*, тобто зростання ролі жінок у міграційній мобільності населення, у тому числі серед молоді.

Системний аналіз міграційної мобільності молоді потребує ґрунтовного дослідження та виявлення особливостей як у статевовіковій площині, так і в просторі різновекторних територіальних переміщень мігрантів. Згідно плану статистичних спостережень головні управління статистики публікують дані з міжнародної міграції лише в агрегованому вигляді, що не дозволяє оцінити вікові особливості міграції молоді з прив'язкою до конкретної держави

(регіону) призначення емігрантів чи країни-походження іммігрантів. Водночас, зважаючи на той факт, що більшість мігрантів здійснюють процес переїзду у віці до 35 років, аналіз інтенсивності еміграційних та імміграційних потоків в цілому дозволяє сформулювати уявлення про країни, які пов'язані з Карпатським регіоном щільними міграційними зв'язками.

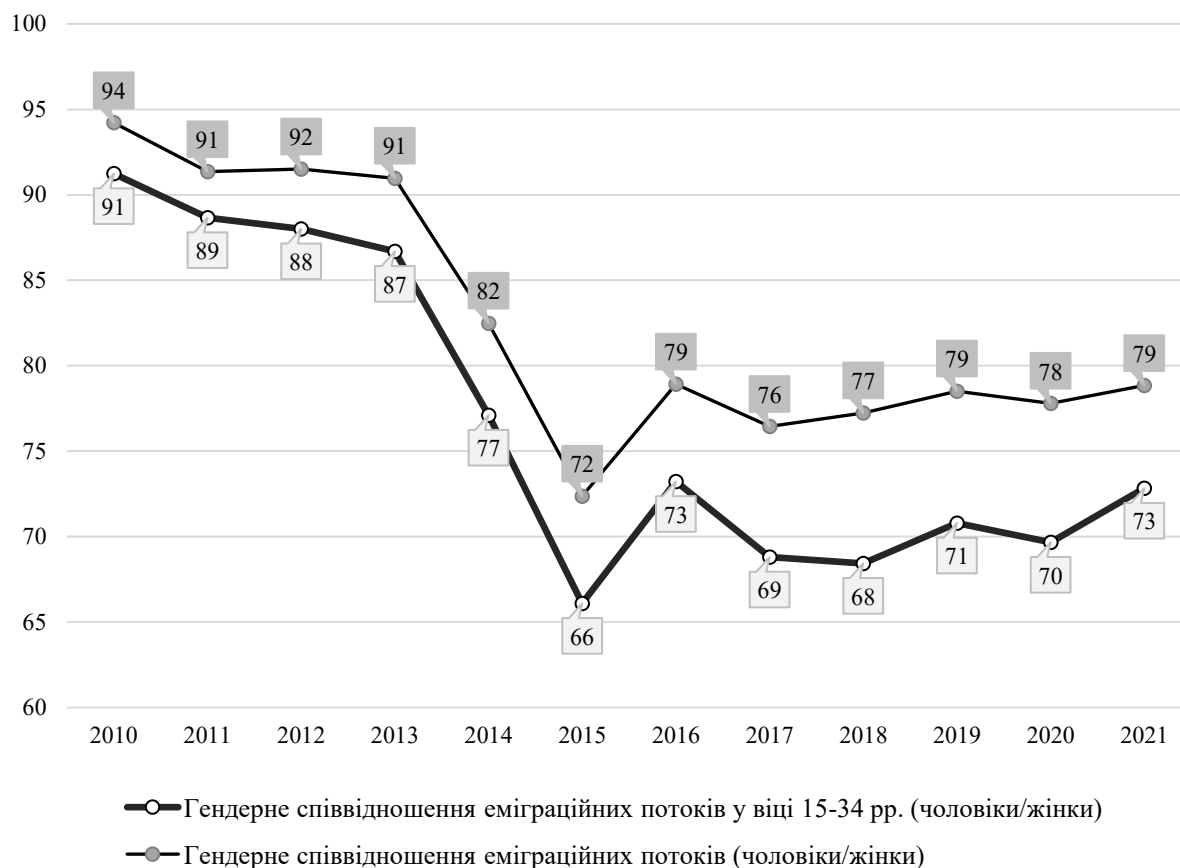

Рис. 3.15. Еміграційна активність населення Карпатського регіону України у 2010-2021 роках: гендерний аспект (кількість чоловіків на 100 жінок)

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

У географічному вимірі міжнародна еміграція населення Карпатського регіону традиційно спрямована до країн ЄС з порівняно вищим рівнем соціально-економічного розвитку та захисту, тоді як серед держав-донорів людських ресурсів для Карпатського регіону переважають держави Африки та Азії, а також країни пострадянського простору. У топ-10 основних держав-реципієнтів міграції населення з Карпатського регіону увійшли США, Угорщина, Чехія, Німеччина, Польща та Іспанія (рис. 3.16), куди сукупно виїхало у 2016-2021 роках майже 7,5 тис. осіб або 60 % міжнародних мігрантів. Серед країн-донорів населення для Карпатського регіону варто відмітити Індію, Російську Федерацію, Молдову Туреччину, Єгипет, звідки переїхало до Карпатського регіону близько 8 тис. осіб або практично 55 % (рис. 3.17)

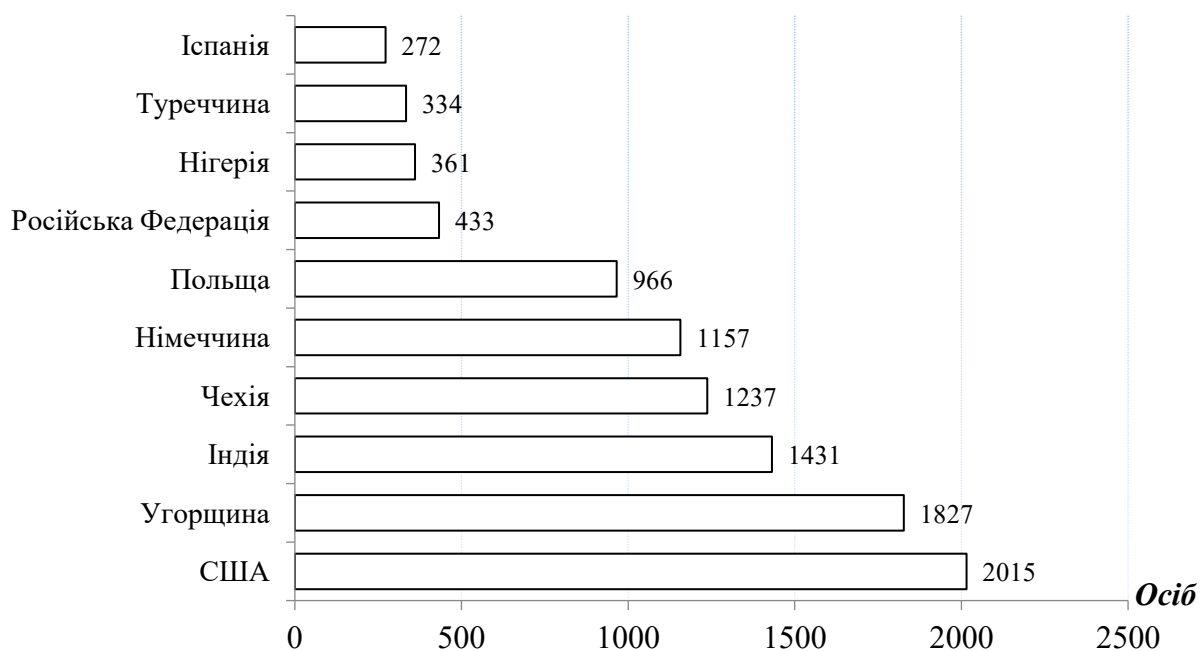

Рис. 3.16. Топ-10 країн-реципієнтів міграції населення з Карпатського регіону України, 2016-2021 роки, осіб

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

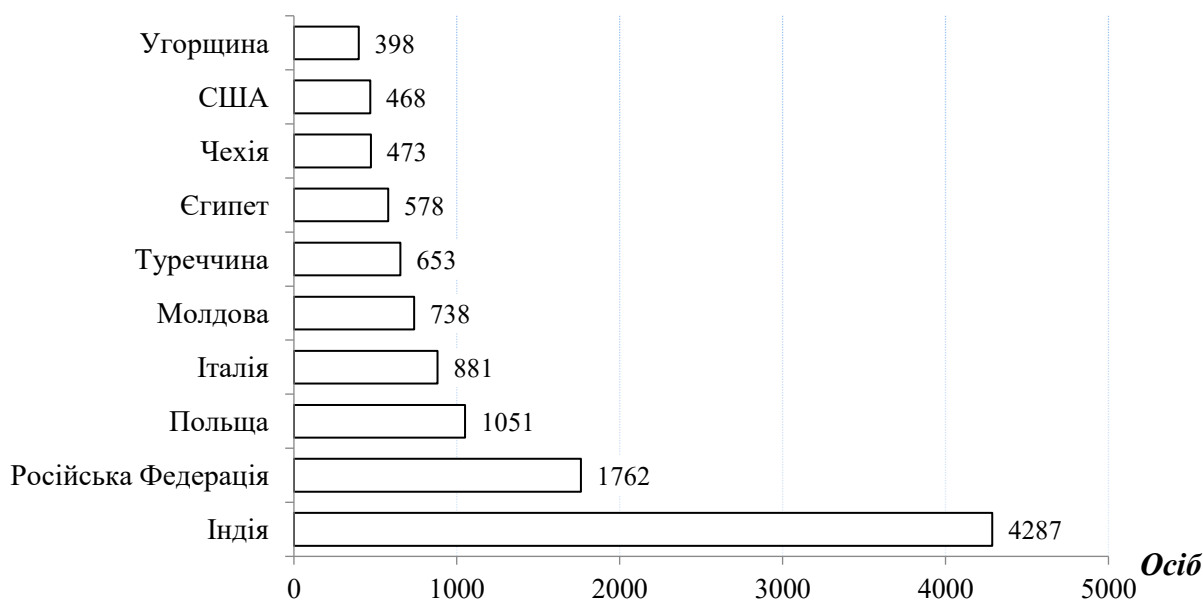

Рис. 3.17. Топ-10 країн-донорів людських ресурсів для Карпатського регіону України, 2016-2021 роки, осіб

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

Проведений аналіз дозволив виявити вікові та статеві особливості стаціонарної міграції в областях Карпатського регіону загалом та в зрізі молодого населення. Однак слід розуміти, що мобільність – явище багатогранне та потребує більш ґрунтовного дослідження з використанням методів економіко-математичного моделювання. Серед основних проблем, які гальмують дослідження мобільності молоді варто відзначити слабкий

статистичний супровід та низький рівень його якості, що обмежує науковців у апробації методичних розробок демографічної міграціології.

Як підсумковий висновок щодо високого рівня міграційної мобільності молоді Карпатського регіону, на рис. 3.18 відображено показники інтенсивності прибуття і вибуття. Станом на 2021 рік на 10 тис. наявної молоді припадало 180 емігрантів у відповідному віці, в той час як загалом інтенсивність еміграції населення становила 92 особи. За даними офіційної статистики протягом 2010-2021 років кількість населення Карпатського регіону у результаті переважання імміграційних потоків над еміграційними зросла на 23,4 тис. осіб загалом та на 19,1 тис. осіб у віці 15-34 років, рівень прибуття мігрантів у віці 15-34 років в 1,8 рази перевищував їх інтенсивність вибуття¹²². Інтенсивність вибуття мігрантів у віці 15-34 років за період 2010-2021 років у Карпатському регіоні вдвічі вища, ніж у всій сукупності осіб, які здійснювали переїзд та реєстрували зміну місця проживання.

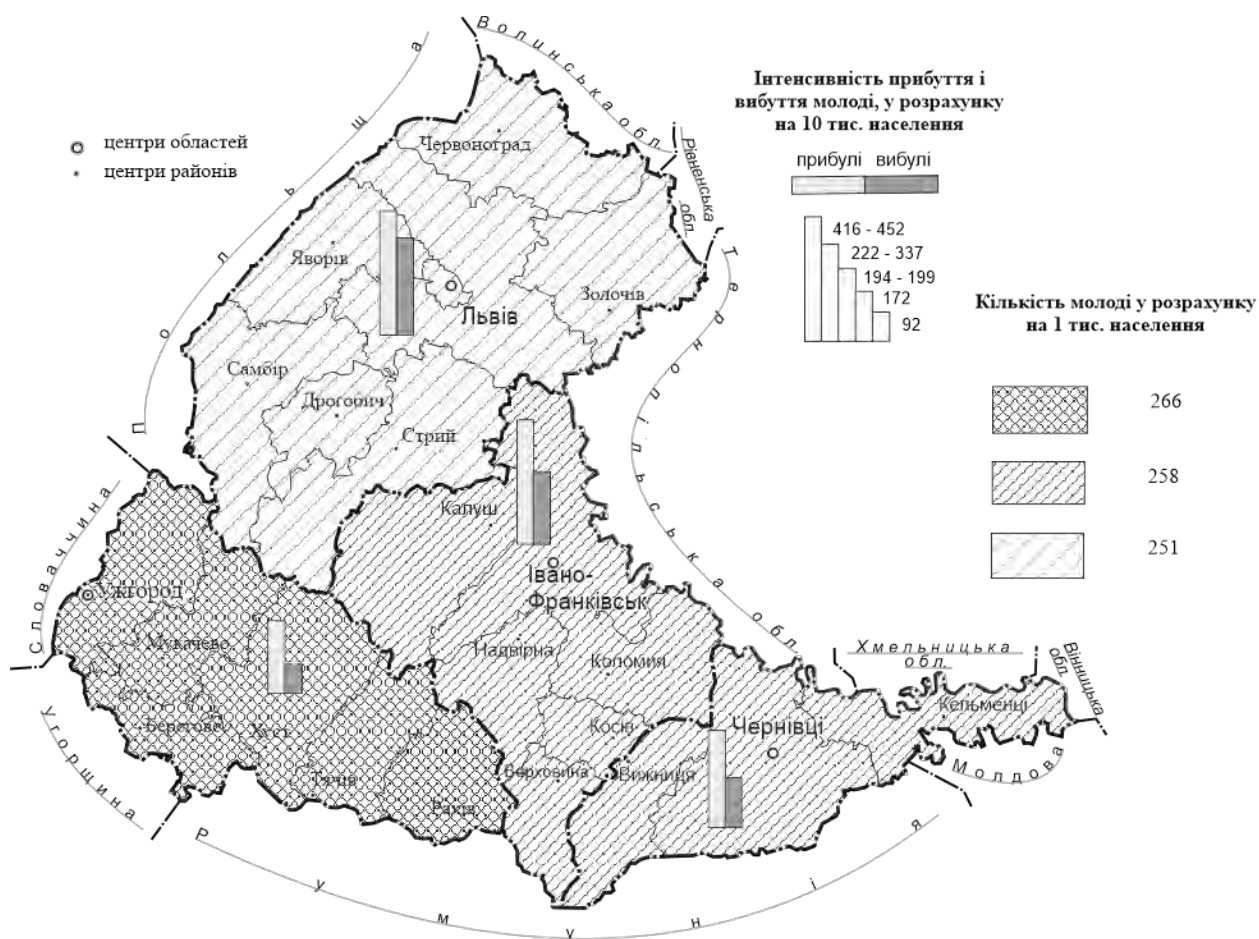

Рис. 3.18. Інтенсивність прибуття і вибуття молоді Карпатського регіону України, 2021 рік

Джерело: побудовано автором на основі даних офіційної статистики

¹²² Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/structure/zahidne-regionalne-upravlinnya>

Частка молоді у загальному обсязі міграційних процесів за 2015-2020 роки перевищувала 50 %, за винятком 2016 року (45,6 %). Така тенденція свідчить про «омолодження» загальної української міграції, яка до війни мала переважно економічні мотиви, у тому числі низький рівень можливостей капіталізації людського потенціалу.

В останні роки суттєво зросла інтенсивність освітньої й академічної міграції, які розглядаються молоддю як особливий «соціальний ліфт». Навчання, стажування чи інші форми академічної мобільності є мостовими чинниками пролонгації освітньої еміграції у форму трудової. Найчастіше освітня міграція до Польщі та Чехії для українських студентів є транзитною для стаціонарної міграції до інших країн ЄС та Великобританії. Особливо поширеними практики освітньої міграції до європейських держав є серед молоді областей Карпатського регіону. Незважаючи на актуальність дослідження даних процесів, в Україні не ведеться статистичний облік освітньої міграції та рееміграції студентів.

За даними досліджень аналітичного центру CEDOS у 2017/2018 навчальному році у закладах вищої освіти країн ЄС навчалось близько 78 тис. осіб з України, зокрема у Польщі – понад 30 тис. осіб або 55 % усіх іноземних студентів цієї країни і лише 9 % з них планували повернутись на Батьківщину, 28 % – залишитись у Польщі, 29 % розглядали Польщу як транзитну країну до інших країн з кращими умовами¹²³. За 2013-2019 роки міграційний приріст студентів до Польщі становив 17,5 тис. осіб, що є найбільш численним міграційно-освітнім вектором серед усіх міграційних коридорів до країн ЄС. За досліджуваний період міграція студентів до Чехії збільшилася в 1,9 разів, а до Словаччини – 12,3 разів. Обсяги освітньої міграції до Великої Британії й Італії зменшилися на 93,8 в.п. і 25,5 в.п. відповідно впродовж 2013-2019 років.

Протягом 2006-2014 років чисельність іноземних студентів в Україні перевищувала українських за кордоном. Унаслідок складної безпекової та соціально-економічної ситуації з 2014 року відбулось нарощування потенціалу освітньої еміграції, однак вже у 2018/2019 н.р. чисельність іноземних студентів у закладах вищої освіти України почала знову зростати і становила понад 55 тис. осіб. Більшість із них були громадянами Індії (19,7 %), Марокко (9,9 %), Азербайджану (8,2 %) і Таджикистану (5,3 %) ¹²⁴.

Неконтрольовані обсяги освітньої міграції є причинами збільшення втрат людського потенціалу, посилення демографічних, соціальних ризиків країни, послаблення демографічної безпеки. Одночасно зростання рівня привабливості освітнього середовища країн ЄС, які ведуть активну боротьбу за іноземних студентів, тільки посилюють проблеми «відтоку» талановитої молоді, висококваліфікованих кадрів, еміграції молодих науковців.

Отже, неконтрольована міграція молоді є загрозою для національної безпеки країни та регіонів, оскільки надмірна міграційна мобільність і

¹²³ Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/>

¹²⁴ Міграція в Україні: факти та цифри. 2019. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf, с. 12.

відсутність реверсної міграції призводять до послаблення інтелектуально-кадрової і демографічної стабільності, поглиблення проблем демовідтворення й старіння нації, неефективного використання людського потенціалу, зниження темпів людського розвитку. Демографічна безпека й інноваційно-технологічний розвиток України залежать від збереження, відтворення та ефективного використання людського потенціалу. Натомість надвисокий рівень і швидке поширення позитивних міграційних аспірацій, особливо серед молоді, набувають нових загрозливих форм і призводять до нарощування значних обсягів міграційних втрат в Україні.

3.4. Специфіка міграційної мобільності молоді: соціологічний вимір (приклад Львівської області)

3.4.1. Методика соціологічного обстеження

Для вирішення проблеми неефективного статистичного супроводу і моніторингу міграційної мобільності молоді в контексті впливу на людський потенціал, авторським колективом запропоновано відповідну методику, яку описано в розділі 2 та яка включає *три етапи*¹²⁵:

Етап 1 – визначення кількісних показників щодо міграційної мобільності молоді шляхом розрахунку емпіричного показника (врахування варіативної частки зовнішньої міграції населення різних вікових груп);

Етап 2 – визначення основних характеристик зовнішньої міграції молоді та її впливу на розвиток і капіталізацію людського потенціалу особи-мігранта (особистісний вимір);

Етап 3 – визначення наслідків міграційної мобільності молоді з моделюванням її впливу на соціально-економічний розвиток (сферу зайнятості, ринки праці) та демографічну ситуацію (регіональний вимір).

З метою апробації другого етапу з жовтня 2021 року по січень 2022 року було проведене соціологічне опитування молоді з міграційним досвідом. Анкета опитування наведена в додатку А. Відповіді за всіма питаннями у кількісному й структурному значеннях наведені в Додатку Б. Опитування здійснювалось з використанням Google-форми¹²⁶. Для обробки й узагальнення отриманих даних використовувалось програмне забезпечення SPSS («Statistical Package for the Social Sciences» – «статистичний пакет для соціальних наук»).

Опитування проводилось через поширення анкети з використанням особистих соціальних контактів, а також соціальних мереж і груп Фейсбук – «Українці в Польщі», «Українці в Італії чи Італія по-українськи», «Українці в Австрії» «Українці в Швеції», «Українці у Франції «Ідеї без кордонів», «Українці в Чехії» та ін.

¹²⁵ Біль М. М., Мульська О. П., Бараняк І. Є., Махонюк О. В., Карп'як М. О. Оцінювання впливу міграційної мобільності молоді на людський потенціал Карпатського регіону: наукове видання / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2021. 67 с.

¹²⁶ Вплив міграції на молодь України. Google-анкета. URL: <https://forms.gle/SAaxD4WZ1oZqTgMv8>

В опитуванні взяли участь 297 осіб, з яких 209 респондентів заповнили анкети та сформували вибірку соціологічного дослідження.

Наведемо основні соціально-демографічні характеристики респондентів.

Регіон походження. Цільовою групою обстеження є молодь Львівської області, яка в результаті забезпечила 85,2 % респондентів (178 осіб). До обстеження потрапили також особи з м. Київ (8 осіб) та з інших областей Західної й Центральної України – Івано-Франківської (7 осіб), Чернівецької (2 особи), Тернопільської (2 особи), Хмельницької (2 особи), Закарпатської, Дніпропетровської, Житомирської, Вінницької, Кіровоградської та Рівненської областей (по 1 особі). Відповіді респондентів з інших областей України теж було враховано з огляду на цінність кожного респондента – молоді з міграційним досвідом. Окрім того, це позитивний момент так званого «побічного» результату обстеження.

Вік. Керуючись правовим визначенням вікових меж молоді та додатковими вимогами до організації соціологічного опитування неповнолітніх осіб (до 18 років), цільовою групою респондентів було обрано осіб віком 18-35 років.

З огляду на специфіку формування і розвитку людського потенціалу в ході набуття життєвого досвіду, респондентів було поділено на вікові групи:

- 18-24 роки – період обрання місця навчання, здобуття освіти й першого досвіду працевлаштування;
- 25-29 років – період активного трудового життя, створення сім'ї;
- 30-35 років – період аналізу здобутого життєвого й трудового досвіду.

У ході опитування частина респондентів (14,4 %) виявилась віком понад 35 років, відповіді яких з огляду на цінність думки кожного респондента з міграційним досвідом були теж враховані. Більше того, вони є важливими при з'ясуванні вікових особливостей розвитку та капіталізації людського потенціалу молоді (табл. 3.3).

Стать. Гендерні аспекти міграційної мобільності молоді є важливими до врахування, адже, незважаючи на значний прогрес у забезпеченні рівності прав чоловіків і жінок, особливості їхньої міграції зберігаються. Міграція жінок потребує додаткових досліджень з погляду ризиків торгівлі, інших злочинів, що є частішими, ніж для чоловіків.

В опитуванні розподіл респондентів за статтю склав наступне співвідношення: 54,1% жінок до 45,9 % чоловіків. Більш менш пропорційне представництво жінок і чоловіків дозволяє об'єктивно аналізувати всі відповіді без гендерних суб'єктивних оцінок.

Сімейний стан і наявність дітей. Дані соціально-демографічні характеристики респондентів є важливі для розуміння впливу особистісних чинників на потенціал і реалізацію їх міграційної мобільності. З відповідей 50,2 % перебуває в офіційно зареєстрованому шлюбі, 7,2 % проживає разом без реєстрації, 42,6 % без сім'ї або розлучені. 57,4 % респондентів поки не має дітей. Більш менш пропорційне представництво молоді, яка вже створила свою сім'ю і без сім'ї теж дозволяє визначати особливості міграційної мобільності за даним критерієм.

Основні соціально-демографічні характеристики респондентів, %

№ з/п	Критерій	Структура відповідей	
1	Вік	18-24 роки – 26,3 30-35 років – 28,7	25-29 років – 30,6 Більше 35 років – 14,4
2	Стать	Жін. – 54,1	Чол. – 45,9
3	Сімейний стан	В офіційно зареєстрованому шлюбі – 50,2 Проживають разом без реєстрації – 7,2 Неодружені/незаміжні – 35,9 Розлучені або вдівці/вдови – 6,7	
4	Наявність дітей	Є діти – 57,4	Немає дітей – 42,6
5	Рівень освіти	Вища освіта – 70,3 Професійно-технічна освіта – 18,2 Повна чи базова середня освіта – 11,5	
6	Тип поселення	Обласний центр – 48,8 Інші міста – 23,4 Села, селища міського типу – 27,8	
7	Регіон походження	Львівська обл. – 85,2 Інші області – 14,8	

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Рівень освіти. Освіченість для міграційної мобільності молоді є вагомим критерієм перехресного аналізу. З одного боку, це потужний чинник міграції молоді, а з іншого, вищий рівень освіти може бути стримуючим чинником міграції з більшими можливостями зайнятості на батьківщині і навпаки.

За структурою відповідей основна частина респондентів має вищу освіту – 70,3 %, 18,2 % – професійно-технічну, 11,5 % – повну чи базову середню освіту.

Тип поселення. За типом поселення, в якому респондент проживає зараз або проживав до міграції, переважали мешканці обласних центрів – 48,8 %. 23,4 % проживали в містах без статусу обласного центру, 27,8 % – у селах і селищах міського типу.

У цілому структурні характеристики респондентів відповідають регіональним соціально-демографічним особливостям, що дозволяє поширювати висновки на всю генеральну сукупність. Таке дослідження для повної репрезентативності необхідно проводити за методологією вибіркового обстежень домогосподарств. Авторський колектив ставив за мету запропонувати методику соціологічного дослідження міграційної мобільності молоді та провести пілотне обстеження для розуміння базових тенденцій і можливих загроз.

3.4.2. Просторово-часові характеристики досвіду міграційної мобільності молоді

Дослідження міграційної мобільності має окреслювати її просторово-часові характеристики, тобто визначати просторові аспекти міграції –

географію (країну, регіон), відстань, окремі функціональні характеристики (тип поселення), а також часові аспекти міграції – періодичність (частоту) і тривалість.

Країна міграції. Аналіз географічної структури міграції української молоді дозволяє виявити пріоритетні напрями її виїзду за кордон. Це важливо для подальшої оцінки впливу економічних, соціальних, політичних, інституційних та інших факторів на розвиток міграційних процесів і формування міграційних коридорів, що допоможе розробити рекомендації щодо диверсифікації напрямків міграційної політики України. Доведено, що на географію міграційної мобільності молоді, зокрема освітню міграцію, впливають економічний потенціал країни, її туристична привабливість та міжнародна репутація закладів освіти, які в ній розташовані¹²⁷. Відтак географія міграційної мобільності молоді є актуальним фокусом дослідження для з'ясування особливостей регулювання міграції (рееміграції) молоді в розрізі різних країн.

Значний вплив на формування вихідних міграційних потоків молоді чинять численні геополітичні та євроінтеграційні трансформації. Як показують результати соціологічного дослідження, основними векторами міграції для української молоді є країни ЄС, а також Англія, США і Канада. Понад третина респондентів були зосереджені у Польщі, ще 22 % – у Німеччині та Франції. Детальний розподіл представлений на рис. 3.19.

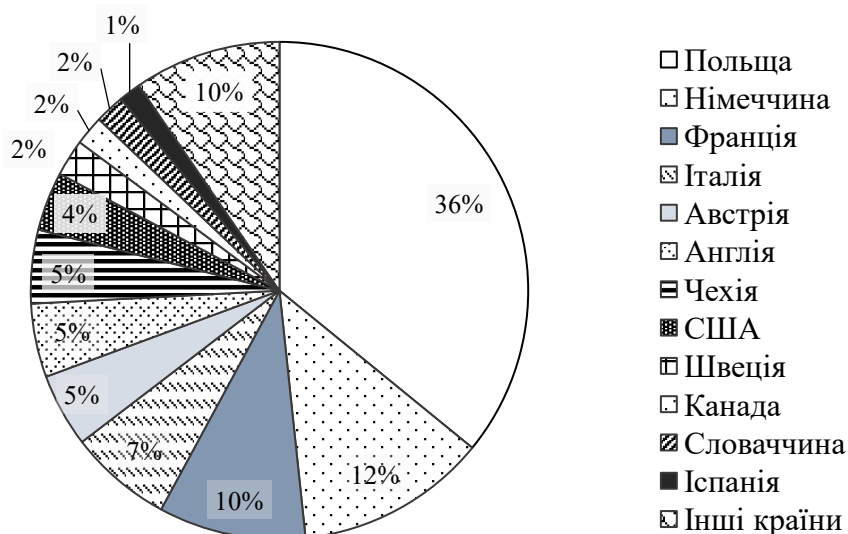

Рис. 3.19. Розподіл респондентів за основною країною перебування за кордоном, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Польща є найпопулярнішою країною для міграції молоді, особливо із західних регіонів України, через географічну близькість, культурну спорідненість та відносно вищий рівень і якість життя. Основною причиною

¹²⁷ Гринькевич О. С. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти України (методологія аналізу і системи моніторингу): автореф. дис. д-ра екон. наук... 08.00.03. Львів, 2018. 43 с., с. 21.

масової міграції української молоді до Польщі є транскордонний характер освітніх систем країн та асиметрія основних показників соціально-економічного розвитку¹²⁸. Українці планують і реалізують відкриття власного бізнесу у Польщі, створення та возз'єднання сімей, купівлю нерухомості. Зростає також попит на отримання дозволів на перебування. Це свідчить про те, що українські мігранти все частіше розцінюють Польщу як країну постійного проживання. Очевидно, що така тенденція є доволі невтішною для України, особливо в умовах нестабільності та безпекових загроз.

Важливими чинниками для мігрантів є також міграційна та візова політика країн-реципієнтів, що і визначає вибір української молоді, до якої країни мігрувати. Відтак, цікавими для вітчизняних мігрантів є сусідні до Польщі країни Німеччина, Франція, Італія, Австрія. Очевидно, якщо ці країни пропонують лояльні умови доступу до навчання та праці, то українська молодь охоче залишає польський ринок і надає перевагу більш розвиненим та привабливим для них країнам.

Аналіз відповідей респондентів за країнами перебування показав певну специфіку. Особливу увагу слід звернути на те, що еміграційні мотиви молоді різняться залежно від країни основного перебування за кордоном. Зокрема, за часткою тих осіб, які планують залишитись у своїй країні перебування назавжди, відповідний середній показник для респондентів з Польщі, Німеччини, Чехії та Англії склав 30 % при середньому для всієї сукупності 42 %. Натомість респонденти з Франції та Австрії відзначились 80 % показником, з США – 50 %, Італії – 40 %, Канади – 100 %.

Поточне перебування за кордоном та подальші плани. Ми отримали наступну структуру вибірки міграційно активної молоді – 36 % респондентів на момент опитування перебували в Україні, 64 % – перебували за кордоном (рис. 3.20).

Молодь, котра на момент опитування повернулася в Україну, помірно проявляє мотиви еміграції назавжди (4 % з 75 осіб). Серед респондентів, котрі перебували за кордоном, абсолютна більшість відзначила, що не планує повертатись в Україну (62,7%). У даному сегменті опитування фіксуємо однозначно негативну ситуацію для нашої держави, що в умовах військових загроз значно посилюється. У цьому контексті можна висунути наступні гіпотези:

- на такі показники суттєво вплинула пандемія COVID-19, причому за безліччю соціально-економічних показників. У зв'язку з міждержавними карантинними обмеженнями за два останні роки значна частина українських мігрантів була змушена повернутись в Україну; за кордоном залишилися українці, у тому числі молодь, які відчують себе більш захищеними, ніж коли повернулися в Україну. Тож COVID-19 суттєво вплинув а) на еміграційні настрої молоді, або б) на структуру української молоді за кордоном, або в) два варіанти одночасно;

¹²⁸ Hrynkevych O. S. Cross-border factor of educational migration of ukrainian youth to Poland: social-economic opportunities and threats. *Економічний часопис-XXI*. 2017. № 163(1-2(1)). С. 26-30. <https://doi.org/10.21003/ea.V163-05>

- програшні конкурентні позиції України проти розвинутих європейських та інших держав з одночасно сформованими потужними міграційними мережами і системами сприяють реалізації зростаючої міграційної мобільності населення України, зокрема молоді як найбільш мобільної соціально-демографічної групи.

Рис. 3.20. Наміри респондентів щодо їх перебування та подальшої діяльності за кордоном, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Загалом порівняльний аналіз міграційних намірів респондентів у зазначеному розрізі виявив той факт, що більше 40 % опитаних українських молодих людей не планує повертатися назад в Україну після навчання чи праці за кордоном, а це вагома частка людського потенціалу країни, виявлена ще до російського вторгнення в Україну 2022 року. Відповідно, постає запитання стосовно того, чи це насправді українська молодь відчуває себе настільки конкурентоспроможною на іноземних ринках праці, чи є інша причина, яка обумовлює настільки високий рівень закордонних орієнтацій цієї групи респондентів.

Тривалість і частота міграції. Здійснюючи аналіз частоти міграційних переміщень української молоді можемо спостерігати, що найбільша кількість респондентів мала лише одноразовий міграційний досвід, проте не планує на цьому зупинятися. Близько 4 % опитаних здійснювали чи здійснюють міграцію щомісяця, 16,3 % – приблизно декілька разів на рік, 11 % респондентів здійснювали поїздки за кордон з частотою один раз на рік, а 17,2% опитаної української молоді виїжджала за кордон лише раз на декілька років (рис. 3.21). Отож майже п'ята частина опитаної української молоді здійснювала постійну і часту міграцію за кордон. Очевидно, що чим частіше особа мігрує та чим більше часу проводить за кордоном, тим слабшими стають її соціальні контакти

з батьківщиною. Вона все більше втрачає зв'язок з рідними і друзями в Україні, поступово набуває нові знайомства та стійкі контакти за кордоном.

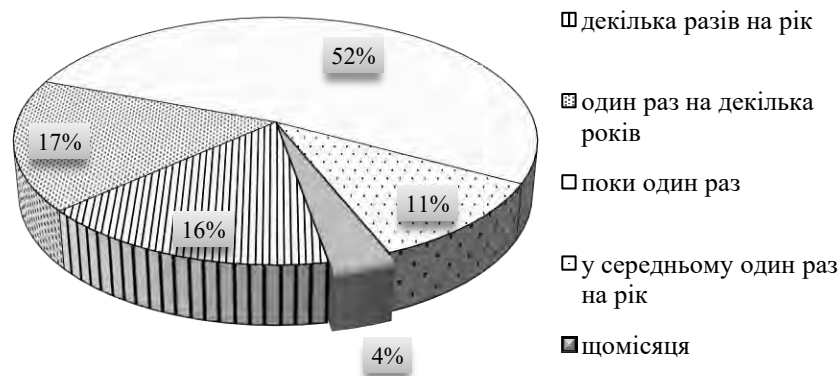

Рис. 3.21. Частота здійснення міграційних переміщень респондентів, %
Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Понад 80 % респондентів здійснювали виїзд за кордон у середньому один раз на рік або рідше і ці поїздки переважно були довгостроковими (напівжирний шрифт, табл. 3.4). Човникові міграції в обстеженні були «відкинуті» абсолютно всіма респондентами.

Таблиця 3.4

Характеристика закордонних поїздок за частотою та тривалістю їх здійснення респондентами, осіб

		Скільки приблизно часу Ви перебували за кордоном загалом (порахуйте за всі поїздки лише з метою праці чи навчання)?					Всього
		5 і більше років	близько 3-х років	важко відповісти	до 1 місяця	до 1 року	
Як часто Ви мігрували/мігруєте?	декілька разів на рік	10	12	3	1	8	34
	один раз на декілька років	14	11	1	1	9	36
	поки один раз	38	32	2	11	26	109
	у середньому один раз на рік	3	9	1	2	8	23
	щомісяця	2	0	1	0	4	7
Всього		67	64	8	15	55	209

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Вибірка характеризується тривалим міграційним досвідом респондентів, серед яких 63 % перебували за кордоном понад 3 роки (рис. 3.22, табл. 3.5). Серед решти опитаних приблизно 27% української молоді здійснювали свої поїздки тривалістю до року часу і лише 7,2% перебували за кордоном терміном до 1 місяця.

Таким чином, тривалий міграційний досвід відкриває для молодих людей з України більше нових перспектив і спонукає залишатися за кордоном.

Примітно, що більшість молоді розглядає міграцію за кордон, особливо у більш розвинені країни, розширенням їхнього світогляду, також, що вона допомагає їм швидше адаптуватися до новинок і трендів, які саме приходять із західних країн та з-за океану.

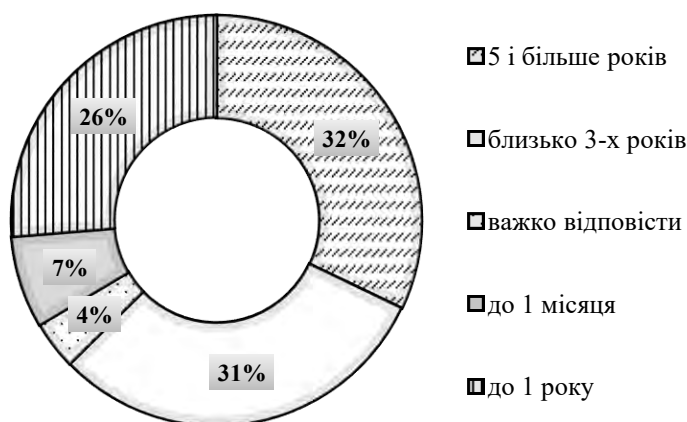

Рис. 3.22. Тривалість перебування респондентів за кордоном, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Таблиця 3.5

Розподіл респондентів за тривалістю перебування за кордоном з врахування вікових особливостей, %

		Вкажіть, будь ласка, Ваш вік:				Всього Спостереження
		18-24 роки	25-29 років	30-35 років	35 і більше років	
Скільки приблизно часу Ви перебували за кордоном загалом (порахуйте за всі поїздки лише з метою праці чи навчання)?	5 і більше років	12,7	34,4	48,3	30,0	32,1
	близько 3-х років	34,5	35,9	26,7	20,0	30,6
	важко відповісти	5,5	3,1	3,3	3,3	3,8
	до 1 місяця	12,7	1,6	5,0	13,3	7,2
	до 1 року	34,5	25,0	16,7	33,3	26,3
Всього		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Часта зосередженість на матеріальних потребах спонукає молодь до значного зосередження на нагромадженні капіталу та понаднормової зайнятості за кордоном. Зрозуміло, що мігрантам часто доводиться працювати на декількох роботах для того, щоб не тільки мати можливість оплачувати власні потреби, але й допомагати рідним з України. Окрім того, оскільки вітчизняна освіта за кордоном переважно визнається лише формально, якщо взагалі береться до уваги через те, що її якість може не відповідати новітнім вимогам закордонного ринку праці, багатьом молодим людям доводиться відвідувати ще й додаткові професійні курси, здобувати другу освіту чи самостійно освоювати

нові знання і навички. Це може призводити до збільшення тривалості перебування українських мігрантів за кордоном.

3.4.3. Особливості навчання і зайнятості молоді за кордоном

Працевлаштування за кордоном. Результати соціологічного дослідження свідчать, що основними причинами виїзду за кордон української молоді є економічні. Серед них – безробіття, численні економічні коливання, слабе бачення перспектив високооплачуваної праці та кар'єрного зростання в Україні, політична нестабільність, надмірна корумпованість основних секторів економіки тощо. З 2014 року додатковими чинниками виїзду молоді стали безпекові внаслідок зовнішніх військових загроз. Сьогодні до цього переліку додалася також війна і пов'язані з нею проблеми, такі як втрата житла, бізнесу чи взагалі засобів до існування.

Основними перевагами роботи за кордоном для українців є безумовно вищий рівень заробітної плати, стабільна економічна ситуація та можливість отримати місце праці завдяки часто лояльній політиці працевлаштування приймаючої країни. Економічні мотиви міграції молоді України зберігаються навіть при вторинній зайнятості під час навчання, яка часто є неофіційною, не відповідає кваліфікації підготовки фахівця (робітника), однак сприяє соціальній адаптації на ринку праці та матеріальній незалежності¹²⁹. Попри те матеріальні потреби молоді в більшості випадків залишаються незадоволені.

Згідно результатів дослідження найбільший відсоток (44 %) опитаних обирали фізичну, але різноманітну працю за кордоном (рис. 3.23). Це пов'язано передусім з тим, що пропозиція подібного характеру праці на закордонному ринку є значною і таку роботу знайти доволі легко. Трохи більше, ніж п'ята частина опитаних українських мігрантів, а саме 21 %, обирають розумову працю, а також таку, що вимагає прийняття власних рішень. Це пояснюють високі прагнення українців відкрити власний бізнес, зокрема у тій самій Польщі, до чого знову ж таки спонукає краща економічна ситуація та стабільні умови здійснення підприємницької діяльності. Розумовій, але більше технічній по характеру праці віддають перевагу 14 % опитаних українських мігрантів і лише 10 % респондентів приймають рішення обрати фізичну важку і монотонну працю за кордоном.

Виявлений розподіл вказує, що молодь поступово переорієнтовує заробітчанську міграцію українців на більш інтелектуальні її форми.

Відзначаємо досить високу частку зайнятих розумовою працею (часто з технічними елементами). Співвідношення молоді, зайнятої розумовою працею до зайнятих фізичною працею склало 2:3. Також можна відзначити певні особливості у цьому питанні залежно від вікової категорії респондентів (рис. 3.24). Наприклад, наймолодшій групі респондентів (18-24 років) очевидно притаманна поведінка «спроб доступного заробітку». Мається на увазі, що

¹²⁹ Гринькевич О. С. Вторинна зайнятість студентської молоді в Україні у контексті аналізу її освітньо-професійних цінностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 19. С. 127-141.

через низький вік та відсутність досвіду праці (у тому числі диплому, фаху) значна частка молодих людей цієї категорії були зайняті фізичною працею. Найменш задіяними у важкій фізичній праці виявились найстарші представники обстеження. Частка таких у їхній групі склала майже 4 %, тоді як в інших групах знаходилась в межах 12-13 %.

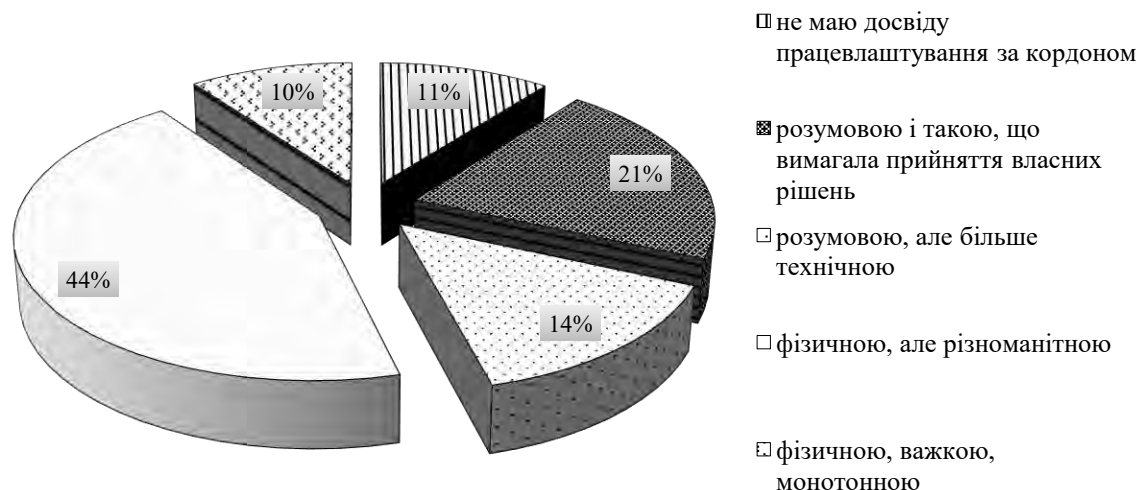

Рис. 3.23. Відповіді респондентів на питання, якою була їхня праця за кордоном, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

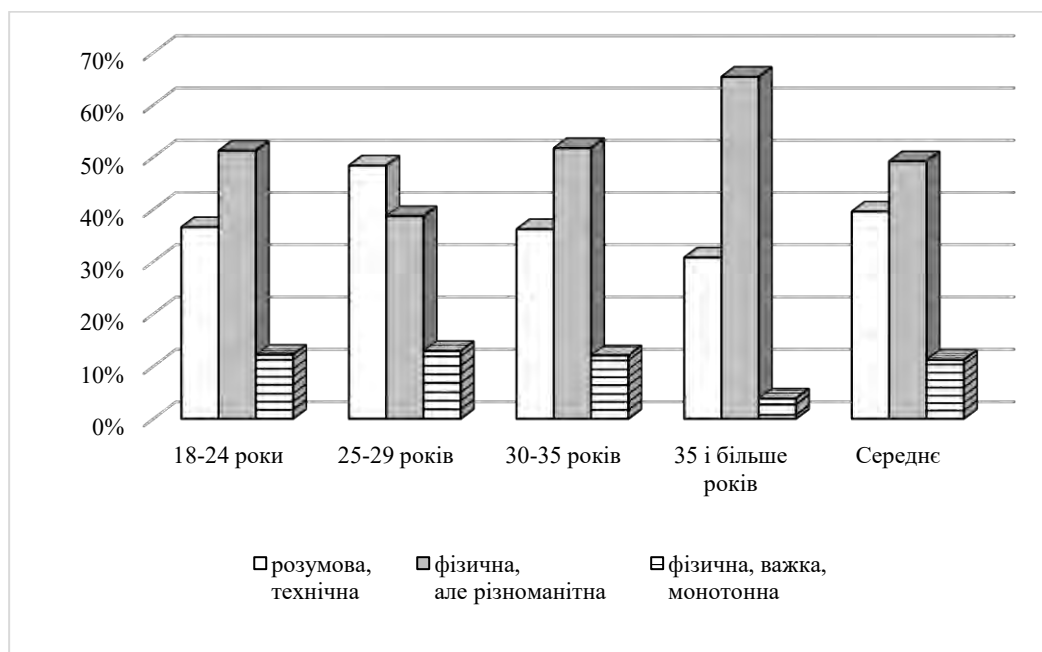

Рис. 3.24. Характер праці респондентів за кордоном у розрізі вікових груп, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Статус працевлаштування. Майже 90 % респондентів мають досвід працевлаштування за межами України. Спостерігаємо також досить позитивну ситуацію з позиції правового врегулювання трудових відносин за кордоном. У більшості випадків українські мігранти врегульовують свій статус перебування та працевлаштування відповідно до вимог місцевого законодавства країн реципієнтів. Як показує здійснене соціологічне дослідження 54,1 % респондентів зазначили, що їхня праця була повністю офіційною з дотриманням усіх норм закону, а 12,9 % відповіли, що попри офіційне працевлаштування у приймаючій країні були порушені деякі норми праці, зокрема право на відпустку, кількість робочих годин, рівень оплати праці та ін. Таким чином, загалом 67 % опитаних мігрантів серед української молоді були офіційно влаштовані на роботу за кордоном (рис. 3.25).

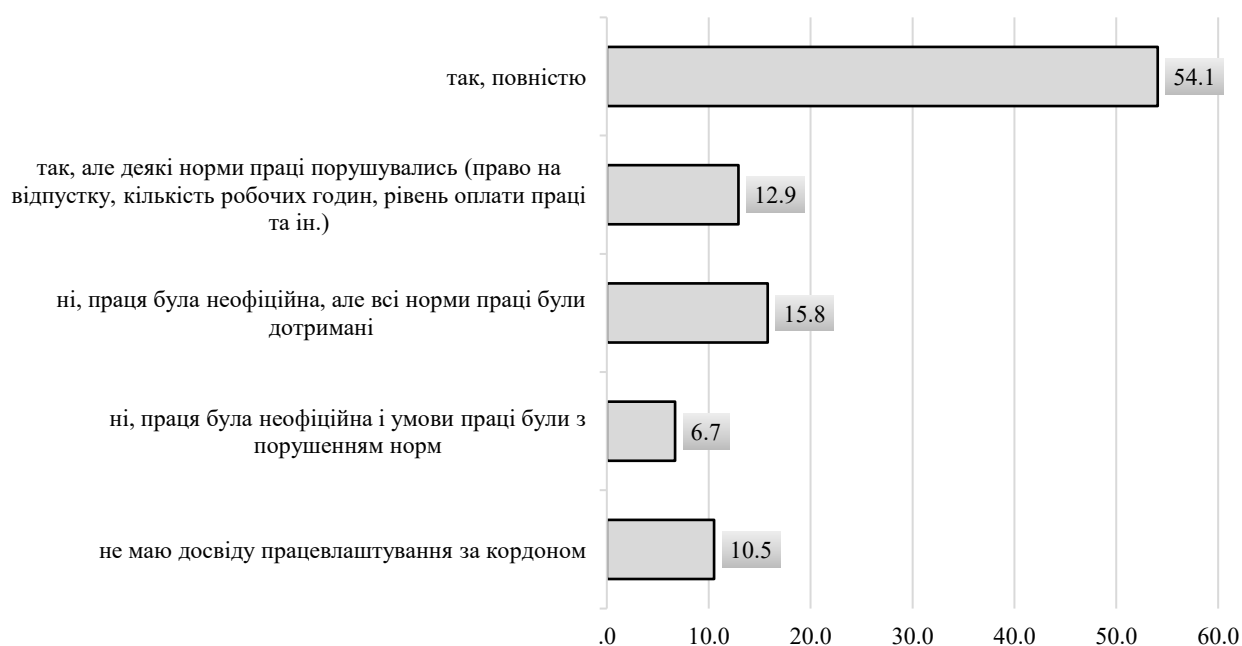

Рис. 3.25. Відповіді респондентів на питання, чи була їхня праця за кордоном офіційною та з дотриманням норм трудового права, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

У той же час значна частина трудових мігрантів з України працювали за кордоном без належних дозволів, тобто нелегально. Такими є приблизно 23 % опитаних. Серед них 15,4 % зазначили, що попри те, що їхня праця була неофіційною, всі умови праці були дотримані роботодавцем. Натомість 6,7 % респондентів відповіли, що були влаштовані на роботу за кордоном неофіційно й умови їхньої праці були з порушенням трудових норм.

За результатами дослідження однозначно можна стверджувати, що існує зв'язок характеру праці з офіційним статусом працевлаштування молоді за кордоном. Зокрема, офіційне працевлаштування відзначили 95 % респондентів, які були зайняті розумовою працею, і лише 62 % аналогічно серед зайнятих фізичною працею.

Оцінка умов навчання і праці в Україні та за кордоном. Результати соціологічного дослідження підтверджують, що еміграційні наміри молоді формувались здебільшого на тлі високого рівня незадоволеності умовами навчання та рівнем якості надання освітніх послуг в Україні. Зокрема, компаративний аналіз рівня задоволеності молоді з міграційним досвідом умовами навчання в Україні та за кордоном за п'ятибальною шкалою показав, що понад 75 % респондентів визначили умови навчання в Україні як задовільні (39,3 %), низькі (29,9 %) або вкрай незадовільні (7,7 %) і лише 5,1 % мігрантів надали вітчизняній сфері освіти найвищу оцінку. У той же час якість освіти за кордоном була оцінена наступним чином – майже 90 % студентів-емігрантів, які взяли участь у дослідженні, відзначили високий рівень якості підготовки спеціалістів, з них майже 40 % вважають, що система організації навчання у закордонних навчальних закладах порівняно з українськими досконала та зразкова (рис. 3.26).

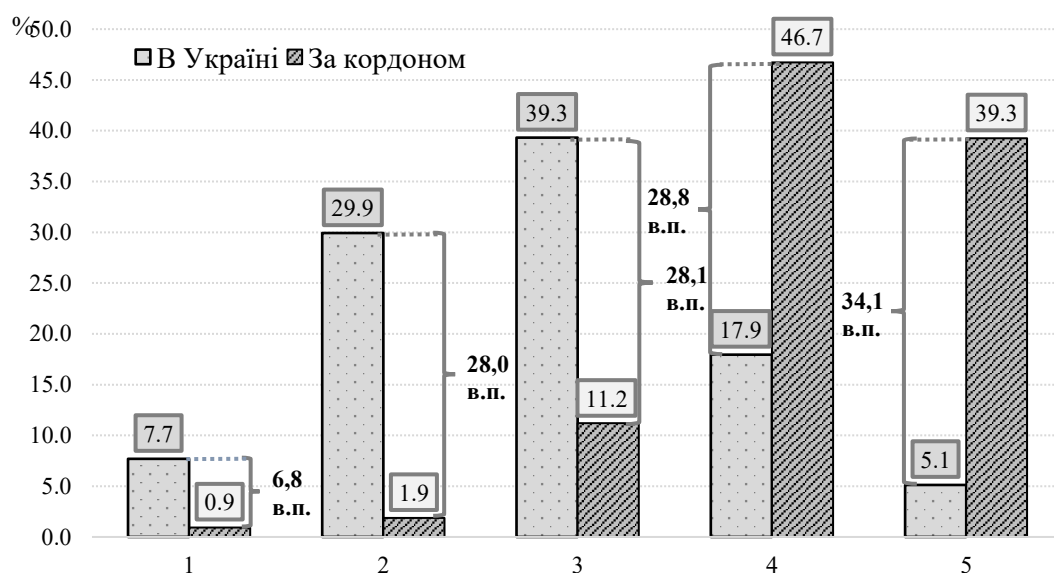

Рис. 3.26. Компаративний аналіз рівня задоволеності респондентів умовами навчання в Україні та за кордоном, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Додатково за результатами опитування було розраховано узагальнений індикатор середнього рівня задоволеності умовами навчання в Україні та за кордоном. Значення даного показника в Україні на рівні 2,83 та 4,21 для закордонних навчальних закладів підтверджують тезу про низький рівень привабливості та конкурентоспроможності навчальних закладів України порівняно із закордонними (рис. 3.27).

Причини низьких оцінок якості освітніх послуг в Україні суб'єктивуються формуванням «моди на навчання за кордоном»¹³⁰, але й

¹³⁰ Лібанова Е. В українців сформувалася мода на життя і навчання за кордоном : Укрінформ (16.09.2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html>

мають об'єктивний характер. По-перше, низький імідж вищої та професійної освіти в Україні традиційно формується через використання у навчальному процесі здебільшого застарілих методів викладання, орієнтованих на капіталізацію теоретико-концептуальних знань, ніж на їх апробацію у практичній професійній діяльності, що відповідно погіршує можливості випускників навчальних закладів України ефективно нарощувати та використовувати інтелектуальний капітал у професійній діяльності. По-друге, працenaдлишкова кон'юнктура ринків праці в регіонах України, підсилена дією чинників низького рівня оплати праці, значної тінізації та бюрократизації економічних процесів, формує негативні очікування молоді щодо перспектив професійної самореалізації в Україні після завершення навчання.

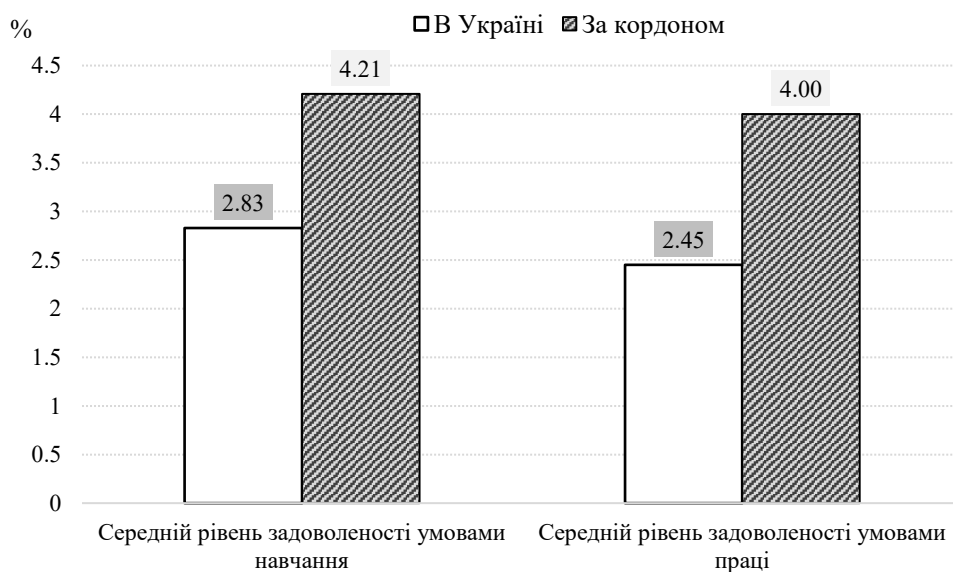

Рис. 3.27. Усереднений рівень задоволеності умовами навчання та праці респондентів в Україні та за кордоном, бали

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Таким чином, молодь мігруючи за кордон з навчальною метою, намагається не лише покращити освітньо-кваліфікаційний рівень та лінгвістичні навички, але й здобути соціальні контакти, які можуть допомогти влаштувати особисте життя та закріпитися в новому середовищі проживання з метою подальшого працевлаштування.

З іншого боку, країни Європейського Союзу, маючи демографічні проблеми з відтворенням місцевого населення, активно впроваджують заходи атрактивного характеру. Вони спрямовані на створення сприятливих умов для залучення освітніх іммігрантів з України в їх соціально-економічний та освітній простір. Мовно-ментальна, історико-культурна спорідненість та висока мотивація української молоді полегшують процес адаптації до нових реалій існування в приймаючому соціумі. Соціально-економічні негаразди та військово-політичні потрясіння унаслідок російського вторгнення в Україну на сьогоднішній день підвищують ризики нарощення демографічних втрат серед

населення у молодших вікових групах. Інтенсифікація еміграційного потоку освітньої міграції молоді внаслідок погіршення безпекової ситуації в Україні через виїзд значної кількості жінок та дітей деформує ітак нестійке й неконкурентоспроможне освітнє середовище України. Безумовним фактом є те, що освітні мігранти, повернувшись назад, можуть значно покращити якість та обсяги інтелектуального капіталу в Україні. Проте затягування військових дій підвищує ризики формування міграційної установки на зміну статусу проживання освітніх мігрантів з України у країнах-реципієнтах з тимчасового на постійне.

Зрештою еміграційні настрої серед молоді формуються також на тлі проблем із зайнятістю та критично низьким рівнем оплати праці в Україні. Аналіз рівня задоволеності молоді з міграційним досвідом умовами працевлаштування за кордоном підтвердив тезу щодо компліментарності українського та європейських ринків праці. Понад 85 % респондентів, які взяли участь у соціологічному опитуванні, низько оцінили умови праці в Україні: 17,5 % – як вкрай незадовільні, 36,2 % – частково незадовільні, 32,2 % – задовільні (рис. 3.28). Водночас лише 2,3 % та 11,9 % охарактеризували український ринок праці як конкурентоспроможний по відношенню до умов праці у країнах ЄС. З іншого боку, майже 75 % опитаної молоді з досвідом трудової міграції за кордоном відзначили, що в цілому задоволені умовами працевлаштування в країнах ЄС, ще 23,5 % оцінили їх як задовільні та лише 2,5 % абсолютно незадоволені особистим досвідом трудової міграції за кордон.

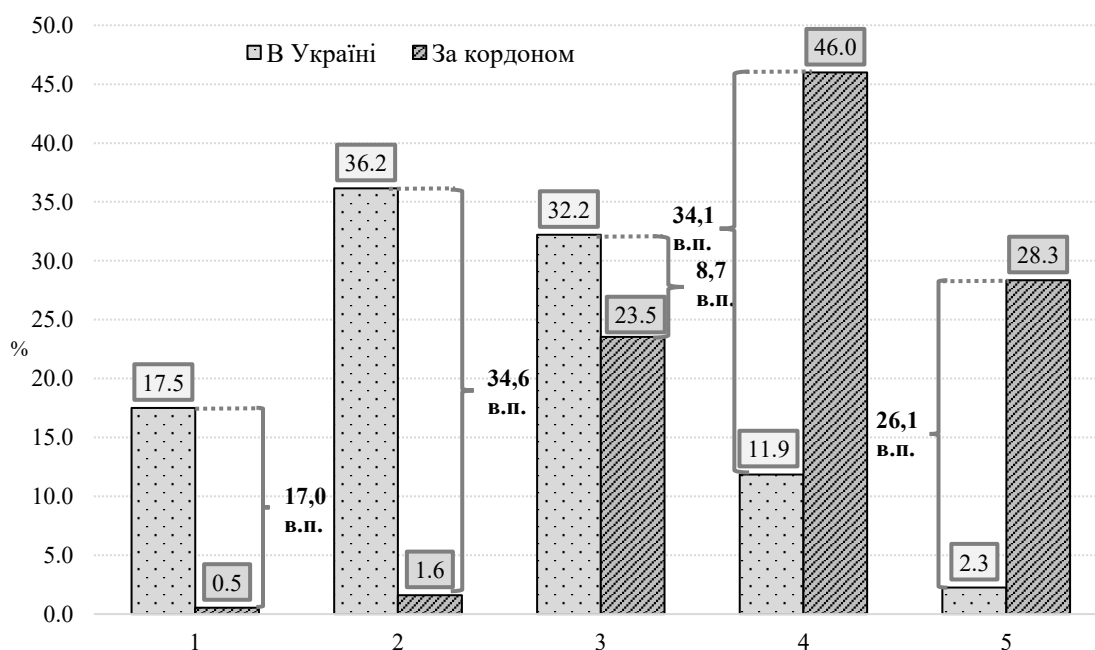

Рис. 3.28. Компаративний аналіз рівня задоволеності респондентів умовами працевлаштування в Україні та за кордоном, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Присутність значних розривів у середніх рівнях задоволеності молоді з міграційним досвідом умовами працевлаштування в Україні та за кордоном (2,45 проти 4,00 балів з 5 максимальних, див. рис. 3.27) підтверджує про наявність значного невикористаного потенціалу трудової міграції серед молоді та високий рівень її мобільності, яка в міру соціально-економічної поляризації суспільства та складної військово-політичної ситуації ймовірно буде збільшуватися.

З аналізу особливостей навчання і праці української молоді за кордоном можна зробити висновок, що міграція до війни 2022 року, маючи очевидні переваги у вигляді зменшення соціальної напруги та навантаження на ринок праці, зниження рівня безробіття, значного припливу валюти й фінансової допомоги близьким, в основному громадянам пенсійного віку, за своїм профілем не відповідає національним інтересам України. Навчатися і працевлаштовуватися за кордон виїжджає економічно активне населення найбільш працездатного віку, а це, безумовно, негативно впливає на збереження людського потенціалу України, що в умовах війни набуває значно вищих проблемних ознак.

Крім цього, значна частина висококваліфікованих спеціалістів (науковці, освітяни, лікарі, IT-розробники), які здійснюють трудову міграцію за кордон, виконують там працю, що не відповідає їхній кваліфікації. Тим самим вони спричиняють «відтік мізків» з країни, а також понижують свій соціальний статус. До того ж більшість з них виснажують власне здоров'я внаслідок важкої праці та складних соціально-побутових умов, часто зазнають несправедливого ставлення й приниження з боку роботодавців. Усе це у подальшому призводить до ризику їх потрапляння у категорію соціальної ексклюзії.

Попри це, значно більшим є вплив на міграційні процеси сьогоденної війни в Україні і тих соціально-економічних умов, що внаслідок цього склалися. В умовах економічної кризи, що загострилась з 2014 року, негативних тенденцій в економіці протягом наступних років і в підсумку після повномасштабного вторгнення Росії, найближчим часом слід очікувати зростання «відтоку» молоді з України, в основному до ближніх країн ЄС. У перспективі після відновлення української економіки та забезпечення сталого розвитку загроза інтенсифікації міграції молоді (освітньої, трудової, стаціонарної) мала б мінімізуватись.

3.4.4. Вплив міграції на розвиток і капіталізацію людського потенціалу молоді

Вплив міграції на розвиток людського потенціалу

Зростаюча міграційна мобільність молоді в Україні має як екзистенційний негативний вплив на економічне зростання регіонів і країни загалом через втрату ресурсного забезпечення (людського, кадрового, інноваційного, фінансового та ін.), лімітування соціального капіталу, дестабілізацію ринків праці та сфери зайнятості тощо, так і об'єктивно позитивний вплив, що проявляється у: формуванні та прогресі ринку міграційного капіталу; розвитку

й капіталізації людського потенціалу у формі отримання додаткового міграційного досвіду, знань, навичок; формуванні нових комунікативних ланцюгів; підвищенні освітньо-кваліфікаційного рівня; покращенні фінансово-майнового стану та ін.

Роль міграційної мобільності молоді для економічного зростання є домінантною, оскільки забезпечує податкові надходження у державний і місцевий бюджети. Натомість дефіцит робочої сили, особливо молодого покоління, веде до швидкого зростання заробітної плати при низькій продуктивності праці.

Примітно, що молодь – це потенційні підприємці, які готові ризикувати та продукувати інноваційні рішення, є бізнес-драйверами розвитку регіональних економік. Серед значущих позитивних ефектів міграційної мобільності молоді є формування міграційного капіталу, який виступає інвестиційним ресурсом забезпечення економічного зростання й капіталізації людського потенціалу, а також соціального капіталу як інструменту поживлення бізнес-середовища й розвитку сфери малого підприємництва, у тому числі старт-апів, інноваційних бізнес-одиниць, які є тригером забезпечення розвитку всіх складових людського потенціалу.

Результати соціологічного опитування вказують на каузальний зв'язок міграції та людського потенціалу молоді. Втрати людського капіталу регіону в умовах високої міграційної мобільності у значній мірі обумовлені загостренням наявних та активізацією нових системних деструктивних чинників соціально-економічної сфери регіонів і країни загалом. Зокрема це проблеми самостійного задоволення потреб і реалізації прав молоді внаслідок лімітованого доступу до соціальних ресурсів або потрапляння до особливо складних соціальних умов. Відтак, розвиток людського потенціалу молоді слугує індикатором поточного стану та потенційних наслідків міграційної мобільності.

У ході соціологічного дослідження значну увагу було приділено з'ясуванню впливу міграції на різні складові людського потенціалу молоді.

Вплив міграції на фізіологічну складову людського потенціалу. Міграція позитивно вплинула на стан здоров'я молоді, зокрема 28,2 % і 42,6 % респондентів вказали на відмінний стан здоров'я за шкалою оцінювання «5» і «4» відповідно, а диференційований вплив міграції на стан здоров'я за найвищою шкалою оцінювання становив +2,8 в.п. (рис. 3.29). Примітно, що для 7,2 % опитаних стан здоров'я «після» міграції погіршився: «до» міграції стан здоров'я за шкалою оцінювання «2» (найгірший стан) оцінили у два рази менше респондентів (3,8 %). 22,0 % молоді без міграційного досвіду мали помірний стан здоров'я (шкала оцінювання «3»). Натомість, найбільша частка респондентів (47,4 % і 42,6 %) зазначили, що стан їхнього здоров'я був вище помірного рівня як «до» міграції, так і «після» отримання міграційного досвіду.

Найбільша диференціація впливу міграції (4,8 в.п.) на фізіологічну складову людського потенціалу молоді спостерігається у шкалі «4» (вищий помірного рівень), а нижча – у «4» (найгірший стан здоров'я). Погіршення стану здоров'я на 3,4 в.п. спостерігається для 7,2 % респондентів, які «після» міграції оцінили стан здоров'я як вище найгіршого рівня (шкала «2»).

Натомість на 2,8 в.п. збільшилася частка опитаної молоді, для якої покращився стан здоров'я до найвищого рівня (шкала оцінювання «5»). Відтак, вплив міграції на стан здоров'я молоді не має критично негативного впливу за умови, якщо фізіологічна складова людського потенціалу молоді «до» міграції перебуває у вище помірному рівні.

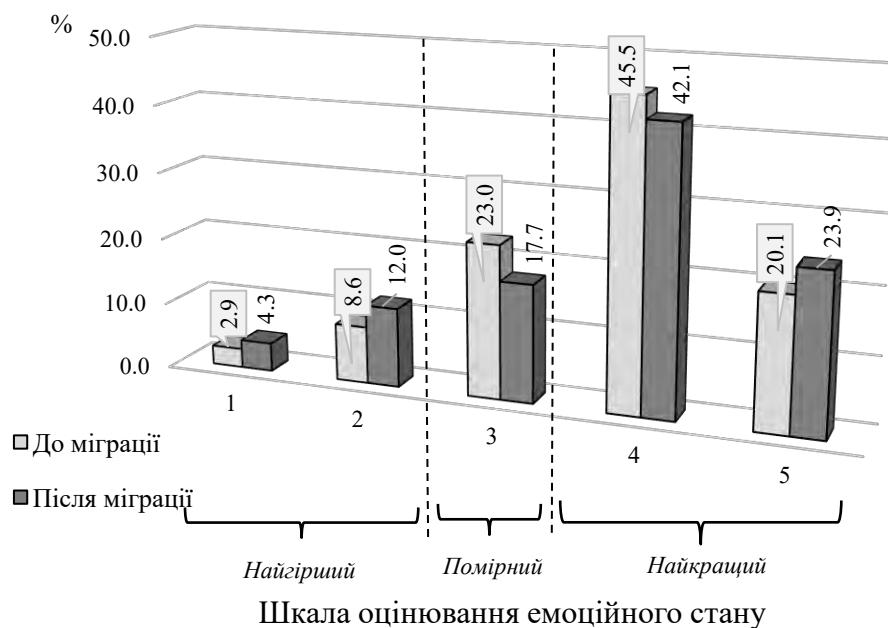
Рис. 3.29. Вплив міграції на фізіологічну складову людського потенціалу респондентів, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

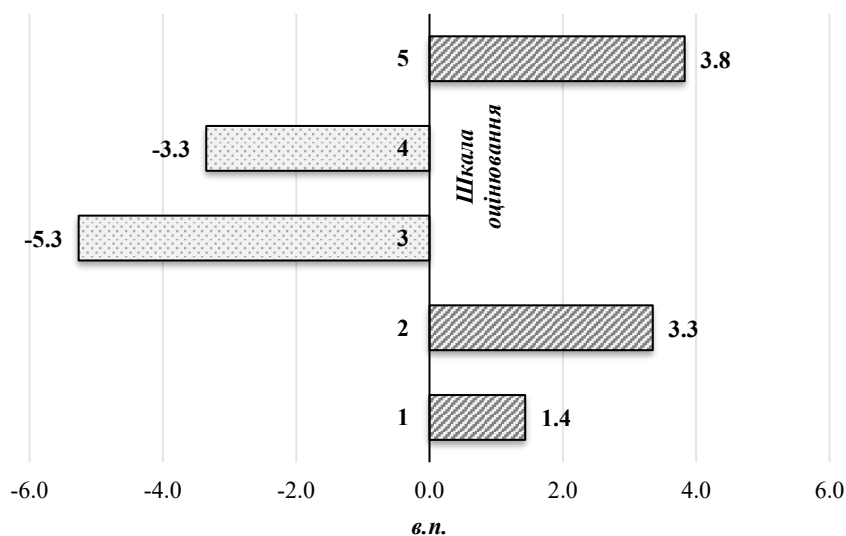
Вплив міграції на психологічну складову людського потенціалу. Міграція молоді є соціальним явищем з економічними та демографічними наслідками для країни, регіонів та окремих територій, а також психоемоційними наслідками для самих мігрантів. Розрив сімейних відносин, руйнування соціально-комунікативних каналів, зміна середовища проживання та інші чинники ведуть до зміни емоційного стану особи-мігранта, а також впливають на рівень соціально-психологічної резистентності, емоційно-психологічне здоров'я, зокрема тривожність, переживання, стрес тощо. Так, 12,0 % респондентів ідентифікували свій емоційний стан «після» міграції як найгірший (шкала оцінювання «2»), що на 3,4 в.п. більше, ніж «до» міграції. 23,0 % опитаних відчували помірний рівень тривожності в Україні. Натомість після отримання міграційного досвіду помірний рівень емоційного стану спостерігався у 17,7 % респондентів, що свідчить про відносно нейтральний вплив міграції на психологічне здоров'я молоді (рис. 3.30). Примітно, що для 23,9 % молоді з міграційним досвідом емоційний стан був найкращий (шкала оцінювання «5»), що на 3,8 в.п. більше, ніж «до» міграції.

Нижче найкращого стану емоційного здоров'я (шкала оцінювання «4») молоді «до» міграції відчували 45,5 % опитаних. «Після» міграції цей показник зменшився до 42,1 %. Найменша частка серед респондентів-молоді мала

найгірший емоційний стан «до» (2,9 %) і «після» (4,3 %) міграції. Тому можна стверджувати, що міграція позитивно впливає на психологічну складову людського потенціалу у довготривалій перспективі. Молодь як найбільш мобільний прошарок суспільства має значний адаптивний потенціал до нових умов життя і праці за кордоном. Високий рівень тривожності й стресу для неї відчувається у перші місяці міграції, подальше перебування у соціумі приймаючої країни позитивно впливає на психоемоційний стан молоді, а, відтак, – на розвиток людського потенціалу.

а) вплив міграції на емоційний стан молоді

б) диференціація впливу міграції

Рис. 3.30. Вплив міграції на психологічну складову людського потенціалу респондентів

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Такі результати є важливими для оцінювання ризиків міграції молоді в умовах війни. Висока психоемоційна адаптивність молоді знижує ймовірність рееміграції та є ризиком безповоротних втрат людського потенціалу України.

Вплив міграції на інтелектуальну складову людського потенціалу. Проблема «відтоку молоді» – феномен, який зустрічається в усіх країнах світу, але залишається викликом для держав, які розвиваються та перебувають у складних безпекових умовах. Для України низькі темпи економічного зростання одночасно є причиною і наслідком значної за обсягами міграції населення у віці 15-34 років, що веде до послаблення інтелектуально-кадрової безпеки регіонів і країни. Відтак, міграція молоді як найбільш креативного прошарку економічно активного населення впливає на забезпечення інноваційного розвитку, технологічного прогресу та конкурентоспроможності національної економіки, з однієї сторони, а також розвитку інтелектуальної складової людського потенціалу особи, з іншої, що за умови відсутності рееміграції молоді є ризиком для України. Примітно, що за останнє десятиріччя значна міграція молоді з України до країн ЄС, США та Канади має суттєві переваги для приймаючих економік загалом і самих емігрантів зокрема. Однак, Україна як країна-донор висококваліфікованих молодих кадрів зазнає значних ресурсних втрат та економічних ризиків.

За результатами соціологічного опитування ідентифіковано високий рівень інтелектуальної складової людського потенціалу молоді одночасно «до» і «після» міграції. Так, високий інтелектуальний рівень молоді з міграційним досвідом свідчить про критичні наслідки втрати інтелектуально-кадрового ресурсу територій. 37,3 % респондентів оцінили рівень інтелектуальної складової людського потенціалу «до» міграції нижче найвищого (шкала оцінювання «4»), значно менша частка опитаної молоді (9,6 %) – на найвищому рівні (шкала оцінювання «5») (рис. 3.31). Диференціація рівня розвитку інтелектуальної складової людського потенціалу молоді, а саме психологічних якостей, за вказаними оцінками становить +11,5 в.п. і +25,8 в.п., що свідчить про значний позитивний вплив міграції на формування стресостійкості, організованості, комунікабельності, лідерства тощо.

Найнижчий рівень психологічних якостей (шкала оцінювання «1») у розрізі інтелектуальної складової людського потенціалу молоді «до» і «після» міграції зазначили 2,9 % і 1,9 % опитаних. Примітно, що серед молоді з міграційним досвідом мізерна частка тих осіб, які ідентифікували свої психологічні якості у найгіршому стані. Помірний рівень стресостійкості та лідерських якостей «до» міграції ідентифікувало 35,4 % респондентів; натомість, «після» міграції помірний рівень психологічного здоров'я інтелектуальної складової людського потенціалу відзначило 8,1 % опитаних. Така тенденція свідчить про покращення психологічних якостей молоді з міграційним досвідом, оскільки показник диференціації впливу міграції на психологічне здоров'я становить 27,3 в.п. Підтвердженням цього є отримані результати згідно найвищого рівня розвитку інтелектуальної складової людського потенціалу молоді (шкала оцінювання «5»). Так, 9,6 % молоді виїжджали за кордон з високим рівнем інтелектуального розвитку в розрізі

формування психологічних якостей, а, відтак, «після» міграції цей показник збільшився до 35,4 % респондентів. Це свідчить про сприятливий соціально-психологічний клімат у країні призначення для мігрантів-молоді та соціально-психологічні умови розвитку людського потенціалу особи.

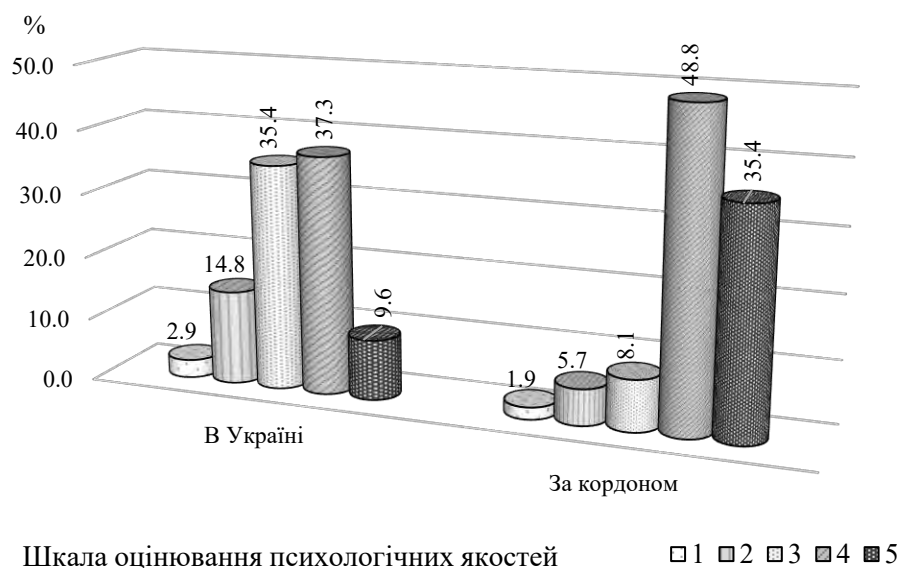

Рис. 3.31. Вплив міграції на інтелектуальну складову людського потенціалу респондентів: психологічні якості (стресостійкість, організованість, комунікабельність, лідерство), %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Варто наголосити, що значна за обсягами міграція молоді є найбільшою загрозою для забезпечення високих інноваційно-технологічних переваг країни. Зокрема, масштабування міграційних потоків висококваліфікованих кадрів ведуть до зростання дефіциту робочої сили, наприклад лікарів та вчителів, і тим самим спричиняють формування кадрового «вакууму» і поступового регресу суспільства. Інтенсифікація міграції молоді є причиною зменшення податкових надходжень, зниження інноваційної складової конкурентоспроможності науково-освітньої системи, втрати підприємницького потенціалу та поширення неекономічних втрат (формування мультинаціональних і дистантних сімей, дефляція цінностей, звичаїв, культурно-історичної спадщини). Відсутність рееміграції молоді або зведення її масштабів до мінімуму мають негативний вплив на розвиток людського капіталу території, а також на соціальні трансферти, зокрема передачу знань і навиків, які були отримані мігрантами за кордоном.

Так, лише 2,4 % і 17,7 % респондентів ідентифікували свої знання та навики «до» міграції на найнижчому рівні (шкала оцінки «1» і «2» відповідно). Відтак, частка молоді з міграційним досвідом і з нижчим рівнем знань становила лише 0,5 % (рис. 3.32). 43,1 % опитаних зазначили, що їхні знання, навики й досвід «до» міграції були помірними; «після» міграції частка респондентів із помірним рівнем знань зменшилася (8,1 %) (рис. 3.33).

Можна констатувати, що молодь з помірним рівнем знань є трудовими мігрантами, які задіяні у робітничих професіях, що не завжди потребують високого рівня кваліфікації. Відповідно отриманий досвід вони масштабують у міграційний, а не інтелектуальний капітал.

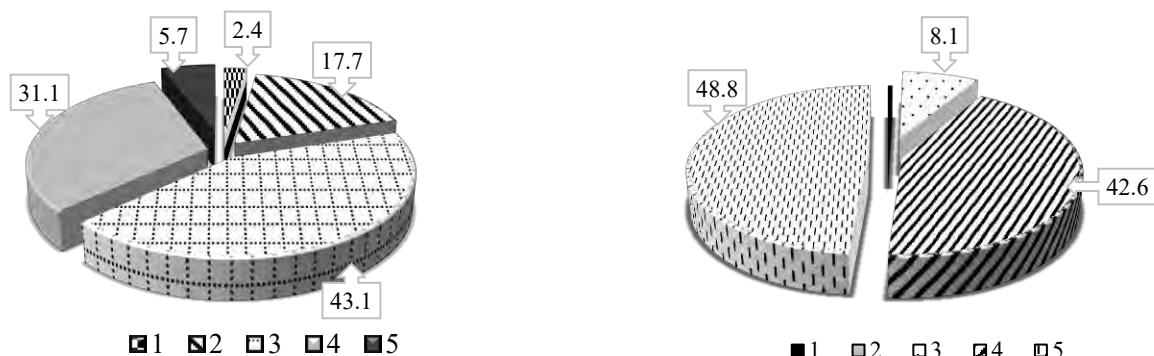

Рис. 3.32. Вплив міграції на інтелектуальну складову людського потенціалу респондентів: знання, навикки, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

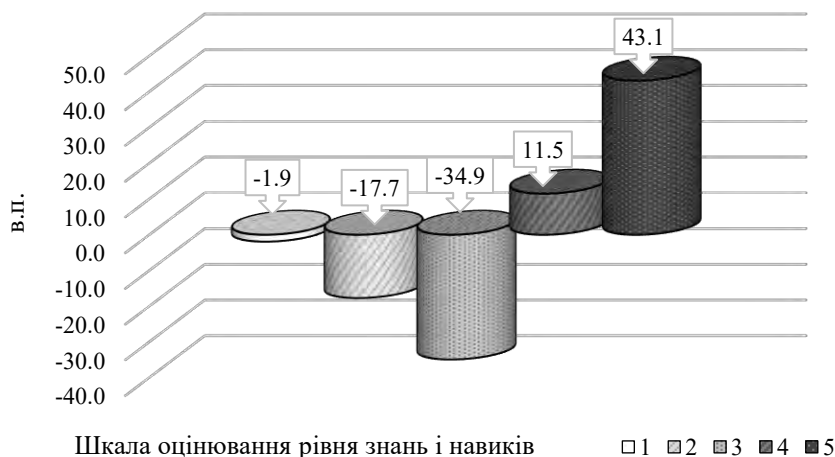

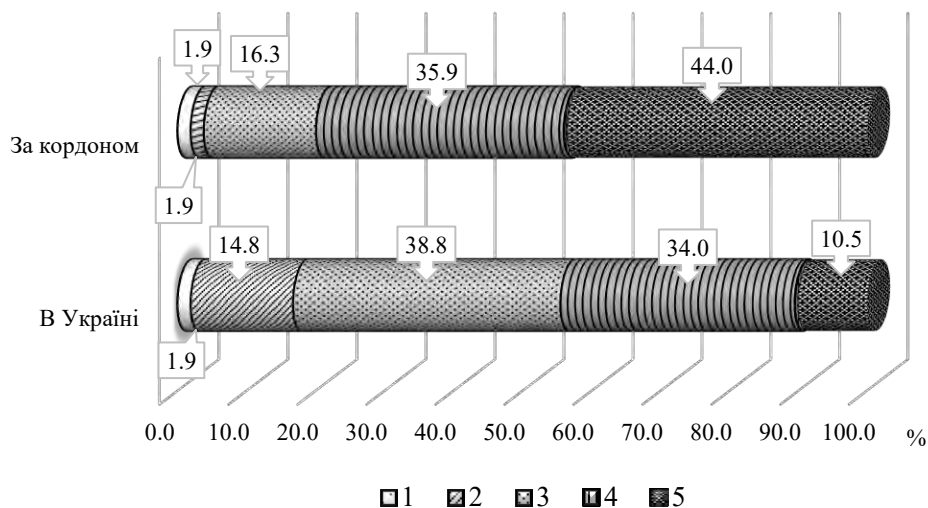
Рис. 3.33. Диференціація впливу міграційного досвіду на рівень знань, навиків і досвіду респондентів, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

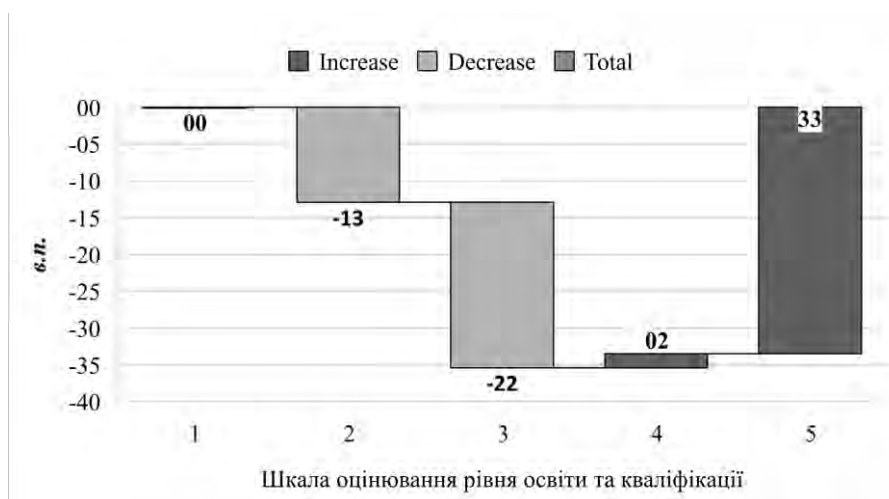
Вплив міграції на освітньо-кваліфікаційну складову людського потенціалу. В умовах розвитку глобалізаційних процесів і посиленої конвергенції національних освітньо-наукових сфер, ринків праці, дифузії діджиталізації в усі сфери суспільного життя міграційна мобільність молоді, освітня й академічна міграція трактуються як системні процеси з визначеними позитивними та негативними наслідками для України. Нерегульована інтенсифікація зовнішніх міграційних потоків молоді з України призводить до зростання ризикогенності у сфері забезпечення інтелектуально-трудоного потенціалу території, втрати значних

обсягів прошарку креативного й інтелектуального населення, загострення проблем демографічного відтворення, зменшення кількості осіб у репродуктивному й економічно активному віці, нівелювання ролі сім'ї, посилення структурних дисбалансів на регіональних ринках праці, а також диспропорцій у сферах освіти, науки й інновацій. Однак, міграційний досвід може мати і позитивний вплив на освітньо-кваліфікаційну складову людського потенціалу молоді, зокрема отримання вищого рівня чи другої освіти, підвищення кваліфікації.

За результатами соціологічного опитування 44,0 % респондентів ідентифікували підвищення освітнього рівня «після» міграції, маючи вже найвищий рівень кваліфікації (рис. 3.34).

а) вплив міграції на рівень кваліфікації та освіти

б) диференціація впливу міграції

Рис. 3.34. Вплив міграції на освітньо-кваліфікаційну складову людського потенціалу респондентів, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Значна частина респондентів (34,0 %) зазначила, що мала високий освітньо-кваліфікаційний рівень (шкала оцінювання «4») «до» міграції, а «після» міграції їх

частка збільшилася до 35,9 %. Натомість, з помірним освітньо-кваліфікаційним рівнем до отримання міграційного досвіду частка опитаних становила 38,8 %, що на 22,5 в.п. більше, ніж тих респондентів, які підвищили свій освітній рівень «після» міграції. Зокрема, частка молоді з міграційним досвідом і з помірним освітньо-кваліфікаційним рівнем рівна 16,3 %.

Цікавими виявилися результати щодо опитаної молоді з низьким рівнем кваліфікації. Так, 1,9 % і 14,8 % респондентів зазначили, що мали низький рівень освіти «до» міграції (шкала оцінювання «1» і «2» відповідно). З міграційним досвідом і низьким рівнем кваліфікації ідентифіковано 1,9 % респондентів. Результати опитування підтвердили тезу, що міграція має позитивний вплив на освітньо-кваліфікаційну складову людського потенціалу особи, особливо для висококваліфікованої молоді.

Вплив міграції на соціальну складову людського потенціалу. Соціальний статус особи-мігранта має високу кореляцію з термінами та локацією перебування за кордоном. Зовнішня міграція впливає як на місце людини в суспільній ієрархії, що обумовлене її походженням, професією, віком, статтю, сімейним станом, так і на аспірації щодо покращення компонент соціального статусу в майбутньому. Відтак, міграційна мобільність має прямий характер залежності з соціальним статусом – міграція позитивно впливає на високий соціальний статус і навпаки (рис. 3.35). 34,0 % і 42,6 % респондентів зазначили, що «до» і «після» міграції мали високий соціальний статус (шкала оцінювання «4») відповідно. Аналогічно 12 % опитаних займали найвищу суспільну ієрархію «до» міграції (шкала оцінювання «5»), а для 30,6 % респондентів міграція сприяла покращенню соціального статусу.

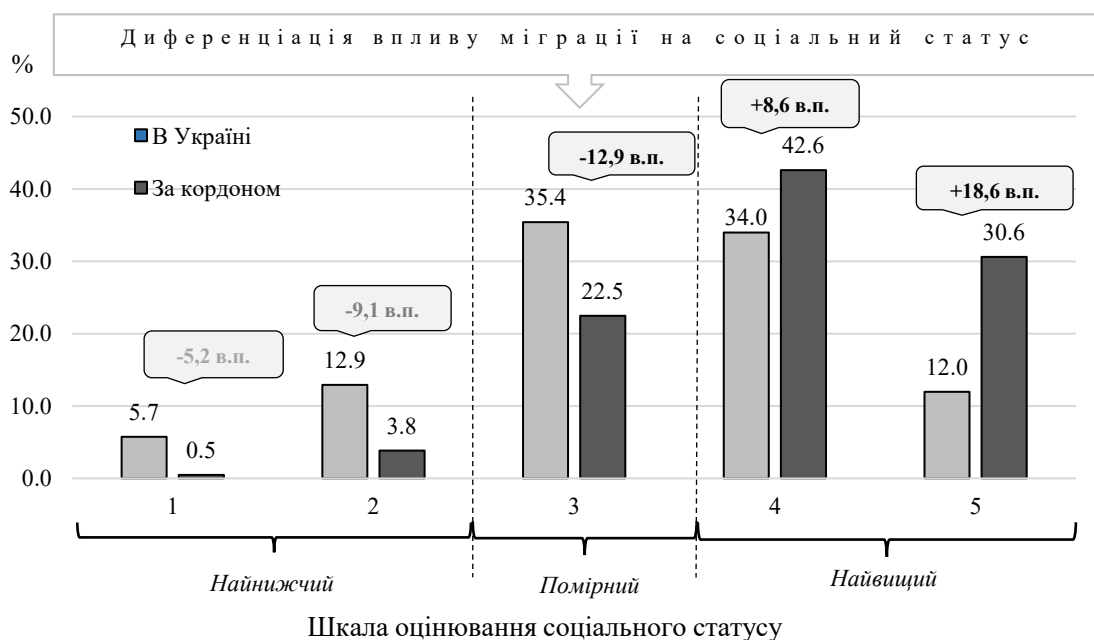

Рис. 3.35. Вплив міграції на соціальну складову людського потенціалу респондентів, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Протилежна ситуація спостерігається з молоддю, яка «до» міграції займала нижче помірної позиції у суспільстві. Так, 35,4 % респондентів ідентифікували себе особами, які без міграційного досвіду займали помірну позицію в соціальній системі (шкала оцінювання «3»), у тому числі що стосується економічного забезпечення й фаху. Частка опитаних осіб, які зазначили, що за кордоном отримали помірний соціальний статус, становить 22,5 %. Цікавим є те, що за кордоном частка респондентів з найнижчим соціальним статусом становить менше 5 %, що на 5,2 в.п. і 9,1 в.п. менше, ніж в Україні (шкала оцінювання «1» і «2» відповідно).

Диференціація рівнів соціального статусу «до» і «після» міграції є найбільша у категорії «найвища» позиція в соціальній ієрархії (+18,6 в.п.), а найменша – у «найнижча» (5,2 в.п.). Примітно, що міграція масштабує соціальний статус молоді, яка займає високе та найвище становище індивіда у системі соціальних зв'язків і відносин, та помірно впливає на тих осіб, які «до» міграції займали нелідируючі позиції стосовно інших осіб.

Вплив міграції на культурну складову людського потенціалу. Міграція руйнує традиційні кордони між культурами, етнічними групами, формує новий спосіб мислення, наміри та бажання, а відповідно змінює *спосіб життя* людей. Країни ЄС з високим рівнем соціально-економічного розвитку та дотриманням усіх прав і свобод людей демонструють високі стандарти життя, різноманітні способи дозвілля і відпочинку. Відтак, міграція з країн з низьким рівнем розвитку до країн ЄС у переважній більшості має позитивний вплив на спосіб життя. Зокрема, найбільша частка респондентів (38,8 % і 32,5 %) ідентифікували спосіб життя за кордоном за найвищими оцінками задоволення, що на 5,8 в.п. і 23,9 в.п. більше, ніж частка респондентів, які зазначили, що спосіб життя в Україні їх задовольняє за найвищим рівнем (33,0 % і 8,6 % відповідно) (рис. 3.36).

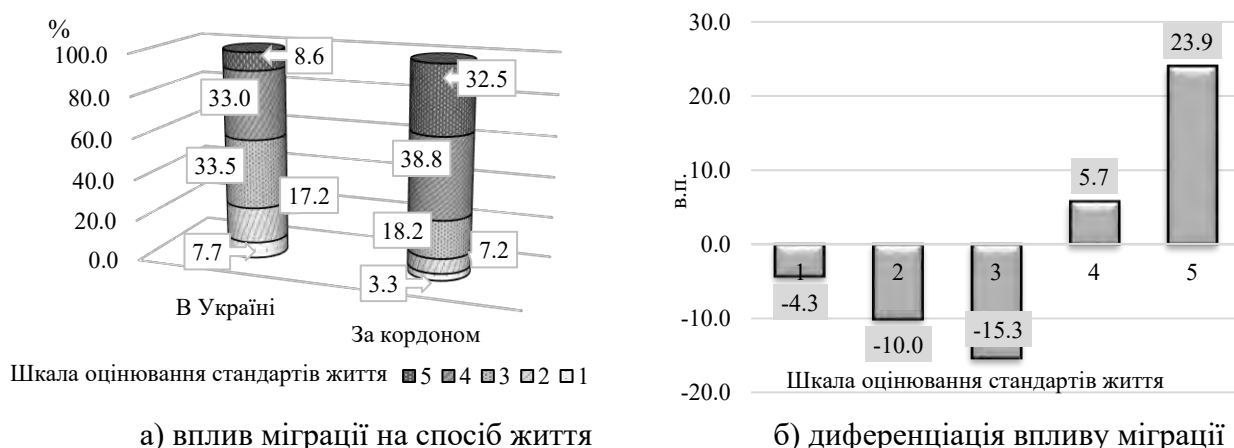

Рис. 3.36. Вплив міграції на культурну складову людського потенціалу респондентів, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Як у випадку зі соціальною складовою людського потенціалу молоді, культурна складова має схожий зв'язок з міграцією. Так, частка респондентів, які вказали на помірний рівень життя в Україні, становить 33,5 %, що на 15,3 в.п. більше, ніж частка опитаних, які ідентифікували помірні стандарти життя за кордоном.

Результати соціологічного опитування щодо впливу міграції на складові людського потенціалу молоді свідчать, що міграційний досвід сприяє розвитку людського потенціалу, який за умови активної політики рееміграції й інтеграції мігрантів-молоді матиме значний соціально-економічний та соціально-демографічний ефект для відновлення національної і регіональних економік. В іншому випадку, з високою ймовірністю збереження поточних темпів економічного розвитку сприятиме подальшому «відтоку» економічно активного населення у віці 15-34 років, а також висококваліфікованої молоді. Високий рівень безробіття, низькі стандарти життя, обмеженість високооплачуваних робочих місць з гідними умовами праці, несприятливе середовище для розвитку людського потенціалу молоді, а також напружена політична ситуація і війна є основними поточними чинниками-стимуляторами зростання еміграції молоді, трансформації освітніх міграційних процесів й академічної мобільності викладачів у стаціонарну міграцію. Одночасно зростання рівня привабливості освітнього середовища країн ЄС, які ведуть активну боротьбу за іноземних студентів, тільки посилюють проблеми «відтоку» талановитої молоді з України, висококваліфікованих молодих кадрів, еміграції молодих науковців, що призводить до зростання втрат людського потенціалу, посилення демографічних, інтелектуальних і соціальних ризиків.

Вплив міграції на капіталізацію людського потенціалу

Високий рівень міграційного потенціалу населення України, зокрема Львівської області, обумовлений несприятливими соціально-економічними чинниками та суспільно-політичною нестабільністю, які нині ще й посилюються викликами війни, що підтверджують результати дослідження. Так, 23,9 % і 34,4 % опитаних респондентів-молоді ідентифікували свій рівень доходів «до» міграції як найнижчий (рис. 3.37). Низький рівень оплати праці та відсутність робочих місць, дивергенція України та країн-реципієнтів людських ресурсів щодо розвитку системи заробітної плати і ринку праці, у тому числі темпів створення нових високооплачуваних робочих місць, є домінуючими чинниками зростання міграційного потенціалу і тригером трудової міграції молоді.

Примітно, що спостерігається значна диференціація у частці опитаних з помірним рівнем доходів в Україні та за кордоном. Так, в Україні помірний рівень доходів мали 29,2 % респондентів-молоді, а за кордоном – 9,6 %. За результатами опитування незначна частина молодих осіб мали високий і найвищий рівень доходів в Україні (12,0 % і 0,5 % відповідно). Натомість, міграція однозначно покращила фінансовий стан молоді. 49,8 % і 39,2 % опитаних ідентифікували свій рівень доходів як високий і найвищий відповідно.

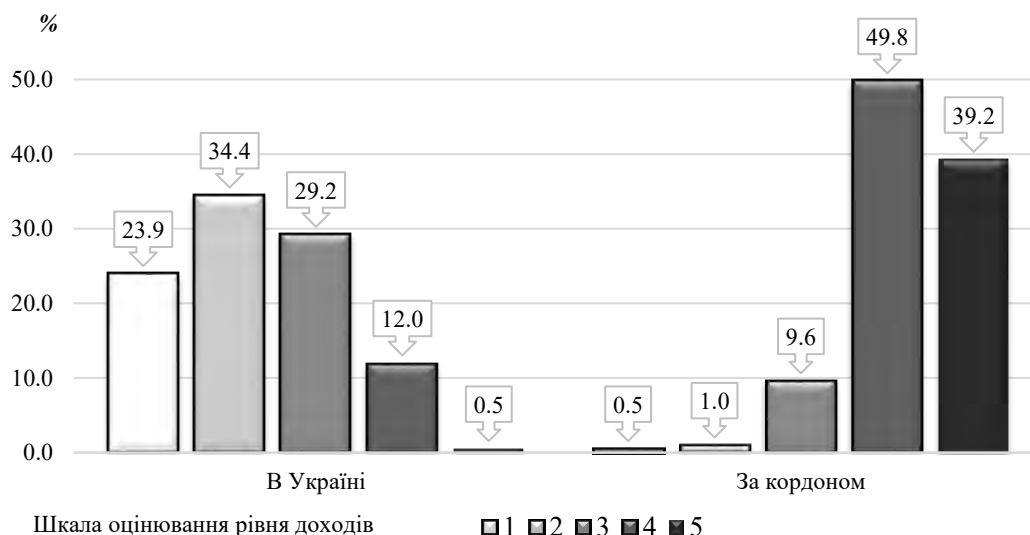

Рис. 3.37. Рівень капіталізації людського потенціалу респондентів: складова «доходи», %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Відсутність національної стратегії реформування системи оплати праці, особливо у креативних галузях економіки, сферах освіти, науки та охорони здоров'я, сприяло «відтоку» молоді, у тому числі висококваліфікованих кадрів. Так, зростання доходів молоді за кордоном і наявність високооплачуваних місць праці з гідними умовами є основними драйверами капіталізації людського потенціалу. Як свідчать отримані результати соціологічного опитування диференціація впливу міграції на рівень доходів молоді є значною (рис. 3.38). Спостерігається зростання на 37,8 в.п. і 38,8 в.п. високого та найвищого рівнів доходів мігрантів (шкала оцінювання «4» і «5» відповідно). Відтак, молодь із низьким і помірним рівнем доходів за кордоном капіталізує міграційний досвід, покращуючи свій фінансово-економічний добробут.

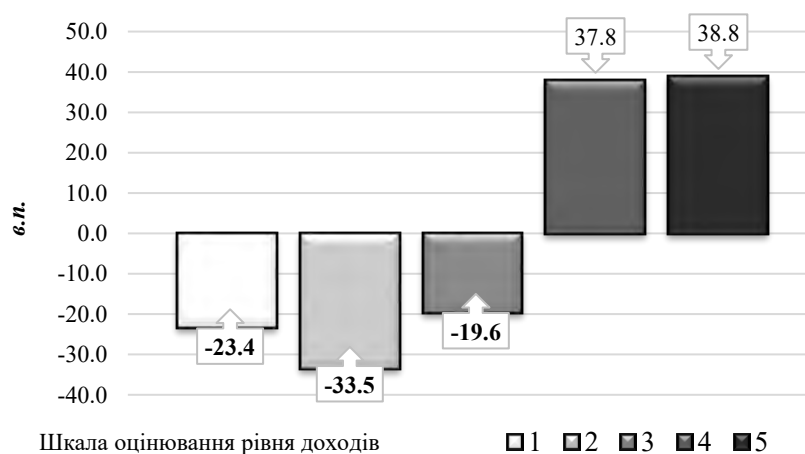

Рис. 3.38. Диференціація впливу міграції на рівень доходів респондентів, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Ідентична ситуація спостерігається з рівнем капіталізації людського потенціалу мігранта у проекції майнового стану. Так, 21,5 % і 32,1 % опитаних вказали, що в Україні рівень їхнього майнового стану був найнижчий і низький (шкала оцінювання «1» і «2» відповідно). Помірний рівень майнового стану в Україні мали 32,5 % респондентів. Міграція сприяла зростанню доходів молоді, відтак, і покращенню майнового стану (рис. 3.39). 40,2 % і 29,7 % опитаної молоді «після» міграції ідентифікували рівень майнового стану як високий і найвищий відповідно (шкала оцінювання «4» і «5»). Міграційний дохід дозволив молоді придбати нове житло або зробити ремонт, купити автомобіль чи інші цінні речі.

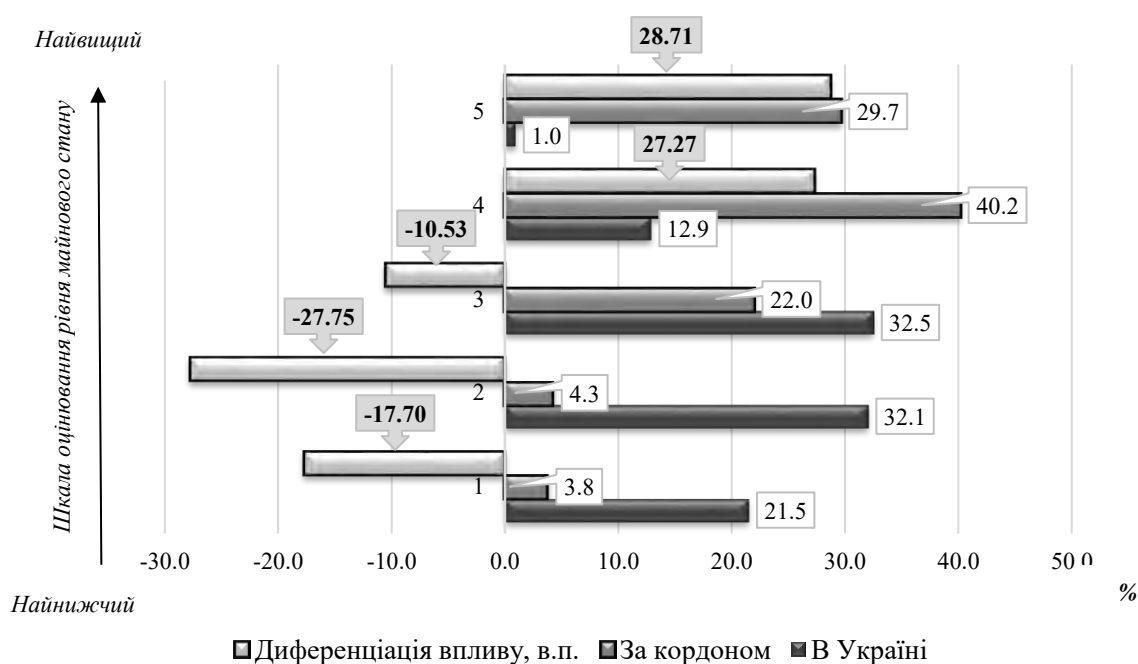

Рис. 3.39. Рівень капіталізації людського потенціалу респондентів: складова «майновий стан», %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Міграційний капітал є основним чинником розвитку людського потенціалу молоді з міграційним досвідом. Розвиток ринку міграційного капіталу в Україні може сприяти ефективній капіталізації людського потенціалу молоді з міграційним досвідом як в Україні, так і за кордоном, водночас – розвитку соціально-економічної системи регіону. Так, міграція сприяла покращенню майнового стану молоді на високому та найвищому рівнях (27,3 в.п. і 28,7 в.п. відповідно).

Ефективність державної і регіональної політик у сфері регулювання міграційної мобільності молоді залежить від повноти, надійності та компаративності даних, застосування яких позитивно впливає на процес прийняття рішень органів влади у сфері міграції. Проблема інформаційно-аналітичного й інституційно-організаційного забезпечення моніторингу міграції населення усіх вікових груп, форм, видів міграційної мобільності в

Україні загалом і в Львівській області зокрема залишається актуальною, особливо у період структурних реформ економіки та в умовах війни. Насамперед, у регіональному вимірі відсутні бази даних щодо основних структурно-динамічних характеристик і параметрів міграційної мобільності молоді, потенційних і реальних масштабів, міграційних векторів, соціально-демографічних характеристик молоді-мігрантів, а також обсягів грошових переказів мігрантів у регіональній економіці. Фрагментарність системи моніторингу міграційної мобільності є методичним вакуумом для процесу розробки програм у сфері реєміграції молоді та висококваліфікованих кадрів, інтеграції й адаптації мігрантів, а також для оцінювання впливу міграції молоді на людський потенціал регіону та країни. Без повної і своєчасної інформації щодо міграції населення, в тому числі молоді, унеможлиблюється оцінювання поточного попиту та пропозиції робочої сили на національному і регіональних ринках праці, а також знижується ефективність реалізації соціальних програм та заходів демографічної політики.

Узагальнення оцінок впливу міграції на розвиток і капіталізацію людського потенціалу. Згідно з авторським методичним підходом у ході соціологічного дослідження виявлено характер та силу впливу міграції на складові людського потенціалу молоді Львівської області, що дозволило розрахувати «gaps» розвитку та капіталізації. Відтак, розвиток людського потенціалу молоді досліджувався у розрізі п'яти складових, серед яких найвищий рівень розвитку «до» міграції мала фізіологічна складова людського потенціалу молоді (3,89), а «після» міграції – інтелектуальна (4,25) як один з найнижчих рівнів розвитку людського потенціалу молоді «до» міграції (3,28) (рис. 3.40). Рівень культурної складової розвитку людського потенціалу молоді регіону збільшився з 3,18 до 3,90, що свідчить про зміну способу життя мігрантів-молоді, швидку адаптацію до умов приймаючого соціуму і високий рівень аспірацій щодо інтеграції молоді в простір розвинутих країн.

Міграція молоді до країн з високим рівнем розвитку сприяє покращенню рівня доходів і майнового стану особи, про що і свідчать розраховані емпіричні показники капіталізації людського потенціалу. Так, рівень капіталізації дохідної складової людського потенціалу «до» міграції становив 2,31, а «після» міграції збільшився до 4,26, що в 1,8 разів більше, ніж до отримання міграційного досвіду. Аналогічна ситуація спостерігається і за складовою «Майновий стан» – збільшення рівня капіталізації відбулося в 1,6 разів.

Примітно, що рівні розвитку фізіологічної і психологічної складових людського потенціалу молоді суттєво не змінилися після отримання міграційного досвіду, а обсяг «gap» рівний -0,024 і -0,019 відповідно. Так, емпіричний показник міграційного «gap» свідчить про регрес фізіологічної і психологічної складових розвитку людського потенціалу молоді. Можна стверджувати, що все таки міграція веде до погіршення стану здоров'я тих осіб, які страждали «до» міграції хронічними хворобами, а також спричиняє зростання тривожності та переживань, які призводять до виникнення стресів і депресії, що у підсумку знижує опірність та соціально-психологічну резилентність молоді до деструктивних чинників у новому середовищі.

Рис. 3.40. Обсяги «gaps» розвитку та капіталізації людського потенціалу респондентів, бали

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Натомість, міграція веде до прогресу всіх інших складових розвитку і капіталізації людського потенціалу молоді. Так, найбільші обсяги «gaps» спостерігаються в інтелектуальній та освітньо-кваліфікаційній складових людського потенціалу (0,967 і 0,818 відповідно). Рівень розвитку соціальної і культурної складових збільшився в 1,2 рази, а розміри «gaps» за складовими становлять 0,656 і 0,722 відповідно.

Отже, здійснені розрахунки визначають важливість розуміння впливу міграції на людський потенціал мігрантів. Така інформація є необхідною складовою формування інтегральних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграції молоді та впливу міграційної мобільності на розвиток і капіталізацію людського потенціалу на особистісному і територіальному рівнях. Реалізація моніторингу задля отримання інформації про рівень розвитку складових людського потенціалу молоді сприятиме підвищенню ефективності організаційно-інституційним інструментів політики регулювання міграційної мобільності молоді. Висока якість й оптимальна структура інформаційно-аналітичного забезпечення на національному, регіональному та місцевому рівнях доповнять систему моніторингу і пришвидшать процес імплементації європейської практики обліку даних у сфері міграції в Україні.

3.4.5. Можливості використання капіталізованого людського потенціалу в регіоні після повернення

Безповоротна зовнішня еміграція молоді України, зокрема Львівської області, однозначно погіршує перспективи ефективного розвитку та функціонування територій-донорів людських ресурсів, позаяк деформує їх статевовікову, екістико-поселенську, професійну, соціально-економічну структури. Водночас інтенсифікація рееміграційного вектору міграції дозволяє не лише покращити кількісні значення індикаторів демографічного відтворення, але й прискорити процеси соціально-економічного розвитку в їх якісному зрізі через акумулювання та використання міграційного досвіду молоді у вигляді нових знань, умінь, навичок, набутих соціальних зв'язків, ділових контактів та становища в суспільстві, інноваційних бізнес-ідей, накопичених фінансово-економічних ресурсів. Для інтенсифікації рееміграції має реалізуватись низка заходів, спрямованих на цільове працевлаштування молоді після повернення, зокрема шляхом використанням практики «синіх» карт, пільгового кредитування й оподаткування бізнесу, інвестованого мігрантами, розвитку транскордонних кластерів з залученням міграційного капіталу, реалізації спеціальних програм купівлі житла й нерухомості для бізнес-цілей та ін.¹³¹

Рівень готовності, бажання та можливостей реемігрантів використовувати накопичений міграційний капітал для задоволення власних економічних інтересів в особистісному вимірі та на потреби регіону й економіки на макрорівні сигналізує про стан соціально-економічної ефективності процесів міграційної мобільності.

Опитування молоді з міграційним досвідом щодо можливості використання капіталізованого людського потенціалу підтвердило, що міграцію молоді в умовах формування глобалізованого суспільства слід розглядати як інструмент і засіб досягнення ключових цілей соціально-економічного розвитку економіки та суспільства.

Вплив досвіду міграції на можливості праці в Україні при кращих умовах. За результатами опитування майже половина респондентів (рис. 3.41), відповідаючи на запитання анкети щодо оцінювання рівня впливу досвіду трудової міграції на умови працевлаштування в Україні зазначали, що у більшій чи меншій мірі навички та знання, здобуті у процесі міграції, дозволили підвищити рівень дохідності та покращити якісні характеристики професійної діяльності. З іншого боку, 21 % молоді вважають, що наявність еміграційного досвіду жодним чином не вплинула на рівень та умови їхнього працевлаштування в Україні. Майже третина учасників дослідження не визначились із відповіддю, зокрема й через відсутність особистого досвіду працевлаштування за кордоном (3 %).

¹³¹ Рісна Р. Р. Цільові пріоритети реалізації програм трудової рееміграції. *Ефективна економіка*. 2016. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_7_37

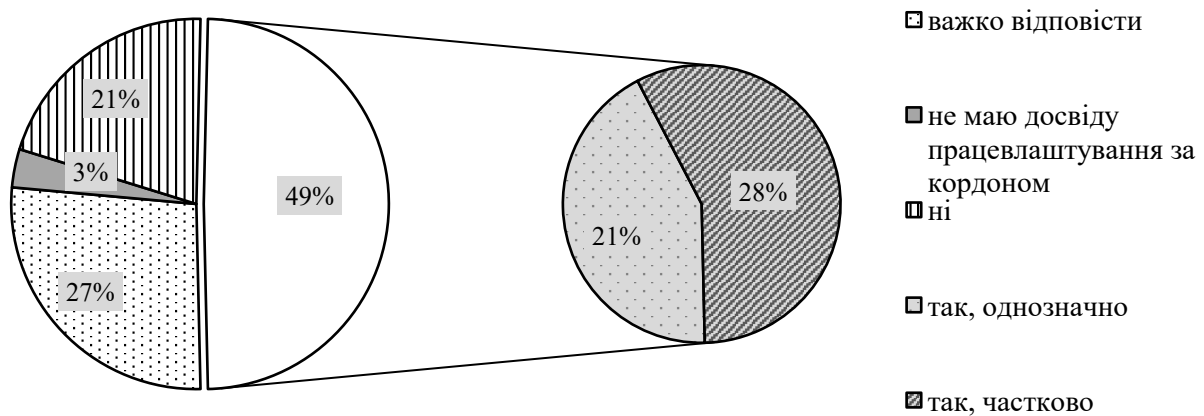

Рис. 3.41. Відповіді респондентів на питання, чи досвід міграції дозволяє в Україні працювати на кращих умовах та отримувати вищу заробітну плату, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Плани щодо зарахування страхового стажу, набутого за кордоном. Моральна й психологічна готовність мігрантів повертатись та працювати на благо Батьківщини формується в площині зростання довіри потенційних реемігрантів до політико-економічної системи регіону та держави, яка здатна забезпечити гідні умови праці, а також у випадку настання страхового випадку (хвороби, інвалідності, старості), коли держава зобов'язана гарантувати високий рівень соціального захисту та пенсійного забезпечення.

Аналіз відповідей учасників дослідження на питання про їх наміри щодо декларування страхового стажу, отриманого за кордоном, наочно підтверджують низький рівень довіри молоді до органів державної влади. Виявлено, що українська молодь не надто цікавиться питанням соціального забезпечення та в переважній більшості не розраховує на набутий за кордоном страховий стаж при потенційному плануванні виходу на пенсію в майбутньому. Частково це може бути зумовлено юридичною неграмотністю української молоді в питанні планування та забезпечення власної фінансової стабільності при досягненні пенсійного віку (яку загалом гарантує законодавство України, у тому числі включаючи міждержавні договори за цим аспектом¹³²).

Зокрема, майже 70 % респондентів з різних причин не планують офіційно заявляти про закордонний трудовий стаж через те, що або не бачать сенсу (36 %), або не мають страхового стажу чи були працевлаштовані неофіційно (27 %). На противагу лише третина молоді з міграційним досвідом декларує бажання офіційно подати інформацію про свій закордонний стаж працевлаштування (рис. 3.42).

¹³² Гринчишин І. М., Бас-Юрчишин М. А., Біль М. М. Трансформація системи соціального захисту: національні пріоритети та регіональні особливості. Львів, 2018. 180 с., с. 108-110.

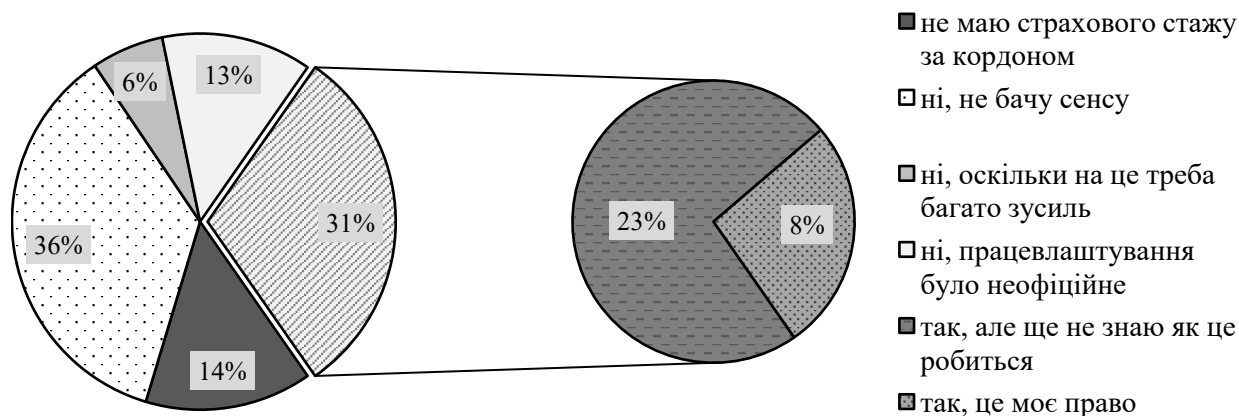

Рис. 3.42. Відповіді респондентів на питання щодо намірів врахування страхового стажу, отриманого за кордоном, для пенсійного забезпечення в Україні, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Набутий соціальний капітал. На інтенсивність рееміграційних процесів та бажання молоді капіталізувати здобуті знання, навички й інші ресурси в Україні не менш суттєвий вплив чинить фактор рівня інтегрованості індивіда в соціум – як у вимірі приймаючого суспільства, так і у вимірі стійкості усталених соціальних взаємозв’язків із територіями-походження мігрантів.

Очевидно, що молодь як найбільш активна соціально-демографічна група суспільства здатна більш швидко налагоджувати комунікативні канали та ділові контакти, які в результаті полегшують процес адаптації мігрантів до нових умов проживання та забезпечують їх повноцінне включення в соціум приймаючого суспільства. Високий рівень соціалізації мігрантів дозволив майже 97 % респондентів налагодити нові професійні знайомства та соціальні контакти як з представниками інших націй (39 %), так і зі спільнотою українців на нових територіях проживання (17 %) (рис. 3.43). Разом з тим, інтенсивність нарощення соціального капіталу емігрантами за кордоном у великій мірі залежить від виду професійної діяльності та рівня зайнятості, лінгвістично-інтелектуальних та комунікативних здібностей, соціально-економічного статусу та особливостей характеру. Високий рівень соціалізації мігрантів засвідчує факт інтелектуалізації зовнішнього еміграційного потоку з України до країн ЄС.

Водночас, доцільно зазначити, що тривале проживання за кордоном також підвищує ризики соціальної ізоляції мігрантів через погіршення якості функціонування комунікативних каналів із регіонами-походження. Незважаючи на розвиток цифрових інтернет-технологій, які дозволяють у дистанційному режимі підтримувати соціальні та ділові контакти, майже чверть респондентів зазначили, що у процесі інтеграції та адаптації до нових умов проживання їм вдалось налагодити велику кількість корисних знайомств за кордоном, проте втратити соціальні зв’язки з колегами та друзями в Україні (див. рис. 3.43).

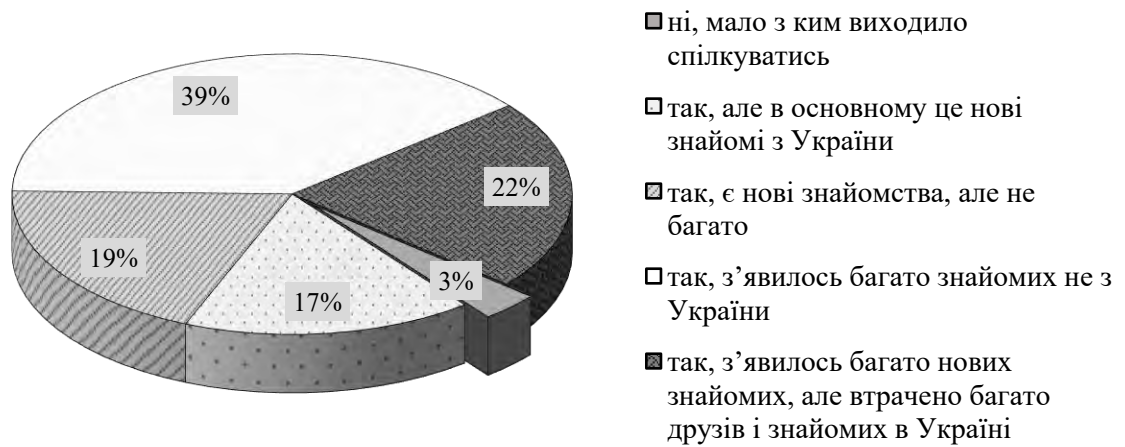

Рис. 3.43. Відповіді респондентів на питання, чи вдалось під час міграції познайомитись з новими людьми, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Плани щодо інвестицій міграційного капіталу. Зрештою здобуті соціальні зв'язки та знайомства мігрантів особистісного характеру у випадку рееміграції вірогідно можуть інтенсифікувати економічні взаємозв'язки і ділові контакти між територіями походження та призначення у регіональному й макровимірах. Для прикладу, завдяки формуванню та розвитку Україно-Німецької міграційної системи, окрім міграції капіталу та заощаджень, було налагоджене тісне економічне співробітництво між державами через зростання до 4 тис. кількості підприємств з німецькими інвестиціями, створення додаткових робочих місць та збільшення обсягів зовнішньої торгівлі¹³³.

Готовність реемігрантів інвестувати фінансово-економічні ресурси у розвиток інноваційних бізнес-ідей або конвертувати кошти у придбання нерухомості, інших цінностей однозначно може поживити економічне середовище України. Проте третина респондентів, відповідаючи на запитання щодо можливих способів використання міграційного капіталу, проявили слабкий інтерес до ідеї інвестування коштів в економіку України. З іншого боку, 31 % молоді з міграційним досвідом вказали на бажання вкласти фінансові ресурси у придбання нерухомості, ще 29 % – у розвиток власного або родинного бізнесу та 6 % – у нарощення інтелектуального капіталу через підвищення власного освітньо-кваліфікаційного рівня або когось із родичів (рис. 3.44).

За результатами дослідження доведено, що рівень готовності молоді інвестувати міграційний капітал у розвиток соціально-економічної інфраструктури України ймовірно може диференціюватись у залежності від мети та тривалості перебування мігранта за кордоном, а також його міграційної установки на те, аби закріпитися у новому місці проживання або реемігрувати.

¹³³ Бараняк І. Є. Формування україно-німецької територіальної міграційної системи: економічні наслідки та ефекти. *Економіка та держава*. 2019. № 3. С. 132-136, с. 134.

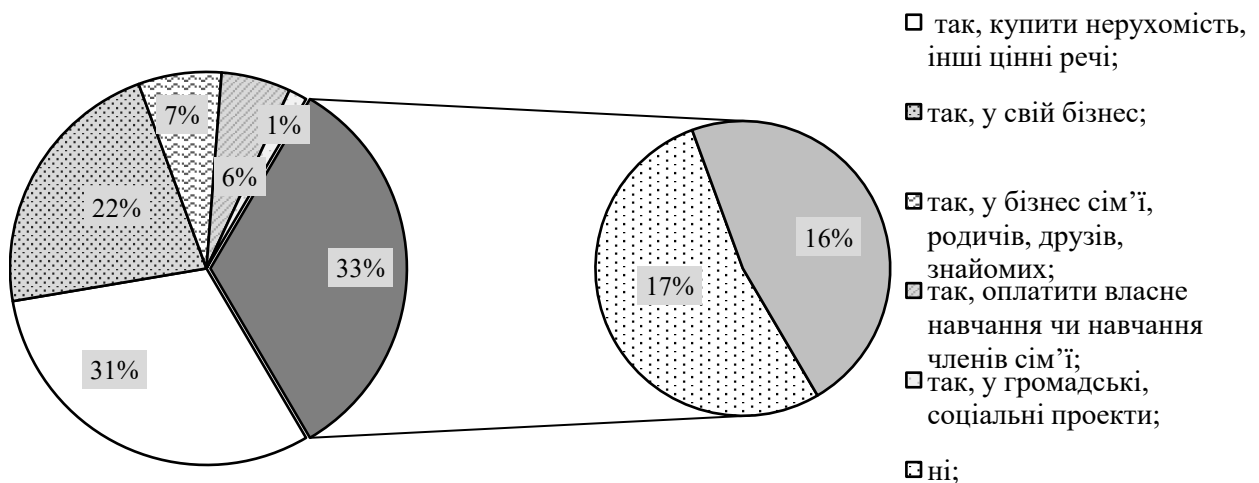

Рис. 3.44. Відповіді респондентів на питання щодо намірів інвестування міграційного капіталу в Україну, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

36 % молоді, яка на момент опитування працювала за кордоном і не мала намірів реемігрувати в Україну, відповіла негативно на пропозицію інвестування міграційного капіталу на потреби розвитку України, тоді як серед респондентів, які планують повертатись назад такий процент у 9 разів вищий (рис. 3.45).

Примітно, що дві третини учасників дослідження, які у недалекій перспективі планують повертатись в Україну вважають за доцільне використати заощаджені фінансові ресурси на придбання нерухомості, інших цінних речей або у заснування власного бізнесу. Ще 12,2 % та 8,2 % респондентів відповідно планують капіталізувати міграційний капітал у навчання або бізнес родини, тоді як до найменш популярного напрямку вкладень молодь віднесла громадські та соціальні проекти.

У цілому результати соціологічного дослідження підтвердили економічну природу зовнішньої еміграції молоді. Нарощення темпів міграційної мобільності молоді сприяє більш ефективному використанню людського потенціалу, а також його нарощенню та капіталізації у вигляді нових знань, навичок і фінансових ресурсів. Відтак, ефективне використання рееміграційного потенціалу молоді може стати одним із драйверів зростання національної економіки, особливо у період повоєнного відновлення.

Погіршення безпекової ситуації в Україні у великій мірі вплинуло на розвиток міграційних аспірацій серед молоді та призвело до формування інтенсивних еміграційних потоків з регіонів до країн з високими стандартами соціального захисту населення. Разом з тим, складна соціально-економічна ситуація й військова нестабільність в Україні очевидно суттєво знизили рівень готовності та бажання молоді інвестувати міграційний капітал у реалізацію інфраструктурних проектів мирного часу.

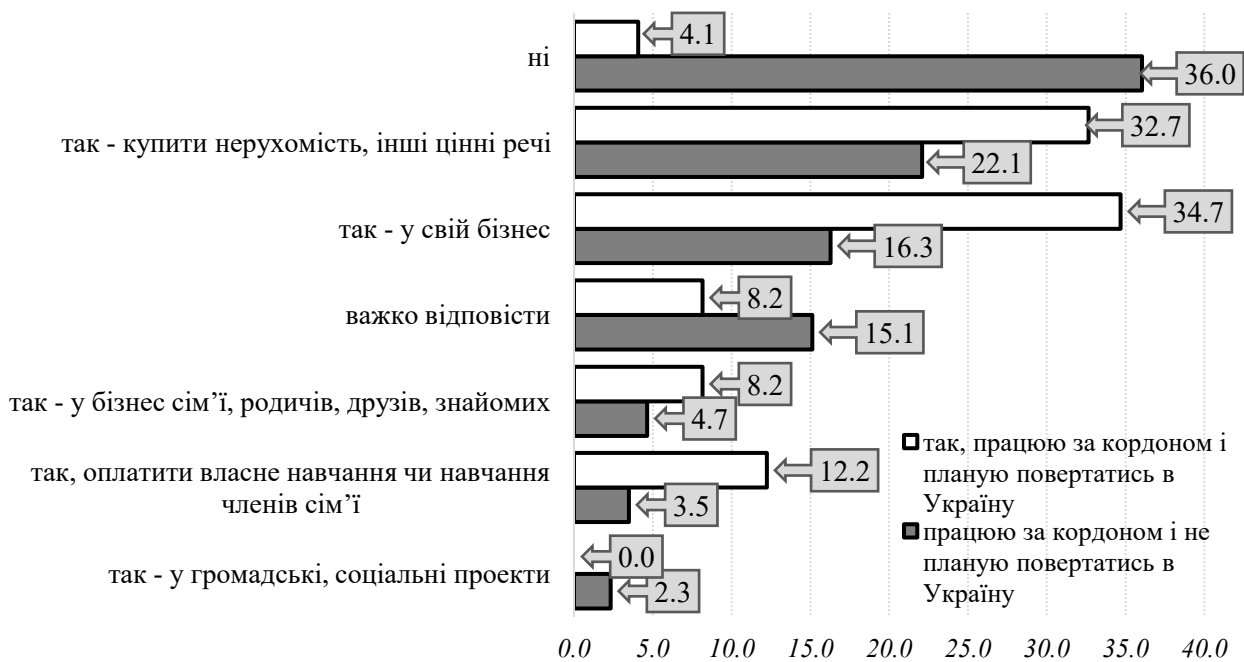

Рис. 3.45. Відповіді респондентів щодо намірів інвестування міграційного капіталу в Україну в проекції рееміграційних планів, %

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Однак, саме молодь з міграційним досвідом, соціальними зв'язками та лінгвістичними навичками у воєнному часі відіграє роль ефективного комунікативного каналу між Україною та державами ЄС. Консолідуючись довкола національної ідеї перемоги України у збройному протистоянні з Російською Федерацією, молодь за кордоном представляє та відстоює інтереси України у різних країнах світу, бере участь у формуванні та функціонуванні мережі волонтерських центрів, допомагає акумулювати фінансові ресурси на потреби армії та осіб, які постраждали унаслідок військових дій. У сукупності активна громадянська позиція та дії української молоді в еміграції формують *новий розширений підхід до розуміння поняття міграційного капіталу*, який у період військового стану включає не лише традиційну фінансово-економічну складову, але й дії та заходи, що сприяють збереженню та нарощенню державотворчих процесів.

У підсумку зазначимо, що тривале проживання значної кількості молоді України за кордоном сприятиме накопиченню значного міграційного капіталу та ресурсів, які по завершенні військових дій можуть бути інтегровані у процес відбудови постраждалих регіонів України та сприятимуть прискореному соціально-економічному розвитку.

3.4.6. Вікові особливості міграційної мобільності молоді

У глобальному просторі на тлі старіння населення виділяється альтернативний тренд щодо зростання мобільності літніх та спеціалізованих працівників, однак молодь усе одно залишається найбільш мобільною групою населення, досягаючи найвищої активності у віці 25-29 років¹³⁴. Ранній досвід мобільності є характерною ознакою європейського простору, в який інтегрується Україна, що сприяє поширенню наднаціональної (європейської) ідентифікації («supra-national identifications»)¹³⁵.

Керуючись віковою специфікою міграційної мобільності молоді, за низкою питань виявлено певні особливості відповідей, зокрема якщо порівнювати вікові групи 18-24 років та понад 30 років. Так, виявлено специфіку вікового і *географічного розподілу* респондентів. Для молоді віком 18-24 років, тобто осіб, які здобувають освіту та перший досвід праці, основними країнами-реципієнтами є безумовно Польща (47,3 % з усіх опитаних даної вікової групи), Німеччина (16,4 %) та Англія (9,1 %). Згадані країни формують міждержавні освітні системи з Україною, при чому Англія та Німеччина ще до війни «відтягували» молодь з найвищим інтелектуальним потенціалом, а Польща розвинула значну за обсягами транскордонну освітню систему завдяки проведенню на території України результативної промоції своїх освітніх послуг, лібералізації умов вступу, у тому числі через онлайн-подання документів, надання можливостей вивчення польської мови впродовж першого року навчання та ін.; як результат, українські студенти готові навчатись навіть у приватних закладах освіти Польщі для отримання диплому європейського зразка¹³⁶. Готовність навчання за кордоном української молоді в умовах війни, у тому числі на платній основі, значно підвищилась.

Серед респондентів вікової групи 24-29 років вирізняються країни з переважаючою трудовою міграцією. Окрім Польщі (21,9 % з успіх опитаних даної вікової групи), Німеччини (15,6 %) й Англії (4,7 %), це також Італія (12,5 %), Чехія (7,8 %) і США (6,3 %). У віковій групі 30-35 років з'являються Франція (10,0 % з успіх опитаних даної вікової групи) та Австрія (8,3 %). Показово, що у віковій групі понад 30 років зростає вектор еміграції у США (10 %), Канаду (6,7 %) та країни Скандинавії – Швецію (6,7 %) й Данію (3,3 %). Ймовірно, частина з цих мігрантів могла обирати дані країни як країни вторинної міграції. Міграційна політика України практично не враховує процеси вторинної міграції, у той час як даному питанню значну увагу приділяють країни ЄС – з метою регулювання міграції осіб, які обирають країни з вищим рівнем соціального захисту, та протидії таких переміщень

¹³⁴ Zaiceva A. The impact of aging on the scale of migration : *IZA. World of Labor*. 2014. № 99. <https://doi.org/10.15185/izawol.99>. URL: <https://wol.iza.org/uploads/articles/99/pdfs/impact-of-aging-on-scale-of-migration.pdf>

¹³⁵ Demireva N., Quassoli F. The Lived Experiences of Migration: An Introduction. *Social Inclusion*. 2019. Vol. 7, Issue 4. Pp. 1-6. <https://doi.org/10.17645/si.v7i4.2568>, с. 4.

¹³⁶ Гнатюк Т. О. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 33. С. 85-89, с. 87.

різними засобами¹³⁷. В Україні ж питання географічної структури міграції аналізується за країною виїзду без подальшого моніторингу переміщень населення, у тому числі молоді.

Таким чином, при домінуванні Польщі, Німеччини й Англії як країн-реципієнтів молоді з України відслідковується певна вікова специфіка географічної структури міграції: ранній досвід міграції обирає країни з розвинутими міграційними системами; з набуття міграційного досвіду молодь частіше обирає більш віддалені країни та країни з вищими соціальними стандартами.

Віковими особливостями щодо *планів* молоді з міграційним досвідом є:

- найвища частка осіб, які перебувають в Україні, але планують емігрувати назавжди за кордон найближчим часом, виявлена для молоді віком 18-24 років (4,7 % з успіх опитаних даної вікової групи);

- найвища частка осіб, які навчаються за кордоном і не планують повертатись в Україну, закономірно виявлена серед молоді віком 18-24 років (18,2 % з усіх опитаних даної вікової групи), а осіб, які працюють за кордоном – більш менш однакова серед молоді старших (від 25 років) вікових груп (у середньому 37,5 %);

- найвища частка осіб, які працюють за кордоном і планують повертатись в Україну, більш менш однакова серед молоді старших (від 25 років) вікових груп (у середньому 20,7 %);

- віковий розподіл щодо планів тимчасового працевлаштування за кордоном є більш менш однаковим для всіх вікових груп (у середньому 15,8 %);

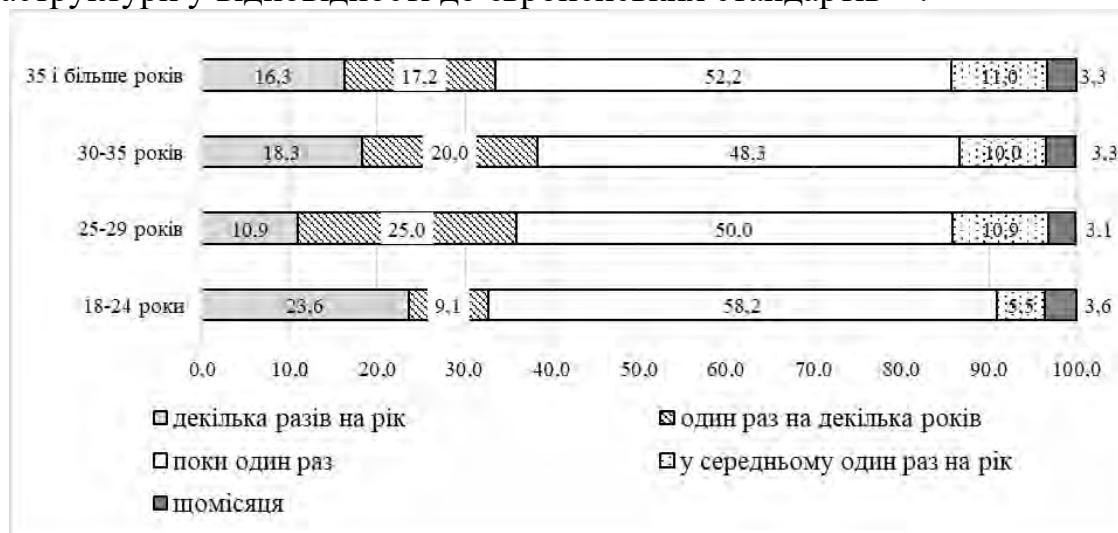
- найвищі патріотичні настрої молоді щодо намірів проживання, праці і навчання виключно в Україні виявлено серед осіб 18-24 років (20,0 % з усіх опитаних даної вікової групи) та осіб понад 35 років (23,8 %), що відображає антагонізм певного «романтизму» недосвідченої молоді та обраної іммобільності осіб з достатнім життєвим, у тому числі міграційним, досвідом.

Вікові аспекти *частоти і тривалості міграції* вказують, що найбільше здійснює міграцію декілька разів на рік молодь віком 18-24 роки (23,6 %). Рис. 3.46(а) наочно демонструє, що для всіх вікових груп переважає разовий досвід міграції і з віком тривалість міграції наростає: частка молоді у віці 25-29 років і 30-35 років з міграційним досвідом понад 3 і 5 років є найбільшою (див. рис. 3.46 (б)).

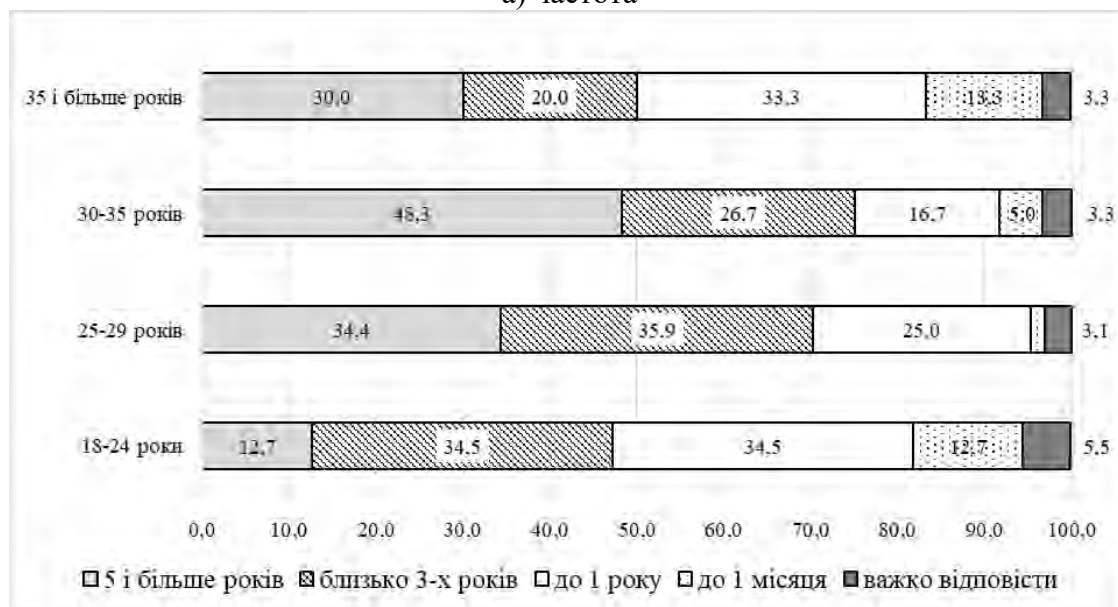
Виявлена тенденція вказує, що якщо попередня «заробітчанська» хвиля міграції з України мала переважно тимчасовий характер (підтвердження – структура відповідей вікової групи понад 35 років щодо тривалості міграції на рис. 3.46(б), де суттєвою є частка осіб тривалістю міграції до 1 року та навіть до 1 місяця), то міграційна хвиля останніх років з ознаками інтелектуалізації позначається одноразовими й тривалими виїздами зі все рідшими практиками повернення. Безперечно, умови війни лише поглиблюватимуть дану

¹³⁷ Radjenovic A. Secondary movements of asylum- seekers in the EU asylum system. Briefing October 2017 / European Parliament. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/608728/EPRS_BRI\(2017\)608728_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/608728/EPRS_BRI(2017)608728_EN.pdf)

деструктивну тенденцію, яка й раніше суперечила високим можливостям мобільності населення України в умовах розвитку прикордонної інфраструктури у відповідності до європейських стандартів¹³⁸.

а) частота

б) тривалість

Рис. 3.46. Вікова специфіка частоти і тривалості міграції респондентів, %
Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

Інтелектуалізацію міграції з України підтверджує вікова специфіка відповідей щодо *характеру праці*. Встановлено, що розумова праця переважала для вікових груп 25-29 років (46,9 % з усіх опитаних даної вікової групи) і 30-35 років (35,0 %). Показник вікової групи 18-24 років (27,3 %), на що слід звернути увагу, переважає частку осіб вікової групи понад 35 років (26,7 %).

Найвищу частку осіб з *неофіційним працевлаштуванням* виявлено для вікової групи понад 35 років (33,3 % з усіх опитаних даної вікової групи), коли

¹³⁸ Шульц С. Л., Луцків О. М. Нормативно-правові засади розбудови прикордонної інфраструктури. *Регіональна економіка*. 2019. № 3(93). С. 24-36. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2019-3-3>, с. 34.

для осіб 18-24 років показник склав 23,6 % (фактор здобуття першого досвіду праці), 25-29 років – 17,2 %, 30-35 років – 21,7 %.

Показники для молоді всіх вікових груп є доволі високими, адже кожен п'ятий мігрант з України, перебуваючи в молодому віці та фазі активного розвитку особистісного потенціалу, продовжує працювати за кордоном нелегально. Разом з тим, чітко простежується тенденція до скорочення частки осіб, працевлаштованих неофіційно в молодших вікових групах, що свідчить про формування певної правової культури мігрантів з України. Це важливий аспект, адже рівень правової культури взаємопов'язаний з рівнем соціально-економічної захищеності мігрантів та формуванням їх правосвідомості¹³⁹.

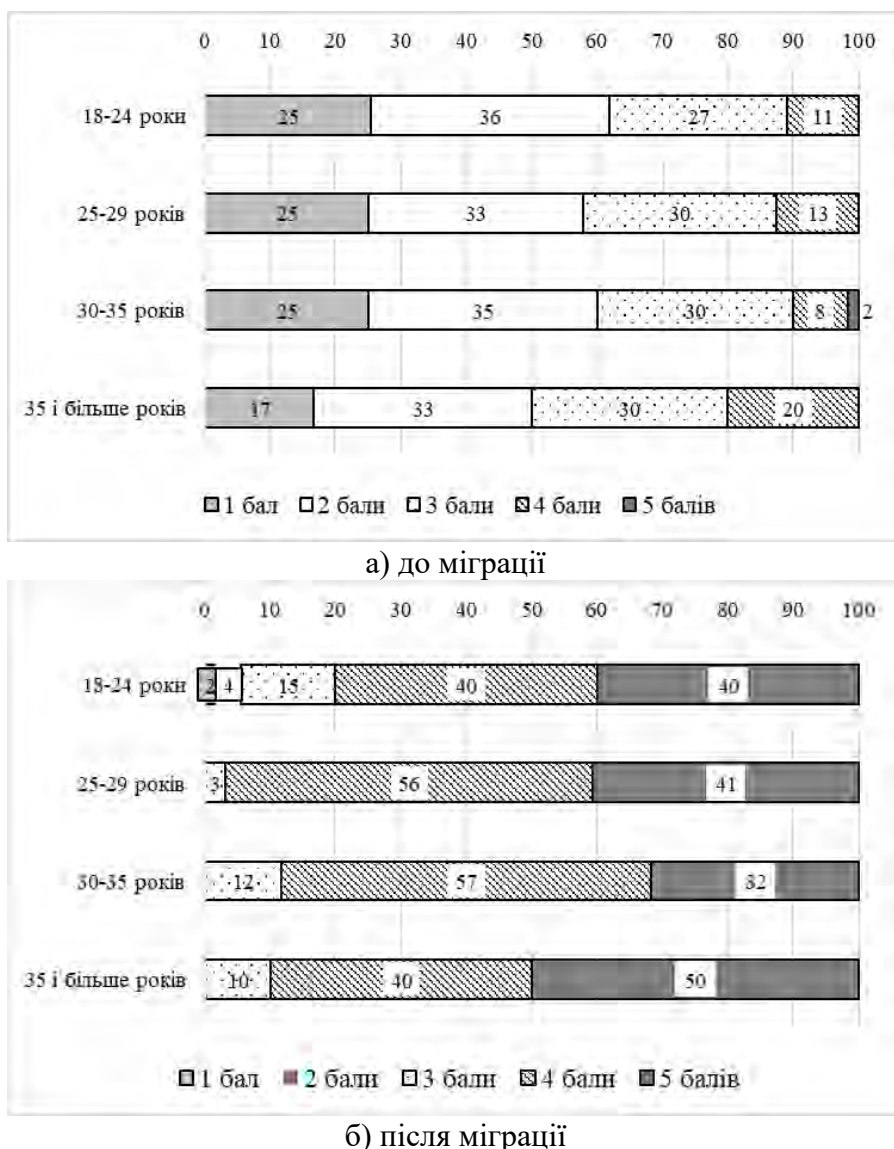

Рис. 3.47. Вікова специфіка впливу міграції на доходи респондентів, % (1 бал – найнижчий, 5 – найвищий)

Джерело: за результатами соціологічного обстеження молоді з міграційним досвідом, жовтень 2021 року – січень 2022 року

¹³⁹ Павлів-Самоїл Н. Проблеми правової культури у процесі інтеграції мігранта. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 3(37). С. 23-26, с. 25.

Вікова специфіка чітко простежується в оцінках впливу міграції на капіталізацію людського потенціалу (зміни доходу й майнового стану), яка з віком та накопиченням міграційного досвіду зростає. Як приклад, аналіз вікової структури відповідей щодо впливу міграції на зміну доходів показує, що після міграції частка осіб віком понад 35 років, які оцінили рівень своїх доходів на найвищій 4 і 5 балів, склала 90,0 %, у той час як серед осіб віком 18-24 роки – 80,0 %. Також серед молодшої вікової групи залишаються респонденти, які низько оцінюють свої доходи після міграції. Причинами цього може бути статус навчання та низькооплачувана праця у зв'язку з відсутністю досвіду та поки недостатнім професіоналізмом (рис. 3.47).

У цілому головні проблеми міграційної мобільності, пов'язані з низькими рееміграційними намірами, невизначеністю у використанні міграційного капіталу, зарахуванні страхового стажу та ін., є однаково актуальними для всіх вікових груп молоді. Основним висновком з проведеного аналізу є необхідність глибинного вивчення міграційної мобільності молоді за різними критеріями, зокрема віковими, що потрібно для наукового обґрунтування пріоритетів державної міграційної політики з диференціацією різних завдань:

- для молоді, яка навчається і здобуває перший досвід праці за кордоном – пошук можливостей її повернення й працевлаштування на батьківщині;

- для працевлаштованої молоді старших вікових груп, яка періодично повертається в Україну – пошук можливостей ефективного використання її міграційного капіталу у формі знань, досвіду й заощаджень;

- для працевлаштованої молоді старших вікових груп з тривалим перебуванням за кордоном – пошук можливостей збереження соціетальних та економічних зв'язків через інститути діаспори, підтримку мовно-культурних проєктів, пропозицію міграційних інвестиційних програм.

Інтелектуалізація еміграції молоді за кордон є чітко простежуваною тенденцією для українського суспільства. Російське вторгнення в Україну 2022 року ще більше поглиблює ризикогенність реалізації зростаючого потенціалу міграції молоді. Позиція держави в даному аспекті має бути спрямована на збереження людського потенціалу нації, мінімізацію демографічних втрат і забезпечення інтеграції набутого за кордоном міграційного капіталу молоді в Україні.

РОЗДІЛ 4.

Регулювання міграційної мобільності молоді України і Карпатського регіону: моніторинг та інформаційно-технічне забезпечення

4.1. Демографічний потенціал Карпатського регіону України: сценарне моделювання у проекції високої міграційної мобільності молоді

Глобалізація світової економіки та спричинені нею інтеграційні процеси відкривають простір не лише для розвитку нових форм економічної взаємодії між країнами, але й розширюють перспективи для реалізації й розвитку потенціалу економічно активного населення, зокрема молоді, надають можливості для поступу віртуального ринку праці, вільного вибору місця освіти практично в будь-якому регіоні чи країні світу. Інтенсифікація міграційної мобільності, активізація процесів освітньої й трудової міграції молоді, а також інтелектуальної міграції визначаються відкритістю національної економіки, запровадженням безвізового режиму, поступовою лібералізацією політики зовнішньої міграції.

Інтенсифікація, неконтрольоване поширення міграційної мобільності молоді – проблема, яка поширена у багатьох країнах світу, але залишається викликом для держав, які розвиваються, у тому числі для України, для якої низькі темпи економічного зростання одночасно є причиною і наслідком значної за обсягами міграції молоді, що веде до послаблення інтелектуально-кадрової безпеки та зменшення демографічного потенціалу країни. Відтак, міграційна мобільність молоді як найбільш креативного прошарку економічно активного населення, впливає на забезпечення інноваційного розвитку, технологічного прогресу та конкурентоспроможності національної економіки. Примітно, що за останнє десятиріччя спостерігається значна міграція молоді з України до країн ЄС, США та Канади, яка має суттєві переваги для приймаючих економік загалом і самих емігрантів зокрема. Однак, Україна, як країна-донор висококваліфікованих молодих кадрів загалом і Карпатський регіон зокрема як прикордонна територія, зазнає значних ресурсно-демографічних втрат та економічних ризиків, що в умовах війни значно посиляться.

У науковому дискурсі присутня полеміка щодо каузальності міграційних процесів і соціально-економічного, соціально-демографічного та іншого середовища¹⁴⁰. Це пов'язано з відсутністю переконливих емпіричних досліджень, що, в свою чергу, є наслідком дефіциту якісних даних щодо міграції населення, у тому числі молоді. У багатьох дослідженнях відзначено

¹⁴⁰ Lonergan S., Swain A. Environmental degradation and population displacement. Aviso 2. 1999 <http://www.gechs.org/aviso/02/index.html>; Black R. Environmental refugees: Myth or reality? United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); Geneva: 2001. Working Paper 34; Renaud F., Bogardi J., Dun O., Warner K. Control, adapt or flee: How to face environmental migration. Bonn: United Nations University Institute for Environmental and Human Security; 2007 (Paper 5/2007, Interdisciplinary Security Connections). URL: <http://www.ehs.unu.edu/file.php?id=259>

недостатність обґрунтувань щодо ефектів впливу міграції молоді на соціально-демографічний потенціал країни чи економічний розвиток¹⁴¹, що пояснюється відсутністю належних наборів даних, які охоплюють як зовнішню і внутрішню міграцію молоді, так і економічну систему, соціальну та медико-демографічну сфери.

Варто відзначити вагомі наукові здобутки щодо дослідження причинно-наслідкових зв'язків міграції і соціально-економічного, демографічного та іншого потенціалу, які представлені в царині міграціології, зокрема М. Гомеза і М. Гіралдеза¹⁴², К. Енфло і М. Геннінга¹⁴³. На увагу заслуговують результати наукових пошуків А. Казлаускіна щодо основних причин міграції висококваліфікованих фахівців з Литви¹⁴⁴ та оригінальний підхід до аналізу економічних компонентів міграційної мобільності молоді Е. Морал-Паджареса і Ф. Джіменеса¹⁴⁵.

Увага міграціологів фокусується в основному навколо питань міграції робочої сили, вимушених переміщень, короткострокових форм міграції, різних аспектів економіки зайнятості мігрантів. Комплексне стратегічне бачення трансформацій національної економіки, моделювання її розвитку представлено у працях В. Гейця¹⁴⁶, М. Скрипниченка, С. Шумської¹⁴⁷, в яких підкреслюється залежність економічного зростання від рівня людського потенціалу країни, котрий в умовах вітчизняної економіки стрімко скорочується внаслідок посилення зовнішньої міграції населення.

Вагомий внесок у дослідження причин і наслідків міграції населення, у тому числі молоді, теорії і практики регулювання міграційних процесів за умов формування нової економіки України належить Львівській школі регіоналістики¹⁴⁸, науковці якої акцентують увагу на соціально-економічній

¹⁴¹ Findley S. Does drought increase migration? A study of migration from rural Mali during the 1983–1985 drought. *International Migration Review*. 1994;28(3). Pp. 539–553.

¹⁴² Gómez M. G., Giráldez M. S. O. The causality between economic growth and immigration in EU/EFTA member states. *Documentos de trabajo do Departamento de Economía Aplicada*. 2017. No. 1701. URL: <http://webx06.webs4.uvigo.es/wp-content/uploads/2019/05/wp1701.pdf>

¹⁴³ Enflo K., Henning M. The development of economic growth and inequality among the Swedish regions 1860-2010: Evidence from regional national accounts. In: Ljungberg, J (ed.) *Structural Analysis and the Process of Economic Development. Essays in Memory of Lennart Schön*. 2016. London: Routledge. Pp. 126-148.

¹⁴⁴ Kazlauskienė A., Rinkevičius L. Lithuanian «brain drain» causes: Push and pull factors. *Engineering economics*. 2006. № 46(1). Pp. 27-37. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.2156&rep=rep1&type=pdf>

¹⁴⁵ Moral-Pajares E., Jiménez-Jiménez F. Migration within the EU-15: Pull Factors and Choice of Destination. *Revista de economía mundial*. 2014. № 37. Pp. 181-200. URL: <https://www.redalyc.org/pdf/866/86632964008.pdf>

¹⁴⁶ Геєць В. М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 7-22.

¹⁴⁷ Моделі ендегенного зростання економіки України: монографія / В. М. Геєць, М. І. Скрипниченко, С. С. Шумська та ін.; ДУ «Ін-т економіки та прогнозування» НАН України. К., 2007. 575 с.

¹⁴⁸ Mulcka O., Levytska O., Zaychenko V., Vasylytsiv T., Ilyash O. Pull environment of migration in the EU countries: Migration vector from Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. № 19(4). Pp. 283-300. doi:10.21511/ppm.19(4).2021.23; Vasylytsiv T., Mulcka O., Levytska O., Kalyta O., Kohut M., Biletska I. External migration and endogenous development nexus: challenges for the sustainable macroeconomic policy. *Estudios de Economía Aplicada*. 2021. № 39(8). DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i8.4770>; Середовище зовнішньої міграції населення України: емпірика, моделювання і пріоритети політики регулювання: наукове видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2021. 51 с.; Оцінювання соціально-економічних наслідків зовнішньої міграції населення: методичні рекомендації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Г. Васильціва, 2020. 30 с.; Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання: монографія / ДУ

природі міграції з України, підкреслюючи значні асиметрії доходів населення в Україні та за кордоном, соціально-демографічних наслідках міграційної мобільності молоді та ризиках втрати демографічного потенціалу країни.

Інтенсивність поточної міграційної мобільності молоді детермінується мега- і макро- соціально-економічними чинниками, відповідно має *каузальний зв'язок з демографічною ситуацією країни*. Велика за обсягами міграція молоді з України тісно корелює з тенденціями природного відтворення і відповідними характеристиками демографічної сфери, зокрема статево-віковою структурою. Відтак, моніторинг міграційної мобільності молоді в умовах шоків станів потребує нового концептуального бачення і методики формування із врахуванням новітніх трендів демографічного відтворення, виокремленням ризиків і загроз для розвитку національної регіональних економік, демографічної і соціальної сфер зокрема.

Карпатський регіон України як прикордонна територія характеризується специфічними демографічними детермінантами, особливо високим рівнем міграційної мобільності населення, поширенням різних форм зовнішньої міграції як видів тимчасової зайнятості, низькими темпами демографічного відтворення. Лімітована статистична інформація, методичний вакуум дослідження на предмет розвитку соціально-демографічного потенціалу актуалізує потребу застосування інтегрального підходу до дослідження даної проблематики. Зважаючи на вагомість комплексного й універсального оцінювання відтворювальних процесів, а також поточний різновекторний вплив окремих індикаторів на демографічний потенціал регіону, задля обґрунтування методичного підходу до побудови динамічних рядів *емпіричного показника розвитку демографічного потенціалу* Карпатського регіону України відібрано 22 індикатори (15 стимуляторів і 7 дестимуляторів) за 2010-2020 роки, згруповані за критеріями концентрації, природного відтворення і втрат, міграційної мобільності молоді (табл. 4.1).

Для побудови однорідних динамічних рядів емпіричного показника для кожної групи індикаторів у межах Карпатського регіону України здійснено нормування за формулою (формула 4.1) для індикаторів-стимуляторів та індикаторів-дестимуляторів (формула 4.2):

$$a_{ij}^{sn} = x_{ij}^n / x_{\max j}^N, \quad (4.1)$$

$$a_{ij}^{dn} = x_{\min j}^N / x_{ij}^n, \quad (4.2)$$

де a_{it}^{sn}, a_{it}^{dn} – нормовані значення i -го індикатора-стимулятора та дестимулятора n -ої області у межах N -ої сукупності областей Карпатського регіону України в j -му інтервалі часу; $x_{\max j}^N, x_{\min j}^N$ – максимальне та мінімальне значення i -го індикатора в j -му інтервалі часу у межах N -ої сукупності областей Карпатського регіону України.

Побудовані динамічні ряди нормованих значень індикаторів дозволили

визначити вагові коефіцієнти індикаторів і груп показників методом попарних кореляційних порівнянь. Вагові коефіцієнти є постійними величинами протягом досліджуваного періоду.

Таблиця 4.1

Індикатори оцінювання розвитку демографічного потенціалу молоді*
країни/регіону

Індикатори	Кількісне вираження	Позначення
<i>1. Концентрація молоді</i>		
Кількість населення у віці 15-34 років	у розрахунку на 1 тис. населення	$a_{1,1}^s$
Співвідношення кількості молоді у сільській місцевості до загальної кількості молоді	у розрахунку на 1 тис. населення у віці 15-34 років	$a_{1,2}^s$
Коефіцієнт гендерного співвідношення молоді	у розрахунку на 1 тис. чоловіків у віці 15-34 років	$a_{1,3}^s$
Співвідношення кількості молоді до кількості населення у економічно активному віці	у розрахунку на 10 тис. населення	$a_{1,4}^s$
<i>2. Природне відтворення</i>		
Рівень народжуваності жінками у віці 15-34 років	%	$a_{2,1}^s$
Коефіцієнт народжуваності у віці матері 15-34 років	у розрахунку на 1 тис. жінок у віці 15-34 років	$a_{2,2}^s$
Частка молоді-жінок у фертильному віці у загальній чисельності жінок	%	$a_{2,3}^s$
Сумарний коефіцієнт народжуваності	коефіцієнт	$a_{2,4}^s$
Середній вік шлюбності молоді	років	$a_{2,5}^d$
Коефіцієнт шлюбності молоді у співвідношенні до загальної кількості шлюбів	%	$a_{2,6}^s$
<i>3. Природні втрати</i>		
Співвідношення кількості померлих чоловіків та жінок у віці 15-34 рр.	коефіцієнт	$a_{3,1}^d$
Коефіцієнт смертності молоді	у розрахунку на 100 тис. населення у віці 15-34 років	$a_{3,2}^d$
Частка померлих осіб у віці 15-34 рр. у загальній чисельності населення	%	$a_{3,3}^d$
Середня очікувана тривалість життя при досягненні віку 15 років	років	$a_{3,4}^s$
Середній вік смертності молоді		$a_{3,5}^s$
<i>4. Міграційна мобільність молоді</i>		
Інтенсивність прибуття молоді	у розрахунку на 10 тис. населення у відповідному віці	$a_{4,1}^s$
Інтенсивність вибуття молоді		$a_{4,2}^d$
Частка молоді, що прибула, у загальній чисельності іммігрантів	%	$a_{4,3}^s$
Частка молоді, що вибула, у загальній чисельності емігрантів		$a_{4,4}^d$
Співвідношення іммігрантів та емігрантів у віці 15-34 рр.	коефіцієнт	$a_{4,5}^s$
Середній вік прибуття мігрантів у віці 15-34 рр.	років	$a_{4,6}^d$
Середній вік вибуття мігрантів у віці 15-34 рр.		$a_{4,7}^s$

Примітка: *населення у віці 15-34 років; « a^s » і « a^d » – індикатор-стимулятор і індикатор-дестимулятор відповідно

Джерело: систематизовано авторами

Інтегральний індекс розвитку демографічного потенціалу молоді розраховується методом зважування групових коефіцієнтів (формула 4.3):

$$IDD_j^n = \sum_{k=1}^m D_k^n * I_{kj}^n \quad (4.3)$$

де IDD_j^n – інтегральний індекс розвитку демографічного потенціалу молоді n -ої області Карпатського регіону України в j -му інтервалі часу; D_k^n – ваговий коефіцієнт k -ої групи індикаторів n -ої області Карпатського регіону України; I_{kj}^n – коефіцієнт k -ої групи індикаторів n -ої області Карпатського регіону України в j -му інтервалі часу ($j=(1; m)$).

Карпатський регіон України характеризується звуженим типом природного відтворення, інтенсивними процесами старіння і значними деформаціями статеві-вікової структури населення. Нестійкість демографічної сфери веде до зменшення частки економічно активного населення, а у підсумку – і до частки молоді у суспільстві, дефіциту робочої сили на ринку праці. Примітно, що інтенсивність депопуляційних процесів унаслідок низького рівня народжуваності у Карпатському регіоні України упродовж досліджуваного періоду спричинена також зниженням частки жінок у фертильному віці 15-34 років (близько 15 %). Збереження поточної тенденції природного відтворення призведе до погіршення якості демографічних процесів та унеможливлення збільшення демографічного потенціалу молоді Карпатського регіону України. Зокрема, у 2010-2020 роках рівень шлюбності молоді в областях Карпатського регіону зменшився з 39 % до 28 % (табл. 4.2), а інтенсивність народжуваності серед молодих жінок скоротилася на 17 %, сумарний коефіцієнт народжуваності у 2020 році знизився до позначки 1,32 дитини на одну жінку фертильного віку, що на 40 % нижче від еталонного значення (2,1 дитини), необхідного для забезпечення простого режиму відтворення.

Проблеми природного відтворення в областях Карпатського регіону України в 2010-2020 роках у значній мірі нівелювалися в проекції загального розвитку демографічного потенціалу молоді за рахунок висхідного тренду смертності та тривалості життя. Зростання природних втрат молоді Карпатського регіону України на 12 % протягом 2010-2020 років, суттєве зниження обсягів і частки молоді у загальній чисельності померлих (близько на 30 %), а також збільшення середнього віку смертності молоді є тригерами посилення природних втрат на території, дисбалансу соціально-демографічної сфери, послаблення демографічної стійкості в областях Карпатського регіону України.

У Карпатському регіоні України міграційний потенціал молоді є критично високий, однак має тенденцію до зниження (частка молоді у загальній міграції населення протягом 2010-2020 роках зменшилася з 66 % до 52 %). Примітно, що формування і розвиток міграційного потенціалу регіону має висхідну тенденцію, оскільки учасниками міграційних процесів є не лише особи у віці 15-34 років, які традиційно прийнято вважати найбільш мобільним сегментом суспільства, але й особи старшого віку.

Для областей Карпатського регіону соціально-демографічні детермінанти мають диференційований вплив на розвиток демографічного потенціалу молоді

(табл. 4.3). Так, для Закарпатської області з групи індикаторів «Концентрація молоді» найбільшу вагову значущість має співвідношення кількості молоді до кількості населення в економічно активному віці (26,2 %), натомість, для Чернівецької – співвідношення кількості молоді у сільській місцевості до загальної кількості молоді (25,7 %). У групі «Природне відтворення молоді» частка молоді-жінок у фертильному віці у загальній чисельності жінок в Івано-Франківській області має найвищу вагу (17,4 %), порівняно з Львівською областю, де найбільший вплив на розвиток демографічного потенціалу за цією складовою має рівень народжуваності жінками у віці 15-34 років (17,6 %).

Таблиця 4.2

Індикатори розвитку демографічного потенціалу молоді
Карпатського регіону України, 2010-2020 роки

Індикатори	Роки											Відхилення	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020-2010	2020/2010
Концентрація молоді													
$a_{1,1}^s$	310	308	306	303	299	294	289	284	278	272	266	-44,02	-14,2
$a_{1,2}^s$	491	493	494	496	498	499	501	505	510	513	515	24,25	4,9
$a_{1,3}^s$	965	965	964	964	965	965	965	967	967	966	965	0,55	0,1
$a_{1,4}^s$	415	412	409	403	397	391	383	376	367	359	352	-62,64	-15,1
Природне відтворення молоді													
$a_{2,1}^s$	92,7	92,2	92,0	91,6	91,1	91,0	90,5	89,7	89,1	88,3	87,6	-5,19	-5,6
$a_{2,2}^s$	75	76	80	79	80	75	73	68	65	62	62	-13,03	-17,3
$a_{2,3}^s$	28,7	28,5	28,2	27,9	27,5	27,0	26,5	26,0	25,4	24,9	24,4	-4,31	-15,0
$a_{2,4}^s$	1,57	1,59	1,64	1,63	1,67	1,58	1,56	1,48	1,43	1,39	1,32	-0,25	-15,8
$a_{2,5}^d$	23,7	23,8	24,0	24,1	24,2	24,3	24,5	24,7	24,8	24,9	24,9	1,20	5,1
$a_{2,6}^s$	39,3	44,3	37,0	38,4	40,8	42,5	35,9	37,0	35,2	36,4	28,0	-11,33	-28,8
Природні втрати молоді													
$a_{3,1}^d$	1,00	0,98	0,98	0,98	0,99	0,99	0,98	0,99	1,01	1,03	1,04	0,04	4,0
$a_{3,2}^d$	110	97	102	99	110	101	99	97	97	98	98	-11,38	-10,4
$a_{3,3}^d$	2,7	2,5	2,5	2,4	2,6	2,3	2,3	2,2	2,1	2,1	1,9	-0,83	-30,8
$a_{3,4}^s$	58,0	58,5	58,5	58,5	58,4	58,4	58,7	59,0	58,8	58,8	57,8	-0,14	-0,2
$a_{3,5}^s$	27,4	27,2	27,3	27,5	27,2	27,5	27,9	28,1	28,2	28,0	28,1	0,65	2,4
Міграційна мобільність молоді													
$a_{4,1}^s$	241,5	358,4	384,7	368,4	340,7	382,8	269,7	333,8	473,6	428,7	321,2	79,72	33,0
$a_{4,2}^d$	246	240	238	233	205	206	130	168	230	222	168	-77,60	-31,6
$a_{4,3}^s$	66,0	65,8	66,1	64,1	63,8	58,2	54,5	56,6	52,0	54,2	52,3	-13,69	-20,8
$a_{4,4}^d$	66,3	66,3	65,3	64,1	63,6	56,0	52,3	54,4	50,4	52,6	52,8	-13,54	-20,4
$a_{4,5}^s$	98,3	98,4	106,8	101,5	106,3	108,2	113,2	112,9	106,9	104,6	99,9	1,62	1,6
$a_{4,6}^d$	21,3	21,4	21,5	21,5	21,2	21,4	22,0	21,8	22,2	22,0	22,2	0,94	4,4
$a_{4,7}^s$	21,3	21,4	21,5	21,6	21,5	21,6	22,2	22,1	22,4	22,3	22,4	1,06	5,0

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Варто відзначити, що у групі «Природні втрати молоді» порівняно з іншими складовими розвитку демографічного потенціалу спостерігається найбільша диференціація вагової значущості індикаторів у всіх областях Карпатського регіону України. У Закарпатській, Івано-Франківській і Львівській областях найбільший вплив на розвиток демографічного потенціалу за складовою втрат має частка померлих осіб у віці 15-34 років у загальній чисельності населення (25,6 %, 26,7 % і 22,9 % відповідно), а найменший – середня очікувана тривалість життя при досягненні віку 15 років (10,9 %, 13,4 % і 14,2 % відповідно).

14,4 % і 14,8 % відповідно). Натомість у Чернівецькій області коефіцієнт смертності молоді (24,6 %) має найвищу вагову цінність для розвитку демографічного потенціалу молоді.

Області Карпатського регіону порівняно з іншими економічними зонами України характеризуються низьким рівнем міграційної безпеки та відповідно високими значеннями вагових коефіцієнтів міграційних детермінант порівняно з середньодержавними показниками. Так, інтенсивність вибуття молоді на рівні 15,3 % і 13,8 % впливають на розвиток демографічного потенціалу Закарпатської і Івано-Франківської області; для порівняння, в Україні ваговий коефіцієнт рівний 11,9 %. Співвідношення іммігрантів та емігрантів у віці 15-34 років для Закарпатської і Чернівецької областей має найбільші ваги (14,1 % і 14,4 % відповідно), порівняно з середньодержавним показником (10,9 %).

Таблиця 4.3

Коефіцієнти вагової значущості індикаторів розвитку демографічного потенціалу молоді областей Карпатського регіону та України, 2010-2020 роки, %

Групи	Індикатори	Україна	Області Карпатського регіону			
			Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Концентрація молоді	$a_{1,1}^s$	25,2	26,0	25,4	25,3	25,1
	$a_{1,2}^s$	25,0	25,6	25,4	25,3	25,7
	$a_{1,3}^s$	24,7	22,2	23,8	24,2	24,1
	$a_{1,4}^s$	25,1	26,2	25,4	25,3	25,2
Природне відтворення молоді	$a_{2,1}^s$	17,7	17,4	17,2	17,6	17,2
	$a_{2,2}^s$	17,2	17,1	16,8	17,1	16,8
	$a_{2,3}^s$	17,6	17,8	17,4	17,4	17,6
	$a_{2,4}^s$	16,3	16,6	16,7	17,1	16,5
	$a_{2,5}^d$	16,8	17,1	17,0	17,2	16,5
	$a_{2,6}^s$	14,5	14,0	14,9	13,6	15,4
Природні втрати молоді	$a_{3,1}^d$	17,5	18,8	15,8	22,2	20,0
	$a_{3,2}^d$	22,2	21,4	21,3	18,8	24,6
	$a_{3,3}^d$	22,0	25,6	26,7	22,9	23,6
	$a_{3,4}^s$	15,6	10,9	14,4	14,8	14,6
	$a_{3,5}^s$	22,7	23,3	21,8	21,3	17,3
Міграційна мобільність молоді	$a_{4,1}^s$	14,1	11,2	9,8	12,9	11,9
	$a_{4,2}^d$	11,9	15,3	13,8	9,8	13,5
	$a_{4,3}^s$	16,1	15,9	15,8	16,6	16,6
	$a_{4,4}^d$	15,9	14,9	15,7	17,0	14,9
	$a_{4,5}^s$	10,9	14,1	13,6	13,6	14,4
	$a_{4,6}^d$	15,5	14,3	15,2	13,6	15,0
	$a_{4,7}^s$	15,5	14,3	16,1	16,5	13,7

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Варто відзначити, що області Карпатського регіону України мають помірний рівень людського потенціалу серед молоді (табл. 4.4). Так, у 2010 році

найвищий рівень концентрації молоді був у Закарпатській області (0,993) та Івано-Франківській області (0,991). Натомість, цей показник по Україні становив 0,871. Інтенсивні міграційні процеси та низький рівень народжуваності при нестабільній соціально-економічній і політичній ситуації у країні спричинили зниження концентрації молоді на території України. Зокрема у 2014 році спостерігається скорочення до 0,959 у Львівській області (у 2010 році показник був рівний 0,977) і до 0,973 у Чернівецькій області. У 2020 році тренд не змінився, у Закарпатській області зменшення відбулося на 6,6 %, у Львівській – на 6,2 %.

Таблиця 4.4

Групові коефіцієнти концентрації молоді:
просторово-темпоральний підхід, 2010-2020 роки

Області	Роки										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Закарпатська	0,993	0,992	0,986	0,981	0,975	0,968	0,960	0,952	0,944	0,935	0,927
Івано-Франківська	0,991	0,989	0,985	0,980	0,973	0,967	0,958	0,949	0,940	0,932	0,926
Львівська	0,977	0,975	0,972	0,966	0,959	0,952	0,945	0,939	0,933	0,924	0,916
Чернівецька	0,988	0,987	0,983	0,978	0,973	0,967	0,959	0,951	0,944	0,934	0,925
<i>Карпатський регіон</i>	<i>0,987</i>	<i>0,986</i>	<i>0,982</i>	<i>0,976</i>	<i>0,970</i>	<i>0,963</i>	<i>0,955</i>	<i>0,948</i>	<i>0,940</i>	<i>0,931</i>	<i>0,924</i>
Україна	0,817	0,812	0,806	0,799	0,791	0,782	0,773	0,765	0,756	0,746	0,738

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Упродовж досліджуваного періоду спостерігається зростання дивергенції рівнів концентрації молоді та природного відтворення в Карпатському регіоні й Україні. Примітно, що демографічний розвиток областей Карпатського регіону України як території зі специфічними геопросторовими та релігійно-культурними особливостями, а також усталеними шлюбно-сімейними традиціями має більш позитивну динаміку ефективного використання поточного демографічного потенціалу. У 90-х роках ХХ століття для областей Карпатського регіону України був характерний звужений режим відтворення, який призвів до зниження частки молоді в економічно активному населенні, а також часткової втрати людського потенціалу у віковій групі 15-34 років. Відтак, поточний рівень концентрації молоді у областях Карпатського регіону України у 2010-2020 роках здебільшого пояснюється сучасними тенденціями звуженого режиму природного відтворення та особливостями демо процесів наприкінці ХХ століття. Демографічний вибух та «бейбі-бум», про що свідчать надвисокі індикатори народжуваності у 80-х роках ХХ століття, стали фактором забезпечення сталого рівня концентрації молоді на початку ХХІ століття. Натомість в Україні спостерігається зростання диференціації рівнів концентрації молоді в окремих регіонах і в країні загалом (рис. 4.1).

З іншого боку, контент-аналіз детермінант природного відтворення областей Карпатського регіону України дозволив виявити тенденції, які ведуть до виникнення ризику прискорення темпів депопуляції гірських, сільських та

інших територій областей в цілому, а також частки молоді у майбутньому. Різне зменшення рівнів природного відтворення молоді у 2015-2020 роках в Україні та областях Карпатського регіону на близько 15 % (рис. 4.2) пояснюється поширенням й імплементацією глобалізаційних процесів, які призвели до трансформації свідомості та світоглядних ідей серед молоді на предмет доцільності та орієнтації на пізній шлюб і материнство, а також малодітність.

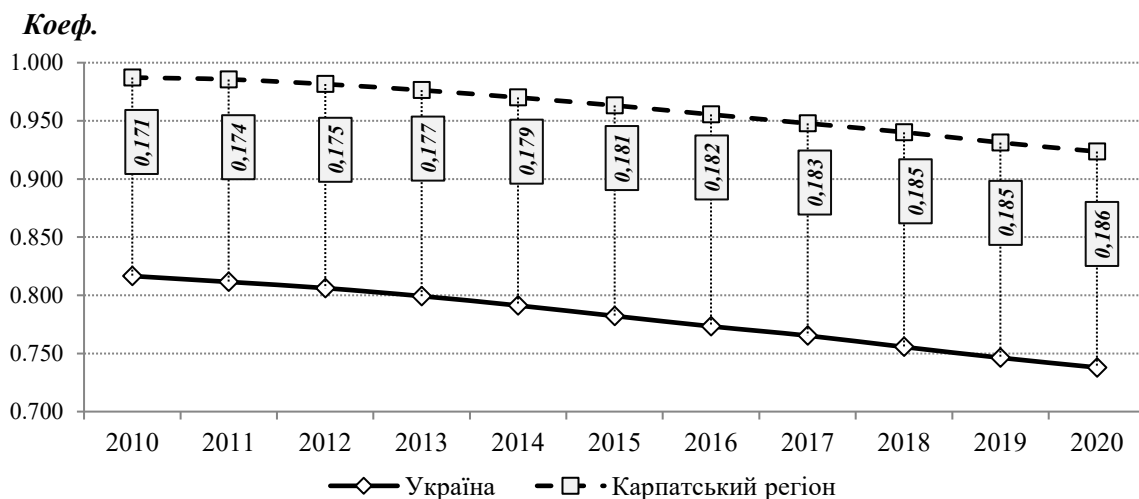

Рис. 4.1. Диференціація рівнів концентрації молоді Карпатського регіону та України, 2010-2020 роки

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

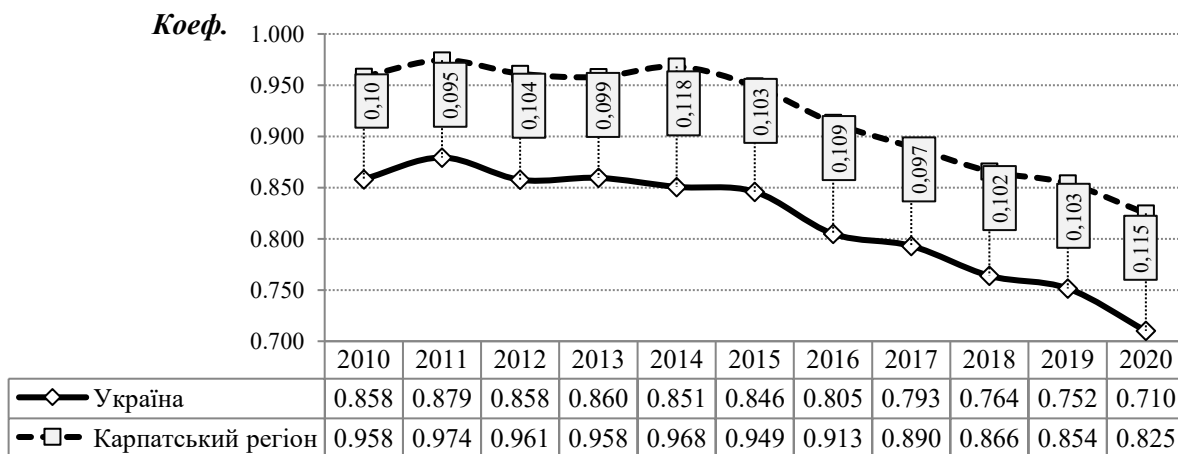

Рис. 4.2. Рівні природного відтворення молоді Карпатського регіону та України, 2010-2020 роки

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Серед областей Карпатського регіону України найменше значення коефіцієнта природного відтворення молоді у 2020 році мала Чернівецька (0,815) й Івано-Франківська (0,818) області. В Україні цей показник становив 0,710, що на 17,2 % менше, ніж у 2010 році (табл. 4.5). Динаміка природного відтворення за період 2010-2014 років мала висхідну динаміку, що підтверджується результатами дослідження: наприклад, у Львівській області спостерігалось зростання рівня природного відтворення молоді на 2,2 %.

Однак, політичні потрясіння та послаблення стійкості економічної безпеки країни призвели до зниження темпів природного відтворення молоді.

Таблиця 4.5

Групові коефіцієнти природного відтворення молоді:
просторово-темпоральний підхід, 2010-2020 роки

Області	Роки										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Закарпатська	0,962	0,978	0,968	0,959	0,966	0,947	0,913	0,886	0,873	0,858	0,845
Івано-Франківська	0,965	0,977	0,959	0,957	0,967	0,950	0,908	0,881	0,859	0,851	0,818
Львівська	0,950	0,962	0,960	0,955	0,971	0,950	0,921	0,898	0,869	0,856	0,821
Чернівецька	0,956	0,980	0,958	0,961	0,969	0,949	0,912	0,894	0,863	0,852	0,815
<i>Карпатський регіон</i>	0,958	0,974	0,961	0,958	0,968	0,949	0,913	0,890	0,866	0,854	0,825
Україна	0,858	0,879	0,858	0,860	0,851	0,846	0,805	0,793	0,764	0,752	0,710

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Івано-Франківська область у 2020 році була лідером серед інших областей Карпатського регіону за рівнем природних втрат молоді (0,982). За досліджуваний період втрати молоді збільшилися на 14,5 % (табл. 4.6). Найбільший рівень природних втрат молоді Івано-Франківської області спостерігалися у 2020 році, натомість Львівської області – у 2018 році, для якої за 2010-2020 роки спостерігається збільшення втрат на 7 %. Рівень природних втрат молоді Карпатського регіону України мав висхідну динаміку, збільшився з 0,862 у 2010 році до 0,966 у 2020 році. Середньодержавні природні втрати молоді мали вищий помірного рівня, за 2010-2020 роки зросли на 14 %. Примітно, що до 2014 року природні втрати мали стійку тенденцію до зниження. Військово-політичні потрясіння стали причинами зростання емпіричного показника, середньорічний рівень зростання якого, починаючи з 2015 року, був рівний 1,2 %.

Таблиця 4.6

Групові коефіцієнти природних втрат молоді:
просторово-темпоральний підхід, 2010-2020 роки

Області	Роки										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Закарпатська	0,853	0,906	0,883	0,906	0,847	0,907	0,938	0,936	0,895	0,955	0,972
Івано-Франківська	0,858	0,897	0,859	0,910	0,869	0,915	0,904	0,917	0,928	0,927	0,982
Львівська	0,887	0,948	0,929	0,918	0,909	0,935	0,940	0,959	0,970	0,932	0,949
Чернівецька	0,852	0,808	0,850	0,900	0,817	0,858	0,903	0,906	0,923	0,968	0,960
<i>Карпатський регіон</i>	0,862	0,890	0,880	0,909	0,861	0,904	0,921	0,929	0,929	0,946	0,966
Україна	0,721	0,734	0,733	0,743	0,736	0,768	0,785	0,791	0,792	0,804	0,822

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Масштабність і тривалість зовнішньої міграції молоді з України впливають на якість життя, економічний розвиток регіонів через перекази мігрантів та активну прикордонну торгівлю, а також на демографічну ситуацію в країні й екістико-поселенську структуру. За останні роки спостерігається значне масштабування зовнішньої міграції (освітньої, трудової, стаціонарної) молоді з Карпатського регіону України. Геопросторовий розвиток Карпатського регіону України має стратегічні й економічні переваги (орієнтація на високі соціально-економічні стандарти життя, працедефіцитний ринок праці, транскордонний розвиток, інтегральні освітні системи тощо). Карпатський регіон України є сусідом 1-го порядку для країн ЄС, що є головною передумовою формування та розвитку економічних, політичних, культурних та інших міжнародних зв'язків, а, у підсумку, каталізатором процесів нарощування міграційного потенціалу та позитивних аспірацій серед молоді регіону.

Міграційна мобільність молоді областей Карпатського регіону України за 2010-2020 роки мала сигмоїдальний характер і детермінувалася в основному соціально-економічним середовищем. Так, за 2010-2014 роки спостерігається середньорічне зростання рівня міграційної мобільності молоді в Карпатському регіоні на 1,8 %, а у 2015-2020 роках – на 2,0 % (табл. 4.7). Рівень міграційної мобільності молоді Львівської області збільшився з 0,775 у 2010 році до 0,822 у 2020 році, Івано-Франківської області – з 0,786 у 2010 році до 0,847 у 2020 році. Натомість для Чернівецької області спостерігається зменшення рівня міграційної мобільності населення з 0,786 у 2010 році до 0,760 у 2020 році. Середньодержавні значення міграційної мобільності молоді за досліджуваний період були найбільшими у 2020 році (0,764) і найменшими у 2016-2017 роках (0,725).

Таблиця 4.7

Групові коефіцієнти міграційної мобільності молоді:
просторово-темпоральний підхід, 2010-2020 роки

Області	Роки										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Закарпатська	0,749	0,781	0,784	0,769	0,793	0,802	0,817	0,830	0,837	0,826	0,811
Івано-Франківська	0,786	0,813	0,829	0,822	0,823	0,847	0,836	0,849	0,848	0,837	0,847
Львівська	0,775	0,799	0,823	0,810	0,821	0,837	0,875	0,845	0,864	0,848	0,822
Чернівецька	0,786	0,824	0,845	0,839	0,830	0,828	0,782	0,824	0,815	0,815	0,760
<i>Карпатський регіон</i>	0,774	0,804	0,820	0,810	0,817	0,828	0,828	0,837	0,841	0,831	0,810
Україна	0,745	0,742	0,764	0,748	0,735	0,731	0,725	0,725	0,745	0,744	0,728

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Результати аналізу дозволили підтвердити тезу про значно вищий рівень міграційної мобільності молоді областей Карпатського регіону порівняно з середньодержавними значеннями. Так, рівень міграційної мобільності молоді Карпатського регіону України збільшився близько на 10 % (з 0,77 у 2010 році до 0,83 у 2019 році). Натомість, цей показник по Україні залишався сталим на

рівні 0,725-0,735. Примітно, що диференціація рівнів міграційної мобільності молоді Карпатського регіону та України становить близько 3 рази (рис. 4.3). Суттєве зменшення інтенсивності міграційних процесів серед молоді у 2020 році є наслідком суворих карантинних обмежень унаслідок поширення пандемії COVID-19.

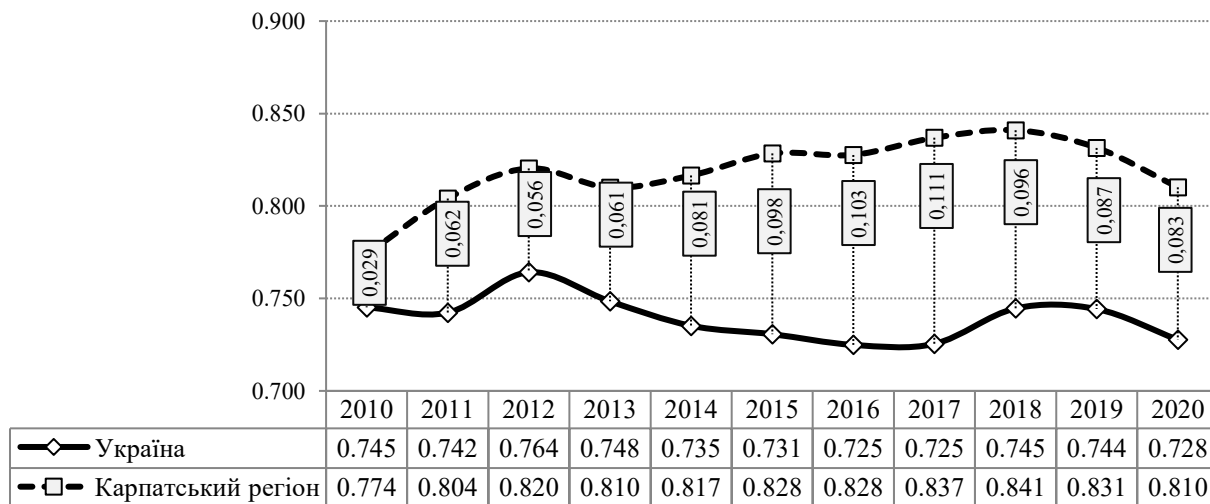

Рис. 4.3. Рівень міграційної мобільності молоді Карпатського регіону та України, 2010-2020 роки

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Розвиток демографічного потенціалу областей Карпатського регіону України має каузальний зв'язок з міграційною мобільністю молоді. Так, демографічний потенціал Закарпатської області на 24,1 % залежить від міграційної мобільності молоді. Натомість, демографічний потенціал Чернівецької області на 25-26 % визначається факторами впливу інших демографічних детермінант (народжуваності, смертності, демографічної структури) і на 19,9 % - фактором міграції молоді (табл. 4.8). Примітно, що компонента «Концентрація молоді» має найбільшу вагову цінність для розвитку демографічного потенціалу молоді для всіх областей Карпатського регіону. Для України більшу значущість має компонента «Природні втрати молоді» (27,5 %) у процесі розвитку демографічного потенціалу, а найменшу – «Міграційна мобільність молоді» (19,2 %).

Сучасна соціально-демографічна ситуація, зокрема трансформації вікової структури населення областей регіону, його старіння та інтенсивна міграційна мобільність молоді сприятиме подальшій низхідній динаміці індексу розвитку демографічного потенціалу, а вектор розвитку демографічної ситуації набуватиме кризових ознак (рис. 4.4). Міграційна мобільність молоді Карпатського регіону України може бути тригером стабілізації процесів відтворення за умови нарощення імміграційних потоків молоді до окремих територій, зокрема гірських, сільських, і, навпаки, драйвером посилення деструктивних трансформацій демографічної ситуації регіону та країни у проекції вимивання людського потенціалу. Так, за 2010-2020 роки

спостерігається суттєве зменшення демографічного потенціалу молоді Карпатського регіону за складовою «Природне відтворення молоді», а збільшення – за складовою «Природні втрати молоді», яка є чинником-дестимулятором розвитку демографічного потенціалу молоді.

Таблиця 4.8

Значущість компонент емпіричного показника розвитку демографічного потенціалу молоді областей Карпатського регіону та України, 2010-2020 роки, %

Регіони	Компоненти			
	Концентрація молоді	Природне відтворення молоді	Природні втрати молоді	Міграційна мобільність молоді
Україна	27,2	26,1	27,5	19,2
Закарпатська	26,5	26,2	23,2	24,1
Івано-Франківська	26,4	25,7	24,8	23,1
Львівська	27,2	25,1	24,1	23,7
Чернівецька	26,6	27,6	25,9	19,9

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

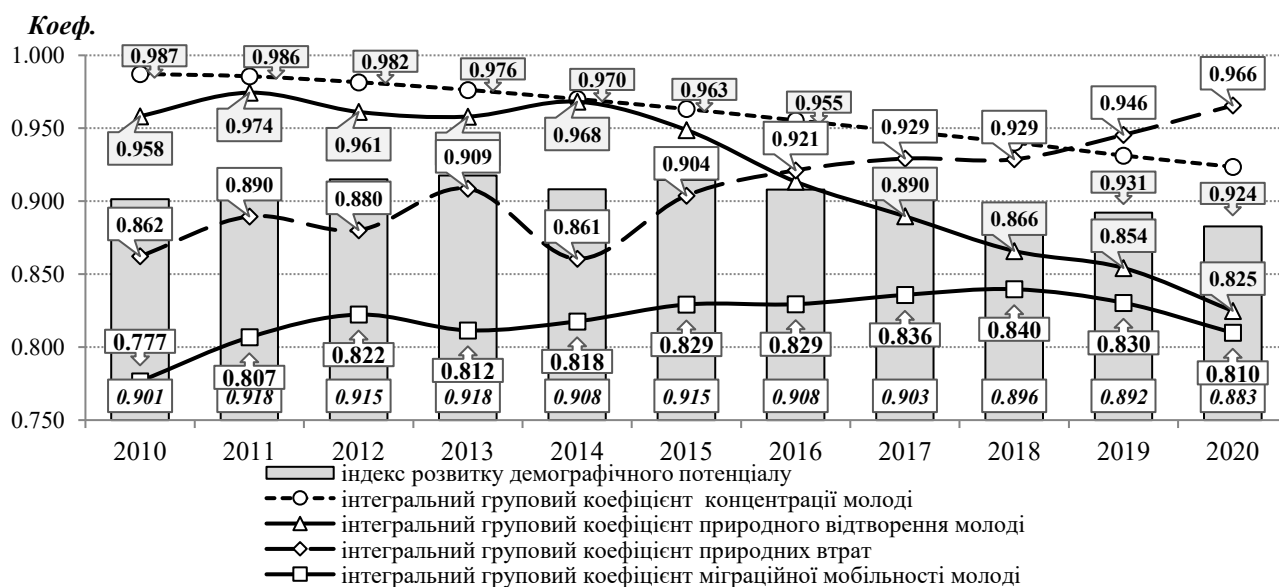

Рис. 4.4. Розвиток демографічного потенціалу Карпатського регіону України: структурно-темпоральний підхід, 2010-2020 роки

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Прикладною цінністю розробленого методичного підходу до оцінювання розвитку демографічного потенціалу регіону є моніторинг соціально-демографічної ситуації у проекції трьох детермінант – міграції, відтворення і втрат. Низхідна динаміка індексу свідчить про деструктивні процеси у демографічній системі регіону, які ведуть до депопуляції території, трансформації статевовікової структури населення, зменшення інтелектуально-

кадрового ресурсу регіону, інтенсивного старіння населення тощо. Протягом 2010-2020 років у Карпатському регіоні України темп розвитку демографічного потенціалу молоді був на 20 % більшим, ніж в Україні загалом. Однак, спостерігається тенденція спаду, зокрема з 0,901 у 2010 році до 0,883 у 2020 році в областях Карпатського регіону України та з 0,788 у 2010 році до 0,752 у 2020 році в Україні загалом (рис. 4.5). Найбільша диференціація значень індексу демографічного потенціалу молоді Карпатського регіону й України спостерігалася у 2016-2017 роках і 2020 році, причинами якої була інтенсифікація міграційних процесів молоді саме з областей Карпатського регіону та незначний рівень народжуваності порівняно з середньодержавними показниками.

Формування інформаційно-аналітичного забезпечення моніторингу демографічного потенціалу регіону, зокрема і міграційної ситуації серед молоді, має статистичні обмеження через відсутність повних і комплексних баз даних на предмет обсягів, причин і тривалості зовнішньої міграції населення загалом і молоді зокрема. Недосконалість системи обліку та моніторингу міграційних процесів в Україні, відсутність законодавчих норм щодо обов'язкової реєстрації зміни місця проживання підвищують ризики недообліку реальних міграційних потоків, особливо у контексті дослідження еміграційного вектору міграції молоді.

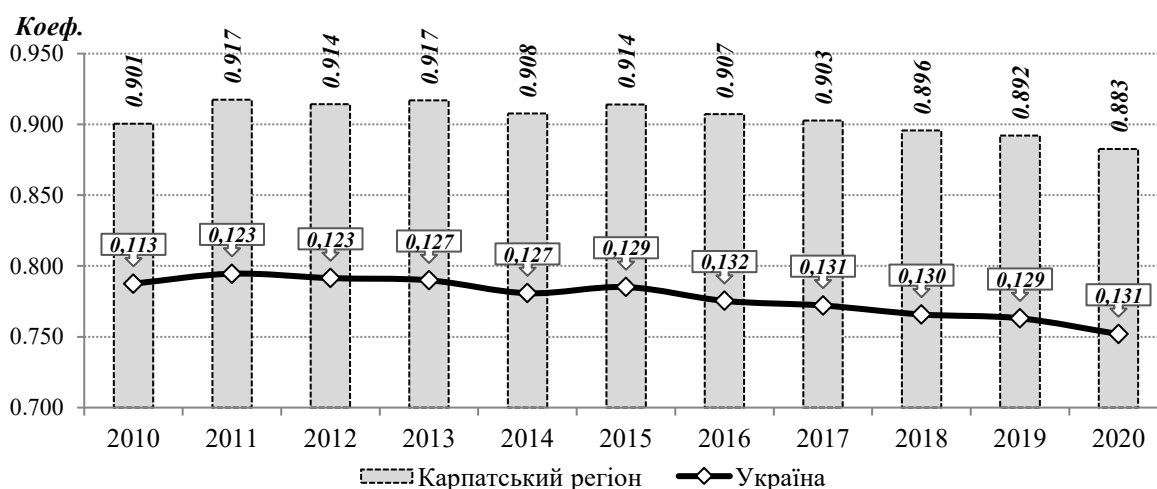

Рис. 4.5. Розвиток демографічного потенціалу молоді Карпатського регіону та України: інтегрально-диференційований підхід, 2010-2020 роки

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

У загальній структурі міграційних потоків населення України міжнародна еміграція з Карпатського регіону набуває критичних обсягів. Структурний аналіз міграційних потоків, що спрямовані з Карпатського регіону України до країн ЄС і до областей Карпатського регіону, дозволив підтвердити тезу про тісні міграційні зв'язки окремих областей регіону з державами, які географічно поєднані спільними кордонами. Так, практично 100 % населення, яке офіційно виїхало з Карпатського регіону до Угорщини і повернулось назад, припадає на Закарпатську область, 73 % емігрантів, що переїхали на постійне місце проживання до Польщі, припадає на Львівську область, 75 % іммігрантів

Карпатського регіону з Молдови змінило місце постійного проживання на Чернівецьку область. Примітно, що напрям та інтенсивність міграційних потоків молоді детермінуються як дивергенцією соціально-економічного розвитку територій і відповідних країн ЄС, так і соціально-політичною стабільністю в Україні. Зокрема анексія Криму та військовий конфлікт на Сході країни у 2014 році, а також широкомасштабна агресія Російської Федерації проти України на початку 2022 року призвела до інтенсифікації міграційної мобільності молоді через послаблення економічної і національної безпеки, що у підсумку призвело до зниження стійкості соціально-демографічної сфери.

Додатково результати оцінювання демографічного потенціалу Карпатського регіону у 2010-2020 роках дозволили детермінувати та обґрунтувати можливі варіанти розвитку демографічних процесів Карпатського регіону у коротко- та довгостроковій перспективі. Прогнозні розрахунки здійснювались за сценарним підходом, який передбачав три сценарні варіанти розвитку демографічних подій: тенденційний (збереження існуючих тенденцій), оптимістичний та песимістичний (відповідно покращання або погіршення значень ключових показників демовідтворення).

Прогнозування чисельності населення Карпатського регіону в цілому та молоді зокрема здійснювалось методом пересування вікових груп, згідно якого кількість населення кожного року конкретної вікової групи залежить від демографічних змін у віковій групі попереднього року та розраховується за формулою 4.4:

$$NP(x+1, y+1) = NP(x, y) - C(x, y) + M(x, y) \quad (4.4)$$

де « x » – вік когорти; « y » – це рік;

$NP(x+1, y+1)$ – кількість населення на початок року $y+1$ у віковій групі $x+1$;

$NP(x, y)$ – кількість населення на початок року y в віковій групі x ;

$C(x, y)$ – кількість померлих осіб у році y в віковій групі x ;

M – сальдо міграції в році y в віковій групі x .

У загальному вигляді результати демографічного прогнозування підтверджують гіпотезу про те, що у найближчій перспективі в областях Карпатського регіону демографічна ситуація погіршуватиметься та набиратиме кризових ознак (рис. 4.6).

Зокрема, при збереженні поточних тенденцій природного демовідтворення (наднизьких значень показників народжуваності та тривалості життя) та 0-вому сальдо міграції в умовах неминучої подальшої трансформації вікової структури, кількість мешканців Карпатського регіону у 2022-2050 роках може скоротитися на 934 тис. осіб або 16 %. При покращенні значень індикаторів демовідтворювальних процесів за малоімовірним оптимістичним сценарієм розвитку демоподій – зменшиться на 2 % або майже 144 тис. осіб, у той час як при погіршенні – за песимістичним варіантом моделювання кількість мешканців Карпатського регіону може скоротитися практично на третину або 1684 тис. осіб. Причому, частка молоді у структурі населення Карпатського регіону за найбільш вірогідним усередненим варіантом прогнозних розрахунків може зменшитися до 23,1 % у 2050 році проти 25,7 % у 2022 році, а частка осіб

у віці старшому за працездатний навпаки зрости на 5,9 в.п. за період 2022-2050 років (рис. 4.7).

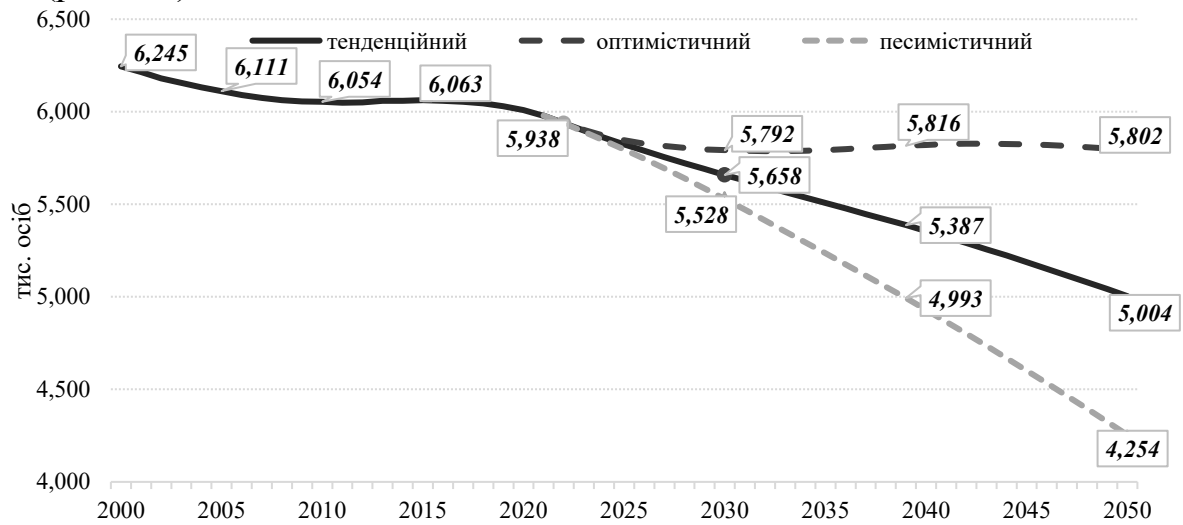

Рис. 4.6. Перспективна кількість населення Карпатського регіону за сценарним прогнозом до 2050 року, тис. осіб

Джерело: побудовано автором

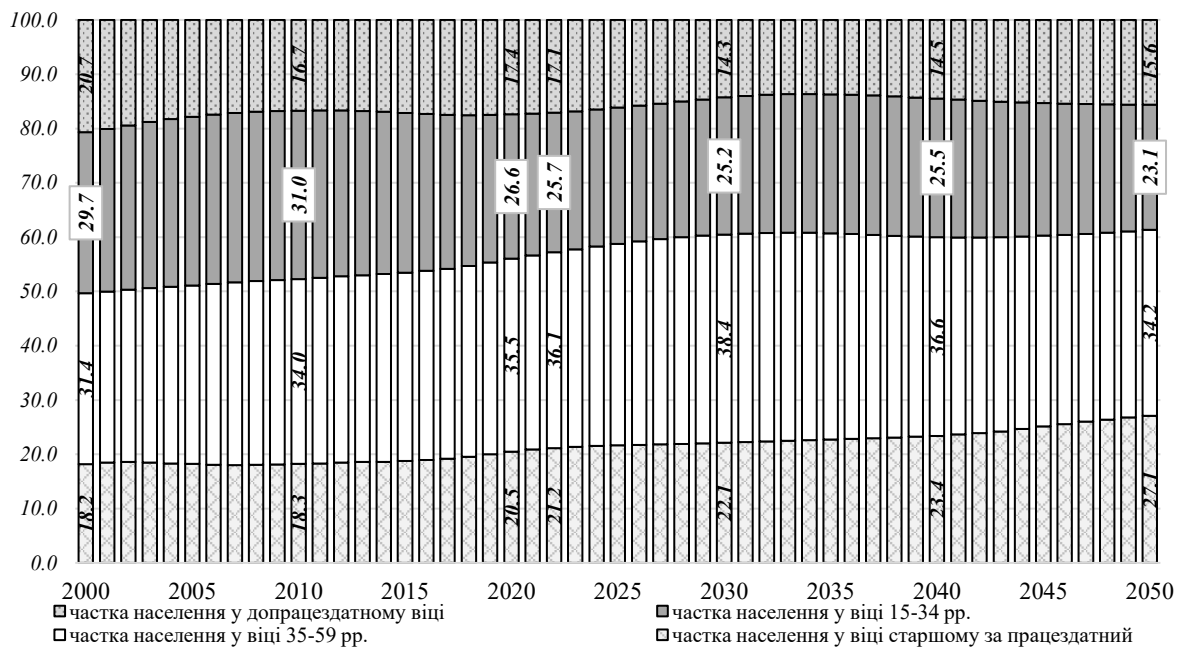

Рис. 4.7. Вікова структура населення Карпатського регіону до 2050 року (при нульовому сальдо міграції), %

Джерело: побудовано автором

У кількісному вимірі демографічний потенціал молоді Карпатського зменшуватиметься більш швидкими темпами ніж загальна чисельність населення. Зокрема, кількість мешканців областей Карпатського регіону у віці 15-34 років упродовж 2022-2050 років за результатами тенденційного варіанту моделювання демографічних подій може скоротитися на 436 тис. осіб або майже 30 % у 2050 році проти 2022 року, в той час як при погіршенні значень ключових індикаторів демовідтворення втрати людських ресурсів у віці 15-34

років можуть перевищити критичну позначку 50 % або 640 тис. осіб за часовий період 2022-2050 років. За найкращих умов оптимістичного варіанту прогнозу демографічні втрати будуть порівняно незначні та з високою ймовірністю коливатимуться в межах 175 тис. осіб або 11,4 % (рис. 4.8).

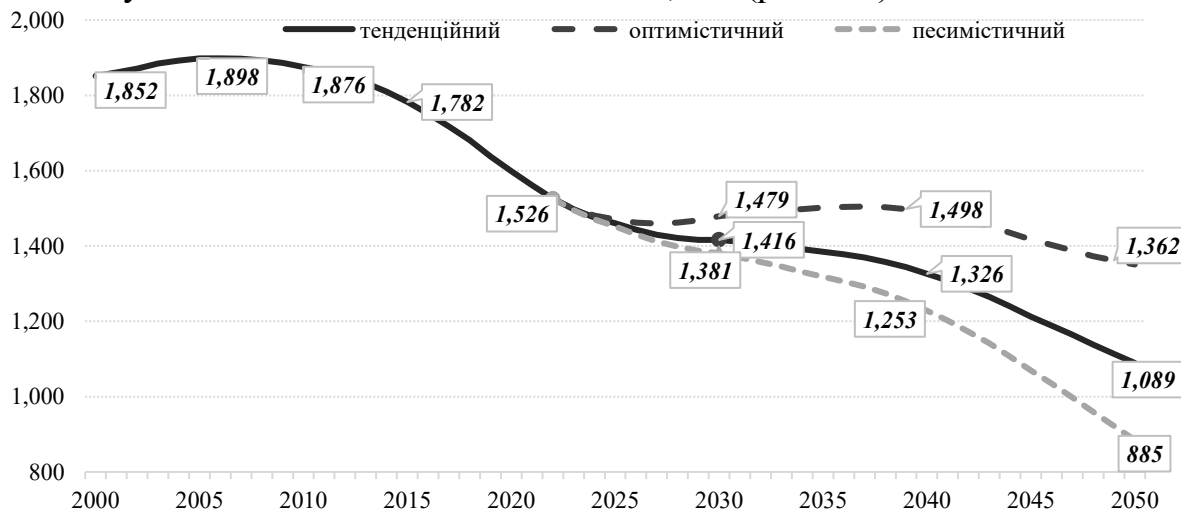

Рис. 4.8. Перспективна кількість молоді Карпатського регіону за сценарним прогнозом до 2050 року (при нульовому сальдо міграцій), тис. осіб
Джерело: побудовано автором

Разом з тим наведені результати моделювання демографічних процесів у більшій мірі розкривають варіанти демографічного розвитку Карпатського регіону під впливом зміни значень індикаторів природного відтворення, проте не до кінця враховують міграційну мобільність молоді, особливо в умовах воєнного стану.

Очевидно, що гіперактивна міграційна мобільність населення критично погіршила якісний вимір демовідтворювальних процесів та унеможливила ефективне функціонування інституту сім'ї у забезпеченні природного відтворення. По-перше, масова еміграція жінок і дітей спричинила значне вимивання людських ресурсів у віці 15-34 років і призвела до створення великої кількості сімей дистантного типу. По-друге, військова мобілізація чоловіків та, як наслідок, підвищення рівня смертності та інвалідності у результаті військових дій є ризиком втрати людського потенціалу країни. По-третє, особливість вимушеної міграції полягає у тому, що у процеси переміщення залучені як міграційно активні особи, так і пасивне населення, яке за безпекових чинників не мали позитивних міграційних аспірацій і не здійснювали жодних намірів щодо планування і організації міграційного процесу (отримання візи, організація логістики, вивчення мови тощо). Лібералізація візового законодавства ЄС у частині спрощення міграційних процедур щодо перетину кордону, у тому числі отримання права перетину кордону з використанням лише паспорта громадянина України для дорослого населення або свідоцтва про народження для дітей, а також соціально-економічне забезпечення вимушених мігрантів на території ЄС (безкоштовне проживання, харчування, проїзд, навчання, надання дозволів на проживання на території країн ЄС) створили сприятливе середовище для адаптації мігрантів та

залучення великих обсягів людських ресурсів до соціуму приймаючої країни, а також імплементацію робочої сили у ринок праці.

Негативні демографічні наслідки розриву усталених шлюбно-сімейних відносин через вимушену міграцію молоді на безпечні території підсилюється фактором соціально-економічної нестабільності та політичних потрясінь в Україні, невпевненості у стабільності і майбутньому. Таким чином, в умовах воєнного стану формується новий тип демографічної поведінки – відкладеного батьківства, що буде корелювати із втратами демографічного потенціалу регіону та країни загалом у результаті військового протистояння і нестійкості економічної системи.

4.2. Система моніторингу міграційної мобільності молоді України: трирівнева модель

Ефективність регулювання міграційної мобільності залежить від повноти, надійності та компаративності даних, застосування яких позитивно впливає на процес прийняття рішень органів влади у сфері міграції. Проблема інформаційно-аналітичного й інституційно-організаційного забезпечення моніторингу міграційної мобільності молоді в Україні загалом та її регіонах зокрема залишається актуальною, особливо у період структурних реформ національної економіки та війни з РФ. Насамперед, в Україні відсутні бази даних щодо основних структурно-динамічних характеристик і параметрів міграції, зокрема потенційних і реальних масштабів, міграційних векторів, соціально-демографічних характеристик мігрантів, а також обсягів грошових переказів трудових мігрантів у національну економіку інших трансфертів. Фрагментарність системи моніторингу міграційних потоків є викликом для формування і реалізації регіональної міграційної політики, проведення наукових досліджень, розробки програм у сфері реєміграції, інтеграції й адаптації мігрантів, а також для оцінювання наслідків, ризиків і загроз розвитку національної і регіональної економік. Без повної та своєчасної інформації щодо міграції населення унеможлиблюється оцінювання поточного попиту та пропозиції робочої сили на національному і регіональних ринках праці, а також знижується ефективність соціальних програм і державної політики управління міграційними процесами.

В основі численних досліджень міграції молоді та її соціально-економічних причинно-наслідкових зв'язків з економікою лежать сегментовані дані, джерелом яких є спеціальні обстеження трудової міграції, організовані за підтримки Міжнародної організації з міграції та Міжнародної організації праці, а також модульні вибіркові обстеження міграції, проведені Державною службою статистики України. Однак, соціологічні обстеження міграційної мобільності населення в регіонах України в більшій мірі стосуються лише трудової міграції і причин її поширення. Поза увагою залишається проблема моніторингу освітньої й академічної міграції, міграції молоді та висококваліфікованих кадрів, а також міграційних намірів і установок (аспірацій).

Так, вибіркові соціологічні обстеження і нерівномірна статистика масштабів міграції населення і молоді в регіонах України не можуть бути повною інформаційною базою для оцінювання міграційної ситуації в країні. Суттєвою прогалиною аналітичного забезпечення моніторингу міграційної мобільності молоді є відсутність перепису і національного реєстру населення. Наслідком цього є низька статистична значущість усіх демографічних індикаторів, які розраховуються територіальними органами державної статистики, що у підсумку веде до викривлення даних і показників національної статистики.

Облік і документування даних міграційної мобільності молоді з використанням інформаційних систем та сучасного програмного забезпечення вимагає узгоджених дій центральних, регіональних і місцевих органів влади. Відтак, лонгітудні модульні обстеження домогосподарств на предмет міграційних аспірацій і соціально-економічної депривації територіальними органами Державної служби статистики України сприятимуть формуванню системи показників щодо рівня готовності молоді до зовнішньої міграції, причин трансформації негативних намірів на позитивні установки, а також рівнів соціальної вразливості груп населення, окремих категорій чи території загалом. Облік міграційних аспірацій і соціально-економічної депривації виступить підґрунтям побудови міграційного паспорту та профілю регіонів, що дозволить здійснювати компаративний аналіз потенційної міграції населення і виокремлювати території із критичними рівнями позитивних міграційних аспірацій. Примітно, що кластеризація територій за рівнями соціально-економічної депривації може бути ефективним інструментом формування проактивної політики мінімізації соціальної вразливості населення.

Обстеження домогосподарств і суб'єктів бізнесу щодо внутрішньої трудової міграції молоді можуть бути інструментом забезпечення системності моніторингу внутрішніх міграційних процесів, який в Україні відсутній. Так, повноваженнями щодо проведення вибірових обстежень суб'єктів бізнесу повинна бути наділена Державна служба України з питань праці, а щодо обстеження домогосподарств – Державна міграційна служба України. Результати обстежень могли б виступити базисом для формування системи мікроданих щодо обсягів, рівня поширеності, географічної спрямованості внутрішньої трудової міграції населення, а також соціально-демографічних характеристик трудових мігрантів.

Система міграційних мікроданих й облік міграційних процесів на регіональному рівні є підґрунтям для формування регіональної міграційної політики, яка враховує особливості територій, зокрема прикордонних, щодо розвитку соціально-економічного середовища, міграційних ризиків і загроз. Напрямами регіонального моніторингу міграційних процесів є облік еміграційних та імміграційних процесів, набуття і припинення громадянства. Так, облік еміграційних процесів в Україні потребує суттєвого удосконалення як у частині організації збору даних, інституційного забезпечення процесу документування, аналізу та поширення, так і використання сучасних програмних засобів та інформаційних систем. Відтак, виникає необхідність реформування документообліку перетину кордону територіальних органів

державної прикордонної служби України, зокрема облік еміграційних процесів за віком, статтю, причиною виїзду і професійно-кваліфікаційними характеристиками одночасно, а також міграційними намірами, країнами народження, поточного та попереднього проживання. Зазначена структуризація дозволить наповнити державний реєстр-емігрантів, сформувати регіональні бази даних у розрізі демографічних ознак, облікувати зовнішніх трудових і освітніх мігрантів, що у сукупності приведе до наповнення національної системи показників зовнішньої міграційної активності населення.

Варто зазначити, що інституційним суб'єктом забезпечення обліку еміграційних процесів має стати Міністерство цифрової трансформації України, основним завданням якого буде цифровізація процесів контролінгу у сфері міграції, інтеграція різних державних реєстрів з базою даних територіальних органів державної прикордонної служби, а також створення надійних каналів трансферту даних для використання у практичній діяльності органів влади, науковців та інших зацікавлених осіб. Державна служба статистики як головний орган акумуляції даних у сфері міграції має бути мостовим елементом забезпечення ведення дзеркальної статистики основних країн-реципієнтів людських ресурсів.

Облік імміграційних процесів на регіональному рівні територіальними органами державної прикордонної служби України у тісній співпраці та координації дій з Державною міграційною службою сприятиме формуванню регіональних баз даних структурно-динамічних характеристик імміграції, що сприятиме забезпеченню комплексних даних національної статистичної бази у сфері зовнішньої міграції, у тому числі трудових і освітніх іммігрантів.

Важливого значення для формування системи моніторингу міграційної мобільності молоді у регіонах України, у тому числі Карпатському регіоні, як основи статистичного обліку міграції населення є збір і аналіз даних щодо набуття і припинення громадянства за віком, статтю і країною громадянства. В Україні облік і поширення даних щодо набуття і припинення громадянства є повноваженнями Державної міграційної служби і Міністерства закордонних справ України. Однак, Державна служба статистики України повинна також оперувати даними щодо зміни громадянства задля оцінки обсягів імміграції у складі населення країни. Інтеграція статистичних даних сприятиме доповненню національної бази даних у сфері міграції компонентною щодо статево-вікової структури та місця перебування осіб, які отримали або припинили громадянство України. Примітно, що така система дозволить облікувати й осіб без громадянства.

Підвищення ефективності державної і регіональної політики управління міграційною мобільністю молоді в Україні потребує суттєвого вдосконалення системи моніторингу на засадах комплексності та валідності, достатності кількісно-якісних характеристик міграції й інформаційно-аналітичного забезпечення. Стратегічний підхід до вирішення цього завдання базується на створенні трирівневої системи моніторингу міграційних процесів на *мікро-* (обстеження домогосподарств і суб'єктів бізнесу), *регіональному* (облік еміграційних та імміграційних процесів, облік набуття і припинення громадянства) і *національному* (облік міграційних трансфертів і моніторинг дисбалансів, диференціації соціально-економічного розвитку країни) рівнях (рис. 4.9).

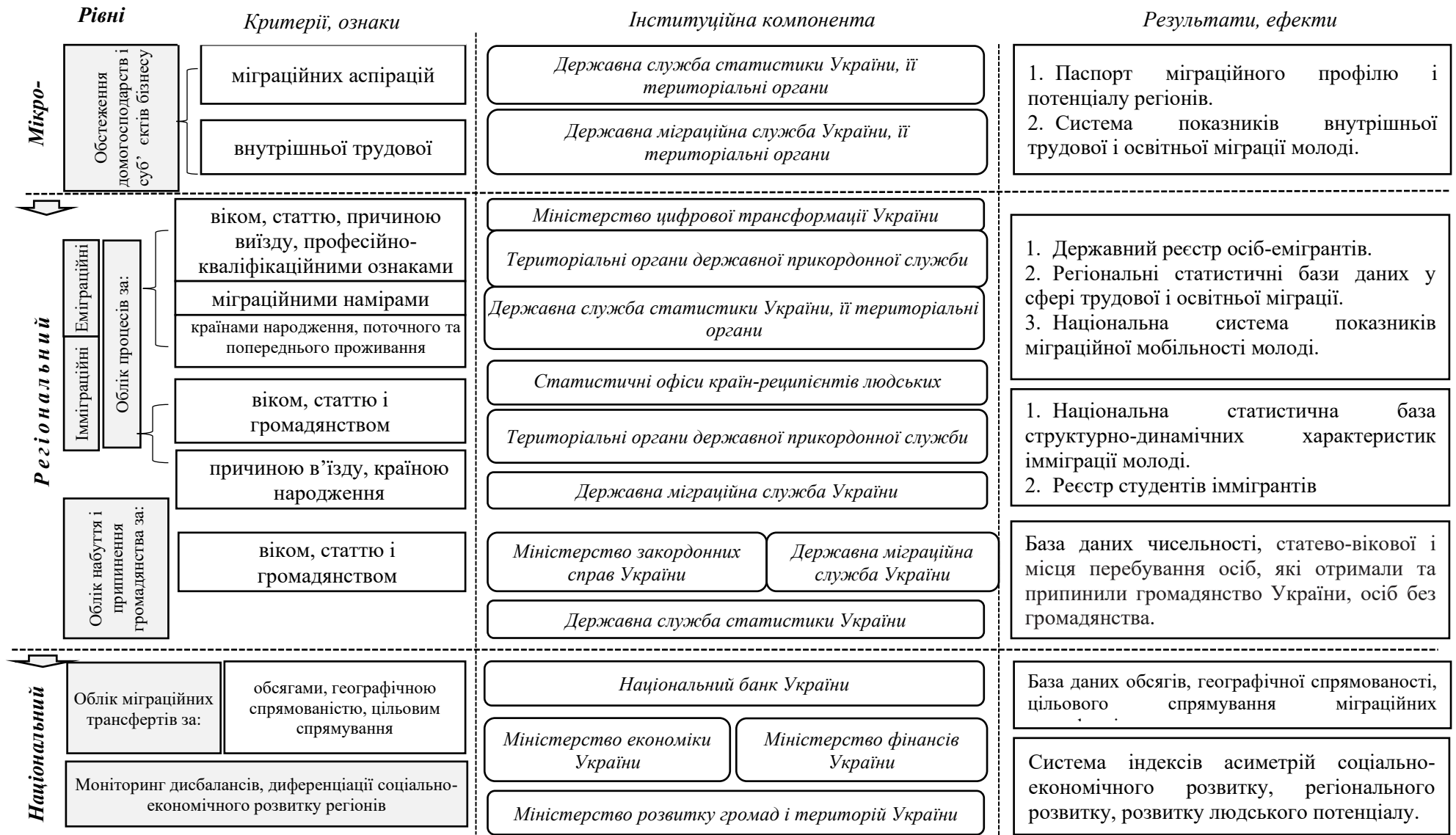

Рис. 4.9. Система моніторингу міграційної мобільності молоді України: трирівнева модель

I. На мікрорівні необхідне запровадження обстеження домогосподарств і суб'єктів бізнесу на предмет міграційних аспірацій і внутрішньої трудової міграційної мобільності молоді (Державною службою статистики, Державною міграційною службою і Державною службою України з питань праці), що дозволить сформувати регіональні рейтинги соціально-економічної вразливості молоді, паспорти міграційного профілю і потенціалу окремих регіонів країни, а також відстежувати характеристики внутрішньої трудової міграції серед молоді.

II. На регіональному рівні необхідно імплементувати моніторинг міграційної мобільності молоді за критеріями віку, статі, причини виїзду та в'їзду, професійно-кваліфікаційними навичками, міграційними намірами та громадянством (Міністерством цифрової трансформації України, Державною прикордонною службою України, ДМС України, Державною службою статистики України). Його результати слугуватимуть підґрунтям для створення державного реєстру осіб-емігрантів, формування регіональних статистичних баз даних у сфері трудової і освітньої міграції, національної системи показників еміграційної активності молоді, структурно-динамічних характеристик імміграції і реєстру студентів іммігрантів.

III. На національному рівні моніторинг міграційної мобільності молоді має передбачати два етапи, реалізація яких підвищує ефективність системи регулювання міграційними потоками у проекції забезпечення розвитку національної економіки – (1) облік міграційних трансфертів за обсягами, географічною спрямованістю і цільовим спрямуванням; (2) моніторинг дисбалансів і диференціацій соціально-економічного розвитку регіонів у проекції впливу міграції молоді на економічне зростання.

Формування інтегральних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграційної мобільності молоді та міграції населення загалом, міграційного профілю та потенціалу території, реалізація моніторингу задля отримання інформації про рівень соціально-економічної депривації, ведення регіональних моніторинрів соціально-економічного розвитку території сприятимуть підвищенню ефективності організаційно-інституційним інструментів державної і регіональної політики управління міграційними процесами. Відтак, висока якість й оптимальна структура інформаційно-аналітичного забезпечення на національному, регіональному та місцевому рівнях доповнить систему моніторингу та пришвидшить процес імплементации європейської практики обліку даних у сфері міграції задля побудови ефективної міграційної політики.

4.3. Інформаційно-технічне забезпечення регулювання міграційної мобільності молоді

У системі досліджень міграційної мобільності молоді та методології її аналізування важливим є вивчення інформаційних технологій регулювання. Такі технології охоплюють методи, засоби, технології збору й аналізу міграційної статистики, якісних даних щодо потенціалу міграції, перебігу й

наслідків міграційних переміщень на всіх управлінських рівнях (держави, регіону, громади).

Інформаційні технології в теорії і практиці регулювання міграційної сфери включають: методи пошуку, збору, обробки, зберігання, передачі і захисту інформації; засоби обчислювальної, телекомунікаційної техніки, програмного забезпечення і хмарних технологій. Використання зазначених методів і засобів забезпечує накопичення знань для управлінських рішень.

Інформаційні технології в регулюванні міграційної сфери займаються важливе місце. Регулювання міграційної мобільності здійснюється з допомогою механізмів – нормативно-правових, адміністративних, бюджетних, фінансових, економічних, соціально-захисних, соціокультурних, промоційних. Інституційне забезпечення реалізації даних механізмів визначає міграційну політику. Інформаційне забезпечення реалізації політики та застосування механізмів включає:

- звітність і статистичний облік;
- моніторинг (контекстні оцінки);
- реєстри; електронні сервіси надання послуг;
- електронні системи (інформаційно-телекомунікаційні, науково-інформаційні та ін.).

В Україні завдяки активностям Міністерства цифрової трансформації проводиться ґрунтовна робота щодо впровадження інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя. Ціллю роботи міністерства до 2024 року поставлено повну доступність публічних послуг населенню та бізнесу в онлайн-форматі. Реальними результатами є «Дія», а також ведеться робота з реалізації таких проєктів, що мають пряме відношення до регулювання міграційної мобільності, як «е-міграція», «е-резидентство», «е-соцзахист», «е-дозвіл», «е-майно», «е-школа», «е-лікарня», «е-будівництво».

В Україні сформоване відповідне *нормативно-правове забезпечення використання інформаційних технологій* у процесах регулювання: Концепція і Закон «Про Національну програму інформатизації» (1998); Концепція створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів (2012); Концепція розвитку електронного урядування в Україні (2017); Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери (2020); Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року (2021); проєкти концепцій і стратегій на рівні регіонів.

Пандемія COVID-2019 значно активізувала цифровізацію сервісів надання послуг, а російське вторгнення в Україну стимулювало більш активне їх використання. Сформований портал E-GOV як агрегатор усіх сервісів в Україні.

До *результатів цифровізації* соціальної сфери, що має пряме відношення до регулювання міграційної мобільності, також належать:

- реєстри – виборців (2009), демографічний (2012, 2019), юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, речових прав на нерухоме майно, внутрішньо переміщених осіб та ін. (виконавці – ДП «Національні інформаційні системи», ДП «Документ»);

- єдині інформаційні системи – соціальної сфери, органів влади;
- електронні системи – охорони здоров'я «eHealth» (2016), публічних закупівель «Prozorro», Національна електронна науково-інформаційна система (URIS, 2022) та ін.;
- публічні й інтерактивні карти – кадастрова (2013), завантаженості пунктів пропуску кордону, управління комунальним майном та ін.;
- SMART-портали населених пунктів;
- платформи та сервіси дистанційного навчання;
- електронні сервіси надання послуг (через міграційну, прикордонну, митну служби України, мережу ЦНАП та ін.);
- електронні сервіси реєстрації в дошкільні заклади, актів цивільного стану та ін.

Електронні сервіси Державної міграційної служби України наступні:

- електронна черга (на отримання паспорта громадянина України для виїзду за кордон та громадянина України у формі ID);
- перевірка стану оформлення документів;
- перевірка недійсних документів;
- платіжні реквізити;
- перевірка написання прізвища та імені латинськими літерами; приймальня електронних звернень громадян (скарг, пропозицій, заяв, клопотань);
- анкета на біометричні документи онлайн;
- повідомлення про порушення міграційного законодавства і корупцію;
- міграційний калькулятор;
- громадське опитування щодо якості послуг, роботи гарячих ліній;
- чат-боти (Viber, Telegram);
- органи реєстрації;
- коди терпідрозділів;
- реєстр перекладачів.

Проблемою використання сервісів є їх перевантаження. Також невизначений функціонал Державної міграційної служби України у веденні міграційної статистики. Подекуди в новинах наводяться інфографіки щодо оформлення біометричних документів, однак останній міграційний профіль станом на вересень 2022 року опублікований за 2020 рік, моніторинг міграційних процесів – за березень 2019 року. Позитивно, що відновились публікації статистичної інформації діяльності Державної міграційної служби України щодо видачі паспортів, дозволів на виїзд і т.д.

Таким чином, залишається проблемою наповнення міграційної статистики навіть базовими даними. Натомість статистичний облік й моніторинг мають враховувати статистику переміщень та розрахунки її ефективності (впливу на різні явища і процеси), а також, зважаючи на комплексність змісту мобільності, що поєднує потенціал міграції та міграційні переміщення, потребує врахування даних вибіркового обстеження, різних соціологічних опитувань мігрантів та членів їх сімей¹⁴⁹. Проблема

¹⁴⁹ Овчиннікова О. Р. Інформаційні технології в дослідженні процесу прийняття рішення про міграційні переміщення. *Інноваційні технології XXI століття*. 2018. Вип. 3. С. 69–76.

міграційної статистики також криється в застарілій методології її формування. В Україні з радянського періоду вкорінена практика обліку руху населення через інститут прописки. Натомість можливе поступове його усунення, у зв'язку з чим потрібно впроваджувати нові підходи до обліку (наприклад, через дані обов'язкового страхування при виїзді за кордон¹⁵⁰). Іншим проблемним аспектом використання інформаційних технологій є проведення демографічного перепису. Необхідним є вдосконалення запитальника чергового перепису та якнайшвидшого його проведення для формування більш достовірної міграційної статистики¹⁵¹.

Отже, ефективність використання інформаційних технологій регулювання міграційної мобільності населення України є задовільною. На даному етапі слід: по-перше, зобов'язати міграційну службу займатись питаннями статистичного обліку й моніторингу міграційної мобільності; по-друге, впроваджувати європейські практики щодо міграційної статистики, зважаючи на беззаперечну євроінтеграцію України.

4.4. Перспективи соціологічних досліджень міграційної мобільності молоді в умовах війни

Російське вторгнення в Україну 2022 року внесло суттєві корективи у пріоритети дослідження, регулювання й моніторингу міграційної мобільності молоді. Широкомасштабна зовнішня агресія спричинила масову вимушену міграцію, ще більше загострила проблему високої зовнішньої міграційної мобільності молоді України, яка в умовах нестабільності та лояльної політики приймаючих країн продовжує зростати.

За аналітикою міжнародних організацій наразі відсутні показники щодо чисельності молоді в потоках вимушених міграцій. Рис. 4.10 відображає помісячну динаміку основних показників, на які сильний вплив має військова ситуація в Україні. Тому нові міграційні хвилі вимушеної міграції залишаються непередбачуваними.

У загальних обсягах переміщень вагому частку займає молодь, яка виїжджає разом з батьками або самостійно у повнолітньому віці. Щодо вимушеної міграції молоді виявляються наступні загрозливі тенденції:

- висока адаптація частини молоді, яка виїхала з батьками і за період війни почала навчатись і працювати за кордоном;
- зростаюча освітня еміграція молоді віку абітурієнтів, у тому числі хлопців, які не досягли повноліття;
- низька ймовірність повернення молоді в регіони, територіально наближені до країн-агресорів навіть після завершення війни.

¹⁵⁰ Смутчак З. В., Ситник О. Ю. Вдосконалення інформаційного забезпечення аналізу та регулювання міграційного руху населення. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. № 25. С. 106–118. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4081251>

¹⁵¹ Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с., с. 25.

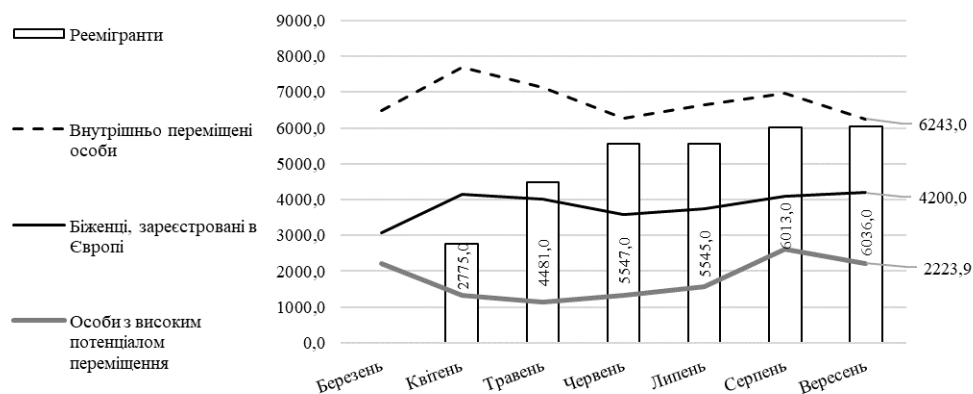

Рис. 4.10. Вимушена міграція населення України, березень-вересень 2022 року, тис. осіб
Джерела¹⁵²

Ще до війни проблема еміграції молоді призвела до низки загрозливих тенденцій, що є потужними чинниками дестабілізації соціально-економічної системи України. Зокрема це:

- депопуляція і старіння населення України – за період 2000-2021 років чисельність молоді скоротилась майже на 30 %;

- стрімко зростаюча освітня еміграція – її обсяги за останнє десятиліття збільшились у понад 4 рази;

- постійно зростаючий потенціал міграції молоді, що підтверджують результати різних соціологічних опитувань – ще до війни 2022 року від 55 % до 70 % молоді Львівської області виявляли бажання постійного або тимчасового виїзду за кордон¹⁵³;

- високі ризики безповоротних втрат людського потенціалу молоді – понад 60 % молоді Львівської області, яка має міграційний досвід, ще до війни не планувала повертатись в Україну (результати дослідження, висвітленого в розділі 3).

Високий потенціал міграції молоді підвищує рівень її трансформації в реальні переміщення в умовах війни. При цьому ймовірними є наступні сценарії:

- первинний виїзд молоді за кордон у статусі біженця з подальшою інтеграцією через навчання і працевлаштування;

- формування намірів навчання і/або працевлаштування за кордоном з їх реалізацією при першій нагоді.

Перший сценарій в умовах дії воєнного стану прийнятний для категорій молоді:

- неповнолітніх осіб (до 18 років) чоловічої і жіночої статі;

¹⁵² Ukraine Refugee Situation. UNHCR. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>; IOM Ukraine. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/zvity>

¹⁵³ Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України (результати соціологічного дослідження): науково-аналітичне видання за ред. Васильціва Т. Г., Риндзак О. Т., Махонюка О. В. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2020. 60 с.; Ключковська І., П'ятковська О., Марусик Ю., Гойсан В. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (опитування студентів НУ «ЛП» та НТУУ «КПІ»). Львів, 2017. 30 с. URL: <https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/11/ОСТАТОЧНИЙ-ЗВІТ.pdf>

- осіб віком 18-35 років жіночої статі або чоловіків, які не підлягають мобілізації. Упродовж 2022 року залишилась невизначеною ситуація щодо права виїзду чоловіків за кордон, які до російського вторгнення вже були студентами денної форми навчання закордонних закладів освіти.

Ситуація в Україні 2022 року як складна і невизначена концентрує владні зусилля на військових діях та вирішенні гострих економічних і соціальних проблем. Вимушена міграція молоді в межах країни виокремлюється як проблемна в контексті додаткових фінансових виплат держави на переміщених з регіонів активних бойових дій (встановлено в розмірі 2 тис. грн для дорослого і 3 тис. грн для дітей на місяць), організації дистанційного навчання, визначення порядку вступної кампанії для молоді, яка зареєстрована як внутрішньо переміщені особи.

Незважаючи на державну підтримку, вимушена міграція молоді за кордон є значною та породжує ризики безповоротних втрат людського потенціалу: при продовженні війни в Україні ймовірність повернення населення знижується, особливо тієї його частини, яка встигне інтегруватись у приймаюче суспільство. Для молоді рівень інтеграції є вищим, адже це найбільш мобільна категорія населення в силу вікових і соціально-статусних (мінімальні сімейні, трудові, майнові зобов'язання) особливостей.

Таким чином, *соціологічні обстеження міграційної мобільності молоді в умовах війни набувають ще більшої актуальності.*

Вплив нинішньої ситуації на молодь України може бути двоякою:

- з одного боку, зростають патріотичні настрої молоді, що апріорі знижує її міграційний потенціал. Молодь є найбільш активною частиною громадянського суспільства, беручи участь у волонтерських заходах, заходах підтримки України за кордоном тощо;

- з іншого боку, нестабільне внутрішнє середовище, загрози життю і здоров'ю, погіршення економічної ситуації підвищують потенціал міграції молоді, у тому числі тієї, яка вже перебуває за кордоном у статусі біженця та з продовженням війни більш схильна до повної інтеграції в приймаюче суспільство.

Відтак, окрім системного соціологічного обстеження міграційної мобільності молоді України, яке б виявляло потенціал, причини та наслідки міграції, важливо проводити *ситуативні опитування молоді*, диференціюючи акценти залежно від обраної цільової групи:

1) для молоді, яка не змінювала місце перебування:

а) перебуває в регіонах, де відбуваються/відбувались активні бойові дії;

б) перебуває в регіонах з відносно безпечними умовами (без активних бойових дій);

2) для молоді, яка змінювала місце перебування:

а) перебуває в іншому регіоні України (внутрішньо переміщені особи);

б) перебуває за кордоном (біженці, особи з визначеним статусом, що надає право на навчання, працевлаштування та ін.).

Для першої цільової групи при опитуванні актуально з'ясувати подальші плани та потенціал міграції з конкретизацією бажання, намірів і готовності змінювати місце перебування. Для другої цільової групи, окрім того, вкрай

важливо з'ясувати потенціал рееміграції, що дозволить обґрунтувати пріоритети державної політики повернення молоді після завершення війни (або до відносної стабілізації ситуації). Такий управлінський досвід буде основою для подальшого вироблення політики стимулювання рееміграції молоді України, актуальної в умовах постійного зростання міграційної мобільності з освітньою метою (рис. 4.11).

Рис. 4.11. Проблематика соціологічних досліджень молоді України в умовах війни

Джерело: авторська розробка

З початку війни 2022 року в Україні було проведено низку соціологічних досліджень, що частково дозволяють окреслити картину щодо міграції молоді. Найбільш авторитетне з них – опитування Міжнародної організації з міграції. До листопада 2022 року таких опитувань було проведено 7. Звіти опитувань містять інформацію про внутрішні вимушені переміщення, однак не дозволяють аналізувати вікові групи населення для розуміння специфіки молоді, хоча й виокремлюють домогосподарства з дітьми як вразливими категоріями населення¹⁵⁴.

Два соціологічні дослідження провів Центр Разумкова – «Українські біженці: настрої та оцінки (березень, липень-серпень 2022 р.)» і «Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.)»¹⁵⁵. Опитування дозволило з'ясувати основні соціально-

¹⁵⁴ Ukraine – Internal Displacement Report — General Population Survey Round 9 (17-26 September 2022). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-%E2%80%94-internal-displacement-report-%E2%80%94-general-population-survey-round-9-17-26-september>

¹⁵⁵ Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.) : Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>; Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.) : Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv>

демографічні, освітні, трудові характеристики біженців, їх психологічний стан, оцінку допомоги, в тому числі з боку влади. З'ясовано, що 79 % опитаних планують повернутися в Україну після закінчення війни.

Опитування за методикою Центра Разумкова зосереджують увагу лише на тих особах, котрі виїжджали за кордон (а це переважно жінки). Вікова градація досліджень не дозволяє виокремити молодь за регламентованими межами, оскільки виділялась група респондентів, молодша за 30 років і віком 30-39 років, а за законодавством України молодь – це особи віком від 14 до 35 років¹⁵⁶. Також дослідження потребують системності в проведенні для розуміння впливу динамічної ситуації на міграційні настрої населення в умовах війни.

Інше дослідження «Війна в Україні: соціологічний вимір» компанії «Оперативна соціологія» з'ясовує вектори вимушених переміщень, у тому числі в розрізі вікових груп 18-24 і 25-34 років, що виявило найвищу мобільність даних груп проти старшого населення: для прикладу, не змінювали місце перебування 88,8 % осіб старше 60 років проти 70,7 % молоді віком 18-24 роки¹⁵⁷. Інші питання стосувались зміни місця проживання та подальших планів (59,3 % респондентів вказали, що планують якнайшвидше повернутись з-за кордону), зміни рівня доходів, основних проблем, психо-емоційного стану, поточних активностей тощо. Однак відповіді даного опитування не розкриті за віковою структурою респондентів, що унеможлиблює розуміння специфіки для молоді.

Ще одне дослідження проводилось Gradus Research Company на тему «Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України» (травень і червень 2022 року). У рамках опитування визначались вектори переміщень, наміри переміщень у випадку загострення ситуації, бажання повернення з-за кордону, вплив війни на різні параметри життя, досвід використання гуманітарної допомоги, рівень інституційної довіри до Збройних сил України, влади, волонтерських організацій та ін.¹⁵⁸ З отриманих результатів наочним є зниження рееміграційних намірів мігрантів з продовженням війни: якщо в травні частка біженців, які за першої нагоди готові були повернутись в Україну складала 73 %, то в червні вона скоротилась до 65 %. Для внутрішньо переміщених осіб такі показники

shcho-povertaiutsia-na-batkiivshchynu; Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.) : Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>; Українські біженці: настрої та оцінки (липень-серпень 2022 р.) : Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

¹⁵⁶ Про основні засади молодіжної політики : Закон України № 1414-IX від 27.04.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

¹⁵⁷ Війна в Україні: соціологічний вимір» : Оперативна соціологія. URL: https://oper.so/pdf/war_in_Ukraine.pdf

¹⁵⁸ Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження. Травень 2022 : Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf; Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – друга хвиля дослідження. Червень 2022 : Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/258/GradusEU_publiczcion_wave2_UA_MW7vdId.pdf

склали 83 % і 80 % відповідно, що вказує на швидшу інтеграцію українців за кордоном, ніж в Україні, а це ризикогенна тенденція.

Ідея дослідження Gradus Research Company є важливою, а проведення опитування впродовж двох місяців дозволяє простежувати певні зміни. Проте, знову ж таки, необхідним є віковий зріз аналізу відповідей для розуміння специфіки молоді.

Ризики безповоротних втрат молоді, яка перебуває за кордоном, підтверджує соціологічне дослідження польської компанії ARC Rynek i Opinia. З висновків 27 % біженців з України заявляють, що навіть після закінчення війни хочуть залишитися в Польщі, понад 50 % хотіли б працювати в даній країні, 78 % мають намір вивчити польську мову¹⁵⁹.

Дослідження не виділяє вікові групи респондентів, однак піднімає проблематику успішної інтеграції українців в умовах вимушених переміщень за кордон. Такі тенденції актуалізують визначення специфіки вимушеної міграції молоді України у розрізі різних країн, адже за результатами соціологічного дослідження, викладеного в цій доповіді, наміри виїзду молоді на постійно суттєво різняться в різних країнах перебування.

Проведені за перше півріччя війни 2022 року соціологічні дослідження вказують на *необхідність моніторингу міграційної мобільності молоді*, яке має бути систематичним, адже ситуація є невизначеною та вкрай нестабільною.

Ідейною основою моніторингу може бути розроблена авторським колективом методика соціологічного обстеження, результати апробації якої за прикладом молоді Львівської області висвітлено у розділі 3. Його результати хоча і відображають довоєнні тенденції, проте події з 2014 року теж мали вагомий вплив на внутрішню соціально-економічну ситуацію, локалізуючи безпекові загрози на сході країни та в АР Крим.

У ході опитувань важливо з'ясувати основні потреби молоді – така інформація є основою для обґрунтування механізмів «прийому» й реєміграції молоді, яка є у статусі біженця чи внутрішньо переміщеної особи¹⁶⁰. Також вагомим результатом опитування має бути обґрунтування додаткових можливостей залучення потенціалу молоді у процеси розвитку воєнної економіки України та її повоєнного відновлення. Таке обґрунтування є необхідним, зважаючи на політику селективної інтеграції розвинутих держав щодо мігрантів з України та в першу чергу молоді. Аналіз європейських практик вказує на схильність до стимулювання інтеграції осіб з високим професійно-кваліфікаційним рівнем, які володіють інформаційно-комунікаційними технологіями, знають щонайменше дві мови та здобувають освіту (першу чи другу) в їхній країні¹⁶¹. Успішна інтеграція таких осіб з

¹⁵⁹ Wpływ uchodźców z Ukrainy na polską gospodarkę : ARC Rynek i Opinia (24.05.2022). URL: <https://arc.com.pl/wpływ-uchodźców-z-ukrainy-na-polska-gospodarkę/>

¹⁶⁰ Філіпчук Л., Ломоносова Н., Сирбу О., Кабанець Ю. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022). CEDOS. URL: <https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2022/03/vymushena-migracziya-ta-vijna-v-ukrai%CC%88ni.docx-1-1.pdf>, с. 6.

¹⁶¹ Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки : Інститут економіки та прогнозування НАН України (28.04.2022). URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9009>

високим потенціалом є ще більшою загрозою для України у випадку відсутності політики стимулювання рееміграції молоді.

Результати соціологічних досліджень молоді та її міграційної мобільності в умовах війни мають слугувати інформаційно-аналітичною основою для обґрунтування управлінських рішень з стимулювання *рееміграційних процесів*. Забезпечення сприятливих передумов повернення молоді з-за кордону слід здійснювати залежно від ситуації:

1) у випадку продовження війни – стимулювання повернення молоді в регіони, де не відбуваються активні бойові дії шляхом:

- пропозиції закладами професійно-технічної, передвищої і вищої освіти спеціальних вступних умов для осіб, які перебувають у статусі переселенця, у тому числі за кордоном;

- підтримки участі молоді у різних громадських і волонтерських проєктах, їх утворення та активної діяльності;

- організації й збереження постійних зв'язків з інститутами діаспори та осередками проживання переселенців за кордоном і в Україні, у тому числі молоддю;

- інформаційно-аналітичної роботи щодо розуміння вікової структури переселенців (на основі узагальнених даних Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб та інформації щодо біженців і шукачів притулку), а також моніторингу вимушеної міграції населення України за внутрішнім і зовнішнім векторами зі з'ясуванням намірів та потреб молоді-переселенців (моніторинг можна проводити на базі опитування МОМ в Україні або в рамках окремого опитування);

2) у випадку завершення війни – стимулювання повернення молоді в регіони походження та з пропозицією можливостей вибору внутрішніх переміщень за бажанням (у більш безпечні регіони) шляхом:

- пропозиції закладами професійно-технічної, передвищої і вищої освіти спеціальних вступних умов для внутрішньо переміщених осіб у регіонах їх походження та для біженців в Україні загалом;

- проведення конкурсів і надання грантів на реалізацію соціальних і бізнес-проєктів молоді;

- підтримки стартапів та організації краудфандингових платформ для реалізації креативних проєктів молоді;

- реанімації програм підтримки молоді в Україні в частині надання першого робочого місця і пільгового кредитування на купівлю житла;

- будівництва соціальних будинків для молоді у регіонах, що постраждали внаслідок активних бойових дій;

- відновлення державної програми стимулювання демографічного відтворення та підвищення розмірів виплат при народженні дитини;

- збереження високого рівня патріотизму серед молоді через підтримку проєктів діаспори за кордоном та внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Допоки активні бойові дії тривають, а щонайменше десять регіонів України зазнали і продовжують зазнавати значних втрат, говорити про повернення молоді складно. Однак, *молодь як найбільш мобільна соціально-демографічна група має бути прикладом для решти населення у*

позитивному досвіді повернення та реінтеграції. Без первинних заходів стимулювання повернення молоді зростають ризики безповоротних втрат людського потенціалу України, її генофонду, найбільш активної та мобільної вікової категорії населення, яка буде визначати майбутнє нашої держави. Регулювання вимушеної міграції молоді має входити в коло пріоритетів державної політики і воєнної економіки України.

Отже, запропонована авторським колективом ідея і методика соціологічного дослідження міграційної мобільності молоді з акцентом на визначення впливу міграції на розвиток і капіталізацію людського потенціалу (див. пп. 2.4 і 3.4) набуває ще більшої актуальності в умовах російсько-української війни. Дослідження досвіду проведення різних соціологічних обстежень молоді в Україні, у тому числі в 2022 році, вказує на переважаючий фокус щодо її міграційних намірів. Натомість актуальним є більш широкий спектр проблематики дослідження з охопленням просторово-часових характеристик потенціалу і міграції молоді, її наслідків для розвитку і капіталізації людського потенціалу, а також виявлення додаткових особливостей потреб молоді в умовах війни з окресленням можливостей залучення її потенціалу в економіку на шляху повоєнного відновлення України.

РОЗДІЛ 5.

Стратегічні пріоритети та інструменти регулювання міграційної мобільності молоді як умови розвитку людського потенціалу України і Карпатського регіону

5.1. Пріоритети регулювання міграційної мобільності молоді з врахуванням політики зарубіжних країн у залученні людського потенціалу з України

Значне зростання зовнішніх міграційних потоків серед українських громадян унаслідок воєнних дій і глибокої соціально-економічної кризи в Україні істотно вплинуло на демографічну ситуацію, призвело до значних змін у статево-віковій структурі населення, стрімкого скорочення внутрішнього попиту і пропозиції робочої сили, змінило рівень концентрації складу населення у багатьох регіонах та спричинило низку інших суттєвих викликів. Проте особливого значення набула проблема міграції української молоді, оскільки саме ця категорія населення є найбільш активною та мобільною, утім також є найменш соціально та психологічно захищеною, відтак потребує особливої підтримки з боку держави і суспільних інститутів.

Висока міграційна мобільність молоді до країн реципієнтів може мати позитивні наслідки, сприяючи збільшенню фінансових надходжень від оплати за навчання, інтеграції закладів освіти в міжнародну освітньо-наукову систему, зменшенню витрат на підготовку і навчання кваліфікованих спеціалістів, підвищенню концентрації трудового потенціалу, розвитку виробничого комплексу, стимулюванню економічного зростання, скороченню дефіциту робочої сили, зростанню ВВП, збільшенню прибутків до державного бюджету¹⁶². Але водночас висока мобільність має зворотній негативний ефект, який, зокрема, проявляється у зростанні конкуренції на ринках освітніх послуг та праці, зменшенні кількості робочих місць, поширенні безробіття, особливо серед молоді без досвіду першого місця роботи тощо.

В силу усіх цих факторів необхідним є пошук ефективних шляхів регулювання міграційної мобільності української молоді для збереження людського потенціалу України, особливо в нинішніх умовах російської агресії, а також формування можливостей для його відтворення. Задля подальшого нарощення економічної спроможності країни та її регіонів і підвищення рівня життя населення потрібно сформулювати раціональну міграційну та соціальну політику, що дозволить зреалізувати ефективний сценарій управління молодіжним потенціалом України як на національному, так і на регіональному рівнях.

¹⁶² Тілікіна Н. В. Прогнозування територіальної мобільності молоді в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3(37). С. 30–46.

За оцінками ООН від початку повномасштабних воєнних дій на території України з нашої держави виїхало близько 3 млн дітей та молоді¹⁶³, частина з яких уже повернулася назад. За інформацією Міністерства освіти і науки України на вересень 2022 року за кордоном перебуває понад 600 тис. молоді шкільного віку. Найбільшу їх кількість зареєстровано в Польщі (понад 528 тис.), Німеччині (близько 290 тис.), Чехії (70,5 тис.), а також в Італії, Румунії, Іспанії та Словаччині (від 30 до 40 тис.), деякі родини зареєстровані в Ісландії (700 дітей), Чорногорії (близько 500), у Бельгії та на Мальті (близько 300 школярів)¹⁶⁴.

4 березня 2022 року Рада ЄС ухвалила *Директиву щодо надання тимчасового захисту біженцям з України*, яка, зокрема, гарантує доступ молоді до середньої освіти. Ключові принципи та практики для інклюзії української молоді шкільного віку викладені в робочому документі Європейської комісії (документ від 30 червня 2022 року), який передбачає¹⁶⁵:

- надання дотацій на шкільну та вищу освіту через фонди згуртованості ЄС, програми Erasmus+ та Європейський корпус солідарності;
- створення Групи освітньої солідарності ЄС для України, щоб визначити потреби молодих людей з України і підтримати держави, які їх приймають;
- забезпечення доступу до навчальних матеріалів українською мовою, онлайн-ресурсів та курсів для вчителів School Education Gateway (Шкільний освітній шлюз);
- підтримку вчителів-біженців у спільноті eTwinning.

Більшість європейських систем освіти швидко відреагували на нові виклики на державному рівні: приймають нормативні акти, розсилають рекомендації та посібники для педагогів, забезпечують школи конкретними інструментами та дають змогу збільшити кількість учителів. Приклади заходів, які здійснили окремі країни-реципієнти української молоді¹⁶⁶:

– Нідерланди: Міністерство освіти, культури і науки видало «Навчальний посібник по роботі з дітьми з України», в якому прописана експертиза та допомога у шкільній інтеграції української молоді;

– Іспанія: на державному рівні розроблено Національний план освіти українських учнів, де передбачено необхідну чисельність педагогів. Введено надзвичайні квоти персоналу школи, включаючи асистентів, які знають українську мову і можуть стати перекладачами для молодих людей з України;

Залучення української молоді до навчання в освітніх інституціях приймаючої країни є одним із загальноновизнаних кроків у європейських

¹⁶³ Supporting refugee learners from Ukraine in schools in Europe / Eurydice report : EU Neighbourseast. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/supporting-refugee-learners-from-ukraine-in-schools-in-europe/>

¹⁶⁴ Як навчають українських школярів за кордоном? : Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/opinions/yak-navchayut-ukrayinskyh-shkolyariv-za-kordonom/>

¹⁶⁵ Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист від 4.03.2022 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22006?an=2>

¹⁶⁶ Як навчають українських школярів за кордоном? : Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/opinions/yak-navchayut-ukrayinskyh-shkolyariv-za-kordonom/>

освітніх закладах, що, на думку педагогів Європи, допомагає молодим українцям пришвидшити опанування іноземної мови, дає доступ до психосоціальної підтримки, сприяє їхній участі у суспільному житті країни-реципієнта.

Загалом існують різні *напрями та підходи до інтеграції української молоді за кордоном*. Кожен з них має свої особливості, позитивні сторони і недоліки. Основні з них виглядають наступним чином:

– Молоді люди, які щойно прибули до освітнього закладу країни-реципієнта спочатку навчаються окремо і в процесі навчання опановують мову приймаючої країни;

– Українські школярі одразу навчаються зі своїми однолітками з приймаючої країни, відповідно намагаються інтегруватися в місцеві освітні та соціальні процеси, налагодити комунікацію й соціальні контакти.

До позитивних сторін першого підходу можемо віднести поступову інтеграцію в освітні й соціальні процеси, відсутність *різкого «культурного шоку»*, можливість почуватися більш безпечно у звичному соціальному і мовному середовищі. Недоліком такого підходу є звичайно утруднений процес інтеграції в місцеве середовище і звичаї, відсутність стимулів для швидкого опанування мови приймаючої країни, більша схильність до соціальної ексклюзії в суспільстві.

Другий варіант дозволяє пришвидшити процес інтеграції і комунікації, однак є більш трудомістким для країни-реципієнта, оскільки потребує підготовки відповідних педагогів, а також індивідуальної підтримки й супроводу, позаяк є небезпека, що молоді люди не зможуть адаптуватися і «включитися» у навчальний процес, а просто формально «відсиджуватимуть» заняття та не отримають користі від навчання.

Країнами, для яких типовим є перший підхід з окремими класами для навчання української молоді (так званими «центрами для біженців») є Фінляндія, Польща, Португалія, Румунія.

Щодо другого підходу, то його обирає більшість країн. Також є деякі держави, які пропонують вибір оптимального для себе варіанту на власний розсуд. Зокрема, у Люксембурзі можна віддати учня до місцевої школи або до класу інтеграції в міжнародній школі, а у Бельгії обрати між підготовчими класами (DASPA) у спеціальних центрах і місцевими школами: якщо батьки обирають записати дитину у звичайний клас, вона одразу приступає до навчання (за умови, що це початкова школа), однак якщо учень старше 12-ти років він відправляється до базової школи, де навчається один або два роки за особливою програмою і переважно опановує мову¹⁶⁷.

У таких країнах як Італія, Франція, Туреччина та країнах Балтії практикується проведення *мовних інтенсивів* у невеликих групах впродовж навчального дня. Молодь має можливість обрати вивчення мови приймаючої країни замість занять за розкладом. У деяких випадках мовні інтенсиви призначають додатково до стандартних шкільних занять, зазвичай у вечірній

¹⁶⁷ Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист від 4.03.2022 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22006?an=2>

час. Так, зокрема, на Кіпрі основне навчання відбувається під час літніх канікул у мовних таборах.

Також існує практика виділення окремого цільового фінансування курсів вивчення іноземної мови для української молоді. Наприклад у Чехії молоді люди з України можуть проходити такі курси не лише у школі, але також відвідувати їх дистанційно. Такі заняття тривають один навчальний рік і у випадку, якщо цього недостатньо, надалі учень вивчатиме чеську мову як іноземну тричі на тиждень (максимум 200 годин)¹⁶⁸.

Загалом у світі сьогодні є мало країн, у яких відсутня загальнодержавна політика щодо допомоги молоді з України в опануванні мови даної країни. Серед них, зокрема Ісландія та Швеція. Проте дані країни запровадили власний підхід до цієї проблеми. У Швеції, наприклад, для українців, які навчаються в окремих класах, запровадили практику вивчення шведської як іноземної мови. Натомість в Ісландії на державному рівні запровадили навчальну програму з урахуванням потреб іншомовних дітей та розробили методи перевірки їхніх компетенцій. Щодо інших завдань, які стосуються інтеграції української молоді, то кожна школа має з ними впоратися самостійно.

Війна об'єднала навколо України весь цивілізований світ і, зокрема, міжнародні навчальні та наукові інституції, які також не стоять осторонь, а готові надавати підтримку українській молоді, приймаючи на навчання, забезпечуючи стипендіями, грантами, безкоштовним проживанням і додатковим привілеями.

Завдяки ініціативі та зусиллям українських освітян після початку повномасштабного вторгнення і масової зовнішньої міграції української молоді, була створена мережа *Ukrainian Global University (UGU)*, метою якої є допомога студентам та вченим з України в отриманні стипендій і грантів у закордонних вишах. Дана мережа об'єднує наукові та освітні заклади по всьому світу і прагне полегшити доступ до них українським студентам, стипендіатам, науковцям та викладачам, а також сприяти у наданні їм нових стипендій та програм постдокторантури з умовою повернення в Україну.

Завдяки даній платформі молодь, яка змушена була виїхати за межі нашої держави внаслідок військової агресії, має змогу влаштуватися на стажування за кордоном. Для участі у даній програмі необхідною є умова повернення до України після завершення навчання задля відбудови країни після війни.

Чим корисна платформа UGU для української молоді та які її основні функції¹⁶⁹:

- допомагає вступити або перейти до вишів за кордоном;
- допомагає отримати стажування та роботу після повернення в Україну;

¹⁶⁸ Як навчають українських школярів за кордоном? : Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/opinions/yak-navchayut-ukrayinskyh-shkolyariv-za-kordonom/>

¹⁶⁹ Барсукова О. Як вступити чи продовжити навчання за кордоном під час війни? 12 можливостей для студентів : Українська правда (1.04.2022). URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/1/248051/>

– пропонує орієнтаційну програму, яка допомагає підготувати українців до навчання за кордоном;

– співпрацює з онлайн-програмою для вивчення мов DuoLingo, щоб українці могли безкоштовно скласти тести з англійської мови та отримувати сертифікати.

Щоб приєднатись до платформи потрібно заповнити відповідну форму на сайті. Після реєстрації та приєднання до мережі UGU українській молоді пропонується наступний алгоритм дій:

– отримати тестовий ваучер Duolingo на перевірку рівня знань англійської мови і пройти запропонований тест;

– результати тесту необхідно надіслати назад до UGU;

– далі необхідно очікувати запрошення на співбесіду;

– за умови схвалення кандидатури учасника, UGU надсилає йому офіційне підтвердження;

– далі необхідно отримати безкоштовну консультацію щодо подання заявки до партнерських установ UGU;

– за умови обрання відповідними установами кандидатури учасника він отримує стипендіальну підтримку;

– окрім цього є можливість взяти участь у програмі підготовки до навчання за кордоном та долучення до мережі випускників UGU.

Завдяки допомозі UGU українці можуть пройти повний чи спрощений процес подання заявки до будь-якого навчального закладу, вказаного на платформі, щоб збільшити свої шанси на вступ. Критеріями відбору абітурієнтів є наступні¹⁷⁰:

– знання англійської мови (мінімальний бал тестування Duolingo English Tes на платформі Duolingo — 85 балів, але у кожного навчального закладу є свій поріг);

– високий середній бал у навчальному закладі;

– мотивація вступників і подальше повернення до України.

Варто також зазначити, що вступ до мережі UGU автоматично не гарантує навчання в іноземному виші. Однак схвалення тієї чи іншої кандидатури на платформі, а також її допомога з подачею заявок та проходженням співбесіди підвищують шанси на вступ та отримання стипендії.

Після початку повномасштабного вторгнення закордонні інституції та університети почали створювати різні можливості для українських абітурієнтів, здобувачів та наукових працівників з України. Їм пропонують продовжити навчання у західних університетах або взяти участь у різноманітних освітніх програмах. У деяких країнах (наприклад, у Польщі та Литві) для української молоді *скасовують або відтермінують плату за навчання та проживання у гуртожитках*. Окрім цього, уряди окремих країн (наприклад, Чехії чи США) виділяють *додаткову фінансову підтримку* на потреби українських студентів і запроваджують для них стипендії.

¹⁷⁰ Які іноземні виші надають українцям можливість безплатного навчання : Сватове.City (22.06.2022). URL: <https://svatove.city/articles/220324/yaki-inozemni-vishi-nadayut-ukraincyam-mozhlyvist-bezplatnogo-navchannya>

Також у деяких країнах існують окремі програми, орієнтовані на студентів та аспірантів з України. Зокрема, у межах спільної ініціативи міністра освіти і науки та міністра охорони здоров'я Польщі створена програма «Солідарні з Україною», завдяки якій українські студенти й аспіранти, які прибули в країну з 24 лютого 2022 року, можуть навчатися та працювати над своїми дослідженнями, а також звільнені від плати за навчання і отримують стипендію¹⁷¹.

Окрім продовження навчання та фінансової допомоги низка університетів *сприяють працевлаштуванню української молоді, наданню житла та безоплатного харчування, пропонують психологічну та юридичну підтримку*. Для науковців та освітян з України деякі інституції також надають можливості для працевлаштування.

Є, зокрема, університети, які розробляють адаптивні програми українською мовою для молоді з України. Наприклад, Варшавський університет Collegium Civitas розробив *адаптовані програми з українською мовою навчання для студентів першого року навчання*¹⁷². Після закінчення першого курсу вони продовжать навчання польською мовою. У деяких країнах пропонують курси вивчення національної мови.

З-поміж мережі європейських університетів частина намагаються підтримувати абітурієнтів, здобувачів та наукових працівників не лише в академічному полі, але також організовують і гуманітарну допомогу. Наприклад, у Паризькому університеті (Université Paris Cité) пропонують психологічну допомогу студентам, які вже дісталися Франції, а також збирають харчові продукти та предмети гігієни, одяг, лікарські засоби для відправлення в Україну¹⁷³. Збором гуманітарної допомоги також займаються в Ягеллонському університеті (Польща), Радбоуд-університеті (Нідерланди) та інших.

У табл. 5.1 наведено перелік закордонних інституцій, які запровадили ініціативи щодо підтримки та залучення української молоді до своїх лав.

З початком війни можливостей для *виїзду українських науковців за кордон* стало більше. Їх приймали та приймають закордонні інститути й лабораторії. А науковці-волонтери з різних країн допомагають українським колегам знайти не просто прихисток за кордоном, а й роботу.

Експерти зазначають, що найчастіше українські студенти обирають для навчання Велику Британію, США, Канаду, Польщу, Чехію, Литву та Латвію. Найперше – через кращу якість освіти та навчальні програми, які на їхню думку є актуальнішими та мають більш практичний характер. Багато українських студентів обирають країни, де є можливість залишитися принаймні на 1-2 роки для роботи після закінчення навчання, наприклад Канаду, Австралію, Нову Зеландію. Інші бажають просто отримати міжнародний диплом, проте, повертаючись на батьківщину і маючи такий диплом, ці молоді люди працюють вже в міжнародних компаніях в Україні.

¹⁷¹ Іноземні університети допомагають українським студентам : Ukraïner (29.04.2022). URL: <https://ukraïner.net/university/>

¹⁷² Освіта українських біженок за кордоном (24 лютого - 20 червня 2022). URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherhvnya/

¹⁷³ Освіта українських біженок за кордоном (24 лютого - 20 червня 2022). URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherhvnya/

**Ініціативи закордонних наукових та освітніх інституцій
щодо підтримки й залучення української молоді
в умовах російсько-української війни з 2022 року**

Університет	Умови	Програми, за якими пропонується стипендія	Критерії вступу та додаткові переваги
1	2	3	4
Естонський університет прикладних наук підприємництва (EUAS)	Посередництво державної підтримки українських біженців у вигляді обмеженої кількості безкоштовних навчальних місць на осінній семестр 2022 року	Креативність та бізнес-інновації, розробка програмного забезпечення та підприємництво, гейм-дизайн	Диплом про вищу середню освіту за програмами бакалавра або диплом бакалавра за програмою магістра (який можна подавати з запізненням) та володіння англійською мовою; доступний безкоштовний онлайн-тест з мови
Оксфордський університет (Велика Британія)	Безкоштовні місця на магістерських курсах та в аспірантуру університету для висококваліфікованих випускників з України	Сільське господарство, лісове господарство, рибальство, ветеринарна освіта та інше	Безкоштовне проживання та харчування, а також грант у розмірі 7500 фунтів стерлінгів для аспірантів; стипендія для студентів у розмірі 6115 євро; доступ до курсів сертифікації згідно з програмою Post Leaving Certificate Courses
Університет Кіпру	Стипендії для здобуття освітнього рівня «бакалавр» і навчання в аспірантурі	Предмети доступні за різними освітніми програмами	Кожна стипендія покриває плату за навчання і щомісячні витрати на проживання; додатково: стипендії для відвідування курсів грецької мови у Школі сучасної грецької мови
Будапештський університет Земмельвайса (Угорщина)	Стипендійна програма з фінансовою підтримкою у розмірі 43700 HUF з можливістю здобути ступінь бакалавра, магістра або доктора	Дозвіл працювати у галузі медичних наук.	Надання житла або безкоштовного місця в гуртожитку, медичного страхування; особи, які працюють безпосередньо з пацієнтами, зможуть продовжити свою роботу та навчання англійською, угорською або німецькою мовами
Вільнюська академія мистецтв (Литва)	Освітні програми за спеціальностями, пов'язаними з мистецтвом і дизайном	Графічний дизайн, дизайн інтер'єрів, скульптура, графіка, анімація, сценографія, образотворче мистецтво та суміжні сфери	Безкоштовне навчання; вільний доступ до онлайн-бібліотек з ресурсами для навчання
Ризький технічний університет (Латвія)	Можливість отримати ступінь бакалавра, магістра чи докторський ступінь	Інженерні технології, хімія та хімічні технології, економіка, комп'ютерні системи, фізика та медична інженерія, підприємництво і менеджмент і інші технічні напрями	Забезпечення умовами проживання та надання стипендій
Гельдерберзький університет (Німеччина)	Стипендії для бакалаврату, магістратури та докторських програм, які покривають вартість навчання	Бакалаврат: бізнес і менеджмент Магістратура: бізнес і менеджмент, інженерія, інформатика та big-data, терапія і здоров'я	Вимоги заповнення заявки на сайті, надання сертифікату, що підтверджує знання англійської чи німецької (залежно від обраних спеціальностей), шкільний атестат або диплом з попереднього університету, а також мотиваційний лист
Гельсінський університет (Фінляндія)	Можливості пройти певні навчальні модулі, важливі для освіти	Предмети доступні за різними освітніми програмами	Безкоштовні курси до осені 2023 року

1	2	3	4
Ягеллонський університет (Польща)	Продовження навчання протягом літнього семестру 2022 року	Вступ на перший курс або на інші курси за різними спеціальностями	Вимоги заповнення заявки і подання документів, що підтверджують результати навчання; Забезпечення житлом студентів та їхніх сімей
Хемптонський університет (США)	Прийом від 50 до 100 студентів з України	Академічний рівень (бакалавр, магістр, аспірант) за різними спеціальностями	Безкоштовна освіта та проживання в кампусі
Болонський університет (Італія)	Навчальні програми для бакалаврів, магістрів, аспірантів з України	Доступ до лекцій, які ще тривають; здача іспитів; отримання академічних кредитів (до 30 академічних годин на семестр)	Вимоги: статус студента в українському виші; прибуття до Італії після початку війни; регулярне перебування в країні протягом усього періоду навчання
Мюнхенський технічний університет (Німеччина)	Фінансова підтримка, консультаційні послуги, навчання та спрощена процедура подання заявки на вступ	Предмети доступні за різними освітніми програмами	Вимоги подання заявки на навчання і зв'язку з Центральною консультативною групою для студентів університету

Джерело: узагальнено автором

Сьогодні українських молодих людей готові запрошувати чимало закордонних університетів і наукових груп високого рівня і, зокрема, таких, куди зазвичай дуже важко потрапити. З одного боку, це великий плюс, адже українським молодим науковцям потрібна підтримка та інтернаціоналізація. Проте, якщо дивитися з боку України, то очевидно, що для держави така ситуація означає «відтік мізків», адже назад повернуться далеко не всі.

За кордоном наукові й освітні професії для молоді є надзвичайно конкурентоспроможними, вони дають можливість отримувати високий дохід на противагу Україні, де науковці та освітяни потерпають від низької зарплатні та поганого фінансування.

Рівень заробітної платні ще до війни був однією з головних причин виїзду української молоді за кордон. Сьогодні в Україні навіть навчання на держзамовленні не гарантує молодій людині перше робоче місце, а якщо їй все-таки воно надається, то, як правило, розмір заробітної плати в декілька разів нижче середнього рівня. Окрім того, Україна не конкурує з європейськими державами також за рівнем соціальних послуг, доступністю житла, наявністю культурного простору та професійних перспектив, що є не менш важливим і також свого роду впливає на відтік молоді.

За словами експертів, для української молоді виїзд до іноземних країн – це можливість здобути якісну освіту та вигідно працевлаштуватися. Додому ж їх може повернути тільки гідна заробітна плата, доступність житла, поліпшення соціальних послуг та зацікавленість самої держави в освіченому поколінні¹⁷⁴.

Очевидно, що війна – це дуже складний час, але це також час можливостей, яких для української молоді зараз відкривається надзвичайно

¹⁷⁴ Серета С. Молодь їде з України. Через байдужість держави? : Радіо Свобода (21.08.2012). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24683088.html>

багато. Це, передусім, можливість навчитися та отримати досвід, який в подальшому буде необхідний для відбудови України. За оцінками соціологів та прогнозами експертів, більшість українських молодих науковців планують повернутися на батьківщину, але очікують хорошої нагоди та відповідної зміни ситуації в країні – припинення воєнних дій, часткової або повної стабілізації соціально-економічної ситуації. Проте значна частина все таки не повернеться, особливо молодь, яка закінчивши навчання знайшла для себе достойне місце праці, влаштувала своє особисте життя за кордоном чи просто адаптувалась до середовища й умов приймаючої країни. Зазвичай, як показує значний міграційний досвід минулого, зокрема серед української молоді, чим молодшого віку люди, тим їм легше залишитися в іншій країні.

Однак важливо зрозуміти той факт, що для післявоєнного відновлення Української держави будуть також потрібні українці, які знаходяться за кордоном і зможуть допомогти у відбудові країни ззовні. Люди, які залишаться, співпрацюватимуть з колегами в Україні, а ті, які повернуться, набудуть досвіду міжнародної співпраці, що є надзвичайно важливо.

Підводячи підсумки можемо зазначити, що активний процес зовнішньої міграційної мобільності молоді, спричинений військовою агресією і, як наслідок, посилений глибокою соціально-економічною кризою в Україні, може стати реальною загрозою для держави у найближчому майбутньому, оскільки постійний відтік населення з країни призведе до змін у його віковій структурі, спричинить старіння нації та зменшення частки людей з вищою освітою. Небезпека виїзду молодого населення з метою отримання освіти та подальшого працевлаштування і проживання за кордоном або через страх чергового повторення військової агресії з боку Росії може стати цілком реальною для України.

Проте усім цим явищам сприятимуть чинники, які здатні як посилювати, так і стримувати процеси зовнішньої міграційної мобільності молоді, значною мірою впливати на їхню інтенсивність. До них належать економічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інфраструктурні чинники. Тому найважливішим і першочерговим завданням держави повинне бути удосконалення її міграційної політики у напрямі стимулювання реєміграції української молоді, формування раціональних і дієвих соціально-економічних інструментів та заходів для реалізації ефективного сценарію управління молодіжним потенціалом України як на національному, так і на регіональному рівнях. Серед таких заходів повинне бути: створення умов для ефективною перекваліфікації осіб, які втратили роботу, проведення грамотної та дієвої інформаційної кампанії на підтримку зміни професії (вочевидь з матеріальними стимулами від держави); розвиток мережі установ, що займатимуться навчанням людей та освоєння ними нових спеціальностей; співфінансування або будівництво житла для громадян на умовах підписання договору з підприємством та розробка механізму переходу права власності на житло до працівника за умови праці протягом найближчих років; необхідно також сприяти зростанню престижу робітничих професій і рейтингу вітчизняних закладів освіти. Українські освітні та наукові інституції також повинні налагоджувати співпрацю із закордонними

зкладами для надання можливості молоді отримувати подвійні дипломи. Особливу увагу слід приділити формуванню сприятливого законодавчого поля та інших можливих умов для започаткування бізнесу та організації молоддю власної справи.

Ефективність цих кроків у напрямку регулювання міграційної мобільності української молоді дозволить досягти основного результату, а саме розвитку і капіталізації людського потенціалу України.

5.2. Механізми та стратегічні пріоритети регулювання міграційної мобільності молоді в контексті розвитку людського потенціалу України і Карпатського регіону

Наукові дослідження механізмів та стратегічних пріоритетів регулювання міграційної мобільності молоді залишаються актуальними для всіх держав, незалежно від їхнього соціально-економічного становища. Питання міграції молоді стоїть на порядку денному діяльності міжнародних організацій. На рівні ЮНІСЕФ популяризується ідея «Talent on the Move», що вказує на пріоритети забезпечення мобільної молоді як позитивного активу та носія прав¹⁷⁵.

У міжнародних дослідженнях міграції молоді останніх років значну увагу приділяють залученню молодих осіб як партнерів до регулювання міграції та розкриттю їхнього потенціалу з метою здатності реагувати на нові виклики (пріоритети Міжнародної організації з міграції, визначені у 2020 році¹⁷⁶). Основою цьому стали обґрунтування щодо поваги, рівного доступу до соціальних послуг та реалізації прав молоді, можливостей автономії й забезпечення добробуту в умовах транскультурного суспільства (рекомендації Європейського молодіжного форуму 2008 року¹⁷⁷). Мобільність, що сприяє особистісному розвитку молоді, у розвинутих державах, зокрема ЄС, розглядається як важливий інструмент інтеграції, що підтримується спеціальними програмами академічної мобільності типу Erasmus+¹⁷⁸.

Підтримка молоді державою є обов'язковою, оскільки для неї характерні специфічні проблеми в усіх сферах життєдіяльності – сімейній, дітородній, освітній, соціально-трудова¹⁷⁹. Необхідною є диференціація державної підтримки молоді з особливою увагою до реалізації сімейної політики¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Talent on the Move. Listening to children and young people on the move to unlock their potential / United Nations Children's Fund, UNICEF, 2021. URL: <https://www.unicef.org/media/103316/file/Talent%20on%20the%20Move.pdf>

¹⁷⁶ Youth and migration / International Dialogue on migration. No 29. International Organization for Migration (IOM)? 2020. URL: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/idm-29.pdf>

¹⁷⁷ Policy Paper on Youth & Migration / European Youth Forum, 2008. URL: https://tools.youthforum.org/policy-library/wp-content/uploads/2021/04/1069-07_PP-on-Youth-and-Migration.pdf

¹⁷⁸ Dabasi-Halász Z., Kiss J., Manafi I., Marinescu D. E., Lipták K., Roman M., Lorenzo-Rodriguez J. International youth mobility in Eastern and Western Europe – case of the Erasmus+ programme. 2019. URL: <https://doi.org/10.33182/ml.v16i1.626>

¹⁷⁹ Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.

¹⁸⁰ Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань: Видавець «Сочинський», 2011. 217 с.

Також молодь потребує стимулювання працевлаштування. Показники навіть у розвинутих державах вказують на підвищений рівень безробіття серед молоді, що породжує проблему покоління NEET – молоді, яка не працевлаштована, не навчається і не підвищує кваліфікацію (not in employment, education and training)¹⁸¹. Саме *серед молоді в першу чергу зростає безробіття в умовах кризи*¹⁸². Якщо молодь залишається безробітною впродовж тривалого часу, то це спричиняє так звані «рубцеві ефекти» (scarring effects). Вони полягають у зниженні рівня доходів і добробуту, підвищення ризиків нестабільної зайнятості, погіршення здоров'я, зниження рівня задоволеності працею на тривалий період часу, можливо на все життя¹⁸³. Рівень зайнятості молоді сильно залежить від гнучкості ринку праці, освіти, міграції, сімейних особливостей (впливи «спадковості» безробіття від батьків), а також державної політики, що доводить її важливість для підтримки молоді¹⁸⁴.

Хоча у світі в умовах старіння та продовження тривалості життя населення виділяється альтернативний тренд зростання мобільності «літніх працівників», проте молодь залишається найбільш мобільною групою, досягаючи найвищої активності у віці 25-29 років¹⁸⁵. Молодь як найбільш мобільна соціально-демографічна група потребує окремої уваги в міграційних дослідженнях, зокрема в зв'язку з відмінністю типових моделей працевлаштування за кордоном та нижчою схильністю до рееміграції¹⁸⁶. Визначення особливостей міграції молоді має базуватись на врахуванні її віку, оскільки міграція є процесом відносин і поколінь¹⁸⁷.

Ядром дослідження міграції молоді, що поєднує різну проблематику, є міграція молоді, що включає навчання (education-included youth migration) з добре розвинутою міжнародною системою стипендій, мережею закладів вищої освіти та академічної мобільності¹⁸⁸. Фактично сьогодні стає невизначеною відмінність між іноземними студентами і кваліфікованими мігрантами, відбувається формування глобальної освітньо-міграційної індустрії (the Education-Migration Industry), яка задовольняє потреби в

¹⁸¹ O'Reilly J., Moyart C., Nazio T., Smith M. Youth Employment. STYLE Handbook STYLE. University of Brighton., 2017.

¹⁸² Van Mol C. Migration aspirations of European youth in times of crisis. *Journal of youth studies*. 2016. № 19(10). Pp. 1303–1320. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1166192>

¹⁸³ Bell D. N., Blanchflower D. G. Young people and the Great Recession. *Oxford Review of Economic Policy*. 2011. № 27(2). Pp. 241–267. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grr011>

¹⁸⁴ O'Reilly J., Eichhorst W., Gábos A., Hadjivassiliou K., Lain D., Leschke J., ... & Villa P. Five characteristics of youth unemployment in Europe: Flexibility, education, migration, family legacies, and EU policy. *Sage Open*. 2015. № 5(1). <https://doi.org/10.1177/2158244015574962>

¹⁸⁵ Zaiceva A. The impact of aging on the scale of migration. IZA. *World of Labor*. 2014. № 99. <https://doi.org/10.15185/izawol.99>. URL: <https://wol.iza.org/uploads/articles/99/pdfs/impact-of-aging-on-scale-of-migration.pdf>

¹⁸⁶ Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 176 с.

¹⁸⁷ Huijsmans R. Exploring the «Age Question» in Research on Young Migrants in Southeast Asia. *Journal of Population and Social Studies*. 2017. № 25(2). Pp. 122–134. <https://doi.org/10.25133/jpssv25n2.004>

¹⁸⁸ Smith D. P., Rérat P., Sage J. Youth migration and spaces of education. *Children's Geographies*. 2014. № 12(1). Pp. 1–8. <https://doi.org/10.1080/14733285.2013.871801>

навчанні за кордоном та водночас є посередником для двоетапних шляхів міграції¹⁸⁹.

Висока міграційна мобільність молоді України є закономірним процесом. Україна поки належить до країн-донорів мобільної молоді, у той час як держави ЄС ефективно інтегрують її потенціал та регулюють внутрішній баланс міграції молоді у фокусі переміщень «центр-периферія»¹⁹⁰. Ранній досвід мобільності є характерною ознакою європейського простору, в який інтегрується Україна, що сприяє поширенню наднаціональної ідентифікації (*supra-national identifications*)¹⁹¹.

У зв'язку з донорським статусом України методологія аналізування міграційної мобільності молоді має розвиватись через призму впливу на розвиток і капіталізацію людського потенціалу самої особи-мігранта, а також регіону-походження (див. розділи 2, 3). Визначення впливу міграції на капіталізацію людського потенціалу дозволяє оцінити утворений міграційний капітал, де інші види капіталів змінюються (зростають і можуть бути капіталізовані або знижуються) внаслідок досвіду міграції¹⁹². Таким способом можна з'ясувати наслідки міграції та обґрунтувати необхідність її регулювання з дотриманням реалізації права на мобільність, врахуванням принципів справедливості, згуртованості, добробуту, безпеки та управління кордонами¹⁹³.

Результати аналізування міграційної мобільності молоді та її впливу на капіталізацію людського потенціалу мають бути основою для обґрунтування пріоритетів регулювання.

Визначення пріоритетів – це тривалий процес, який потребує:

- 1) обґрунтування концептуальних положень;
- 2) визначення стратегічних положень у відповідності до концептуального бачення;
- 3) виділення стратегічних цілей, завдань, результатів для подальшої розробки на їх основі програмно-цільових пріоритетів та деталізації інших заходів.

На даному етапі для України актуальною є *розробка нової концепції державного регулювання міграційної мобільності молоді в стратегії розвитку людського потенціалу України з визначенням специфічних завдань для різних регіонів, зокрема Карпатського.*

¹⁸⁹ Baas M. The education-migration industry: International students, migration policy and the question of skills. *International Migration*. 2019. № 57(3). Pp. 222–234. <https://doi.org/10.1111/imig.12540>

¹⁹⁰ Manafi I., Marinescu D., Roman M., Hemming, K. Mobility in Europe: Recent trends from a cluster analysis. *Amfiteatru Economic*. 2017. № 46(19). Pp. 711–726.

¹⁹¹ Demireva N., Quassoli F. The Lived Experiences of Migration: An Introduction. *Social Inclusion*. 2019. № 7(4). Pp. 1–6. <https://doi.org/10.17645/si.v7i4.2568>

¹⁹² Lulle A., Janta H., Emilsson H. Introduction to the Special Issue: European youth migration: human capital outcomes, skills and competences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2021. № 47(8). Pp. 1725–1739. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1679407>

¹⁹³ Pécoud A., Guchteneire, P. International migration, border controls and human rights: Assessing the relevance of a right to mobility. *Journal of Borderlands Studies*. 2006. № 21(1). Pp. 69–86. <https://doi.org/10.1080/08865655.2006.9695652>

У наукових дослідженнях поняття концепції може трактуватись по-різному. Концепція може бути теоретико-методологічною складовою знань про визначений об'єкт, а може розглядатись як елемент законодавства.

У законодавчому аспекті концепція слугує узагальненню й обґрунтуванню принципів, підходів, методів, інструментів, цілей регулювання визначеної сфери у формі окремого нормативно-правового документу або ж бути концепцією такого документу, розкриваючи його ідейне призначення (рис. 5.1).

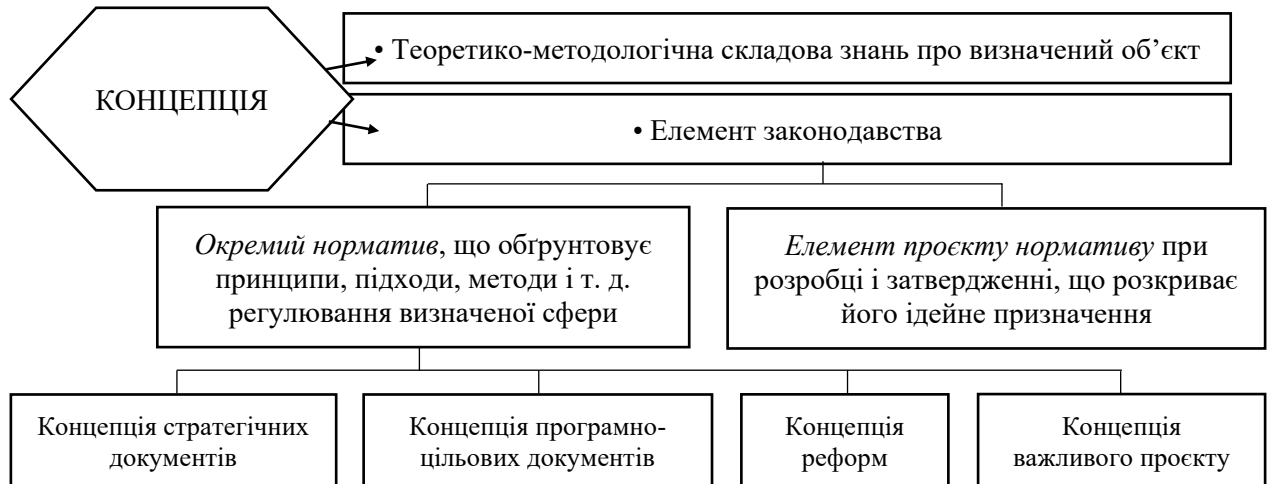

Рис. 5.1. Підходи до розуміння концепції в науковій і правотворчій діяльності

Джерело: авторська розробка

Концепція у формі окремого нормативу є основою для розробки стратегічних і програмно-цільових документів, а також обґрунтування реформи чи важливого проєкту у певній сфері. Відмінністю концепції від стратегії і державної програми є відсутність термінів реалізації, у той час як останні обмежують терміни досягнення поставлених цілей.

В Україні практика затвердження концептуальних нормативів є доволі поширеною, хоча фахівці вказують на різні недоліки даного процесу – відсутність розуміння специфіки концепції в системі законодавства, невизначеність поняття концепції як нормативу, її змісту, структурних елементів, юридичної техніки розробки¹⁹⁴. Для додання таких неточностей важливим є прийняття профільного нормативу, який б роз'яснював особливості правотворчої діяльності в Україні. Відповідні ініціативи спостерігались у 2000-2001 роках з розглядом проєкту Закону України «Про нормативно-правові акти»¹⁹⁵. У 2021 році представлено на розгляд і прийнято за основу проєкт Закону України «Про правотворчу діяльність»¹⁹⁶. У його положеннях концепцію визначено в стосунку до програмних правових актів, а

¹⁹⁴ Онищук І. І. Моніторингова експертиза концепцій нормативно-правових актів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 5-10, с. 6.

¹⁹⁵ Про Закон України «Про нормативно-правові акти»: Постанова Верховної Ради України № 2369-III від 5.04.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2369-14#Text>

¹⁹⁶ Проєкт Закону про правотворчу діяльність № 5707 від 25.06.2021 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355

також як елемент проєкту нормативно-правового акту. Війна 2022 року наразі відтерміновує правові вдосконалення в даному аспекті. Важливо, щоб у редакції розробленого законопроєкту було додано положення про чітке трактування різних видів нормативно-правових актів, у тому числі концепцій, для розуміння їх відмінностей та регулюючого значення.

В українському законодавстві, попри правові невизначеності, діє низка концепцій-нормативів, що стосуються:

- розвитку економіки та інновацій (наприклад, розвитку національної інноваційної системи, науково-технологічного та інноваційного розвитку, розвитку штучного інтелекту);

- розвитку окремих територій (наприклад, справедливої трансформації вугільних регіонів, створення індустріальних парків);

- соціального захисту (наприклад, надання медичної допомоги визначеним категоріям населення, охорона психічного здоров'я, розвитку електронної охорони здоров'я);

- формування безпеки у визначених сферах (наприклад, ядерній, хімічній, інформаційній);

- розбудови інфраструктури (наприклад, мережі гуртожитків для студентів закладів вищої освіти);

- використання нових інструментів державного регулювання (наприклад, розвиток ринку зелених облігацій);

- кадрового забезпечення (наприклад, підготовки держслужбовців, впровадження посад фахівців з реформ);

- інституційних удосконалень (наприклад, створення спеціальних інформаційних систем, реєстрів і т. д.).

Окрема група концепцій-нормативів окреслює ідейність програмно-цільових пріоритетів. Станом на 2022 рік чинними в Україні є концепції державних цільових програм у сферах розвитку української мови, художніх промислів, професійної освіти, інформатизації, дослідницької інфраструктури, використання та охорони земель, атомно-промислового комплексу, облаштування державного кордону та ін.

Особливого значення набувають концепції реформ – загального характеру, щодо діяльності окремих інститутів, реалізації державних функцій та ін. Яскравим прикладом такого роду нормативів є Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка заклала правові основи для активізації найбільш успішної реформи з 2014 року – децентралізації.

Окремо слід відзначити наявність в українському законодавстві концепцій проєктів, що мають широке значення. Прикладом такого нормативу є Концепція проєкту «Президентський університет».

З названих напрямків дії концепцій очевидною є орієнтація стратегічних і програмно-цільових нормативів на визначальні сфери й цілі розвитку України та укріплення її державотворення.

Незважаючи на умови нестабільності та виклики війни, концепції-нормативи зберігають актуальність, оскільки окреслюють ідейність регулювання окремих сфер. Вони можуть бути призупинені в дії у рамках

фінансування державних програм і проєктів, їхні положення можуть осучаснюватись, однак загальний вектор концепції, як правило, зберігається, оскільки за своїм змістом вони мають враховувати різнострокові виклики.

Концепції-нормативи відіграють важливу роль регулювання *соціальної сфери*. Табл. 5.2 узагальнює основні концепції, стратегії, програми українського законодавства. Їх тематика окреслює пріоритети соціальної політики у сферах охорони здоров'я, освіти, культури, спорту, соціального захисту і національно-патріотичного виховання населення.

Серед нормативів соціальної сфери вагоме місце займає *міграційне питання*. З 2011 року в Україні діє Концепція державної міграційної політики, яка серед пріоритетів визначає «управління міграційними процесами» з метою створення умов сталого соціально-економічного і демографічного розвитку¹⁹⁷. 2017 року прийнято Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року, яка виокремлює проблеми депопуляції населення та безповоротної еміграції молоді¹⁹⁸.

На загальному тлі міграційної проблематики окремої уваги потребує специфіка регулювання міграції молоді. При цьому в концептуально-стратегічному плануванні варто визначати пріоритети регулювання не лише самих міграційних переміщень молоді, але й потенціалу та наслідків міграції, що дозволяє охопити категорія *міграційної мобільності молоді*.

Міграційна мобільність молоді як актуальний об'єкт державної політики України потребує обґрунтування концептуальних засад її регулювання з вирішенням пріоритетів національної стратегії і регіональної тактики.

При обґрунтуванні концепції державного регулювання міграційної мобільності молоді України слід враховувати:

- досвід реалізації молодіжної політики загалом та заходів підтримки молоді в різних сферах – соціальній (у першу чергу міграційній, а також демографічній, соціального захисту, освітній), економічній (фінансовій, зайнятості, науково-інноваційній, інфраструктурній), гуманітарній (культурній, спортивно-оздоровчій, патріотично-виховній);

- проблеми розвитку людського потенціалу молоді;

- актуальні і перспективні виклики розвитку людського потенціалу молоді.

Молодіжна політика – це діяльність владних інститутів, спрямована на створення сприятливого середовища розвитку людського потенціалу молоді, її всебічної інтеграції та залучення до процесів громадянського суспільства, а також здійснення додаткової підтримки соціально вразливих категорій молоді (рис. 5.2).

¹⁹⁷ Про Концепцію державної міграційної політики : Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>

¹⁹⁸ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Закон України № 482-р від 12.07.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>

Основні концептуальні, стратегічні і програмно-цільові нормативи регулювання соціальної сфери України (прийняті до 2022 року)

Нормативи	
Концепції	<ul style="list-style-type: none"> - Концепція Державної цільової соціальної програми забезпечення реалізації права на житло осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, на період до 2025 року (2021*) - Концепція створення та розвитку системи раннього втручання (2021) - Концепція розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації (2021) - Концепція розвитку електронної охорони здоров'я (2020) - Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей (2020) - Концепція комунікації у сфері гендерної рівності (2020) - Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) (2020) - Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року (2019) - Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти (2018) - Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018) - Концепція реформування системи управління охороною праці в Україні та затвердження плану заходів щодо її реалізації (2018) - Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року (2017) - Концепція розвитку системи громадського здоров'я (2016) - Концепція державної міграційної політики (2011) - Концепція державної системи професійної орієнтації населення (2008)
Стратегії	<ul style="list-style-type: none"> - Стратегія людського розвитку (2021) - Національна економічна стратегія на період до 2030 року (пріоритети молодіжної політики, 2021) - Національна молодіжна стратегія до 2030 року (2021) - Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки (повноваження щодо підтримки молоді, 2020) - Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (якісна освіта, продуктивна зайнятість, здоровий спосіб життя, рівність, 2019) - Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року (2018) - Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року (2017) - Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року (2006)
Державні цільові програми	<ul style="list-style-type: none"> - Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року (2021) - Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки (2021) - Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (2021) - Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2007) <i>Які втратили чинність:</i> - Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки (2016) - Державна цільова програма розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки (2011) - Державна цільова соціальна програма підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року (2011) - Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року (2011) - Державна цільова соціальна програма розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках (2011) - Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року (2011) - Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки (2009) - Державна цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах» на 2008-2017 роки (2007)

Джерело: узагальнено автором на основі¹⁹⁹

* У дужках зазначено рік прийняття

¹⁹⁹ Головна сторінка розділу «Законодавство України»: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

Таким чином, молодіжна політика сучасного міграційно-мобільного суспільства має орієнтуватись на створення сприятливого середовища розвитку людського потенціалу. *Розвиток людського потенціалу молоді* передбачає трансформацію формування, нагромадження і використання його складових (фізіологічної, психологічної, освітньо-кваліфікаційної, інтелектуальної, соціальної, культурної) в підвищення конкурентоспроможності на ринку праці й різних сферах життєдіяльності, що відображається в здобутих активах і результатах. Активи включають (див. розділ 1, п. 1.4):

- активи складових людського потенціалу – здоров'я (збереження у тривалості та якості), освіти (професіоналізм, креативність), інтелекту (неперервний розвиток), соціуму (контакти, кооперація, ефективна поведінка), культури (акультурація), психології (стійкість, гнучкість, моральність);

- поведінкові активи – здатність претендувати на кращі умови праці, посаду, розмір заробітної плати, здатність інвестувати в особистий людський потенціал та потенціал своїх дітей.

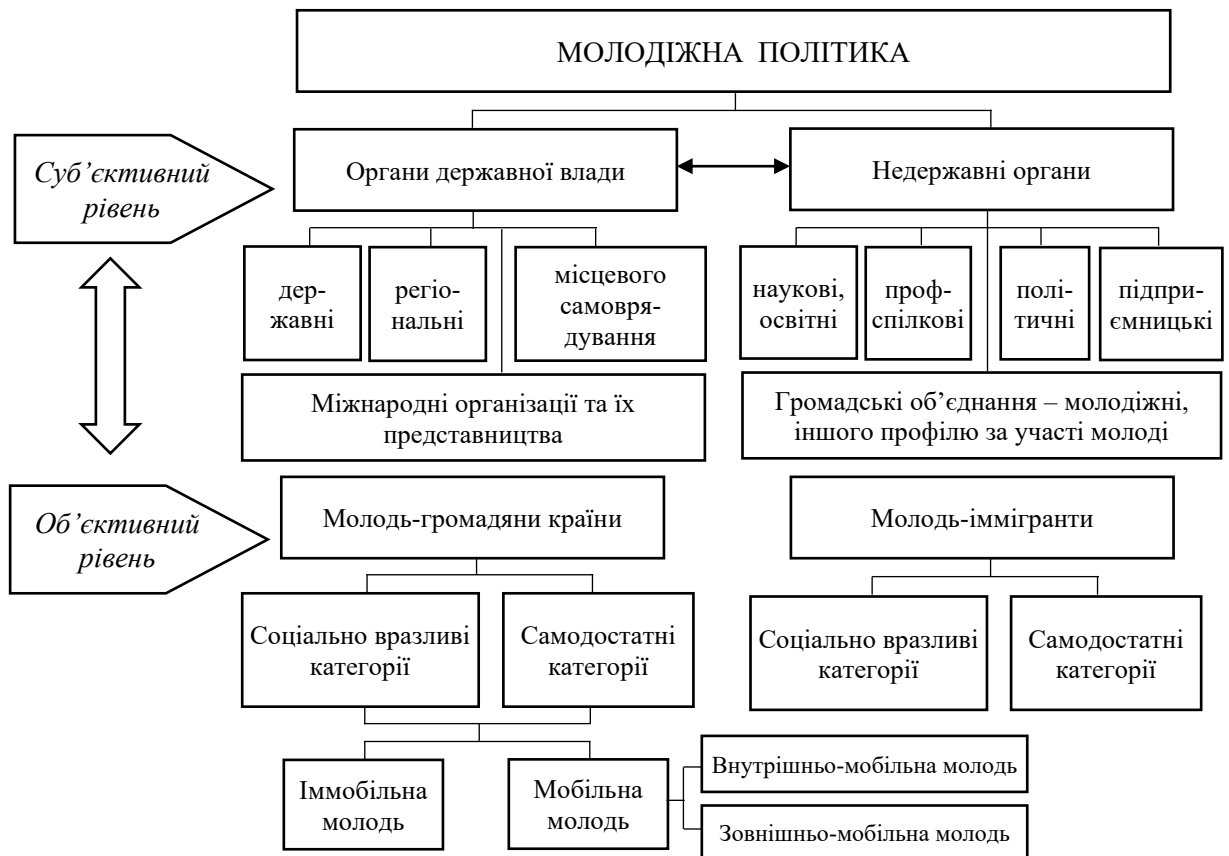

Рис. 5.2. Суб'єктно-об'єктний вимір реалізації молодіжної політики міграційно-мобільного суспільства

Джерело: авторська розробка

Результати капіталізації людського потенціалу доцільно розподіляти для людини (дохід, власність, умови праці, спосіб життя, схильність до розвитку) та для суспільства й держави (добробут, якість життя, продуктивність праці,

розвиток споживчого ринку, інтелектуалізація людського потенціалу, інноватизація економіки).

Основним та найбільш видимим результатом розвитку людського потенціалу для людини можна означити гідний дохід та умови праці, що є наслідком її здатності змінювати особистий простір у середовищі можливостей, а для держави – високі економічні і соціальні стандарти у відповідності до конвертації інвестицій у людський капітал²⁰⁰.

У молодіжній політиці важливо розрізняти заходи впливу на молодь, яка є *соціально вразливою*, тобто потребує додаткової підтримки в силу складних життєвих обставин (стану здоров'я, відсутності батьків, походження з територій зі складними екологічними чи безпековими умовами тощо) та *самодостатньою*, для якої є важливим сприятливе середовище формування, нагромадження, використання і розвитку особистісного потенціалу та його капіталізації. Самодостатність молоді акцентує на її здатності розвиватись на основі використання власних сил, що сформовані у відповідному середовищі²⁰¹.

Владні інститути реалізації молодіжної політики (суб'єктивний рівень, див. рис. 5.2) – це органи державної і регіональної влади, органи місцевого самоврядування, а також недержавні організації – освітні, наукові, профспілкові, політичні, підприємницькі, громадські об'єднання молоді та інші профільні громадські структури.

Органи державної і регіональної влади в сфері молодіжної політики є профільними, суміжними і широкопрофільними. Профільне міністерство станом на 2022 рік – Міністерство молоді та спорту України.

Табл. 5.3 показує частоту зміни профільного центрального органу державної влади в сферах міграційної та молодіжної політики, що підтверджує інституційні труднощі в реалізації системної політики.

Суміжні міністерства та інші державні структури можна визначити, орієнтуючись на перелік виконавців Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки – Міністерство освіти та науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство зовнішніх справ України, Міністерство економіки України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство соціальної політики України (зокрема Національна соціальна сервісна служба України), Міністерство юстиції України (Координаційний центр з надання правової допомоги)²⁰². З 2014 року функціонує Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, з 2018 року – Національне агентство кваліфікацій та Освітній омбудсмен, які

²⁰⁰ Левчук І. О. Людський потенціал у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 20. С. 51-56. <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2020.20.9>

²⁰¹ Коваль В. Фінансова самодостатність територіальних громад: теоретичний дискурс. *Світ фінансів*. 2021. № 4(69). С. 63-76. <https://doi.org/10.35774/sf2021.04.063>

²⁰² Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1669-р від 23.12.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-2020-%D1%80#Text>

здійснюють важливу діяльність щодо якості освітньої підготовки молоді України.

Таблиця 5.3

Змінність центральних профільних органів державної влади
у сферах міграційної і молодіжної політики

№	Профільний орган у сфері міграційної політики	№	Профільний орган у сфері молодіжної політики
1	Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України – 1990-1993 роки	1	Міністерство України у справах молоді і спорту – 1991-1996 роки
2	Міністерство України у справах національностей та міграції – 1993-1994 роки		
3	Міністерство України у справах національностей, міграції та культур – 1994-1995 роки		
4	Міністерство України у справах національностей та міграції – 1995-1996 роки		
5	Державний комітет України у справах національностей та міграції – 1996-2000 роки	2	Міністерство України у справах сім'ї та молоді – 1996-1999 роки
		3	Державний комітет України у справах сім'ї та молоді – 1999-2000 роки
6	Державний департамент у справах національностей та міграції Міністерства Юстиції України – 2000-2001 роки	4	Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України – 2000-2001 роки
7	Державний комітет України у справах національностей та міграції – 2001-2006 роки	5	Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді – 2005 рік
8	Державний комітет у справах національностей та релігій України – 2006-2010 роки	6	Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту – 2005-2010 роки
9	Міністерство внутрішніх справ України – 2008-2009 роки		
10	Державна міграційна служба України – 2009-2010 роки		
11	Державна міграційна служба України (Міністерство внутрішніх справ України) – з 2010 року	7	Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України – 2010-2013 роки
		8	Міністерство молоді та спорту України – 2013-2019 роки
		9	Міністерство культури, молоді та спорту України – 2019-2020 роки
		10	Міністерство молоді та спорту України – з 2020 року

Джерело: узагальнено автором

Вагому роль відіграють профільні комітети Верховної Ради України, комісії при уряді, профільні та підвідомчі суміжним органам департаменти і відділи обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Важливим бюджетним інститутом є Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, що функціонує ще з 1992 року.

Виклики війни 2022 року зумовлюють необхідність перегляду системи центральних органів державної влади з погляду ефективності їх діяльності. У

представленому проєкті «перезапуску» України запропоновано суттєво змінити акценти в сфері молодіжної політики – *Міністерство молоді та спорту України реорганізувати, відділивши спортивну сферу*. Натомість питання регулювання молодіжної сфери буде розділене за напрямками освіти (Міністерство модернізації освіти та науки), культури (Міністерство з питань культури і української спадщини і громадянської просвіти), що на перспективу можуть бути поєднані в єдине Міністерство розвитку людського капіталу. Щодо зайнятості й демовідтворення функціонал заплановано покласти на Міністерство добробуту, у справах демографії, сім'ї, дітей, соціального розвитку, а також Міністерство зайнятості, розвитку продуктивних сил, трудової мобільності і праці, що на перспективу можуть бути об'єднані в Міністерство добробуту та розвитку продуктивних сил²⁰³.

У принципі запропонована інституційна реформація є прийнятна за умови, якщо міністерства дійсно ефективізують свою діяльність, адже питання молоді є повсюдними. У кожній сфері ефективна політика буде позначатись на молоді – її підтримці, наданні якісних послуг, стимулюванні її проживання на батьківщині. Акцент на розвиток людського капіталу та забезпечення добробуту є прогресивною ідеєю. Питання – *у переході від політичної корупції до технократичного врядування, орієнтованого на інтереси суспільства та держави*.

Ефективність регулювання у сфері молодіжної політики напряду впливає на міграційну мобільність молоді. Тому міграційна і молодіжна політики в Україні мають реалізуватись у синергії. Навіть до лютого 2022 року такі процеси виявлялись слабо. Нові виклики й загрози ще більше загострили проблему міграційних втрат молоді, що актуалізує участь держави у регулюванні міграційної мобільності молоді.

Табл. 5.4 узагальнює основні *механізми регулювання міграційної мобільності молоді*, окремі з яких мають досвід застосування в Україні, однак, на жаль, часто він набував формальних ознак.

Досвід реалізації державної молодіжної політики в Україні у прив'язці до регулювання міграції підтверджує обмеженість реальних заходів держави у вирішенні міграційної проблеми. Разом з тим, певний управлінський досвід набутий, який слід поглиблювати й коригувати практики державного регулювання з врахуванням викликів війни.

Нормативно-правові механізми регулювання міграційної мобільності молоді у більшій мірі стосуються конкретно сфери молодіжної політики. З прийняттям у 2021 році Закону України «Про основні засади молодіжної політики» більшість профільних нормативів втратила чинність. Актуалізувались цілі Національної молодіжної стратегії до 2030 року. У табл. 5.5 наведено перелік законодавства в сферах молодіжної і міграційної політики України з конкретизацією важливих положень щодо регулювання саме міграції молоді.

²⁰³ Рощіна О. План «перезапуску України» може включати скорочення міністерств – джерела : Українська правда (30.06.2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/30/7355511/>

Механізми регулювання міграційної мобільності молоді

Група механізмів	Механізми	Основні інструменти реалізації механізмів (<i>курсивом виділено, які використовуються в Україні</i>)
1	2	3
Нормативно-правові	Закони, постанови, розпорядження, концепції, стратегії, накази та ін. центральних і регіональних органів влади, органів місцевого самоврядування	<i>Законодавство в сферах молодіжної політики загалом та основних сферах життя молоді – демовідтворення, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, безпеки та ін.</i>
Програмно-цільові	Державні і регіональні програми, програми територіального розвитку	Програми для молоді: <i>комплексні; демографічного розвитку; (ре)міграційні; освітні; охорони здоров'я; житлового будівництва; соціальні (захисту і підтримки молоді як вразливого населення); зайнятості; науково-технічні; розвитку соціальної інфраструктури (молодіжних просторів, спорту, культури); безпеки (середовища і людини); національно-патріотичного виховання; фінансування діяльності молодіжних організацій</i>
Бюджетні	Фінансування з державного і місцевих бюджетів на цілі молодіжної політики, у тому числі через спеціальні фонди Субвенції з Державного бюджету місцевим на цілі молодіжної політики	<i>Фінансування видатків Держфонду сприяння молодіжному житловому будівництву, на компенсацію банківських кредитів молоді на будівництво, реконструкцію, придбання житла, науково-технічну діяльність у сфері розвитку молоді, фізичну підготовку учнівської та студентської молоді, оздоровлення і відпочинок молоді, яка потребує підтримки, підтримку молодіжних та дитячих громадських організацій, гранти молодим діячам мистецтва, субвенції на освітню, спортивну інфраструктуру; реінтеграція молоді з тимчасово окупованих територій (згідно статей Державного бюджету України)²⁰⁴ Фінансування через Український молодіжний фонд (заплановано створення)</i>
Економічні	Гарантії, стимули Внутрішні і міжнародні гранти, конкурси, програми, премії Державні замовлення Соціальні пільги Кредитні пільги	<i>Гарантії першого робочого місця (впродовж 2-х років від завершення навчання чи строкової військової служби) Особливі умови встановлення розміру виплат по безробіттю Стимули демографічного відтворення Державне замовлення на підготовку фахівців і робітничих кадрів Програми освітньої (академічної) мобільності (з зобов'язанням повернення) (дія Порядку реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Кабінетом Міністрів України) Заходи стимулювання рееміграції та інтеграції міграційного капіталу (бізнес, самозайнятість, фінансові активи) Фандрейзингові платформи Міжнародні програми для молоді Пільги для студентської й учнівської молоді на проїзд</i>
Організаційні	Соціальний діалог Державно-приватне партнерство Консультаційна підтримка	Посередницькі послуги на ринку освіти, праці для молоді Консультаційні центри для молоді (щодо працевлаштування, бізнесу та ін.) Зв'язки з інститутами діаспори

²⁰⁴ Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України № 1928-IX від 2.12.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

1	2	3
Інституційні	Молодіжні громадські організації Молодіжні консультативно-дорадчі інститути при органах державної влади та місцевого самоврядування	<i>Молодіжні центри при громадах</i> Молодіжні ради громад (міські) Молодіжний уряд (громад, країни) <i>Всеукраїнський молодіжний центр</i>
Кадрові	Посади для молоді у різних органах (влади, приватних, громадських структур)	Квоти молоді в органи влади, керівні структури та ін. <i>Вікові обмеження на виборні посади (президент – 35 років, народний депутат – 21 рік, депутат чи голова регіональних органів, органів місцевого самоврядування – 18 років)</i> Молодіжні посади голів територіальних громад (<i>молодіжний мер м. Тернопіль</i>)
Інформаційно-аналітичні	Статистичний облік та аналіз населення за статевовіковою структурою Моніторинг молоді	<i>Демографічні реєстри</i> Міграційна статистика (перетину кордону, зміни реєстрації місця перебування, отримання документів, що засвідчують право на перебування за кордоном та ін.) <i>Обстеження з питань міграції (трудової) з окремим виділенням вікових груп молоді</i> <i>Обстеження з питань молоді (потреби, мобільність)</i>
Промоційні	Інформаційно-роз'яснювальна робота	<i>Промоція здорового та безпечного способу життя</i> <i>Залучення молоді до громадської діяльності, волонтерства</i> <i>Надання можливостей громадянської освіти для зайнятих у молодіжних і дитячих громадських організаціях</i> <i>Виховання молодіжного лідерства</i> <i>Виховання цінностей сім'ї, материнства і дитинства</i>

Джерело: узагальнено автором

Додаткового аналізу потребує чинна *Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки*. Російське вторгнення в Україну 2022 року звужить фінансові можливості її реалізації, проте регламентовані результати реалізації даного програмного нормативу розкривають ідейність державної молодіжної політики у середньостроковому періоді. На відміну від попередньої програми на 2016-2020 роки, де мета підтримки молоді, окрім створення умов для реалізації і розвитку, скеровувала до формування патріотичної свідомості та громадянської позиції, чинна програма акцентує на потенціалі молоді та її інтеграції у суспільство. Визначені очікувані результати програми, з одного боку, укріплюють соціетальні й економічні зв'язки з батьківщиною. З іншого боку, можливості розвитку молоді часто спонукають до реалізації високого міграційного потенціалу за зовнішнім вектором. У цілому акцент на інтеграцію молоді в суспільне життя є позитивним у контексті стимулювання розвитку людського потенціалу (рис. 5.3).

**Нормативно-правове регулювання
міграційної мобільності молоді України**

Роки дії	Назва нормативу	Важливі положення щодо регулювання міграційної мобільності молоді
1	2	3
<i>Законодавство в сфері молодіжної політики</i>		
1992-2021	Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» ²⁰⁵	Реалізація молодіжної політики для молоді віком 14-28 років незалежно від походження, національної і расової належності
1993-2021	Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» ²⁰⁶	Відсутні
1998-2021	Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» ²⁰⁷	Можливість бути засновниками молодіжних і дитячих організацій іноземців та осіб без громадянства
3 2018 до сьогодні	Концепція підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні ²⁰⁸	Відсутні
3 2021 до сьогодні	Закон України «Про основні засади молодіжної політики» ²⁰⁹	Підтримка міжнародного співробітництва, програм мобільності Сприяння інтеграції молоді з числа внутрішньо переміщених осіб
2016-2020	Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки ²¹⁰	Партнерства підтримка молоді з числа внутрішньо переміщених осіб та яка проживає на тимчасово окупованих територіях
3 2020 до сьогодні	Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки ²¹¹	Проблема еміграції молоді, високого потенціалу міграції, відсутність заходів щодо роботи з діаспорою Стимулювання мобільності молоді – внутрішньої та міжнародної
3 2020 до сьогодні	Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року ²¹²	Забезпечення реалізації права дитини на виховання в сім'ї, що актуалізується в умовах дистантних сімей, соціального сирітства

²⁰⁵ Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні (втратив чинність) : Декларація № 2859-ХІІ від 15.12.1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2859-12#Text>

²⁰⁶ Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні (втратив чинність) : Закон України № 2998-ХІІ від 05.02.1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>

²⁰⁷ Про молодіжні та дитячі громадські організації (втратив чинність) : Закон України № 281-ХІV від 01.12.1998 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text>

²⁰⁸ Про схвалення Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 281-р від 11.04.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2018-%D1%80#Text>

²⁰⁹ Про основні засади молодіжної політики : Закон України № 1414-ІХ від 27.04.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

²¹⁰ Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 148 від 18.02.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text>

²¹¹ Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1669-р від 23.12.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-2020-%D1%80#Text>

²¹² Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 230-р від 2053.04.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text>

1	2	3
2021-2025	Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки ²¹³	Стимулювання залучення молоді в процеси навчання, зайнятості, волонтерства, різних форм громадянської активності, а також міжнародного обміну
З 2021 до сьогодні	Національна молодіжна стратегія до 2030 року ²¹⁴	Залучення молоді з числа українців за кордоном, іммігрантів в економічне, соціальне й культурне життя України Підтримка взаємодії молоді з різних соціальних груп, особливо іммігрантів Пріоритет інтегрованості, що передбачає зростання мобільності, інтеграції молоді в суспільне життя України та світу
<i>Законодавство в сфері міграції</i>		
З 2001 року до сьогодні	Закон України «Про громадянство» ²¹⁵	Визначення вікових меж дітей (до 18 років) та порядку набуття ними громадянства
З 2011 до сьогодні	Концепція державної міграційної політики ²¹⁶	Управління міграційними процесами зі створенням умов для демографічного розвитку держави, у тому числі через встановлення імміграційних квот
З 2015 до сьогодні	Концепція здійснення першочергових заходів з реформування Державної міграційної служби ²¹⁷	Відсутні
З 2015 до сьогодні	Концепція створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства ²¹⁸	Впровадження систем ідентифікації громадян України та іноземців, що стане основою для об'єктивного та більш комплексного моніторингу міграційних процесів, зокрема визначення вікової структури мігрантів
З 2015 до сьогодні	Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» ²¹⁹	Здійснення заходів щодо захисту трудових мігрантів, їх рееміграції та реінтеграції (молодь окремо не виділяється)
2017-2025	Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року ²²⁰	Визначення проблемності еміграції молоді, її втрат через неповнення після навчання, у тому числі внаслідок політики залучення молодих фахівців країн-реципієнтів Визначення доцільності стимулювання рееміграції, зокрема через впровадження державної системи кредитування реемігрантів, організації різних освітніх програм навчання для їх дітей та самих реемігрантів У контексті зменшення негативних міграційних наслідків – визначення необхідності підтримки мігрантів протягом усього міграційного циклу, реалізації програм освітньої мобільності, інформування щодо можливостей рееміграції

²¹³ Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 02.06.2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini-na-20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621>

²¹⁴ Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України № 94/2021 від 12.03.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

²¹⁵ Про громадянство : Закон України № 2235-III від 18.01.2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>

²¹⁶ Про Концепцію державної міграційної політики : Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>

²¹⁷ Про схвалення Концепції здійснення першочергових заходів з реформування Державної міграційної служби : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1411-р від 23.12.2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1411-2015-%D1%80#n8>

²¹⁸ Про схвалення Концепції створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1428-р від 23.12.2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1428-2015-%D1%80#Text>

²¹⁹ Про зовнішню трудову міграцію : Закон України № 761-VIII від 05.11.2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>

²²⁰ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Закон України № 482-р від 12.07.2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>

1	2	3
2017-2020	Концепція Державної програми співпраці із закордонними українцями на 2017-2020 роки ²²¹	Впровадження електронних систем ідентифікації громадян, зокрема дітей від народження, що сформує інформаційну систему моніторингу переміщень населення, у тому числі молоді
З 2019 до сьогодні	Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року ²²²	Впровадження системи управління ризиками на кордоні згідно стандартів ЄС з автоматизацією збору й аналізу інформації, що дозволить розуміти статево-вікову структуру переміщень через державний кордон

Джерело: узагальнено автором

Аналіз обсягів фінансування в межах реалізації програмно-цільового інструментарію молодіжної політики вказує на спроби держави з 2021 року значно збільшити фінансову підтримку через механізми державного бюджету (рис. 5.4). Разом з тим, тенденція щодо збільшення ролі місцевих бюджетів прослідковується, що є органічним в умовах подальшої реформи децентралізації, а збільшення фінансування з державного бюджету є, радше, переосмисленням ролі молоді для розвитку держави та необхідності її більшої підтримки на тлі загрозливих тенденцій депопуляції населення та зростаючої еміграції.

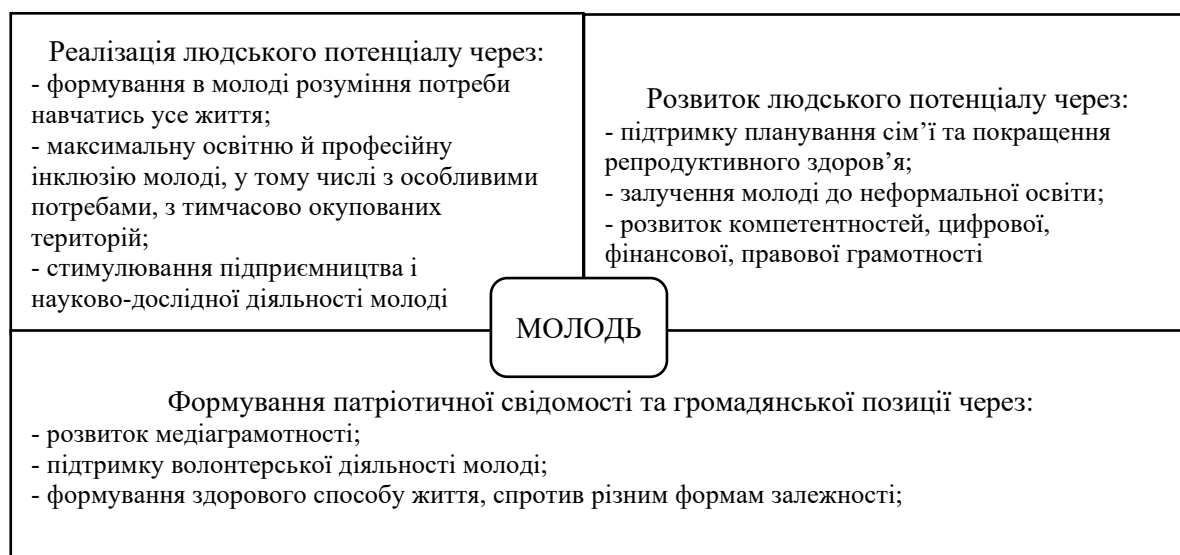

Рис. 5.3. Результативна орієнтація програмно-цільового інструментарію в сфері молодіжної політики України (авторська інтерпретація)

Джерело: складено автором на основі²²³

²²¹ Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на 2017-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 428-р від 21.06.2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2017-%D1%80#Text>

²²² Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 687-р від 24.07.2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#n278>

²²³ Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 02.06.2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini-na-20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakh-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621>

У системі механізмів регулювання міграційної мобільності молоді (див. табл. 5.4) зростаючу роль відіграють економічні механізми, зокрема *особливі умови встановлення розміру виплат по безробіттю*. Державний центр зайнятості роз'яснює, що для молоді з метою сприяння працевлаштуванню на перше робоче місце виплата складає щонайменше 1000 грн упродовж 180 календарних днів упродовж 2-х років. Ця сума є нижчою, ніж для інших категорій безробітних та внутрішньо переміщених осіб – 1800 грн (плюс врахування страхового стажу). Таким чином, молодь у силу відсутності страхових відрахувань отримує меншу фінансову підтримку²²⁴.

Рис. 5.4. Результативна орієнтація програмно-цільового інструментарію в сфері молодіжної політики України: довоєнна практика (2016-2021 роки) і планування (до 2025 року)

Джерело: складено автором на основі²²⁵

В умовах війни застосування економічних механізмів стає неможливим без фінансової підтримки міжнародних партнерів. Стають актуальними нові інструменти підтримки молоді через *фандрейзингові платформи*. Однією з таких платформ для молоді є Платформа FUNdraiser²²⁶. Саме держава в особі профільних органів влади має бути гарантом і координатором залучення молоді до численних міжнародних програм, які нині пропонуються для громадян України всіма цивілізованими державами. Одним з прикладів такої програми є «House of Europe» («Дім Європи»). Ця програма фінансується ЄС та створена для підтримки професійного й творчого обміну між Україною та державами ЄС і Великої Британії. Основними сферами програмної підтримки

²²⁴ Визначення розміру допомоги по безробіттю : Державний центр зайнятості (21.07.2022). URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/vyznachennya-rozmiru-dopomogy-po-bezrobittyu>

²²⁵ Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 148 від 18.02.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text>; Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 02.06.2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini-na-20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621>

²²⁶ FUNdraiser. URL: <https://fundraiser.games/about/>

є культура, освіта, медицина, соціальне підприємництво, медіа, креативний сектор і робота з молоддю²²⁷.

Розуміючи досвід регулювання міграційної мобільності молоді України та реальний стан справ, можна перейти до авторського бачення нової концепції регулювання даної сфери (рис. 5.5).

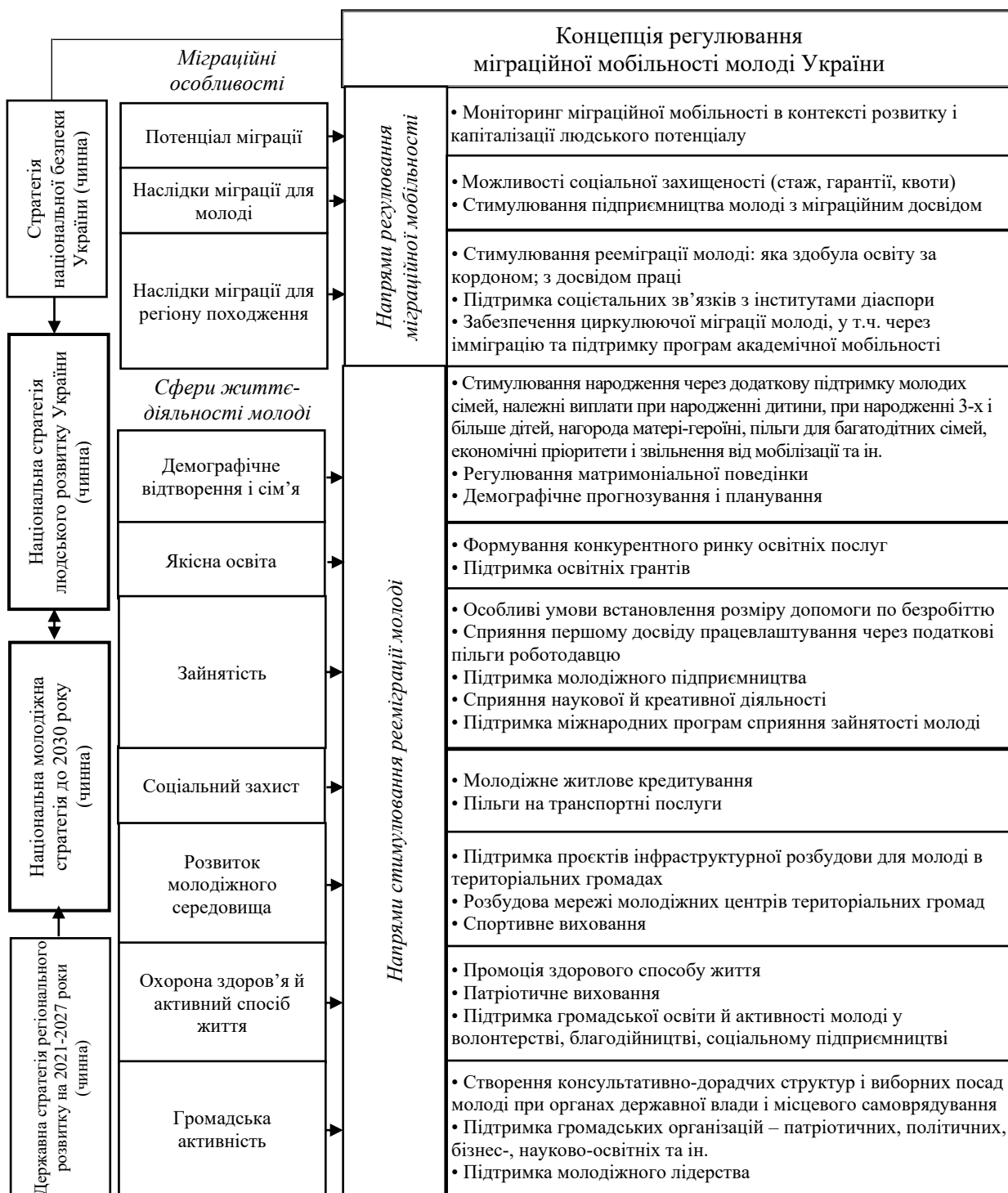

Рис. 5.5. Концептуальні положення регулювання міграційної мобільності молоді України (зовнішній вектор)

Джерело: авторська розробка

²²⁷ House of Europe. URL: <https://houseofeurope.org.ua/our-strategy>

Концепція регулювання міграційної мобільності молоді має здійснюватись у контексті реалізації *національної стратегії людського розвитку*. Це обумовлено комплексністю заходів з забезпечення людського розвитку, що спрямовані на досягнення його цілей та синергують політику в сферах демографічного відтворення, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, доходів, соціального захисту, екології, культури, розвитку громадянського суспільства та забезпечення гендерної рівності²²⁸. У 2021 році в Україні прийнято відповідну стратегію, яка регламентує завдання досягнення стратегічних цілей щодо: 1) медико-демографічного покращення; 2) розвитку суспільства з рівними можливостями навчання та переходом до наукоємного економічного зростання; 3) всебічного, духовного, патріотичного розвитку; 4) високого рівня життя, зайнятості, соціальної захищеності; 5) гендерної рівності²²⁹.

Окремі заходи стратегії виокремлено конкретно щодо молоді, хоча проблематика її розвитку є більш актуалізованою. Зокрема, серед заходів зазначено стимулювання наукової діяльності, підготовку до подружнього життя, патріотичне виховання молоді. У цілому стратегія має загально-демографічний характер. З огляду на проблемність використання людського потенціалу молоді та зростання її міграційної мобільності, у рамках стратегічних пріоритетів людського розвитку необхідним є розроблення окремого концептуального нормативу.

Концепція регулювання міграційної мобільності молоді також має корелювати з цілями Стратегії національної безпеки України, прийнятої 2020 року. У стратегії акцентовано увагу на демографічній проблемі у зв'язку зі скороченням рівня народжуваності, погіршенням репродуктивного здоров'я та зростанням еміграції²³⁰. Ці аспекти напряду стосуються молоді, відтак стратегія людського розвитку має розроблятися у контексті ідей стратегії національної безпеки, а також стратегічних пріоритетів регіонального розвитку, зважаючи на позитивні результати реформи децентралізації в Україні.

Концепція регулювання міграційної мобільності молоді України має бути основоположним нормативом реалізації державної молодіжної політики в частині вирішення міграційного питання, яке є дуже гострим, тим паче в умовах нестабільності. Так як концепція-норматив за своєю суттю передбачає ідейне узагальнення принципів, підходів, методів, інструментів, цілей регулювання визначеної сфери, то пропонована концепція регулювання міграційної мобільності поєднує пріоритети за різними напрямками життєдіяльності молоді. *Враховуючи правотворчий досвід та низьку правову дисципліну реалізації концептуальних, стратегічних і програмно-цільових нормативів в Україні, концепція звужує перелік пріоритетів до найбільш*

²²⁸ Біль М. М. Політика людського розвитку та її реалізація в умовах високомобільного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14(1). С. 27-31, с. 28.

²²⁹ Стратегія людського розвитку : Указ Президента України № 225/2021 від 02.06.2021 року. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/00/93/9f02e8ff2f2f2ba9764a317dfe21f6b3_1622646374.doc

²³⁰ Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни : Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

затребуваних. Попри те, проблематика регулювання міграційної мобільності все одно залишається надзвичайно широкою, що вимагає поєднання різних сфер життєдіяльності молоді.

Концепція в умовах нестабільності може коригуватись в активностях конкретного проміжку часу, однак зберігати актуальність визначених напрямків на довготривалу перспективу. Представлений на Міжнародній конференції в Лугано План відновлення України ставить за мету покращення позицій України за індексом людського капіталу, що в значній мірі залежить від результатів використання потенціалу молоді. У Плані відновлення України виділено національні програми і проекти, які мають пряме відношення до підтримки молоді. Зокрема, в Національній програмі «Розвиток системи освіти» виділено проекти «Підтримка повернення молоді в Україну: міжнародна академічна мобільність», «Інноваційне підприємництво для молоді»²³¹. У Національній програмі «Забезпечення ефективної соціальної політики» теж низка проектів стосується підтримки молодих сімей і молоді²³². У рамках програми «Відновлення та модернізація соціальної інфраструктури» передбачено проект створення простору для розвитку молоді²³³. Виконання проектів залежить від перебігу і результатів війни, однак вони мають реалізуватись цілісно з чітким розумінням мети підтримки молоді та регулювання її міграційної мобільності.

При обґрунтуванні концептуальних положень регулювання міграційної мобільності молоді України (див. рис. 5.5) зазначено про необхідність врахування стратегічних пріоритетів регіонального розвитку. Це обумовлено успішними результатами реформи децентралізації в Україні та перевагами регіоналізації державної політики. *Регіоналізація реалізації державної молодіжної політики* є закономірним результатом реформи децентралізації, яка активно підтримувала розвиток мережі молодіжних центрів (просторів) та реалізацію регіональних соціальних програм. За період 2014-2022 років в Україні сформовано організаційно-правові передумови реалізації молодіжної політики на рівні об'єднаних територіальних громад, що окрім створення молодіжних центрів дозволила громадам активізувати співробітництво в молодіжній сфері, стимулювати діяльність молодіжних громадських організацій та розвивати соціальну інфраструктуру, необхідну для розвитку потенціалу молоді²³⁴.

Попри активну децентралізацію молодіжної політики має зберігатись вагомість регулювання процесів, пов'язаних з молоддю, у тому числі щодо її міграційної мобільності, на рівні органів регіональної влади. Законом України «Про засади державної регіональної політики» визначено, що така політика має забезпечувати ефективне використання внутрішнього

²³¹ Проекти нацпрограми «Розвиток системи освіти» : Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system?page=2>

²³² Проекти нацпрограми «Забезпечення ефективної соціальної політики» : Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/secure-targeted-and-effective-social-policy>

²³³ Проекти нацпрограми «Відновлення та модернізація соціальної інфраструктури» : Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/recovery-and-modernization-of-social-infrastructure>

²³⁴ Молодіжна політика в умовах децентралізації : Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/napryami-molodizhnoyi-politiki/molodizhna-politika-v-umovah-decentralizaciyi>

потенціалу регіонів²³⁵. У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки вказано на пріоритети, які мають пряме відношення до молоді. Серед них²³⁶:

- окремий напрям заходів підтримки молоді з метою забезпечення їх спроможності і всебічної розвиненості – інтелектуальної, творчої, професійно реалізованої, самодостатньої, суспільно-активної, еколого-орієнтованої, що веде здоровий спосіб життя;

- реалізація програм житлового будівництва для молоді;
- розвиток мережі молодіжних центрів;
- сприяння високій мобільності та соціальній інтегрованості молоді;
- підтримка молодіжного підприємництва;
- стимулювання туристичної й пам'яткоохоронної діяльності молоді;
- підтримка національно-патріотичних проєктів громадських об'єднань молоді.

Важливим положенням стратегії є залучення молоді до процесів місцевого самоврядування та регіонального управління.

У Законі України «Про місцеве самоврядування» визначено повноваження місцевих органів влади в сфері молодіжної політики, а саме²³⁷:

- управління молодіжними центрами, молодіжними підлітковими закладами;

- забезпечення здобуття освіти, створення умов для виховання, трудового навчання, розвитку здібностей дітей і молоді;

- сприяння діяльності дошкільних та позашкільних закладів освіти;

- сприяння діяльності молодіжних центрів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких інститутів;

- інфраструктурна підтримка молодіжних громадських інститутів, допомога у використанні приміщень на пільгових умовах;

- організація для молоді (учнівської, студентської) громадських і тимчасових робіт на підприємствах у вільний від занять час;

- пропозиції до програм розвитку молоді.

Таким чином, *регіональні органи влади в Україні володіють достатніми повноваженнями в сфері реалізації молодіжної політики та здатні посилювати її синергію з цілями регулювання міграційної мобільності молоді.*

Визначення пріоритетів регулювання міграційної мобільності молоді на регіональному рівні має базуватись на комплексному розумінні територіальної специфіки. Що стосується *Карпатського регіону України*, то подальші заходи регулювання міграційної мобільності молоді мають враховувати досвід реалізації обласних і міських програм – «Молодь

²³⁵ Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5.02.2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

²³⁶ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 05.08.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

²³⁷ Про місцеве самоврядування : Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Закарпаття» на 2021-2025 роки²³⁸, «Молодь Львівщини» на 2021-2025 роки²³⁹, «Молодь Івано-Франківської міської територіальної громади» на 2021-2025 роки²⁴⁰ (на рівні області програма відсутня), регіональної програми молодіжної політики у Чернівецькій області на 2021-2025 роки²⁴¹. Так як суттєвий вплив на міграційну мобільність молоді має соціально-економічне й освітнє середовище, то беруться до уваги діючі обласні програми соціально-економічного і культурного розвитку, розвитку освіти, зайнятості та ін. Також мають враховуватись демографічні, міграційні й соціально-економічні тенденції довоєнного періоду (див. результати аналізу в розділі 3, розділі 4, п. 4.1) та нові виклики сучасності – внутрішня вимушена міграція, зростаюча зовнішня еміграція молоді, погіршення середовища формування й розвитку людського потенціалу молоді в Україні.

У табл. 5.6 визначено пріоритети регулювання міграційної мобільності молоді для Карпатського регіону України з врахуванням його специфіки. Зважаючи на мінливість середовища їх розподілено на оперативні (в умовах війни) і стратегічні, що корелюють з концептуальними напрямками регулювання міграційної мобільності молоді (див. рис. 5.5). Визначені пріоритети не відкидають можливості застосування інших заходів, однак акцентують на певній місії областей Карпатського регіону в збереженні та розвитку людського потенціалу України, що базується на можливостях молодого покоління:

- Закарпатська область зі значним інституційним потенціалом може бути взірцем підтримки молоді та її участі в процесах регіонального управління і місцевого самоврядування (важливо для подальшого формування нової генерації управлінців, необхідної для розвитку місцевого самоврядування в регіоні та підтримки реформи децентралізації);

- Івано-Франківська область зі значним виробничим потенціалом може бути осередком молодіжного підприємництва і зайнятості з реалізацією спеціальних конкурсних програм та стимулюванням бізнесу у віддалених гірських (однак більш безпечних) територіях;

- Львівська область може бути дієвим осередком науково-освітньої концентрації молоді з її поступовою переорієнтацією з еміграції за кордон;

- Чернівецька область може бути осередком організації заходів для молоді (проведення форумів молоді, у тому числі міжнародних), що одночасно дозволить популяризувати історико-культурний і туристичний потенціал регіону.

²³⁸ Про Регіональну програму «Молодь Закарпаття» на 2021-2025 роки : Розпорядження Закарпатської обласної державної адміністрації № 688 від 24.11.2020 року. URL: https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/201124_0688.pdf

²³⁹ Про затвердження Програми «Молодь Львівщини» на 2021-2025 роки : Рішення Львівської обласної ради № 73 від 23.02.2021 року. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/public/vendor/adminlte/plugins/ckeditor/plugins/kcfinder-master/upload/files/Rishenay%20sesiu/8%20sklukanay/3/2/073.zip>

²⁴⁰ Програма «Молодь Івано-Франківської міської територіальної громади» на 2021-2025 роки. URL: <https://mvk.if.ua/molprog/57332>

²⁴¹ Про затвердження Регіональної програми молодіжної політики у Чернівецькій області на 2021-2025 роки : Рішення Чернівецької обласної ради № 20-2/21 від 30.03.2021 року. URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/mol.pdf>

Пріоритети молодіжної політики Карпатського регіону України в контексті регулювання міграційної мобільності

<i>Загальні</i>	
<p><u>Оперативні (в умовах війни):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - розробка спеціальних заходів підтримки молоді – учасників бойових дій, які втратили члена сім'ї внаслідок бойових дій чи інших актів військової агресії, яка постраждала від бойових дій; - розробка спеціальних заходів підтримки молоді, яка активно займається волонтерською та іншою громадською діяльністю (мобільною молодіжною роботою); - обґрунтування категорій молоді, яка звільняється від мобілізації (статус навчання, сфери працевлаштування). <p><u>Стратегічні:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - передбачення в стратегіях регіонального розвитку (в умовах воєнної економіки чи повоєнного відновлення) пріоритетів підтримки молоді та регулювання її міграційної мобільності; - перегляд цілей обласних програм підтримки молоді з урахуванням викликів нестабільності; - розробка обласних соціальних програм молоді з акцентом на їхню економічну і громадську активність (переорієнтація з «витратних» цілей); - організація моніторингу стану і проблемних питань розвитку молоді в регіоні, у тому числі аспектів її міграційної мобільності; - розвиток мереж молодіжних центрів у віддалених гірських територіях; - розробка обласних програм рееміграції молоді (поточних і перспективних). 	
<p align="center"><i><u>Закарпатська область</u></i></p> <p align="center"><i>Позиціонування регіону як лідера молодіжних ініціатив у практиці регіонального управління</i></p> <p><u>Оперативні (в умовах війни):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - посилення участі молоді в процесах регіонального управління і місцевого самоврядування (молодіжні ради, мери та ін.); - промоційні заходи єднання з молоддю Угорщини, Румунії, Словаччини та ін. державами-реципієнтами освітньої еміграції. <p><u>Стратегічні:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - розвиток громадянського суспільства на засадах активного залучення молоді в управлінські процеси; - розвиток поліетнічного, мультикультурного середовища на основі українізації (через систему освіти) зі збереженням прав національних меншин (угорців, німців та ін.). 	<p align="center"><i><u>Івано-Франківська область</u></i></p> <p align="center"><i>Позиціонування регіону як лідера молодіжного підприємництва</i></p> <p><u>Оперативні (в умовах війни):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - реалізація спеціальних конкурсних програм стимулювання молодіжного підприємництва і зайнятості, зокрема у віддалених і більш безпечних гірських територіях; - промоційні заходи єднання з молоддю Румунії та ін. державами-реципієнтами освітньої еміграції. <p><u>Стратегічні:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - розробка регіональної програми підтримки молоді (реалізації молодіжної політики); - розвиток потужного молодіжного сегменту ринку праці.
<p align="center"><i><u>Львівська область</u></i></p> <p align="center"><i>Позиціонування регіону як науково-освітнього центру</i></p> <p><u>Оперативні (в умовах війни):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - пропозиція спеціальних можливостей навчання для молоді, у тому числі з числа внутрішньо переміщених осіб; - промоційні заходи єднання з молоддю Польщі та ін. державами-реципієнтами освітньої еміграції. <p><u>Стратегічні:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - розвиток регіональної освітньої системи як внутрішньо-конкурентоспроможної, що здатна частково переорієнтувати молодь України від виїзду за кордон. 	<p align="center"><i><u>Чернівецька область</u></i></p> <p align="center"><i>Позиціонування регіону як центру соціального капіталу молоді (організація заходів, системні комунікації)</i></p> <p><u>Оперативні (в умовах війни):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - стимулювання організації заходів для молоді (проведення форумів, у тому числі міжнародних), що одночасно дозволить популяризувати історико-культурний і туристичний потенціал; - промоційні заходи єднання з молоддю Румунії, Молдови та ін. державами-реципієнтами освітньої еміграції. <p><u>Стратегічні:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - заходи покращення здоров'я молоді та зниження рівня її смертності.

Джерело: узагальнено автором

Таким чином, молодіжна політика областей Карпатського регіону має фокусуватись на пріоритетних можливостях підтримки освіти, зайнятості, громадської активності та координації діяльності молоді. Одночасно мають вирішуватись гострі проблеми, пов'язані з демографічними і соціально-економічними процесами. Що стосується регулювання міграційної мобільності молоді в регіоні, то в умовах нестабільності пріоритет має ставитись на перспективну стимулювання

реєміграції молоді. У системі механізмів регулювання міграційної мобільності значний потенціал мають інструменти організаційно-економічного характеру. Вони мають слугувати основою для подальшого стимулювання повернення молоді в Україну.

5.3. Організаційно-економічні інструменти регулювання міграційної мобільності молоді Карпатського регіону України

Глобалізація світової економіки та спричинені нею інтеграційні процеси відкривають простір не лише для розвитку нових форм економічної взаємодії між країнами, але й розширюють перспективи реалізації й розвитку потенціалу економічно активного населення, зокрема молоді, надають можливості для віртуальної зайнятості, вільного вибору місця праці й освіти практично в будь-якому регіоні чи країні світу. Інтенсифікація просторової мобільності молоді, активізація процесів трудової міграції висококваліфікованих кадрів, а також інтенсифікація інтелектуальної міграції визначаються і відкритістю національної економіки, запровадженням безвізового режиму, поступовою лібералізацією політики зовнішньої міграції.

Проблема «відтоку мізків» – феномен, який зустрічається у всіх країнах світу, але залишається викликом для держав, які розвиваються, у тому числі для України, для якої низькі темпи зростання національної економіки одночасно є причиною і наслідком значної за обсягами міграції молоді, що веде до послаблення інтелектуально-кадрової безпеки держави. Відтак, міграція висококваліфікованих кадрів і молоді як найбільш креативного прошарку економічно активного населення впливає на забезпечення інноваційного розвитку, технологічного прогресу та конкурентоспроможності національної економіки. Примітно, що за останнє десятиріччя спостерігається значна міграція молоді з України до країн ЄС, США та Канади, має суттєві переваги для приймаючих економік загалом і самих емігрантів зокрема. Однак, Україна як країна-донор висококваліфікованих молодих кадрів зазнає значних ресурсних втрат та економічних ризиків.

Варто наголосити, що інтелектуальна міграція і міграція молоді є найбільшою загрозою для розвитку національної економіки та забезпечення високих інноваційно-технологічних переваг країни. Зокрема, значні обсяги міграції висококваліфікованих кадрів ведуть до зростання дефіциту робочої сили, наприклад лікарів та вчителів, і тим самим спричиняють формування кадрового «вакууму» та поступового регресу суспільства. Інтенсифікація міграції молоді є причиною зменшення податкових надходжень, зниження інноваційної складової конкурентоспроможності національної економіки, втрати підприємницького потенціалу та поширення неекономічних втрат (формування мультинаціональних і дистантних сімей, дефляція цінностей, звичаїв, культурно-історичної спадщини).

Роль економічної активності молоді для забезпечення розвитку національної економіки є значною, оскільки забезпечує податкові надходження у місцевий і державний бюджети, натомість дефіцит робочої сили, особливо молодого покоління, веде до швидкого зростання заробітної плати при низькій продуктивності праці. Примітно, що молодь – це потенційні підприємці, які здатні та готові ризикувати, продукувати інноваційні рішення і виступати бізнес-драйверами розвитку національної економіки. Серед значущих позитивних ефектів зовнішньої міграції молоді для розвитку національної економіки є міграційний капітал, який виступає інвестиційним ресурсом забезпечення економічного зростання, і соціальний капітал як інструмент поживлення бізнес-середовища та розвитку сфери малого підприємництва, у тому числі стартапів, інноваційних бізнес-одиниць.

За результатами соціологічного дослідження відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», проведеного у вересні-жовтні 2019 року на предмет визначення міграційної готовності студентської та учнівської молоді на прикладі Карпатського регіону України, ідентифіковано високий рівень позитивних аспірацій щодо працевлаштування, здобуття освіти та постійного місця проживання за кордоном. Загалом, було опитано понад 1,2 тис. осіб – випускників закладів вищої освіти, професійно-технічної освіти та загальної середньої освіти²⁴². Так, високий рівень міграційної налаштованості молоді свідчить про критичні тенденції для соціально-економічного розвитку областей Карпатського регіону України. Наприклад, після закінчення навчального закладу понад 13 % опитаної студентської молоді мало намір виїхати на роботу за кордон і 10,5 % студентів – продовжити навчання за кордоном. Високі міграційні установки молоді підтверджують результати відповідей на питання щодо наявності закладів вищої освіти (ЗВО) до реалізації міграційних планів. Близько 36 % випускників ЗВО здійснили певну підготовку до реалізації своїх міграційних аспірацій, що свідчить про зростання міграційного потенціалу і негативний вплив на регіональний ринок праці та економіку загалом. Серед випускників закладів професійно-технічної освіти (ЗПТО) 13,7 % мали намір стати учасниками трудових еміграційних процесів і 7,2 % – учасниками освітніх міграційних процесів, понад 38 % здійснили підготовку до зовнішньої міграції.

Примітно, що частка осіб, які мають «тверді» позитивні міграційні аспірації на предмет працевлаштування або здобуття освіти за кордоном, може зменшитися при сприятливій політиці соціально-економічного розвитку території і створенні умов для реалізації інтелектуального потенціалу. На цільовий сегмент осіб молодого віку, які мають позитивні міграційні наміри, але ще не здійснили підготовки для їхньої реалізації,

²⁴² Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України (результати соціологічного дослідження): науково-аналітичне видання / за ред. д.е.н., проф. Васильціва Т. Г., д.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Махонюка О. В. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2020. 60 с.

можна вплинути, застосувавши заходи проактивної політики регулювання міграції (наприклад, стримування освітньої еміграції).

Високий рівень позитивних міграційних аспірацій населення в Україні, зокрема у Карпатському регіоні, до війни був обумовлений несприятливими соціально-економічними чинниками та нестабільністю суспільно-політичного становища, що підтверджують результати дослідження. Так, 50,9 % і 34,7 % опитаних респондентів-молоді ще до війни мали намір виїхати за кордон на постійне місце проживання через низький рівень оплати праці та відсутність робочих місць, що свідчить про значну дивергенцію України та країн-реципієнтів людських ресурсів щодо розвитку системи заробітної плати і ринку праці, у тому числі темпів створення нових високооплачуваних робочих місць (рис. 5.6). Відсутність національної стратегії реформування системи оплати праці, особливо у креативних галузях економіки, сфері освіти, науки та охорони здоров'я, сприятиме «відтоку» молоді, у тому числі висококваліфікованих кадрів, що збільшуватиме масштаби інтелектуальної міграції і призведе до послаблення кадрової стійкості країни. Примітно, що низький рівень розвитку інституційного середовища ринку праці та сфери зайнятості, а також відсутність системи програмування регіонального економічного розвитку є причинами інтенсифікації зовнішньої міграції молоді, значна частка якої через відсутність стабільності і впевненості у майбутньому (32,6 %) і погіршення загальної економічної ситуації в Україні (21,2 %) виявила наміри емігрувати.

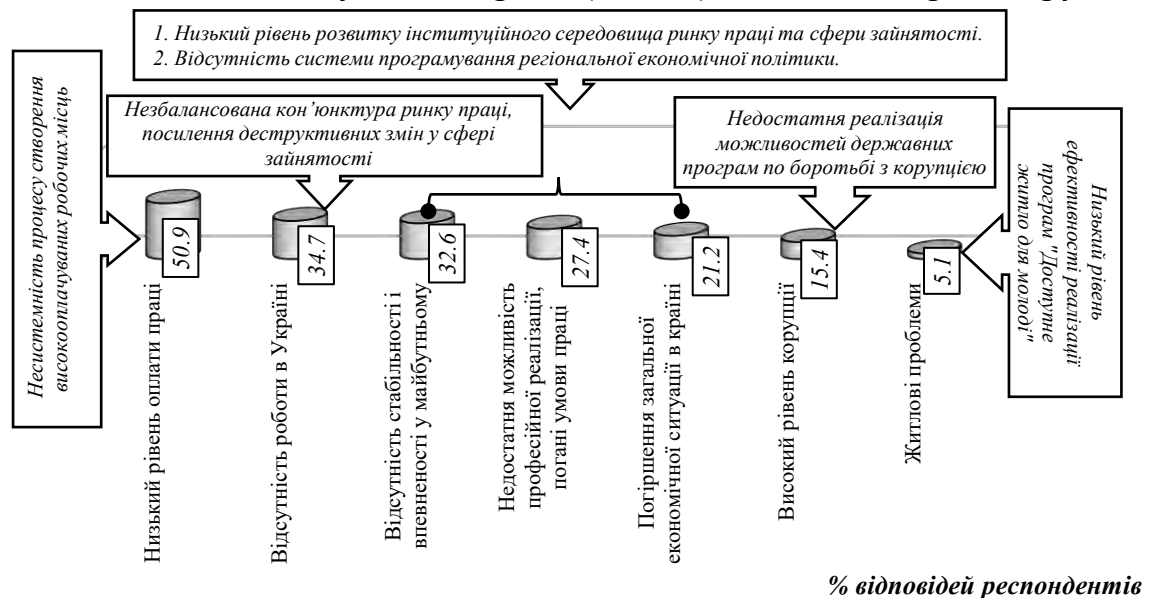

Рис. 5.6. Проблемні аспекти формування державної політики реверсних аспірацій молоді України

Примітка: у фокусі спонукальних чинників виїзду за кордон на постійне місце проживання молоді Карпатського регіону України, % респондентів регіону загалом

Джерело: побудовано на основі²⁴³

²⁴³ Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України (результати соціологічного дослідження): науково-аналітичне видання / за ред. д.е.н., проф. Васильціва Т. Г., д.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Махонюка О. В. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів. 2020. 60 с., с. 25.

Високий рівень оплати праці, на думку 83 % респондентів, є основним чинником, що зміг би втримати молодь Карпатського регіону та України загалом від зовнішньої еміграції. Однак, відсутність належних умов для забезпечення розвитку національного та регіональних ринків праці, низький рівень ефективності реформування сфери зайнятості, у тому числі віртуальної і неформальної, збільшують рівень міграційних аспірацій серед молоді та висококваліфікованих кадрів. Економічна рецесія, низькі темпи проведення структурних реформ, регрес високотехнологічних галузей економіки ведуть до посилення міграції молоді, особливо тих, які задіяні в інноваційно-технологічній діяльності або у сфері R&D. Відповідно для 50,8 % студентської молоді стабілізація політичної і соціально-економічної ситуації стали б стримуючими чинниками від як виїзду за кордон на предмет пошуку високооплачуваного робочого місця, так і можливостей реалізації потенціалу.

В умовах розвитку глобалізаційних процесів і посиленої конвергенції економічних та соціальних систем, національних освітньо-наукових сфер, ринків праці, дифузії діджиталізації у всі сфери суспільного життя зовнішня міграція молоді трактується як системний процес із визначеними позитивними та негативними наслідками як для країни донора, так і для країни реципієнта. Нерегульована інтенсифікація зовнішніх міграційних потоків молоді з Карпатського регіону України призводить до зростання ризикогенності у сфері забезпечення інтелектуально-трудового потенціалу територій, втрати значних обсягів прошарку креативного та інтелектуального населення, загострення проблем демографічного відтворення, зменшення кількості осіб у репродуктивному й економічно активному віці, нівелювання ролі сім'ї, посилення структурних дисбалансів на національному та регіональному ринках праці, а також диспропорцій у сфері освіти, науки й інновацій.

Інструменти регулювання міграції молоді та збереження інтелектуально-кадрового потенціалу Карпатського регіону України повинні бути орієнтовані на зменшення рівня позитивних міграційних аспірацій студентської й учнівської молоді, вирішення проблем працевлаштування і низького рівня оплати праці, зменшення масштабів освітніх міграційних процесів із метою стаціонарної міграції. Засоби державної політики регулювання міграційних процесів у частині стримування міграції молоді повинні бути орієнтовані на мінімізацію впливу push-чинників середовища міграції, що посилює міграційну активність молоді, а також створення високих конкурентних переваг регіональних освітніх систем і сфери наукових розробок. Особливо ефективізація інструментів регулювання міграції молоді повинна бути зосереджена у сферах зайнятості, малого бізнесу та системи оплати праці, що і підтверджено результатами емпіричного дослідження (формула 5.1).

$$\Delta Migr_t^{youth} = \frac{1.157}{(0.300^*)} + \frac{0.549}{(0.143^*)} Unempl_t + \frac{0.504}{(0.143^*)} CPI_t - \frac{0.565}{(0.186^*)} Units_t - \frac{0.670}{(0.228^*)} Income_t$$

$R^2 = 0.987 \quad DW = 2.14$

(5.1)

де $Migr_t^{youth}$ – обсяги еміграції молоді у t-період часу, $Unempl_t$ – рівень безробіття у t-період часу; CPI_t – індекс споживчих цін у t-період часу; $Units_t$ – кількість суб'єктів малого бізнесу у t-період часу; $Income_t$ – наявний дохід населення у t-період часу.

Забезпечення високооплачуваною працею та економічна стабільність в країні однозначно стримуватимуть еміграцію молоді, зокрема зниження рівня безробіття на 1 % дозволить скороти темпи зовнішньої міграції молоді на 0,55 %. Примітно, що поживлення підприємницького середовища та реалізація раціональної системи оподаткування буде стимулом для креативної молоді розвивати та реалізувати свій потенціал в Карпатському регіоні України (збільшення кількості малих підприємств на 1 % сприятимуть зменшенню міграції молоді на 0,57 %).

Прогностичні тенденції соціально-економічного розвитку України за умови збереження поточних тенденцій (реалістичний прогноз), сталого розвитку (оптимістичний прогноз) і погіршення індикаторів середовища (песимістичний прогноз) можуть виступити інформаційним базисом оцінювання ефективності поточної державної політики управління міграційними процесами в Україні. Так, висхідна динаміка індикаторів-стимуляторів і низхідна динаміка індикаторів-дестимуляторів соціально-економічного середовища, що формує позитивні міграційні установки молоді, свідчить про низьку ефективність державної політики управління міграційними процесами, і навпаки.

Покращення соціально-економічного середовища дозволить стримувати міграцію молоді, висококваліфікованих кадрів і трудову міграцію зокрема. За прогностичними оцінками згідно оптимістичного сценарію масштаби еміграції молоді за умови, що Україна забезпечить стале зростання індикаторів соціального-економічного розвитку, будуть зменшуватися, однак, темпи скорочення зовнішньої міграції будуть незначні. Відтак, соціально-економічне середовище є ключовим push-фактором міграції молоді, але його покращення неоднозначно виступає чинником реверсних міграційних аспірацій або стримування молоді від виїзду за кордон. Ймовірно, що для зменшення масштабів зовнішньої міграції молоді значну вагу значущість має суспільно-політична стабільність і сприятливі умови забезпечення прогресу людського розвитку.

Із високою ймовірністю збереження поточних темпів економічного розвитку сприятиме подальшому «відтоку» економічно активного населення і висококваліфікованих кадрів, а сила каузальної взаємозалежності цих детермінант буде зростати. Задля зменшення інтенсивності міграції молоді, а відтак результативного її регулювання задля забезпечення розвитку національної економіки виникає необхідність розробки системи інструментів за відповідними напрямками забезпечення розвитку національної економіки.

Високий рівень безробіття, низькі стандарти життя, обмеженість високооплачуваних робочих місць з гідними умовами праці, напружена політична ситуація, а нині і війна є основними поточними чинниками-стимуляторами зростання еміграції населення робітничих професій, трансформації сезонної трудової еміграції з України на довготривалу,

освітньої еміграції – на стаціонарну. Одночасно зростання рівня привабливості освітнього середовища країн ЄС, які ведуть активну боротьбу за іноземних студентів, тільки посилюють проблеми «відтоку» талановитої молоді з України, висококваліфікованих кадрів, еміграції молодих науковців, що призводить до зростання втрат людського потенціалу, посилення демографічних, інтелектуальних і соціальних ризиків.

Варто зауважити, що ключовими інструментами регулювання міграції молоді задля збереження кадрового потенціалу України є *організаційні* (запровадження системи програмування міграційної політики, покращення організаційної системи регулювання міграційних процесів, реалізація моніторингу трудової й освітньої міграції молоді, активізація діяльності щодо підготовки і реалізації спільних міждержавних освітніх, науково-дослідних та бізнес-проектів) та *економічні* (стимулювання економічної активності молоді, реформування системи оплати праці, балансування ринку праці, створення високооплачуваних робочих місць, технологічна модернізація промисловості).

Задля підсилення ефективності регулювання міграційної мобільності молоді України варто узгодити стратегічні пріоритети державного регулювання міграційними процесами відповідно до умов мінливого економічного середовища, зокрема сформувати механізми проактивного регулювання в проекції забезпечення розвитку інфраструктури у сфері міграції, підвищення ефективності системи інституціональних засобів впливу (табл. 5.7). Так, за напрямом «Розвиток сфери зайнятості, збалансування ринку праці» економічними інструментами державної політики, які стосуються покращення можливостей відносно стабільного та якісного працевлаштування молоді в Україні, є створення умов (посилення контролю за доходами/витратами, здійснення вибіркового обстежень роботодавців щодо фактичної та декларованої трудомісткості робіт, проведення роз'яснювальної роботи серед роботодавців та працівників) для легалізації секторальних ринків праці з високим рівнем неформальної зайнятості (зокрема, у будівництві, сільському господарстві, торгівлі, готельно-ресторанному бізнесі), що дозволить підвищити рівень соціальної захищеності молоді та сформувати засади стабільної зайнятості. Підтримка практик віддаленої, мобільної, часткової, запозиченої та інших нестандартних форм офіційної легальної зайнятості, а також розвиток посередницького сектора на ринку праці для пошуку вакансій та забезпечення зайнятостю потенційних мігрантів серед молоді на батьківщині сприятиме рееміграції молоді та стримуванню трудової міграції серед студентської молоді. Примітно, що розвиток сектора креативних індустрій сприятиме створенню нових робочих місць для молоді та забезпечення гідного рівня оплати праці для висококваліфікованих кадрів.

**Організаційно-економічні інструменти регулювання
міграційної мобільності молоді України, актуальні для Карпатського регіону**

Напрями	Інструменти	
	Економічні	Організаційні
Розвиток сфери зайнятості, збалансування ринку праці	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підтримка та розвиток системи соціального діалогу і партнерства. 2. Проведення інформаційно-просвітницької кампанії. 3. Розвиток посередницького сектора на ринку праці. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення сприятливих умов для розвитку віртуальних ринків праці у регіоні. 2. Підтримка практики мобільності зайнятості молоді. 3. Розвиток креативних індустрій.
Розвиток сектора мікро- та малого бізнесу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення регіональних консультативних центрів для підприємців-початківців. 2. Реалізація фінансово-кредитних програм для підприємців-початківців. 3. Розвиток інклюзивного, соціального й академічного підприємництва. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Реіндустріалізація регіональної економіки на основі технологічної модернізації. 2. Підвищення рівня наукоємності промисловості. 3. Створення інноваційно-технологічних кластерів, центрів. 4. Розвиток інноваційних бізнес-інкубаторів.
Формування позитивних рееміграційних аспірацій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Популяризація практик рееміграції трудових і освітніх мігрантів. 2. Розвиток співпраці з діаспорою. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ресурсне забезпечення програм розвитку зв'язків з діаспорою. 2. Фінансування грантових програм і проєктів на предмет дослідження якості життя, людського потенціалу мігрантів-молоді.
Покращення інвестиційного клімату	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування регіональної програми розвитку ринку міграційного капіталу. 2. Реалізація програм цільового спрямування міграційних трансфертів. 3. Створення банківських спеціальних депозитних програм для трудових мігрантів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток ринку міграційних облігацій. 2. Ресурсне сприяння захисту й обслуговування міграційних трансфертів як інвестиційного капіталу.
Підвищення конкурентно-спроможності освітньої сфери	<ol style="list-style-type: none"> 1. Моніторинг якості вищої і професійно-технічної освіти; 2. Формування регіональних замовлень на підготовку фахівців у закладах освіти. 3. Розвиток дуальної професійно-технічної освіти. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення фінансової автономії закладів вищої освіти. 2. Розвиток співпраці ЗВО з науково-дослідними установами..

Джерело: авторська розробка

Для удосконалення регіональної політики у сфері зайнятості з метою стримування міграційних процесів серед молоді варто реалізувати такі організаційні інструменти, як (1) надання переваги при залученні до реалізації інфраструктурних проєктів у формі державно-приватного партнерства суб'єктів господарювання, які беруть участь, активно підтримують та розвивають систему соціального діалогу і партнерства; (2)

ініціювання практики розробки та реалізації програм забезпечення зайнятості в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ), налагодження системи моніторингу та прогнозування тенденцій функціонування і розвитку локальних ринків праці; (3) проведення інформаційно-просвітницьких заходів, а також тренінгів і навчань серед осіб, які беруть участь у зовнішній трудовій міграції, щодо переваг, можливостей, джерел формування і використання ресурсного забезпечення для відкриття власного бізнесу на батьківщині для зростання зайнятості та самозайнятості як мігрантів, так і членів їх родин, пов'язаних із ними професійною діяльністю осіб.

Розвиток сектора мікро- та малого бізнесу сприятиме усуненню інституційних бар'єрів започаткування власної справи, покращення інфраструктури підтримки та ресурсного забезпечення підприємницької діяльності. Зростає доцільність підготовки «бізнесів під ключ» (визначення ділянок та приміщень, підготовка техніко-економічного обґрунтування, розробка карти бізнес-процесів реалізації підприємницького проекту) для подальшої їх передачі (на конкурсних засадах) потенційним підприємцям з числа осіб – зовнішніх трудових мігрантів, які готові інвестувати кошти в реалізацію проекту. Варто відзначити про важливість проведення систематичних експертних опитувань зовнішніх трудових мігрантів на предмет можливих практик імплементації в Україні ефективних закордонних бізнес-моделей, видів діяльності, форм організації бізнесу тощо з подальшою підтримкою реалізації аналогічних практик на батьківщині.

Створення консультативних центрів для надання потенційним підприємцям професійних міждисциплінарних послуг із започаткування власної справи, реорганізації бізнесу, залучення інвестицій та фінансових ресурсів, участі в грантових проектах, виставках є важливим інструментом розвитку малого та середнього бізнесу, що сприятиме пожвавленню підприємницького середовища та інвестиційного клімату на місцевому рівні.

Примітно, що реалізація програм покращення доступності фінансово-кредитних ресурсів (відтермінування сплати відсотків та тіла кредиту, порука, ін.) для суб'єктів мікро- та малого підприємництва та створення міських венчурних фондів для інвестування у креативні, інноваційно-технологічні бізнес-проекти, стартапи суб'єктів мікро- та малого бізнесу можна вважати оптимальними заходами стимулювання розвитку бізнес-середовища в Україні.

Запровадження спеціальних грантових програм підтримки підприємництва для мігрантів і молоді, розвитку інклюзивного та соціального, а також академічного підприємництва і підприємництва в межах закладів освіти матиме позитивний вплив на розвиток бізнесу у всіх регіонах України, що сприятиме пожвавленню підприємницького середовища і стримуванню зовнішньої міграції населення.

Формування позитивних рееміграційних аспірацій вимагає реалізації активної державної і регіональної політики в частині виявлення та усунення причин і перешкод, формування психологічної готовності до повернення молоді, трудових і освітніх мігрантів. Ефективними заходами щодо реалізації цього напрямку є:

1) активізація діяльності владних структур зі вивчення проблемних аспектів та популяризації практики повернення і подальшої реалізації набутого досвіду, знань та капіталу на батьківщині;

2) організаційно-ресурсна підтримка діяльності організацій, які спеціалізуються на зв'язках з діаспорою, реалізують заходи, пов'язані з комунікаціями з емігрантами, поширенням інформації про батьківщину, у тому числі заходи політики реєміграції;

3) фінансування грантових програм підтримки проєктів громадських, освітніх та наукових організацій з дослідження проблемних аспектів організації життя та праці зовнішніх мігрантів, поширення інформації про їх права та можливості, перспективи адаптації, а також повернення на батьківщину.

Варто підкреслити про важливість активної участі у грантових програмах громадськими організаціями задля створення і підтримки функціонування інтернет-майданчиків. Це сприятиме популяризації України серед українських зовнішніх мігрантів, надання їм актуальної інформації про нові можливості у країні призначення і в Україні, поширенню досвіду щодо вирішення проблемних соціально-трудова дискримінацій. Важливим інструментом стимулювання реєміграції населення є створення і обслуговування при обласних управліннях Державної міграційної служби інтернет-платформ, призначених для отримання звернень від вітчизняних зовнішніх мігрантів щодо порушення їх прав та інтересів за кордоном з метою надання фахової юридично-консультаційної допомоги.

Реалізація напряму «Покращення інвестиційного клімату» у процесі імплементації інструментів реєміграції молоді допоможе створити середовище, сприятливе для мотивування інвестиційного характеру використання міграційного капіталу, розвитку інфраструктури захисту і обслуговування таких інвестицій. Перспективним інструментом має стати стимулювання створення банківських спеціальних депозитних програм для трудових мігрантів, ресурс яких використовується як гарантійне забезпечення фінансово-кредитної підтримки суб'єктів мікро- і малого бізнесу, а також інституціалізація в Україні міграційних облігацій як спеціальних державних цінних паперів. Розміщування серед мігрантів та діаспори міграційних облігацій з подальшим скеруванням залучених коштів на реалізацію соціально і економічно значимих інфраструктурних проєктів сприятиме розвитку соціальної інфраструктури, об'єктів критичної інфраструктури, стратегічних галузей національної та регіональної економіки, подолання депресивності розвитку.

Відновлення потенціалу та стимулювання розвитку споживчої кооперації в сферах заготівлі сільськогосподарської продукції, сільського та лісового господарства, будівництва та ремонту, малої переробної промисловості, а також прийняття та реалізація програм розвитку елементів інфраструктури обслуговування міграційного капіталу, зокрема фінансово-інвестиційного, є ефективними заходами, орієнтованими на створення колективних організацій мігрантів для їх співпраці з місцевими органами влади. Реалізація цих інструментів сприятиме акумулюванню частини

грошових трансфертів на підтримку соціально-економічного розвитку територій (досвід країн Латинської Америки), залученню фінансово-банківського сектору (комерційних банків, мікрофінансових установ, інших позабанківських структур) до розробки та впровадження інноваційних програм залучення коштів мігрантів через мережі відділень банків та банкоматів, здійсненню переказів та їх використання в банківській системі, створення профільних організацій, асоціацій та об'єднань мігрантів, що прискорить розробку методики формалізації ринку грошових трансфертів.

Підвищення конкурентоспроможності освітньої сфери у Карпатському регіоні України з огляду на структурні диспропорції на ринку праці, невідповідність попиту на робітничі кадри поточній пропозиції, яку забезпечують заклади освіти, посилені міграційні процеси та позитивні міграційні установки серед учнів та студентів пріоритетними інструментами державної політики доцільно (1) запровадити моніторинг якості освіти, узгодження навчальних програм із потребами ринку праці та ефективності працевлаштування випускників, розробка та впровадження системи «Якість освіти» (за результатами національного моніторингу) на основі співпраці з веб-порталом «Україна. ІСУО (інформаційна система управління освітою)», котрий забезпечує автоматизацію діяльності органів управління освітою всіх рівнів; (2) активізувати діяльність щодо формування регіональних замовлень на підготовку фахівців у закладах освіти, у тому числі ЗПТО (на основі аналізу інформації про стан ринку праці, а також розвиток нових виробництв і форм зайнятості) через дослідження стану та тенденцій розвитку ринку праці та побудову системи прогнозів структурних показників ринку праці; (3) реалізувати заходи щодо розвитку закладів вищої і освітньо-професійної освіти на засадах державно-громадського партнерства, участі місцевих закладів освіти у глобальному партнерстві кваліфікацій, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів для забезпечення розвитку освіти, зокрема професійно-технічної.

У Карпатському регіоні України як регіоні з найвищим рівнем міграції молоді та населення загалом повинні відбутися суттєві зміни у системі управління міграційною мобільністю, зокрема у фокусі врахування міграційних аспірацій молоді. Важливо запровадити систему програмування, моніторингу, контролю міграційних тенденцій, удосконалити інституційно-організаційні взаємозв'язки між суб'єктами регулювання міграційних процесів, активізувати діяльність щодо підготовки та реалізації спільних міждержавних освітніх, науково-дослідних і бізнес-проектів, покращити стимулювання економічної активності молоді та відповідну для цього інституційну інфраструктуру. Реалізація цих інструментів забезпечить підвищення ефективності державної політики збереження людських ресурсів, особливо інтелектуально-кадрового потенціалу регіональних економік.

5.4. Інструменти стимулювання рееміграції молоді України в умовах соціально-економічних турбулентностей

Визначення інструментів стимулювання рееміграції молоді залишалось актуальною проблемою в усі роки незалежності України. Однак російсько-українська війна кардинально змінила можливості її вирішення. Війна значно загострила проблему високої зовнішньої міграційної мобільності молоді України, яка в умовах нестабільності та лояльної політики приймаючих країн буде швидко зростати.

Обмежити право молоді на вибір місця перебування влада України не може, будучи підписантом Європейської конвенції з прав людини, яка регламентує свободу пересування²⁴⁴. Однак вже сьогодні на рівні держави та регіонів, зважаючи на їхню специфіку, слід визначати заходи для зниження еміграційних настроїв молоді та стимулювання її повернення у найближчому майбутньому. Особливий функціонал у даному сенсі має виконувати Карпатський регіон, який хоч і має статус прикордонного з усталеними традиціями високої міграційної мобільності населення, однак є віддаленим від територій бойових дій та вирізняється нижчою частотою ракетних обстрілів за інші регіони України.

Оскільки проблема міграції молоді в умовах соціально-економічних турбулентностей значно загострилась, на державному рівні важливо утвердити (табл. 5.8):

- 1) концептуально-стратегічне бачення регулювання міграційної мобільності молоді;
- 2) систему механізмів регулювання міграційної мобільності молоді відповідно до концептуально-стратегічного пріоритету (див. табл. 5.4, п. 5.2);
- 3) пріоритетні інструменти регулювання міграційної мобільності молоді відповідно до оперативних завдань.

У табл. 5.8 в оперативних пріоритетах визначено *стимулювання рееміграції* у воєнний час. Пріоритет рееміграції змінює пріоритет забезпечення циркулюючої міграції, так як умови нестабільності унеможливають імміграцію молоді в Україну. Наразі для України актуально визначати можливості рееміграції молоді з виділенням інструментів, які потрібно реалізувати вже або на перспективу.

У системі механізмів регулювання міграції молоді акцентовано на перевагах застосування *організаційно-економічних інструментів стимулювання рееміграції молоді*. Такі переваги обумовлено їхньою специфікою, а саме поєднанням:

- взаємодій інститутів різних сфер у рамках реалізації публічної політики з залученням громадськості, у тому числі на рівні територіальних громад, бізнесу, міжнародних організацій;
- економічних регуляторів міграції молоді в розрізі формування її потенціалу та реалізації міграційних намірів;

²⁴⁴ Європейська конвенція з прав людини. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, що не включені до Конвенції та першого Протоколу до неї URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf

- заходів формування сприятливого економічного середовища – зайнятості, підприємництва, забезпечення належного фінансового добробуту.

Таблиця 5.8

Основні ідейні обґрунтування регулювання міграційної мобільності молоді України

Вимір обґрунтування	Варіанти	Оперативні пріоритети
Концептуально-стратегічне бачення регулювання міграційної мобільності молоді	- ринкове саморегулювання з мінімальним втручанням держави; - протидія еміграції; - забезпечення циркулюючої міграції; - стимулювання імміграції; - стимулювання рееміграції.	- стимулювання рееміграції з перспективним переходом до забезпечення циркулюючої міграції.
Механізми відповідно до концептуально-стратегічного бачення	- нормативно-правові; - програмно-цільові; - бюджетні; - економічні; - організаційні; - інституційні; - кадрові; - промоційні; - інформаційно-аналітичні.	- організаційно-економічні; - інституційні (громадськість, децентралізація); - інформаційно-аналітичні.
Інструменти відповідно до оперативних завдань	Організаційні інструменти стимулювання рееміграції молоді: - договірна участь держави; - посередництво держави; - соціальний діалог; - державно-приватне партнерство; - консультаційна підтримка держави. Економічні інструменти стимулювання рееміграції молоді: - гарантії, стимули; - внутрішні і міжнародні гранти, конкурси, програми, премії; - державні замовлення; - соціальні пільги; - кредитні пільги.	- організаційні: забезпечення системних зв'язків з інститутами діаспори; моніторинг потреб і міграційних намірів молоді; посередницькі послуги для молоді щодо навчання, бізнесу; координація співробітництва та участі інститутів різних сфер у підтримці молоді; - економічні: пільгові кредити для купівлі житла; пільги соціальні; пільги податкові; гарантії першого робочого місця; додаткові виплати по безробіттю; стимули демовідтворення; програми освітньої (академічної) мобільності; заходи інтеграції міграційного капіталу; державне та регіональне замовлення на підготовку фахівців і робітничих кадрів; фандрейзингові платформи; міжнародні програми.

Джерело: авторська розробка

Держава в особі органів влади має бути ініціатором застосування організаційних інструментів стимулювання рееміграції молоді. У першу чергу це профільне Міністерство молоді та спорту України та міністерства, які регулюють основні сфери життєдіяльності молоді – внутрішніх справ (якому підпорядкована Державна міграційна служба України), освіти та науки (якісні послуги освіти та регулювання освітньої імміграції), соціальної політики (захищеність та додаткова соціальна підтримка молоді), охорони здоров'я (забезпечення здоров'я молоді, зниження рівня смертності та стимулювання демовідтворення), культури та інформаційної політики (промоція патріотизму, активного й соціально-свідомого способу життя), закордонних справ (регулювання й захист міжнародної мобільності, діяльності міжнародних організацій), економіки (розвиток економічного

середовища), у справах ветеранів (захищеність молоді-учасників бойових дій), з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (захищеність молоді, яка проживає (проживала) на відповідних територіях), цифрової трансформації (підтримка молодіжних ініціатив та цифрова інклюзія молоді), юстиції (реалізація правових норм щодо підтримки молоді).

Потужну інституційну основу для реалізації організаційно-економічних інструментів формують профільні комітети Верховної Ради України, департаменти й управління обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, владні органи в сфері освіти (Національне агентство кваліфікацій, Освітній омбудсмен та ін.).

У нинішніх обставинах держава обмежена в ресурсах. У проєкті Плану відновлення України робочою групою «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави» окреслено амбітні цілі, досягнення яких з огляду на політичну культуру в Україні є сумнівними²⁴⁵. Вирішення проблеми щодо еміграції молоді має бути виваженим з підбором найбільш ефективних інструментів. Враховуючи такі обмеження та невизначеність ситуації вважаємо, що застосування організаційно-економічних інструментів стимулювання рееміграції молоді слід здійснювати за такими основними *напрямами*:

- 1) збереження соцієтальних зв'язків з молоддю, яка виїхала за кордон;
- 2) підтримка соціально вразливої молоді;
- 3) підтримка циркулюючої міграції молоді через організацію освітньої (у тому числі академічної) мобільності;
- 4) стимулювання залучення міграційного капіталу у формах знань, досвіду, фінансових активів;
- 5) розвиток внутрішніх систем освіти і праці у безпечніших регіонах;
- 6) стимулювання рееміграції молоді через пряму участь громад і громадських організацій.

Збереження соцієтальних зв'язків з молоддю, яка виїхала за кордон, є надважливим завданням. Поки в Україні триває війна, масштаби рееміграції будуть мінімальними. Важливо, щоб молодь, яка зараз навчається за кордоном та працевлаштувалась, включалась в суспільноєднавчі процеси, зберігаючи відчуття приналежності до України. Для цього за ініціативи держави має проводитись: моніторинг потреб і міграційних намірів молоді; контроль реалізації прав на збереження культури, мови, здобуття освіти рідною мовою за кордоном; активна робота консульських установ щодо консультування й захисту. Особливої актуальності набуває проблема українських шкіл за кордоном, тимчасове вирішення якої можна здійснювати шляхом популяризації та вдосконалення веб-ресурсів дистанційного навчання з подальшим впровадженням уніфікованої освітньої платформи e-Школа.

²⁴⁵ Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf>

Заходи підтримки соціально вразливої молоді, незважаючи на ресурсні обмеження держави, є її обов'язковим функціоналом. Вразливість молоді визначається, насамперед, її вимушеними переміщеннями. За оцінками Міжнародної організації міграції, частка молоді у внутрішніх вимушених переміщеннях складає близько 35 %²⁴⁶. Можлива державна підтримка такої молоді є вагомим чинником її залишення в Україні. Першочерговим заходом у цьому є надання пільгових кредитів для купівлі житла. Позитивним прикладом є відновлення роботи Кредитної установи для відбудови (KfW) Німеччини, яка фінансує через Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву програму «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб».

Органи влади також мають активізувати співпрацю з міжнародними фондами для залучення їх коштів для підтримки молоді, зокрема через фандрейзингову платформу UNITED24, Фонд розвитку системи освіти, Український молодіжний фонд, який перебуває на етапі створення.

Підтримка циркулюючої міграції молоді можлива через активну участь держави у реалізації проєктів освітньої мобільності. Важливість даного напрямку підтверджена у Плані відновлення України, де в рамках Національної програми «Розвиток системи освіти» виділено проєкт «Підтримка повернення молоді в Україну: міжнародна академічна мобільність»²⁴⁷. Посередницька участь держави у популяризації через інститути освіти та громадські організації програм мобільності підвищує їх статус та доводить активну позицію держави у врегулюванні переміщень молоді. Зростає актуальність співпраці держави в особі профільних органів влади з *міжнародними інститутами мобільності*. Прикладом таких інститутів є мережа національних офісів програми Ерасмус+, кластер EUNIC-Україна, Українсько-Польська Рада обміну молоддю, Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів IREX, Інститут ім. Гете (який корує програмою «House of Europe») та ін.

Стимулювання рееміграції молоді через пряму участь громад і громадських організацій передбачає локалізацію вирішення проблеми в умовах нестабільності. Масова рееміграція в час війни неможлива, однак на рівні окремих громад це важливий фактор відновлення і розвитку. Реформа децентралізація посилила участь громад у державно-управлінських процесах. Так як міграція молоді має територіальну специфіку, прямо впливаючи на депопуляцію громади, розуміння місцевою владою даної проблеми може спонукати до пошуку шляхів її вирішення. У стратегії розвитку громад важливо означити важливість формування соціального капіталу, що стимулює капіталізацію людського потенціалу та забезпечує його локалізацію як протилежний процес до міграції²⁴⁸.

²⁴⁶ Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Молодь та спорт» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system?page=2>

²⁴⁷ Проєкти нацпрограми «Розвиток системи освіти» : Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system?page=2>

²⁴⁸ Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. (ред.) та ін. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. Київ: НІСД, 2020. 153 с., с. 100.

Досвід громад України в реалізація молодіжної політики, тим паче в контексті регулювання міграції, є обмеженим. Разом з тим, розроблено низку інформаційних матеріалів для громад, від ініціативи яких залежить використання таких можливостей²⁴⁹. Завдяки ефективній молодіжній політиці громад з реалізацією локальних програм і проєктів можна забезпечити зростання кількості громадських активістів та публічних службовців серед молоді, що має вагоме значення для подальших позитивних змін²⁵⁰. Перспективним напрямком реалізації локальних проєктів є створення молодіжних кластерів як осередків молодіжного підприємництва (приклад – молодіжний кластер органічного бізнесу Баранівської міської об'єднаної територіальної громади²⁵¹), реалізації інших проєктів за міжнародної грантової підтримки, представлення проєктів через різні платформи (наприклад, молодіжні банки ініціатив). При цьому актуально залучати громадські організації.

Заходи стимулювання рееміграції молоді через громадські організації необхідні, зважаючи на їхній досвід посередницьких послуг. Наприклад, громадська організація «Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», яка визначена серед відповідальних виконавців Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки, в своїй діяльності має окремий напрям «Можливості для молоді: кар'єрне консультування та працевлаштування». Відтак, такого роду організації держава може визначати як провідні у виконанні певних завдань підтримки молоді та стимулювання її рееміграції.

Отже, влада України в умовах війни і тотальної нестабільності окреслює доволі сміливі цілі у сфері молодіжної політики та рееміграції молоді. Значну увагу приділено залученню міжнародної допомоги через фандрейзингові платформи (зокрема UNITED24) та інші спеціальні фонди (Фонд розвитку системи освіти, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, Український молодіжний фонд). У реальності більшість цілей ризикують залишитись невиконаними. Тому важливіше окреслити ті оперативні пріоритети, які дозволять зберегти демографічний потенціал України. Молодь є надзвичайно мобільною соціальною групою. Потужні впливи економічних, а тепер ще й безпекових чинників, значно підвищили еміграційні наміри молоді. Такі процеси слід регулювати, проводячи, в першу чергу, моніторинг потреб і міграційних намірів молоді, зберігаючи соціетальні зв'язки з інститутами діаспори, визначаючи можливості залучення міграційного капіталу в формах знань, досвіду й фінансових активів. В іншому разі демографічна криза ще до 2022 року може поглибитись і досягнути точки біфуркації, коли переваги людського капіталу

²⁴⁹ Бібліотека (тема – молодіжна політика) : Децентралізація. URL: https://decentralization.gov.ua/library?year=&library_category=&library_source=&library_theme=19&library_type=&library_name=

²⁵⁰ Слобожан О. В., Миколок Н. М. Місцевий економічний розвиток як фактор запобігання міграції молоді. Київ, 2021. 40 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/812/iri_osbb_www_final_version_feb-8-2022_1.pdf

²⁵¹ Молодіжний кластер органічного бізнесу Баранівської міської об'єднаної територіальної громади : Інститут громадянського суспільства (01.02.2020). URL: <https://www.csi.org.ua/projects/molodizhnyj-klaster-organichnogo-biznesu-baranivskoyi-miskoyi-obyednanoyi-terytorialnoyi-gromady/>

України перестануть «компенсувати» інші деструктиви – корупційні, ресурсно-економічні, тіньові.

Стимулювання реєміграції молоді в умовах війни та невизначеності концептуально має визначатись на рівні держави, а реалізуватись відповідно до територіальної специфіки. Умовами зниження потенціалу міграції молоді та її повернення мають бути: якісні реформи, боротьба з корупцією, щоб молодь розуміла, що в Україні є майбутнє; долучення України до практик підтримки молоді європейських держав (План дій ЄС щодо молоді в контексті зовнішньої діяльності ЄС на 2022-2027 роки, Європейський рік молоді 2022 року); проактивна молодіжна політика України з міжнародним позиціонуванням (позитивний результат – обрання м. Львів як молодіжної столиці Європи 2025 року).

ПІСЛЯМОВА

Ми живемо в ті «старі добрі часи», про які так часто будуть чути наступні покоління.

Лоуренс Дж. Пітер

У ході дослідження міграційної мобільності молоді, поглиблення методології її аналізування та обґрунтування концепції регулювання через призму цілей збереження і розвитку людського потенціалу, було отримано наступні результати:

1. *Поглиблено теоретико-методологічні засади дослідження міграційної мобільності молоді та її людського потенціалу:*

Міграційна мобільність населення є одним з базових понять міграціології. Міграціологія як наука є міждисциплінарним синтезом методології досліджень міграції як явища, процесу, системи, ознаки і форми мобільності населення з метою обґрунтування шляхів забезпечення її позитивної наслідковості для держави, суспільства й особистості. Дослідження міграційної мобільності в науці міграціології: а) базуються на системі знань соціоекономіки, демографії, просторології й регіоналістики; б) поєднують методологічні напрями фундаментальної, аналітичної міграціології та міграційної кваліології; в) передбачають виокремлення основних галузей знань міграціології – економічної, демографічної, соціальної, політичної.

Виокремлення регіоналістики серед наук, що формують міграціологію, обумовлене регіоналізацією управління. Децентралізація влади посилює роль регіонів як суб'єктів регулювання різних процесів, у тому числі міграційних, що обумовлює специфіку міграціологічних досліджень. Регіоналістика як наука про регіони та процеси їхнього розвитку включає наукові напрями – географічний (просторовий), історичний, політичний, економічний, соціокультурний. Економічна регіоналістика включає комплекс досліджень про регіон як складну суспільну систему з визначеним ресурсним потенціалом, що відкрита до зовнішніх впливів, здатна розвиватись, інтегруватись та генерувати нові системні утворення. Економічна регіоналістика у цілісній науці про регіони формує знання про міграцію як чинник та індикатор використання потенціалу регіону, вираженого в показниках соціальної й економічної ефективності.

Розвиток міграціології актуалізує необхідність уточнення її міграційного тезаурусу. Мова йде про схожі терміни, які в наукових дослідженнях часто використовують без розуміння особливостей. У зв'язку з цим визначено основні підходи до розгляду міграції – як явища, процесу, системи, ознаки й форми мобільності. Відтак міграційна мобільність населення – це поняття міграції як форми мобільності, що розкриває її просторово-часові характеристики в потенційному і реалізованому станах, які формуються під впливом конкурентних умов середовища та супроводжуються змінами людського потенціалу. Просторові характеристики мобільності окреслюють

вектор, напрямок та відстань переміщень, часові – тривалість, динаміку і періодичність переміщень. Основними видами міграційної мобільності, зважаючи на основну мету міграції, є: освітня (академічна, навчально-туристична; учнів, студентів, педагогів; трудова (з метою працевлаштування, професійна, ділова, бізнесу); соціокультурна (в сферах мистецтва, спорту, благодійності, волонтерства); екологічна (субурбанізаційна, в екологічно чисті і безпечні території); вимушена (біженців, шукачів притулку, внутрішньо переміщених осіб).

Дослідження міграційної мобільності є особливо актуальним для молоді як специфічної соціально-демографічної групи населення. Дослідження молоді охоплюють широкий спектр питань: демографічних – стан, тенденції демовідтворення населення, вікова структура населення з визначеною часткою молоді; правових – віковий критерій, що визначає правові засади віднесення осіб до категорії «молодь», права й обмеження молоді за віком, питання вікового цензу (виборчий, зайнятості, посадовий, майновий, споживчий, інформаційний); соціально-економічних – демографічне навантаження в процесах омолодження/старіння населення, кількісний потенціал залучення молоді; потенційних – особливості формування і розвитку людського потенціалу, який перебуває в активній фазі змін; поведінкових – підвищений рівень активності, схильність до встановлення цілей та планування, в тому числі підвищений рівень міграційної мобільності (високий потенціал міграції та частіша практика міграційних переміщень).

Молодь при дослідженні її міграційної мобільності слід розглядати як правову категорію соціально-демографічної групи населення країни за критерієм віку зі специфікованими правами та обов'язками з огляду на активне формування і використання людського потенціалу. Вікові акценти є об'єктом дослідження геронтології. Фахівці виділяють біологічний і календарний вік. Незважаючи на тренд ейджизації міграції, саме молодь у визначених вікових межах є найбільш мобільною соціально-демографічною групою.

У різних державах та методологіях міжнародних організацій встановлені різні вікові межі молоді. В Україні на законодавчому рівні – це особи віком 14-35 років. Широкий віковий діапазон молоді вимагає деталізації проблематики та пріоритетів державної підтримки у розрізі різних вікових груп та за основними видами міграційної мобільності.

Актуальним фокусом дослідження міграційної мобільності молоді є її наслідковість. Важливі результати дає оцінювання впливу мобільності на людський потенціал на рівнях особистості, регіону та держави. Поняття людського потенціалу має структурну природу. Його слід розуміти як сукупність природних і набутих якостей та можливостей окремих індивідів, реалізованих на певній території, що формують як окрему особистість, так і суспільство загалом та в кінцевому результаті призводять до соціально-економічного поступу.

У контексті дослідження міграційних впливів людський потенціал доречно аналізувати за структурою, що включає фізіологічну (стан фізичного і психічного здоров'я), психологічну (особистісні характеристики, набуті

особою – організованість, стресостійкість, моральність, адаптивність, активність та ін.), інтелектуальну (генетично закладені здібності людини, рівень їхнього використання й розвитку), освітньо-кваліфікаційну (рівень здобутих/втрачених знань та кваліфікації), соціальну (нові соціальні контакти) і культурну (прийняття й збереження цінностей, норм, традицій) компоненти.

Визначення впливу міграційної мобільності на людський потенціал доцільно здійснювати через його капіталізацію. Капіталізація людського потенціалу означає перетворення фізіологічних, інтелектуальних, освітніх, соціальних, психолого-поведінкових, культурних особливостей людини (суспільства) в актив, здатний приносити вигоди для людини (дохід, соціальний і майновий статус, можливості розвитку) та суспільства (людський розвиток та економічне зростання на засадах ефективного використання усіх форм капіталу).

Дослідження процесу капіталізації людського потенціалу слід здійснювати на всіх етапах його формування, нагромадження, використання і розвитку. Розуміння змісту та процесності капіталізації слугує основою для розробки методичних рекомендацій до оцінювання впливу міграції на людський потенціал.

2. Розроблено методичні підходи до аналізування міграційної мобільності молоді та її впливу на людський потенціал регіону:

Ключовою прогалиною реалізації державної міграційної політики України, зокрема в частині регулювання міграційної мобільності молоді, є несформованість системи інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу структурних характеристик міграції. Офіційна державна і регіональна статистика не фіксують всі факти прибуття і вибуття. Згідно методологічних положень Державної служби статистики України, міграційна статистика як одна з складових демографічної формується на основі адміністративних даних виконавчих органів місцевого самоврядування щодо зміни реєстрації місця проживання. На сьогоднішній день такий спосіб збору даних є неефективним, так як реєстрація випадків вибуття і прибуття не є обов'язковою на законодавчому рівні та у випадку подання неправдивої інформації не передбачає жодної цивільно-правової відповідальності. Також в Україні відсутня практика реєстрації причини виїзду громадян за кордон, що унеможлиблює облік трудової й освітньої міграції населення. Існують значні розбіжності в кількісній оцінці щодо еміграції з України. На регіональному рівні не апробовані програми забезпечення належного рівня керованості міграційних потоків. Відсутнє методичне забезпечення формування системи моніторингу й прогнозування міграційної мобільності населення, відстеження її тенденцій, обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків зовнішньої міграції та соціально-економічного розвитку регіонів. Відсутнє інформаційно-аналітичне забезпечення щодо визначення критичного та оптимального обсягів міграції у регіоні з врахуванням поточних тенденцій його соціально-економічного розвитку. Також відсутні дані регіональної статистики вимушеної міграції в умовах російсько-української війни.

Деякі спроби вирішити проблему доступності статистичних даних щодо міграції населення було зроблено зі створенням демографічного реєстру, який потенційно міг бути найбільш повним джерелом демографічної інформації та даних міграційної мобільності. Однак дані, що агрегуються у даному реєстрі, на сьогоднішній день доволі незначні за змістом та не підлягають оприлюдненню у вигляді статистичних збірників.

На тлі недоліків міграційної статистики фактично неможливим є аналіз міграційної мобільності населення за віковими групами, зокрема молоді. Офіційна статистика подає окремі дані щодо зайнятості молоді, однак відсутня інформація у регіональному розрізі щодо рівня середньомісячної заробітної плати молоді, у тому числі за основними видами економічної діяльності, обсягів неформальної й неповної зайнятості молоді та ін. Частковими є дані щодо освітньої та академічної міграції молоді в регіональному вимірі, яка доступна тільки на національному рівні.

Суттєві прогалини в інформаційному забезпеченні регулювання мобільності молоді призводять до поглиблення дисгармонізації української системи обліку міжнародної міграції з європейською, що унеможливорює компаративність даних та проведення консолідованих досліджень. Дефіцит уніфікованої статистичної бази щодо ринку праці у розрізі структури міграційних процесів і неналежне відстеження push-факторів соціально-економічного середовища ведуть до викривлення реалістичних масштабів міграції та прийняття ірраціональних рішень органами влади.

Для подолання проблем інформаційно-аналітичного забезпечення регулювання міграційної мобільності молоді запропоновано авторську методику аналізування міграційної мобільності молоді та її впливу на людський потенціал регіону, яка передбачає реалізацію трьох етапів: (1) побудову емпіричного показника міграційної мобільності молоді (врахування варіативної частки зовнішньої міграції населення різних вікових груп); (2) моніторинг впливу зовнішньої міграції молоді на розвиток та капіталізацію людського потенціалу мігранта (особистісний вимір); (3) моделювання впливу міграційної мобільності молоді на соціально-економічний розвиток (сфера зайнятості, ринки праці) та демографічну ситуацію регіону.

Методика оцінювання впливу міграції на соціально-економічний розвиток регіону (країни) базується на підході «реакція-результат». Методика включає етапи: визначення рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення за допомогою коефіцієнтів загальної і трудової міграції; оцінювання каузальності (причинності) міграції населення і соціально-економічного розвитку регіону мультиплікативним методом; проведення соціологічного опитування міграційної мобільності молоді на предмет рівня капіталізації й розвитку складових людського потенціалу; моделювання впливу міграції на рівень і капіталізацію людського потенціалу; економетричне дослідження взаємовпливу міграційної мобільності молоді та параметрів соціально-економічного розвитку регіону.

Брак інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу міграційної мобільності молоді та оцінювання її впливу на людський потенціал спонукав

до вивчення практики соціологічних обстежень. Виявлено, що абсолютна більшість досліджень є вузькоспеціалізованими. Більшість з них орієнтовані на випускників шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Також дослідження є несистематичними, зосередженими на з'ясуванні певних трендів, регіонально обмежені та не гармонізовані між собою. Національні обстеження «Молодь України» та «Зовнішня трудова міграція населення України» попри систематичність та загальнонаціональне охоплення дають лише поверхневе уявлення про міграційні мотиви української молоді.

Для впровадження комплексного моніторингу міграційної мобільності молоді України з поєднанням методів економіко-статистичного і соціологічного аналізу запропоновано соціологічний підхід до оцінювання розвитку й капіталізації людського потенціалу молоді з міграційним досвідом. Соціологічне опитування має включати оцінювання впливу міграції на людський потенціал особи в розрізі фізіологічної, психологічної, інтелектуальної, освітньо-кваліфікаційної, соціальної та культурної складових, а також з'ясування впливу міграції на капіталізацію людського потенціалу, а саме як змінився рівень доходів і майнового стану мігрантів.

3. Проаналізовано сучасні тенденції та виклики інтенсифікації міграційної мобільності молоді України і Карпатського регіону:

Нові виклики збереження людського потенціалу України обумовлені не лише військовими загрозами, але й низкою негативних тенденцій розвитку соціально-економічного середовища довоєнного періоду. Аналіз індикаторів добробуту населення України вказує, що до 2020 року не вдалось виконати вимоги Європейської соціальної хартії, коли мінімальна заробітна плата становить понад 2,5 розмірів рівня прожиткового мінімуму. До 2021 року ситуація в Україні покращилась, однак умови воєнної економіки вимагають аналізу даних співвідношень з урахуванням інфляційних процесів. Окрім того, слід враховувати, що структура витрат населення є деформованою. Перехід до платних послуг соціальної сфери, багатьох послуг освіти та охорони здоров'я змушують населення до пошуку додаткових способів забезпечення добробуту, зокрема праці на умовах вторинної й третинної зайнятості, зайнятості в тіньовому секторі економіки. Для України характерна низька вартість робочої сили, у зв'язку з чим актуальним є подолання стереотипу її дешевизни. Такі тенденції негативно впливають на використання людського потенціалу молоді та її міграційну мобільність.

Аналіз сучасних тенденцій та викликів інтенсифікації міграційної мобільності молоді України важливо здійснювати в регіональному розрізі. Прикладний фокус дослідження на Карпатський регіон України, а саме Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську й Чернівецьку області, обумовлений актуальністю міграційної проблеми для прикордонних територій, що межують з розвинутими державами ЄС, впродовж тривалого періоду часу.

Так як дослідження міграційної мобільності напряду пов'язані з демографічною проблематикою, проаналізовано демографічні особливості областей Карпатського регіону. За період 2010-2021 років виявлено низку

негативних демографічних тенденцій: чисельність молоді скоротилась на 18,2 % (в Україні – на 29,0 %), частка молоді у населенні знизилась з 30,8 % до 25,7 % (в Україні – з 29,4 % до 23,2 %); кількість народжених дітей матерями у віці до 34 років скоротилась на 36,7 % (в Україні – на 50,9 %), вікова концентрація народжуваності у віці матері 15-34 років знизилась майже на чверть з 75 дітей на 1 тис. жінок у відповідному віці до 58 дітей (в Україні – 69 до 48); коефіцієнт шлюбності молоді скоротився на 18 % (в Україні – на 17 %). Такі тенденції загострюють проблему дефіциту молодого та працездатного населення з поширенням у регіоні моделі малодітної сім'ї.

Аналіз соціально-економічних умов Карпатського регіону, зокрема щодо зайнятості й безробіття молоді, дозволив зробити висновок, що покращення ситуації на ринку праці в областях спричинені не так якісними соціально-економічними трансформаціями, як кількісними демографічними змінами, що значно знизили рівень навантаження робочої сили на одне вакантне місце. Аналіз значень абсолютних індикаторів за 2012-2021 роки, що характеризують ситуацію на ринку праці, виявив тенденцію зменшення чисельності зайнятих та безробітних осіб у віці 15-34 років на 17 % та 32 % (в Україні – на 35,3 % і 34,9 % за рахунок тимчасової окупації Донецької і Луганської області), а також слабкого зростання рівня зайнятості молоді (2,2 %, (в Україні – зниження на 0,1 %) та помірного зниження рівня безробіття на майже 16 % (в Україні – на 0,6 %).

У загальному Карпатський регіон є специфічним в Україні, оскільки особливості рельєфу, слабкий рівень інфраструктурного розвитку гірських територій створили «вакуумні умови» його функціонування, що «законсервували» процеси демографічного і соціально-економічного зростання.

Статистичний аналіз міграційної мобільності молоді областей Карпатського регіону дозволив виявити, що інтенсивність еміграції в регіоні є вищою в 10 разів за середньодержавне значення і до війни продовжувала підвищуватись: двократне зростання за період 2011-2021 років. Зростаюча міграція молоді Карпатського регіону посилюється високим рівнем міграційної мобільності населення регіону загалом: за даними стаціонарної міграції на Карпатський регіон припадає майже 50 % мігрантів з України (Львівська область – 17,0 %, Закарпатська область – 16,0 %, Івано-Франківська область – 11,0 %, Чернівецька область – 7,5 %). Аналіз вікової структури міграції регіону підтвердив, що в динаміці стаціонарної міграції (за показниками кількості вибулих осіб) частка осіб у віці 15-34 років зростає з 48,7 % у 2010 році до 58,2 % у 2021 році. Трансформація статевої структури вказує на процес фемінізації міграції молоді Карпатського регіону. У географічному вимірі міжнародна еміграція населення Карпатського регіону традиційно спрямована до країн ЄС. У топ-10 основних держав-реципієнтів міграції населення з Карпатського регіону станом на 2021 рік увійшли США, Угорщина, Індія, Чехія, Німеччина та Польща.

З метою оцінювання впливу міграції молоді на розвиток і капіталізацію людського потенціалу апробовано соціологічний підхід на прикладі Львівської області. Респонденти – молодь з міграційним досвідом віком 18-

35 років (пілотне дослідження з відповідями 209 осіб). Результати опитування дозволили виявити проблеми, які потребують стратегічного підходу до вирішення:

- надмірні розриви в оцінках молоді щодо умов навчання і праці в Україні та за кордоном (в Україні – 2,83 і 2,45 балів з 5 максимальних, за кордоном – 4,21 і 4,0 балів);

- неузгодженість наслідків міграції молоді в особистісному і регіональному вимірах (розвиток і капіталізація людського потенціалу особи-мігранта vs втрати людського потенціалу регіону походження).

Результати опитування дозволили також з'ясувати проблеми, що потребують першочергового вирішення:

- низькі рееміграційні наміри молоді (понад 60 % не планувало повертатись ще до війни 2022 року);

- слабкий вплив міграції на цінність власної праці – лише 49 % молоді вважало, що досвід міграції дозволяє в Україні працювати на кращих умовах та отримувати вищу заробітну плату;

- невикористаний підприємницький потенціал молоді з міграційним досвідом – близько 30 % були готові інвестувати в бізнес, відтак слід створювати умови для реалізації таких намірів в Україні;

- низька схильності молоді щодо віднесення міграційного стажу до соціального страхового стажу для подальшого пенсійного забезпечення – майже 70 % респондентів з тих чи інших причин не планували офіційно заявляти про закордонний трудовий стаж через те, що або не бачать в цьому сенсу (36 %), або не мають страхового стажу чи не були працевлаштовані офіційно (27 %).

Розроблений соціологічний підхід важливо апробувати надалі зі з'ясуванням впливу війни, а також для інших областей, виявляючи регіональну специфіку міграційної мобільності молоді.

4. Запропоновано систему моніторингу та інформаційно-технічного забезпечення регулювання міграційної мобільності молоді України і Карпатського регіону:

Інтенсивність поточної міграційної мобільності молоді має каузальний зв'язок з демографічною ситуацією країни. Карпатський регіон України як прикордонний характеризується специфічними демографічними детермінантами й низькими темпами демографічного відтворення, високим рівнем міграційної мобільності населення, поширенням різних форм зовнішньої міграції як видів тимчасової зайнятості. Лімітована статистична інформація, методичний вакуум дослідження обумовили розробку методики розрахунку емпіричного показника розвитку демографічного потенціалу регіону. Для цього відібрано 22 індикатори (15 стимуляторів і 7 дестимуляторів), згруповані за критеріями концентрації молоді, природного відтворення, природних втрат і міграційної мобільності молоді. Результати розрахунку показали, що у прогностичній перспективі унаслідок трансформації вікової структури мешканців Карпатського регіону, її старіння параметри демографічного відтворення лише погіршуватимуться, а демографічна ситуація все більше набуватиме кризових ознак.

Також розрахунок індексу розвитку демографічного потенціалу для областей Карпатського регіону дозволив виявити їхню специфіку. Так, Закарпатська область характеризується найвищим рівнем природного відтворення та демографічних втрат, у той час як у Львівській та Івано-Франківській областях спостерігається найвища інтенсивність міграційної мобільності молоді. Специфікою Чернівецької області, що вказує на проблеми розвитку демографічного потенціалу, є високий коефіцієнт смертності молоді.

Результати розрахунків щодо міграційної мобільності молоді показали, що для областей Карпатського регіону до 2021 року динаміка мобільності мала сигмоїдальний характер і детерминувалася в основному соціально-економічними умовами. Результати також підтвердили тезу про значно вищий рівень міграційної мобільності молоді областей Карпатського регіону порівняно з середньодержавними значеннями. Так, рівень міграційної мобільності молоді Карпатського регіону України за останнє десятиліття збільшився приблизно на 10 % (з 0,77 у 2010 році до 0,81 у 2020 році), натомість по Україні залишався сталим на рівні 0,725-0,735 (1 – максимальне значення). Суттєве зменшення інтенсивності міграційних процесів серед молоді у 2020 році є наслідком суворих карантинних обмежень в умовах пандемії COVID-2019.

Прикладною цінністю розробленого методичного підходу до оцінювання розвитку демографічного потенціалу регіону є моніторинг соціально-демографічної ситуації у проекції трьох детермінант – міграції, відтворення і втрат. Результати оцінювання демографічного потенціалу дозволили визначити можливі варіанти розвитку демографічних процесів Карпатського регіону у коротко- та довгостроковій перспективі. Розрахунки перспективної кількості населення Карпатського регіону за сценарним прогнозом до 2050 року показали, що при збереженні поточних тенденцій природного демовідтворення в умовах неминучої подальшої трансформації вікової структури кількість мешканців Карпатського регіону у 2022-2050 роках може скоротитися на 934 тис. осіб або 16 %. При покращенні значень індикаторів демовідтворювальних процесів за малоімовірним оптимістичним сценарієм розвитку демоподій – зменшиться на 2 % або майже 144 тис. осіб, у той час, як при погіршенні – за песимістичним варіантом моделювання кількість мешканців Карпатського регіону може скоротитися практично на третину. Причому, частка молоді у структурі населення Карпатського регіону за найбільш вірогідним усередненим варіантом прогнозних розрахунків може зменшитися до 23,1 % у 2050 році проти 25,7 % у 2022 році, а частка осіб у віці старшому за працездатний навпаки зрости на 5,9 в.п. за період 2022-2050 років.

Розрахунки розвитку демографічного потенціалу регіону сформували розуміння потреби комплексного моніторингу міграційної мобільності молоді. Розроблена тривірнева модель моніторингу вказує на інституційну основу та необхідні результати збору інформації на мікро- (обстеження домогосподарств і суб'єктів бізнесу), регіональному (облік імміграції й еміграції, набуття та припинення громадянства) і національному (облік

міграційних трансфертів, моніторинг дисбалансів, диференціації соціально-економічного розвитку регіонів) рівнях.

Окрім якісної інформаційно-аналітичної основи для регулювання міграційної мобільності необхідним є відповідне інформаційно-технічне забезпечення, що поєднує методи пошуку, збору, обробки, зберігання, передачі й захисту інформації, а також засоби обчислювальної, телекомунікаційної техніки, програмного забезпечення і хмарних технологій. У зв'язку з цим органи державної влади мають приділяти окрему увагу цифровізації послуг, пов'язаних з міграційними процесами. Пандемія COVID-2019 активізувала цифровізацію сервісів надання послуг, а російське вторгнення в Україну стимулювало масштаби їхнього використання. Вагомими результатами цифровізації соціальної сфери, що має пряме відношення до регулювання міграційної мобільності, можна визначити: реєстри, зокрема демографічний; єдині інформаційні системи (соціальної сфери, органів влади); електронні системи; публічні й інтерактивні карти, зокрема завантаженості пунктів пропуску державного кордону; SMART-портали населених пунктів; платформи та сервіси дистанційного навчання; електронні сервіси надання послуг (через міграційну, прикордонну, митну служби України, мережу ЦНАП та ін.); електронні сервіси реєстрації в дошкільні заклади, актів цивільного стану та ін. Державна міграційна служба теж цифровізує низку сервісів, однак через перевантаження їхня робота є недостатньо якісною. Також невизначений функціонал Державної міграційної служби України у веденні міграційної статистики. Використання інформаційних технологій у регулюванні міграційної мобільності населення загалом та молоді зокрема має посилюватись відповідно до цілей Міністерства цифрової трансформації України, подальшої реалізації проєктів, що мають пряме відношення до регулювання міграційної мобільності – «е-міграція», «е-резидентство», «е-соцзахист», «е-дозвіл», «е-майно», «е-школа» та ін. Для підвищення ефективності використання інформаційних технологій у регулюванні міграційної мобільності слід: по-перше, зобов'язати міграційну службу займатись питаннями статистичного обліку й моніторингу міграційної мобільності; по-друге, впроваджувати європейські практики щодо міграційної статистики, зважаючи на беззаперечну євроінтеграцію України.

Російське вторгнення в Україну 2022 року внесло суттєві корективи у пріоритети моніторингу міграційної мобільності молоді. Огляд соціологічних обстежень на предмет міграцій населення України у 2022 році підтвердив відсутність якісної інформації щодо особливостей міграційної мобільності молоді. У зв'язку з цим визначено проблематику соціологічних досліджень молоді України в умовах війни з розподілом для груп молоді: яка не змінювала місце перебування (перебуває в регіонах, де відбуваються/відбувались активні бойові дії; перебуває в регіонах з відносно безпечними умовами, без активних бойових дій); яка змінювала місце перебування (перебуває в іншому регіоні України; перебуває за кордоном). Результати соціологічних досліджень молоді та її міграційної мобільності в умовах війни мають слугувати інформаційно-аналітичною основою для

обґрунтування управлінських рішень з стимулюванням рееміграційних процесів.

5. Визначено стратегічні пріоритети та інструменти регулювання міграційної мобільності молоді як умови розвитку людського потенціалу України і Карпатського регіону:

На пріоритети і можливості регулювання міграційної мобільності молоді України значний вплив здійснює російсько-українська війна та її новий етап 2022 року. За оцінками ООН від початку повномасштабних воєнних дій з України виїхало близько 3 млн дітей та молоді. За інформацією Міністерства освіти і науки України станом на вересень 2022 року за кордоном перебувало понад 600 тис. молоді шкільного віку, зокрема найбільше в Польщі (близько 528 тис.), Німеччині (близько 290 тис.), Чехії (70,5 тис.).

Україну активно підтримують розвинуті держави, пропонуючи для молоді спеціальні умови інтеграції. Рада ЄС ухвалила Директиву щодо надання тимчасового захисту біженцям з України, яка, зокрема, гарантує доступ молоді до середньої освіти. Основними заходами підтримки молоді в ЄС стали: надання дотацій на шкільну та вищу освіту через фонди згуртованості ЄС, програми Erasmus+ та Європейський корпус солідарності; створення Групи освітньої солідарності ЄС для України; забезпечення доступу до навчальних матеріалів українською мовою, онлайн-ресурсів та курсів для вчителів School Education Gateway; підтримка вчителів-біженців у спільноті eTwinning. Своєю чергою завдяки ініціативі та зусиллям українських освітян створена мережа Ukrainian Global University, метою якої є допомога студентам та вченим з України в отриманні стипендій і грантів у закордонних вишах.

Аналіз політики іноземних держав щодо підтримки молоді з України в умовах війни дав змогу виділити два основні підходи до освітньої інтеграції: перший – молоді люди, які щойно прибули до освітнього закладу країни-реципієнта спочатку навчаються окремо і в процесі навчання опановують мову приймаючої країни, що позитивно, оскільки відсутній різкий «культурний шок», але більш витратно для приймаючої країни; другий – українські школярі одразу навчаються зі своїми однолітками з приймаючої країни, відповідно намагаються інтегруватися в місцеві освітні процеси, налагодити комунікацію й соціальні контакти. Серед основних заходів полегшеної адаптації української молоді в іноземних державах слід виділити: спеціальні освітні програми та можливості вступу до закладів освіти, адаптовані програми з українською мовою навчання для студентів першого року навчання; додаткову фінансову підтримку і надання стипендій; скасування та відтермінування плати за навчання й проживання у гуртожитках; мовні інтенсиви, окреме цільове фінансування курсів вивчення іноземної мови; сприяння працевлаштуванню, надання житла та безоплатного харчування; психологічну та юридичну підтримку.

Огляд ініціатив закордонних наукових та освітніх інституцій щодо підтримки й залучення української молоді в умовах російсько-української війни підтверджує, що війна об'єднала навколо України весь цивілізований світ і, зокрема, міжнародні інституції, які також не стоять осторонь, а готові

надавати підтримку українській молоді, приймаючи на навчання, забезпечуючи стипендіями, грантами, безкоштовним проживанням і додатковими привілеями.

Політика полегшеної адаптації та інтеграції молоді України в європейських та інших державах актуалізує проактивну політику України в синергії міграційної і молодіжної проблематики. Визначення нових концептуальних засад регулювання міграційної мобільності молоді в стратегії розвитку людського потенціалу України та її регіонів має враховувати ідеологію підтримки молоді на міжнародному рівні.

Питання міграції молоді стоїть на порядку денному діяльності міжнародних організацій. На рівні ЮНІСЕФ популяризується ідея «Talent on the Move». Міжнародна організація з міграції апелює до необхідності залучення молоді як партнерів до регулювання міграції та розкриття її потенціалу з метою здатності реагувати на нові виклики.

Підтримка молоді державою є обов'язковою, оскільки для неї характерні специфічні проблеми в усіх сферах життєдіяльності. Молодь потребує стимулювання працевлаштування, зокрема для додання «рубцевих ефектів», коли безробіття в молодому віці негативно впливає на все подальше трудове життя. Потребу додаткової підтримки зайнятості молоді доводять навіть розвинуті держави, де підвищений рівень безробіття молоді породжує проблему покоління NEET – молоді, яка не працевлаштована, не навчається і не підвищує кваліфікацію. Окрім того, саме молодь у першу чергу втрачає роботу в умовах кризи.

Хоча у світі в умовах старіння та продовження тривалості життя населення виділяється альтернативний тренд зростання мобільності «літніх працівників», молодь залишається найбільш мобільною групою, досягаючи найвищої активності у віці 25-29 років.

Регулювання міграційної мобільності молоді перебуває в координатах суперечностей. З одного боку, у світі сформувалась глобальна освітньо-міграційна індустрія. У європейських державах ранній досвід мобільності є характерною ознакою, що сприяє поширенню наднаціональної ідентифікації. У той же час держави ЄС реалізують ефективну політику інтеграції потенціалу молоді-емігрантів та регулюють внутрішній міграційний баланс у фокусі переміщень «центр-периферія».

Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України та її національні інтереси стає актуальною синергія міграційної і молодіжної політики на шляху створення якнайкращих умов розвитку і капіталізації людського потенціалу молоді в умовах високої міграційної мобільності.

Молодіжна політика – це діяльність владних інститутів, спрямована на створення сприятливого середовища розвитку людського потенціалу молоді, її всебічної інтеграції та залучення до процесів громадянського суспільства, а також здійснення додаткової підтримки соціально вразливих категорій молоді.

Ефективність регулювання у сфері молодіжної політики напряду впливає на міграційну мобільність молоді. Механізми регулювання міграційної мобільності молоді поєднують нормативно-правові, програмно-

цільові, бюджетні, економічні, організаційні, інституційні, кадрові, інформаційно-аналітичні й промоційні інструменти. Практика застосування даних механізмів в Україні та виклики війни актуалізують визначення нових концептуальних положень регулювання міграційної мобільності молоді. Враховуючи правотворчий досвід та низьку правову дисципліну реалізації концептуальних, стратегічних і програмно-цільових нормативів в Україні, концепція має звужувати перелік пріоритетів до найбільш затребуваних. Вона має поєднувати пріоритети регулювання потенціалу і наслідків міграції, а також основних сфер життєдіяльності молоді – демографічного відтворення і сім'ї, якісної освіти, соціального захисту, розвитку молодіжного середовища, охорони здоров'я й активного способу життя, громадської активності, зайнятості.

Однією з актуальних управлінських змін є регіоналізація державної молодіжної політики задля більшого врахування територіальної специфіки. У зв'язку з цим для областей Карпатського регіону визначено пріоритети молодіжної політики в контексті регулювання міграційної мобільності молоді. Для кожної області відведено певний провідний функціонал позиціонування: Закарпатська область – лідер молодіжних ініціатив у практиці регіонального управління; Івано-Франківська область – лідер молодіжного підприємництва; Львівська область – науково-освітній центр; Чернівецька область – центр соціального капіталу молоді (організація заходів, системні комунікації).

У системі механізмів регулювання міграційної мобільності молоді зростаючої ролі набуває поєднання організаційного й економічного інструментарію. За результатами емпіричного дослідження основних чинників впливу на потенціал міграції молоді Карпатського регіону, а саме умов зайнятості, оплати праці та розвитку малого бізнесу, виділено пріоритетні організаційно-економічні механізми регулювання міграційної мобільності молоді. Їх розділено за напрямками розвитку сфери зайнятості й збалансування ринку праці, розвитку сектора мікро- та малого бізнесу, формування позитивних рееміграційних аспірацій, покращення інвестиційного клімату та підвищення конкурентоспроможності освітньої сфери.

В умовах війни актуальним є визначення відповідного концептуально-стратегічного бачення регулювання міграційної мобільності молоді України загалом та Карпатського регіону зокрема. У поточних умовах таке бачення має орієнтувати на пріоритет стимулювання рееміграції молоді з перспективним переходом до регулювання циркулюючих міграцій. Для стимулювання рееміграції необхідним є комплекс заходів, які доцільно розподіляти за напрямками: збереження соцієтальних зв'язків з молоддю, яка виїхала за кордон; підтримки соціально вразливої молоді; підтримки циркулюючої міграції молоді через організацію освітньої (у тому числі академічної) мобільності; стимулювання залучення міграційного капіталу у формах знань, досвіду, фінансових активів; розвитку внутрішніх систем освіти й праці у безпечніших регіонах; стимулювання рееміграції молоді через пряму участь громад і громадських організацій.

Влада України в умовах війни окреслює доволі сміливі цілі у сфері молодіжної політики та забезпечення рееміграції молоді. Значну увагу приділено залученню міжнародної допомоги через фандрейзингові платформи і спеціальні фонди (Фонд розвитку системи освіти, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, Український молодіжний фонд). Для реальності досягнення поставлених цілей важливо їх обмежити та зосередитись на оперативних пріоритетах, які знизять потенціал міграції молоді в майбутньому. Більша частина молоді, яка емігрувала впродовж 2022 року і раніше, успішно інтегрується в приймаючі суспільства. Важливо реалізувати такі заходи, щоб та молодь, яка поки в Україні, не обирала зовнішній еміграційний вектор. Для цього є нагальними: якісні реформи, боротьба з корупцією; долучення України до європейських практик підтримки молоді; проактивна молодіжна політика України з міжнародним позиціонуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична та статистична інформація Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/all>
2. Бабенко В. А. Інформатизація та інтелектуалізація суспільства як важливий фактор соціально-економічного розвитку. *Строительство, материаловедение, машиностроение*. 2014. Вип. 78. С. 11–19.
3. Баланюк Д. М. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва: автореф. дис. ... канд політ. наук.: 23.00.02. Одеса, 2009. 20 с.
4. Бараняк І. Є. Формування україно-німецької територіальної міграційної системи: економічні наслідки та ефекти. *Економіка та держава*. 2019. № 3. С. 132–136.
5. Барсукова О. Як вступити чи продовжити навчання за кордоном під час війни? 12 можливостей для студентів: Українська правда (01.04.2022). URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/1/248051/>
6. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення. *Економіка України*. 2009. № 7. С. 4–12.
7. Бібліотека (тема – молодіжна політика): Децентралізація. URL: https://decentralization.gov.ua/library?year=&library_category=&library_source=&library_theme=19&library_type=&library_name=
8. Біль М. М. Міграційна мобільність населення в економічних дослідженнях: теоретичні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 1(47). С. 88–102. <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.088>
9. Біль М. М. Політика людського розвитку та її реалізація в умовах високомобільного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14(1). С. 27–31.
10. Біль М. М. Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку: автореф. дис. ... д-ра екон. наук.: 08.00.07. Вінниця, 2019. 40 с.
11. Біль М. М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика. Львів: ПАІС, 2018. 392 с.
12. Біль М. М., Мульська О. П., Бараняк І. Є., Махонюк О. В., Карп'як М. О. Оцінювання впливу міграційної мобільності молоді на людський потенціал Карпатського регіону: наукове видання / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2021. 67 с.
13. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 5. С. 30–34.
14. Бортник Н. П., Мороз Н. С. Міграціологія як наука про кількісно-якісні показники міграції населення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 9–15.
15. Буда Т. Проблеми реалізації трудового потенціалу молоді в Україні. URL: <http://intkonf.org>

16. Буркинський Б. В., Горячук В. Ф. Концептуальні засади капіталізації економіки: системний підхід. *Економічна теорія*. 2014. № 3. С. 48–59.
17. Буров І. Трудова міграція як наслідок соціально-економічної політики України 2014-2018 рр. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. зб. наук. праць*. Вип. 6 (20). Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. С. 166–170.
18. Варга Н. І., Медіна Т. Міграційні орієнтації випускників шкіл національних меншин пограничних регіонів Чернівецької та Закарпатської областей (за результатами фокус-груп). URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35382/1/Youth%20Journal%207%281%29-2017__12_12_2017.doc
19. Вербовий М. В. Феномен міграціології як окремого інтердисциплінарного наукового напрямку. *International relations, Part «Economic sciences»*. 2018. № 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3508
20. Визначення розміру допомоги по безробіттю: Державний центр зайнятості (21.07.2022). URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/vyznachennya-rozmiru-dopomogy-po-bezrobittyu>
21. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI01074A>
22. Відчинені двері. Як Польща приймає українських біженців: Фокус. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/511170-vsya-informaciya-dlya-ukrainskih-bezhencev-v-polshe-pesel-zhile-rabota-posobie>
23. Війна в Україні: соціологічний вимір»: Оперативна соціологія. URL: https://oper.so/pdf/war_in_Ukraine.pdf
24. Вовканич С. Й., Риндзак О. Т. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку. Львів: ІРД НАН України, 2006. 186 с.
25. Вплив міграції на молодь України. Google-анкета. URL: <https://forms.gle/SAaxD4WZ1oZqTgMv8>
26. Гайдучький А. П. Міграноміка XXI століття. Дзеркало тижня. Україна, 7-13 жовтня, 2017. №1162. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/migranomika-hhi-stolittya-256261_.html
27. Галюк І. Б. Теоретичні аспекти інноватизації як об'єктивного процесу розвитку економічних систем. *Економічний вісник НГУ*. 2012. № 3. С. 12–17.
28. Геєць В. М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 7–22.
29. Генкин Б. М. Экономика и социология труда: учеб. пособ. М.: Норма, 2007. 448 с.
30. Гнатюк О. Т. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 33. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2018_33_13

31. Головатый Н. Ф. Социология молодежи. Курс лекций. К., МАУП, 1999. 224 с.
32. Головна сторінка розділу «Законодавство України»: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
33. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. URL: <http://www.ifstat.gov.ua>
34. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>
35. Головне управління статистики у Львівській області. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua>
36. Головне управління статистики у Чернівецькій області. URL: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>
37. Горячук В. Ф. Структурна модель капіталізації економіки. *Ефективна економіка*. 2012. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_8_19
38. Гребешкова О. М., Шевчук Н. В. Капіталізація знань як стратегічного активу підприємства: методологічний аспект. *Вчені записки*. Київ: КНЕУ, 2012. Вип. 14, ч. 1. С. 106–114.
39. Гринчишин І. М., Бас-Юрчишин М. А., Біль М. М. Трансформація системи соціального захисту: національні пріоритети та регіональні особливості. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» Львів, 2018. 180 с.
40. Гринькевич О. С. Вторинна зайнятість студентської молоді в Україні у контексті аналізу її освітньо-професійних цінностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 19. С. 127–141.
41. Гринькевич О. С. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти України (методологія аналізу і системи моніторингу): автореф. дис. д-ра екон. наук... 08.00.03. Львів, 2018. 43 с.
42. Гринько П. Л. Інноватизація як прогностична ідея розвитку бізнесу в умовах цифрової економіки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 10. С. 57–63. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-10-57-63>
43. Давиденко І. В. Особливості розвитку ринку освітнього туризму. *Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми, перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 376–379.
44. Дерій Ж. В. Капіталізація людського потенціалу: функціональний аспект. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. № 3(60). С. 21–27.
45. Європейська конвенція з прав людини. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, що не включені до Конвенції та першого Протоколу до неї URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf
46. Зайцев Ю. К. Людиноцентрична парадигма сучасної економіки як умова сталого розвитку суспільства. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_77

47. Западнюк С. О. Міграції населення України: внутрішньорегіональний вимір. *Український географічний журнал*. 2012. № 2(78). С. 28–33.
48. Заславська Т. И. Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования. Новосибирск, 1974. 256 с.
49. Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/structure/zahidne-regionalne-upravlinnya>
50. Зовнішня трудова міграція населення України. Статистичний бюлетень: Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm
51. Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист від 4.03.2022 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22006?an=2>
52. Іноземні університети допомагають українським студентам: *Ukrainer* (29.04.2022). URL: <https://ukrainer.net/universitytety/>
53. Інформаційні матеріали щодо стану інноваційної діяльності (24.03.2021): Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&title=InformatsiiniMaterialiSchodoStanuInnovatsiinoiDiialnosti>
54. Ключковська І., Марусик Ю., П'ятковська О. Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова. Львів, 2014. 107 с. URL: <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/03/zvitpj.pdf>
55. Ключковська І., П'ятковська О., Марусик Ю., Гойсан В. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (опитування студентів НУ «ЛП» та НТУУ «КП»). Львів, 2017. 30 с. URL: <https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/11/ОСТАТОЧНИЙ-ЗВІТ.pdf>
56. Коваль В. Фінансова самодостатність територіальних громад: теоретичний дискурс. *Світ фінансів*. 2021. № 4(69). С. 63–76. <https://doi.org/10.35774/sf2021.04.063>
57. Кондратьєв Я. Ю., Римаренко Ю. І., Олефір В. І. Основи міграцієзнавства. Інститут держави і права НАН України. Київ, 2000. 424 с.
58. Кох Є. В., Белозерцев В. С. Вплив українських біженців на економіку Польщі зараз та в майбутньому. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених*, 25-26 травня 2022 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. URL: <http://lpnu.ua/conferencelink>
59. Левчук І. О. Людський потенціал у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 20. С. 51-56. <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2020.20.9>
60. Лисак В. Ю. Актуальні питання щодо формування активів людського капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 9(2). С. 47–51.
61. Лібанова Е. В українців сформувалася мода на життя і навчання за кордоном: *Укрінформ* (16.09.2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html

62. Лібанова Е. М. (ред.). Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз. Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України. Київ. 2007. 328 с.

63. Лібанова Е. М. Зовнішня трудова міграція українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2(33). С. 11–26.

64. Лібанова Е. М., Позняк О. В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4. С. 25–40. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.025>

65. Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. 176 с.

66. Малиновська О. А. Міграційні дослідження радянського періоду та їх вплив на сучасне міграцієзнавство в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2. С. 156–166.

67. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. К.: НІСД, 2011. 40 с.

68. Малиновський В. Я. Українська політична регіоналістика в контексті сучасних суспільно-політичних викликів. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 2(33). С. 95–104.

69. Маліброда С. Б., Чернобай Л. І., Єсиркепова А. М. Демографічні виклики довгострокового розвитку України. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, 25-26 травня 2022 р.* Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. URL: <http://lpnu.ua/conferencelin>

70. Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання: наукове видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів. 2020. 128 с.

71. Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України (результати соціологічного дослідження): науково-аналітичне видання за ред. Васильціва Т. Г., Риндзак О. Т., Махонюка О. В. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». Львів. 2020. 60 с.

72. Міграція в Україні: факти та цифри. 2019. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf

73. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 263 с. <https://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>

74. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження. Травень 2022: Gradus

- Research Company. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf
75. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – друга хвиля дослідження. Червень 2022: Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/258/GradusEU_publicztion_wave2_UA_MW7vdId.pdf
76. Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки: Інститут економіки та прогнозування НАН України (28.04.2022). URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9009>
77. Могилова А. Ю. Капіталізація підприємств: теорія і практика. *Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент*. 2012. Вип. 9(34). С. 219–227.
78. Моделі ендогенного зростання економіки України: монографія / В. М. Геєць, М. І. Скрипниченко, С. С. Шумська та ін.; ДУ «Ін-т економіки та прогнозування» НАН України. К., 2007. 575 с.
79. Молодіжна політика в умовах децентралізації: Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/napryami-molodizhnoyi-politiki/molodizhna-politika-v-umovah-decentralizaciyi>
80. Молодіжний кластер органічного бізнесу Баранівської міської об'єднаної територіальної громади: Інститут громадянського суспільства (01.02.2020). URL: <https://www.csi.org.ua/projects/molodizhnyj-klaster-organichnogo-biznesu-baranivskoyi-miskoyi-obyednanoyi-terytorialnoyi-gromady/>
81. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.
82. Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.): Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batkivshchynu>
83. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т. В. Писаренко, Т. К. Куранда та ін. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 109 с.
84. Наумова М. А. Статистичне оцінювання стану і розвитку ринку праці: аналіз світового досвіду. *Економіка і організація управління*. 2017. Вип. 4. С. 91–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_11
85. Никифорова В. Г. (ред). Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання: монографія. Одеса: ВОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.
86. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
87. Ніколайчук М. В. Мобільність людського капіталу у системі головних чинників формування глобальних конкурентних відносин. *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук. конф.* К.: НІСД, 2011. 344 с. С. 83–93.
88. Новий Закон «Про молодь». URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/rpr_youth_presentation.pdf

89. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. та ін. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: монографія. НАН України. Інститут економіки промисловості. Донецьк, 2008. 468 с.
90. Овчиннікова О. Р. Інформаційні технології в дослідженні процесу прийняття рішення про міграційні переміщення. *Інноваційні технології XXI століття*. 2018. Вип. 3. С. 69–76.
91. Онищук І. І. Моніторингова експертиза концепцій нормативно-правових актів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 5–10.
92. Освіта українських біженок за кордоном (24 лютого - 20 червня 2022). URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherwnya/
93. Оцінювання соціально-економічних наслідків зовнішньої міграції населення: методичні рекомендації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»/ за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Г. Васильціва, 2020. 30 с.
94. Павлів-Самоїл Н. Проблеми правової культури у процесі інтеграції мігранта. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 3(37). С. 23–26.
95. Петрова Я. В. Теоретичні моделі дослідження міграційних процесів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2014. № 1101, Вип. 32. С. 56–64.
96. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. Київ. Наук. думка, 1992. 173 с
97. Пиц В. І. Реалії розвитку ринкових відносин у сфері оплати праці в Україні. *Зб. наук.-техн. пр. Нац. лісотехнічного ун-ту України*; відп. ред. Д. Л. Дудюк. 2007. Вип. 17.5. С. 171–175.
98. Приймак В. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України: монографія. Львів. 2013. 436 с
99. Про громадянство: Закон України № 2235-III від 18.01.2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
100. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України № 1928-IX від 2.12.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
101. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні (втратив чинність): Декларація № 2859-XII від 15.12.1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2859-12#Text>
102. Про Закон України «Про нормативно-правові акти»: Постанова Верховної Ради України № 2369-III від 5.04.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2369-14#Text>
103. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5.02.2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
104. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 05.08.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

105. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України № 148 від 18.02.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text>

106. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 02.06.2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoi-programi-molod-ukrayini-na-20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621>

107. Про затвердження Програми «Молодь Львівщини» на 2021-2025 роки: Рішення Львівської обласної ради № 73 від 23.02.2021 року. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/public/vendor/adminlte/plugins/ckeditor/plugins/kcfinder-master/upload/files/Rishenay%20sesiu/8%20sklukanay/3/2/073.zip>

108. Про затвердження Регіональної програми молодіжної політики у Чернівецькій області на 2021-2025 роки: Рішення Чернівецької обласної ради № 20-2/21 від 30.03.2021 року. URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/mol.pdf>

109. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України № 761-VIII від 05.11.2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>

110. Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>

111. Про місцеве самоврядування: Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

112. Про молодіжні та дитячі громадські організації (втратив чинність): Закон України № 281-XIV від 01.12.1998 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text>

113. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України № 94/2021 від 12.03.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

114. Про основні засади молодіжної політики: Закон України № 1414-IX від 27.04.2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

115. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III від 26.04.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

116. Про Регіональну програму «Молодь Закарпаття» на 2021-2025 роки: Розпорядження Закарпатської обласної державної адміністрації № 688 від 24.11.2020 року. URL: https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/201124_0688.pdf

117. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні (втратив чинність): Закон України № 2998-XII від 05.02.1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>

118. Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на 2017-2020 роки: Розпорядження Кабінету

- Міністрів України № 428-р від 21.06.2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2017-%D1%80#Text>
119. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 230-р від 2053.04.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text>
120. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1669-р від 23.12.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-2020-%D1%80#Text>
121. Про схвалення Концепції здійснення першочергових заходів з реформування Державної міграційної служби: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1411-р від 23.12.2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1411-2015-%D1%80#n8>
122. Про схвалення Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 281-р від 11.04.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2018-%D1%80#Text>
123. Про схвалення Концепції створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1428-р від 23.12.2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1428-2015-%D1%80#Text>
124. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Закон України № 482-р від 12.07.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
125. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 687-р від 24.07.2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#n278>
126. Програма «Молодь Івано-Франківської міської територіальної громади» на 2021-2025 роки. URL: <https://mvk.if.ua/molprog/57332>
127. Проект Закону про основні засади молодіжної політики № 3718 від 23.06.2020 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69244
128. Проект Закону про правотворчу діяльність № 5707 від 25.06.2021 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355
129. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Молодь та спорт» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system?page=2>
130. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf>

131. Проекти нацпрограми «Відновлення та модернізація соціальної інфраструктури»: Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/recovery-and-modernization-of-social-infrastructure>

132. Проекти нацпрограми «Забезпечення ефективної соціальної політики»: Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/secure-targeted-and-effective-social-policy>

133. Проекти нацпрограми «Розвиток системи освіти»: Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system?page=2>

134. Пронько Л. М. Сутність капіталізації, її види та напрями здійснення. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. № 2(53). 2011. С. 84–88.

135. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації: монографія / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2011. 528 с.

136. Риндзак О. Т., Бідак В. Я. Мотивація міграційної активності молоді Карпатського регіону України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: зб. наук. пр. 2020. Вип. 3(143). С. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2020-3-4>

137. Рісна Р. Р. Цільові пріоритети реалізації програм трудової рееміграції. *Ефективна економіка*. 2016. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_7_37

138. Роштіна О. План «перезапуску України» може включати скорочення міністерств – джерела: Українська правда (30.06.2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/30/7355511/>

139. Рыбаковский Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. Москва, 2001. 114 с.

140. Рюль В. О. Мобільність та міграційні настрої студентської молоді на пограниччі. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2017. Вип. 2(41). С. 226–230.

141. Садова У. Я. (ред.). Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 263 с.

142. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: критерії оцінювання та показники ефективності: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2005. 407 с.

143. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2004. 392 с.

144. Серета С. Молодь їде з України. Через байдужість держави? Радіо Свобода (21.08.2012). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24683088.html>

145. Середовище зовнішньої міграції населення України: емпірика, моделювання і пріоритети політики регулювання: наукове видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2021. 51 с.
146. Скрипніченко О. П. Інноватизація (термінологія). *Формування ринкових відносин в Україні*. 2009. № 11(102). С. 50–56.
147. Слобожан О. В., Миколук Н. М. Місцевий економічний розвиток як фактор запобігання міграції молоді. Київ, 2021. 40 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/812/iri_osbb_www_final_version_feb-8-2022_1.pdf
148. Смутчак З. В., Ситник О. Ю. Вдосконалення інформаційного забезпечення аналізу та регулювання міграційного руху населення. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. № 25. С. 106–118. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4081251>
149. Соціологічне дослідження «Молодь України». Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/baza-doslidzhen/sociologichni-doslidzhennya>
150. Стадницький Ю. І. Просторологія: наука про просторові аспекти ефективності. *Науковий вісник Ужгородського університету*: Серія: Економіка. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 1(47). С. 18–22.
151. Статистична інформація: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
152. Степура Т. М. Розвиток людського потенціалу в умовах кваліфікації економіки України: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07. Вінниця, 2021. 608 с.
153. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України: монографія. Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка. Львів. 2006. 315 с.
154. Стратегія людського розвитку: Указ Президента України № 225/2021 від 02.06.2021 року. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/00/93/9f02e8ff2f2f2ba9764a317dfe21f6b3_1622646374.doc
155. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни: Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>
156. Студенников І. Регіоналістика і регіонознавство: проблеми методології та категоріального апарату. *Регіональна історія України*. 2007. Вип. 1. С. 67–78.
157. Тілікіна Н. В. Прогнозування територіальної мобільності молоді в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3(37). С. 30–46.
158. Томчук О. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення змісту і структури людського потенціалу території. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 121–136. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).121-136](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).121-136)
159. Трубич С. Ю. Соціально-економічна сутність та особливості формування людського потенціалу. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 4(58). С. 186–192.

160. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою: UIFuture (22.04.2022). URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>
161. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року / Дослідження Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/>
162. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.
163. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.): Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
164. Українські біженці: настрої та оцінки (липень-серпень 2022 р.): Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>
165. Філіпчук Л., Ломоносова Н., Сирбу О., Кабанець Ю. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022). CEDOS. URL: <https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2022/03/vymushena-migracziya-ta-vijna-v-ukrai%CC%88ni.docx-1-1.pdf>
166. Хомра О. У., Русанова Т. Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії. *Стратегічна панорама*. 2009. № 1. С. 73–79.
167. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
168. Цілі до 2024 року: Міністерство та Комітет цифрової трансформації. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry>
169. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія. Інститут економіки і промисловості НАН України. Донецьк. 2005. 502 с.
170. Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. (ред.) та ін. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наук. доп. Київ: НІСД, 2020. 153 с.
171. Шульц С. Л., Луцків О. М. Нормативно-правові засади розбудови прикордонної інфраструктури. *Регіональна економіка*. 2019. № 3(93). С. 24–36. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2019-3-3>
172. Шумська С. С. Капіталізація та економічний розвиток: роль синергії та трансформації форм капіталу. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 2(58). С. 103–109. <https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-19>
173. Як навчають українських школярів за кордоном? Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/opinions/yak-navchayut-ukrayinskyh-shkolyariv-za-kordonom/>
174. Які іноземні виші надають українцям можливість безплатного навчання: Сватове.City (22.06.2022). URL: <https://svatove.city/articles/220324/yaki-inozemni-vishi-nadayut-ukraincyam-mozhlyvist-bezplatnogo-navchannya>
175. Adolescent health: World Health Organization. URL: <https://www.who.int/southeastasia/health-topics/adolescent-health>

176. Arthur P. L., Ensor J., van Faassen M., Hoekstra R., Peters N. Migrating People, Migrating Data: Digital Approaches to Migrant Heritage. *Journal of the Japanese Association for Digital Humanities*. 2018. Vol. 3(1). Pp. 98–113. https://doi.org/10.17928/jjadh.3.1_98
177. Aure M., Forde A., Magnussen T. Will migrant workers rescue rural regions? Challenges of creating stability through mobility. *Journal of Rural Studies*. 2018. Vol. 60. Pp. 52–59.
178. Ausländische Bevölkerung – Fachserie 1 Reihe 2. URL: <https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung.html>
179. Baas M. The education-migration industry: International students, migration policy and the question of skills. *International Migration*. 2019. Vol. 57(3). Pp. 222–234. <https://doi.org/10.1111/imig.12540>
180. Baas T., Melzer S. The Macroeconomic Impact of Remittances: A Sending Country Perspective. *Macroeconomic and Regional Aspects of Migration*. 2016. No. B22-V1, ZBW – Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften, Leibniz-Informationzentrum Wirtschaft, Kiel und Hamburg. <http://hdl.handle.net/10419/145631>
181. Balderas U., Nath H. Remittances, Relative Price Variability and Inflation in Mexico. Paper presented at the 75th Annual Meeting of the Southern Economics Association. Washington, D.C. November. 2005. Pp. 18–20.
182. Becker S. O., Ferrara A. Consequences of forced migration: A survey of recent findings. *Labour Economics*. 2019. Vol. 59. Pp. 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2019.02.007>
183. Bell D. N., Blanchflower D. G. Young people and the Great Recession. *Oxford Review of Economic Policy*. 2011. Vol. 27(2). Pp. 241–267. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grr011>
184. Black R. Environmental refugees: Myth or reality? United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); Geneva: 2001. Working Paper 34.
185. Boschma R., Eriksson R.H., Lindgren U. Labour market externalities and regional growth in Sweden: The importance of labour mobility between skill-related industries. *Regional Studies*. 2014. Vol. 48(10). Pp. 1669–1690.
186. Bryon-Portet C. Toward a More Convivial Society with Greater Solidarity? Association and Networks Founded on Geographical Proximity in the Postmodern Era. *Sociétés*. 2011. Vol. 113. Is. 3. Pp. 107–118. <https://doi.org/10.3917/soc.113.0107>
187. Castles S. Environmental Change and Forced Migration: Making sense of the debate. New Issues in Refugee Research. Working Paper. 2002. No. 70. Refugees Studies Centre, University of Oxford and UNHCR, Evaluation and Policy Analysis Unit, Geneva.
188. Castles S. International Migration at the Beginning of the Twenty First Century: Global trends and issues. *International Social Science Journal*. 2000. Vol. 165. Pp. 269–281.
189. Cranford C., Vosko L., Zukewich N. Precarious employment in the Canadian labour market: a statistical portrait. *Just Labour*. 2003. Vol. 3. <https://doi.org/10.25071/1705-1436.164>

190. Dabasi-Halász Z., Kiss J., Manafi I., Marinescu D. E., Lipták K., Roman M., Lorenzo-Rodriguez J. International youth mobility in Eastern and Western Europe – case of the Erasmus+ programme. 2019. URL: <https://doi.org/10.33182/ml.v16i1.626>
191. Definition of youth: United Nations. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>
192. Demireva N., Quassoli F. The Lived Experiences of Migration: An Introduction. *Social Inclusion*. 2019. Vol. 7, Issue 4. Pp. 1–6. <https://doi.org/10.17645/si.v7i4.2568>
193. Enflo K., Henning M. The development of economic growth and inequality among the Swedish regions 1860–2010: Evidence from regional national accounts. In: Ljungberg, J (ed.) *Structural Analysis and the Process of Economic Development. Essays in Memory of Lennart Schön*. 2016. London: Routledge. Pp.126–148.
194. Findley S. Does drought increase migration? A study of migration from rural Mali during the 1983–1985 drought. *International Migration Review*. 1994. Vol. 28(3). Pp. 539–553.
195. Fouré J., Bénassy-Quéré A., Fontagné L. Modelling the world economy at the 2050 horizon. *Economics of Transition*. 2013. Vol. 21. No. 4. Pp. 617–654.
196. FUNdraiser. URL: <https://fundraiser.games/about/>
197. García Zamora R. El Programa Tres por Uno de Remesas Colectivas en México: Lecciones y desafíos, *Migraciones Internacionales*. 2007. Vol. 4. Is. 1.
198. Gómez M. G., Giráldez M. S. O. The causality between economic growth and immigration in EU/EFTA member states. *Documentos de trabajo do Departamento de Economía Aplicada*. 2017. Vol. 1701. URL: <http://webx06.webs4.uvigo.es/wp-content/uploads/2019/05/wp1701.pdf>
199. Hemer O., Povrzanović Frykman M., Ristilammi P.-M. *Conviviality at the Crossroads. The Poetics and Politics of Everyday Encounters*. 2020. 290 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28979-9>
200. House of Europe. URL: <https://houseofeurope.org.ua/our-strategy>
201. Hrynkevych O. S. Cross-border factor of educational migration of ukrainian youth to Poland: social-economic opportunities and threats. *ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС-XXI*. 2017. Vol. 163 (1-2(1)). Pp. 26–30. <https://doi.org/10.21003/ea.V163-05>
202. Huijsmans R. Exploring the «Age Question» in Research on Young Migrants in Southeast Asia. *Journal of Population and Social Studies*. 2017. Vol. 25, No 2. Pp. 122–134. <https://doi.org/10.25133/jpssv25n2.004>
203. Human Development Index (HDI). United Nations Development Programme. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
204. IOM Ukraine. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/zvity>
205. Irving J., Mohapatra S., Ratha D. Migrant Remittance Flows, Findings from a Global Survey of Central Banks. World Bank Working Paper. 2010. No. 194.
206. Jongwanich J. Workers’ Remittances, Economic Growth and Poverty in Developing Asia and the Pacific Countries. UNESCAP Working Paper, 2007, WP/07/01.

207. Kazlauskienė A., Rinkevičius L. Lithuanian «brain drain» causes: Push and pull factors. *Engineering economics*. 2006. Vol. 46(1). Pp. 27–37. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.2156&rep=rep1&type=pdf>
208. Lonergan S., Swain A. Environmental degradation and population displacement. *Aviso* 2. 1999 <http://www.gechs.org/aviso/02/index.html>
209. Loser C., Lockwood C., Minson A., Balcazar L. The macro-economic impact of remittances in Latin America: Dutch disease or Latin cure? 2010. URL: <http://www.g24.org/lose0906.pdf>
210. Luin G., Landolt P. Immigrants and Precarious Employment in the New Economy (Introduction and three Research Briefs.) Toronto: Immigrants and Precarious Employment Project. June 2009. <http://www.arts.yorku.ca/research/ine/index.php>
211. Lulle A., Janta H., Emilsson H. Introduction to the Special Issue: European youth migration: human capital outcomes, skills and competences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2021. Vol. 47(8). Pp. 1725–1739. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1679407>
212. Manafi I., Marinescu D., Roman M., Hemming, K. Mobility in Europe: Recent trends from a cluster analysis. *Amfiteatru Economic*. 2017. Vol. 46(19). Pp. 711–726.
213. Mattoo A., Mishra D. Foreign Professionals in the United States: Regulatory Impediments to Trade. *Journal of International Economic Law*. 2009. Vol. 12(2). Pp. 435–456.
214. Mongelli I., Ciscar J.-C. Economic consequences of zero international migration in the EU-An assessment for Europe based on the Eurostat population projections, EUR 29246 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018. DOI:10.2760/65431
215. Moral-Pajares E., Jiménez-Jiménez F. Migration within the EU-15: Pull Factors and Choice of Destination. *Revista de economía mundial*. 2014. Vol. 37. Pp. 181–200. URL: <https://www.redalyc.org/pdf/866/86632964008.pdf>
216. Mulska O., Levytska O., Zaychenko V., Vasylytsiv T., Ilyash O. Pull environment of migration in the EU countries: Migration vector from Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. Vol. 19(4). Pp. 283–300. doi:10.21511/ppm.19(4).2021.23
217. Munda G. Social multi-criteria evaluation (SMCE): methodological foundations and operational consequences. *European Journal of Operational Research*. 2004. Vol. 158(3). Pp. 62–77.
218. O'Reilly J., Eichhorst W., Gábos A., Hadjivassiliou K., Lain D., Leschke J., ... & Villa P. Five characteristics of youth unemployment in Europe: Flexibility, education, migration, family legacies, and EU policy. *Sage Open*. 2015. Vol.5(1). <https://doi.org/10.1177/2158244015574962>
219. O'Reilly J., Moyart C., Nazio T., Smith M. Youth Employment. *STYLE Handbook*. University of Brighton., 2017.
220. Pécoud A., Guchteneire, P. International migration, border controls and human rights: Assessing the relevance of a right to mobility. *Journal of*

- Borderlands Studies*. 2006. Vol. 21(1). Pp. 69–86.
<https://doi.org/10.1080/08865655.2006.9695652>
221. Perez-Armendariz C., Crow D. Do Migrants Remit Democracy? International Migration, Political Beliefs, and Behavior in Mexico. *Comparative Political Studies*. 2010. Vol. 43, No. 1. Pp. 119–148.
222. Perovic Bojana. Defining youth in contemporary national legal and policy frameworks across EUROPE / Youth Partnership. URL: <https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261653/Analytical+paper+Youth+Age+Bojana+Perovic+4.4.16.pdf/eb59c5e2-45d8-4e70-b672-f8de0a5ca08c>
223. Policy Paper on Youth & Migration / European Youth Forum, 2008. URL: https://tools.youthforum.org/policy-library/wp-content/uploads/2021/04/1069-07_PP-on-Youth-and-Migration.pdf
224. Ponsot F., Obegi B. Etude de capitalisation des initiatives et mecanismes en matiere de transferts de fonds au Mali. Report prepared for the European Commission and the Government of Mali in collaboration with CIGEM, 2010.
225. Pyatt G., Round J. Social accounting matrices: A basis for planning. Washington DC: World, 1985.
226. Radjenovic A. Secondary movements of asylum-seekers in the EU asylum system. Briefing October 2017 / European Parliament. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/608728/EPRS_BRI\(2017\)608728_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/608728/EPRS_BRI(2017)608728_EN.pdf)
227. Rahman M. M. Estimation of internal migration by the national growth rate method: an alternative approach. *The Bangladesh Development Studies*. 2013. Pp. 79–87. <https://doi.org/10.2307/44730021>
228. Ratha D. Leveraging remittances for development. MPI Policy Brief, June 2007.
229. Renaud F., Bogardi J., Dun O., Warner K. Control, adapt or flee: How to face environmental migration. Bonn: United Nations University Institute for Environmental and Human Security; 2007 (Paper 5/2007, Interdisciplinary Security Connections). URL: <http://www.ehs.unu.edu/file.php?id=259>
230. Ruiz-Tagle J. A theory of socio-spatial integration: Problems, policies and concepts from a US perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2013. Vol. 37(2). Pp. 388–408.
231. Skeldon R. Interlinkages between internal and international migration and development in the Asian region. Paper presented to the Ad Hoc Expert Group; Meeting on Migration and Development, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Bangkok, August 2003.
232. Smith D. P., Rérat P., Sage J. Youth migration and spaces of education. *Children's Geographies*. 2014. Vol. 12(1). Pp. 1–8. <https://doi.org/10.1080/14733285.2013.871801>
233. Stark O., Taylor J. E., Yitzhaki S. Migration, Remittances, and Inequality: A Sensitivity Analysis Using the Extended Gini Index. *Journal of Development Economics*. 1988. Vol. 28. Pp. 309–322.
234. Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com/countries>
235. Supporting refugee learners from Ukraine in schools in Europe / Eurydice report: EU Neighbourseast. URL:

<https://euneighbourseast.eu/news/publications/supporting-refugee-learners-from-ukraine-in-schools-in-europe/>

236. Talent on the Move. Listening to children and young people on the move to unlock their potential / United Nations Children's Fund, UNICEF, 2021. URL: <https://www.unicef.org/media/103316/file/Talent%20on%20the%20Move.pdf>

237. Taylor J. E., Mora J., Adams R., Lopez-Feldman A. Remittances, Inequality and Poverty: Evidence from Rural Mexico. Department of Agriculture and Resource Economics, University of California, Davis, Working Paper. 2005. No. 05-003.

238. The Five Capitals – a framework for sustainability / Forum for the Future. URL: <https://www.forumforthefuture.org/the-five-capitals>

239. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 9 (17-26 September 2022). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-%E2%80%94-internal-displacement-report-%E2%80%94-general-population-survey-round-9-17-26-september>

240. Ukraine Refugee Situation. UNHCR. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

241. UNCTAD. World Investment Report: Transnational corporations and the internationalization of R&D. United Nations, New York and Geneva. 2005.

242. Van Mol C. Migration aspirations of European youth in times of crisis. *Journal of youth studies*. 2016. Vol. 19(10). Pp. 1303–1320. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1166192>

243. Vasylytsiv T., Mulska O., Levytska O., Kalyta O., Kohut M., Biletska I. External migration and endogenous development nexus: challenges for the sustainable macroeconomic policy. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. Vol. 39(8). DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i8.4770>

244. Wills J., May J., Datta K., Evans Y., Herbert J., McIlwaine C. London's Migrant Division of Labour. *European Urban and Regional Studies*. 2009. Vol. 16(3). P. 2–57.

245. Wpływ uchodźców z Ukrainy na polską gospodarkę: ARC Rynek i Opinia (24.05.2022). URL: <https://arc.com.pl/wplyw-uchodzcow-z-ukrainy-na-polska-gospodarke/>

246. Youth and migration / International Dialogue on migration. No 29. International Organization for Migration (IOM)? 2020. URL: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/idm-29.pdf>

247. Youth labour statistics: ILOSTAT. URL: <https://ilostat ilo.org/topics/youth/>

248. Zaiceva A. The impact of aging on the scale of migration: *IZA. World of Labor*. 2014. Vol. 99. <https://doi.org/10.15185/izawol.99> URL: <https://wol.iza.org/uploads/articles/99/pdfs/impact-of-aging-on-scale-of-migration.pdf>

Анкета для соціологічного опитування молоді з міграційним досвідом

АНКЕТА

Шановний добродію/добродійко!

Просимо Вас взяти участь в опитуванні, яке проводять науковці ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» з метою вивчення міграційного досвіду молоді та визначення впливу міграції на її подальше життя.

Анкета є анонімною, результати будуть використані лише в узагальненому вигляді, тому просимо відверто відповідати на запитання.

1. Чи Ви коли-небудь мігрували за кордон (не беручи до уваги туристичних поїздок, відпочинку, відвідин родичів чи друзів)?

- а) так;
- б) ні.

2. Вкажіть тип поселення в Україні, де Ви проживаєте зараз або проживали до міграції:

- а) обласний центр – м. Львів;
- б) місто Львівської області;
- в) село, селище Львівської області;
- г) інше _____

3. Вкажіть основну країну Вашої міграції за кордон:

- а) Польща;
- б) Німеччина;
- в) Італія;
- г) Чехія;
- д) інше _____

4. Чи перебуваєте Ви за кордоном досі та що плануєте робити далі?

- а) так, працюю за кордоном і не планую повертатись в Україну;
- б) так, навчаюсь за кордоном і не планую повертатись в Україну;
- в) так, працюю за кордоном, але планую повертатись в Україну;
- г) так, навчаюсь за кордоном, але планую повертатись в Україну;
- д) ні, перебуваю в Україні, але планую попрацювати за кордоном якийсь час;
- е) ні, перебуваю в Україні, але планую повчитися за кордоном якийсь час;
- є) ні, перебуваю в Україні, але планую емігрувати назавжди найближчим часом;
- ж) ні, перебуваю в Україні, планую тут навчатись, працювати, жити, а міграція за кордон лише цікавить як туристична або інша короткострокова (відвідини родичів, закупівельна, ділова, лікувальна тощо).

5. Як часто Ви мігрували/мігруєте?

- а) поки один раз;
- б) один раз на декілька років;
- в) у середньому один раз на рік;
- г) декілька разів на рік;
- д) щомісяця.

6. Скільки приблизно часу Ви перебували за кордоном загалом (порахуйте за всі поїздки лише з метою праці чи навчання)?

- а) до 1 місяця;
- б) до 1 року;
- в) близько 3-х років;
- г) 5 і більше років;
- д) важко відповісти.

7. Якщо Ви були/є працевлаштовані за кордоном, то якою була Ваша праця?

- а) фізичною, важкою, монотонною;
- б) фізичною, але різноманітною;
- в) розумовою, але більше технічною;
- г) розумовою і такою, що вимагала прийняття власних рішень;
- д) не маю досвіду працевлаштування за кордоном.

8. Чи були Ви працевлаштовані офіційно?

- а) так, повністю;
- б) так, але деякі норми праці порушувались (право на відпустку, кількість робочих годин, рівень оплати праці та ін.);
- в) ні, праця була неофіційна, але всі норми праці були дотримані;
- г) ні, праця була неофіційна і умови праці були з порушенням норм;
- д) не маю досвіду працевлаштування за кордоном.

9. Чи будете Ви подавати свій страховий стаж, який отримали за кордоном, у Пенсійний фонд України?

- а) так, це моє право;
- б) так, але ще не знаю як це робиться;
- в) ні, оскільки на це треба багато зусиль;
- г) ні, не бачу сенсу;
- д) ні, працевлаштування було неофіційне;
- е) не маю страхового стажу за кордоном.

10. Якщо Ви навчались за кордоном, то оцініть умови навчання в Україні і за кордоном (рівень викладання, обладнання аудиторій, контроль знань), де 1 – найгірша оцінка, 5 – найвища. Якщо Ви не навчались, то пропустіть це питання.

	1	2	3	4	5
<i>В Україні</i>					
<i>За кордоном</i>					

11. Якщо Ви працювали за кордоном, то оцініть умови праці в Україні і за кордоном (рівень оплати праці, кількість робочих годин, безпека на робочому місці), де 1 – найгірша оцінка, 5 – найвища. Якщо Ви не працювали, то пропустіть це питання.

	1	2	3	4	5
<i>В Україні</i>					
<i>За кордоном</i>					

12. Як вплинула міграція на Ваше здоров'я? Оцініть стан Вашого фізичного здоров'я до і після/під час міграції, де 1 – найгірший стан, 5 – найкращий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

13. Як вплинула міграція на Ваш емоційний стан (тривожність, переживання, стрес)? Оцініть свій психологічний стан до і після/під час міграції, де 1 – найгірший стан, 5 – найкращий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

14. Як вплинула міграція на Ваші психологічні якості – стресостійкість, організованість, комунікабельність, лідерство і т. д.? Оцініть рівень свого розвитку як особистості до виїзду і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

15. Як вплинула міграція на Вашу освіту (рівень, кваліфікацію)? Оцініть рівень Вашої освіти до виїзду і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

16. Як вплинула міграція на Ваші знання і навички? Оцініть рівень Ваших знань, досвіду до і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

17. Як вплинула міграція на Ваші доходи? Оцініть рівень Ваших доходів до і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

18. Як вплинула міграція на Ваш майновий стан, зокрема чи завдяки доходам від міграції Ви придбали нове житло або зробили ремонт у житлі, яке вже мали, можливо придбали автомобіль чи інші цінні речі? Оцініть рівень Вашого майнового стану до і після/під час міграції, де 1 – найгірший, 5 – найкращий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

19. Як вплинула міграція на Ваш спосіб життя – відпочинок, відвідування кіно, театру, спортзалу, церкви і т. д.? Оцініть задоволення Вашим життям до і після/під час міграції, де 1 – найгірша оцінка, 5 – найвища.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

20. Як вплинула міграція на Ваш соціальний статус – відчуття поваги й власної гідності, значення в суспільстві? Оцініть зміну Вашого соціального статусу до і після/під час міграції, де 1 – найнижчий, 5 – найвищий.

	1	2	3	4	5
<i>До міграції</i>					
<i>Після міграції</i>					

21. Чи вдалось Вам під час міграції познайомитись з новими людьми, здобути нових друзів?
- а) так, з'явилося багато знайомих не з України;
 - б) так, але в основному це нові знайомі з України;
 - в) так, з'явилося багато нових знайомих, але втрачено багато друзів і знайомих в Україні;
 - г) так, є нові знайомства, але не багато;
 - д) ні, мало з ким виходило спілкуватись.
22. Чи вважаєте Ви, що досвід міграції дозволяє Вам в Україні працювати на кращих умовах та отримувати вищу заробітну плату?
- а) так, однозначно;
 - б) так, частково;
 - в) ні;
 - г) важко відповісти;
 - д) не маю досвіду працевлаштування за кордоном.
23. Чи готові Ви зароблені міграційні кошти інвестувати в Україні?
- а) так, у свій бізнес;
 - б) так, у бізнес сім'ї, родичів, друзів, знайомих;
 - в) так, купити нерухомість, інші цінні речі;
 - г) так, оплатити власне навчання чи навчання членів сім'ї;
 - д) так, у громадські, соціальні проекти;
 - е) ні;
 - є) важко відповісти.
24. Вкажіть, будь ласка, Ваш вік:
- а) 18-24 роки;
 - б) 25-29 років;
 - в) 30-35 років;
 - г) 35 і більше років.
25. Вкажіть Вашу стать:
- а) чол.;
 - б) жін.
26. Вкажіть Ваш сімейний стан:
- а) неодружений/незаміжня;
 - б) в офіційно зареєстрованому шлюбі;
 - в) живемо разом, але без реєстрації;
 - г) розлучений(а);
 - д) удівець/удова.
27. Чи маєте Ви дітей?
- а) так;
 - б) ні.
28. Вкажіть рівень Вашої освіти:
- а) повна чи базова середня освіта;
 - б) професійно-технічна освіта;
 - в) вища освіта.

Щиро вдячні за Ваш час і відповіді!

**Структура відповідей респондентів у рамках соціологічного опитування
молоді з міграційним досвідом (приклад Львівської області)**

Питання: Вкажіть тип поселення в Україні,
де Ви проживаєте зараз або проживали до міграції

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
столиця та обласні центри	102	48,8
інші міста	49	23,4
село, селище	51	24,4
область	7	3,3
Всього	209	100,0

Питання: Вкажіть основну країну
Вашої міграції за кордон

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
Польща	75	35,9
Німеччина	26	12,4
Франція	20	9,6
Італія	14	6,7
Австрія	10	4,8
Англія	10	4,8
Чехія	10	4,8
США	8	3,8
Швеція	5	2,4
Канада	4	1,9
Словаччина	4	1,9
Іспанія	3	1,4
Бельгія	2	1,0
Данія	2	1,0
Ізраїль	2	1,0
Нідерланди	2	1,0
Хорватія	2	1,0
Греція	1	0,5
Дубай	1	0,5
Китай	1	0,5
Литва	1	0,5
Молдова	1	0,5
ОАЕ	1	0,5
Росія	1	0,5
Румунія	1	0,5
Туреччина	1	0,5
Чорногорія	1	0,5
Всього	209	100,0

Питання: Чи перебуваєте Ви за кордоном досі та що плануєте робити далі?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
ні, перебуваю в Україні, але планую емігрувати назавжди найближчим часом	3	1,4
ні, перебуваю в Україні, але планую повчитися за кордоном якийсь час	2	1,0
ні, перебуваю в Україні, але планую попрацювати за кордоном якийсь час	33	15,8
ні, перебуваю в Україні, планую тут навчатись, працювати, жити, а міграція за кордон лише цікавить як туристична або інша короткострокова (відвідини родичів, закупівельна, ділова, лікувальна тощо)	37	17,7
так, навчаюсь за кордоном і не планую повертатись в Україну	13	6,2
так, навчаюсь за кордоном, але планую повертатись в Україну	13	6,2
так, працюю за кордоном і не планую повертатись в Україну	71	34,0
так, працюю за кордоном, але планую повертатись в Україну	37	17,7
Всього	209	100,0

Питання: Як часто Ви мігрували/мігруєте?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
декілька разів на рік	34	16,3
один раз на декілька років	36	17,2
поки один раз	109	52,2
у середньому один раз на рік	23	11,0
щомісяця	7	3,3
Всього	209	100,0

Питання: Скільки приблизно часу Ви перебували за кордоном загалом (порахуйте за всі поїздки лише з метою праці чи навчання)?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
5 і більше років	67	32,1
близько 3-х років	64	30,6
важко відповісти	8	3,8
до 1 місяця	15	7,2
до 1 року	55	26,3
Всього	209	100,0

Питання: Якщо Ви були/є працевлаштовані за кордоном, то якою була Ваша праця?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
не маю досвіду працевлаштування за кордоном	22	10,5
розумовою і такою, що вимагала прийняття власних рішень	44	21,1
розумовою, але більше технічною	30	14,4
фізичною, але різноманітною	92	44,0
фізичною, важкою, монотонною	21	10,0
Всього	209	100,0

Питання: Чи були Ви працевлаштовані офіційно?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
не маю досвіду працевлаштування за кордоном	22	10,5
ні, праця була неофіційна і умови праці були з порушенням норм	14	6,7
ні, праця була неофіційна, але всі норми праці були дотримані	33	15,8
так, але деякі норми праці порушувались (право на відпустку, кількість робочих годин, рівень оплати праці та ін.)	27	12,9
так, повністю	113	54,1
Всього	209	100,0

Питання: Чи будете Ви подавати свій страховий стаж, який отримали за кордоном, в Пенсійний фонд України?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
не маю страхового стажу за кордоном	30	14,4
ні, не бачу сенсу	75	35,9
ні, оскільки на це треба багато зусиль	13	6,2
ні, працевлаштування було неофіційне	27	12,9
так, але ще не знаю як це робиться	47	22,5
так, це моє право	17	8,1
Всього	209	100,0

Питання: Якщо Ви навчались за кордоном, то оцініть умови навчання в Україні і за кордоном (рівень викладання, обладнання аудиторій, контроль знань),

де 1 – найгірша оцінка, 5 – найвища

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	9	4,3	7,7	7,7
	2	35	16,7	29,9	37,6
	3	46	22,0	39,3	76,9
	4	21	10,0	17,9	94,9
	5	6	2,9	5,1	100,0
	Всього	117	56,0	100,0	
Пропущені	Системні пропущені	92	44,0		
Всього		209	100,0		

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	1	,5	,9	,9
	2	2	1,0	1,9	2,8
	3	12	5,7	11,2	14,0
	4	50	23,9	46,7	60,7
	5	42	20,1	39,3	100,0
	Всього	107	51,2	100,0	
Пропущені	Системні пропущені	102	48,8		
Всього		209	209	100,0	

Питання: Якщо Ви працювали за кордоном, то оцініть умови праці в Україні і за кордоном (рівень оплати праці, кількість робочих годин, безпека на робочому місці), де 1 – найгірша оцінка, 5 – найвища

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	31	14,8	17,5	17,5
	2	64	30,6	36,2	53,7
	3	57	27,3	32,2	85,9
	4	21	10,0	11,9	97,7
	5	4	1,9	2,3	100,0
	Всього	177	84,7	100,0	
Пропущені	Системні пропущені	32	15,3		
Всього		209	209	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	1	,5	,5	,5
	2	3	1,4	1,6	2,1
	3	44	21,1	23,5	25,7
	4	86	41,1	46,0	71,7
	5	53	25,4	28,3	100,0
	Всього	187	89,5	100,0	
Пропущені	Системні пропущені	22	10,5		
Всього		209	209	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваше здоров'я? Оцініть стан Вашого фізичного здоров'я до і після/під час міграції, де 1 – найгірший стан, 5 – найкращий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	3	1,4	1,4	1,4
	2	8	3,8	3,8	5,3
	3	46	22,0	22,0	27,3
	4	99	47,4	47,4	74,6
	5	53	25,4	25,4	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	3	1,4	1,4	1,4
	2	15	7,2	7,2	8,6
	3	43	20,6	20,6	29,2
	4	89	42,6	42,6	71,8
	5	59	28,2	28,2	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваш емоційний стан (тривожність, переживання, стрес)? Оцініть свій психологічний стан до і після/під час міграції, де 1 – найгірший стан, 5 – найкращий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	6	2,9	2,9	2,9
	2	18	8,6	8,6	11,5
	3	48	23,0	23,0	34,4
	4	95	45,5	45,5	79,9
	5	42	20,1	20,1	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	9	4,3	4,3	4,3
	2	25	12,0	12,0	16,3
	3	37	17,7	17,7	34,0
	4	88	42,1	42,1	76,1
	5	50	23,9	23,9	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваші психологічні якості – стресостійкість, організованість, комунікабельність, лідерство і т. д.? Оцініть рівень свого розвитку як особистості до виїзду і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	6	2,9	2,9	2,9
	2	31	14,8	14,8	17,7
	3	74	35,4	35,4	53,1
	4	78	37,3	37,3	90,4
	5	20	9,6	9,6	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	4	1,9	1,9	1,9
	2	12	5,7	5,7	7,7
	3	17	8,1	8,1	15,8
	4	102	48,8	48,8	64,6
	5	74	35,4	35,4	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Вашу освіту (рівень, кваліфікацію)?
Оцініть рівень Вашої освіти до виїзду і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	4	1,9	1,9	1,9
	2	31	14,8	14,8	16,7
	3	81	38,8	38,8	55,5
	4	71	34,0	34,0	89,5
	5	22	10,5	10,5	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	4	1,9	1,9	1,9
	2	4	1,9	1,9	3,8
	3	34	16,3	16,3	20,1
	4	75	35,9	35,9	56,0
	5	92	44,0	44,0	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваші знання і навички? Оцініть рівень Ваших знань, досвіду до і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	5	2,4	2,4	2,4
	2	37	17,7	17,7	20,1
	3	90	43,1	43,1	63,2
	4	65	31,1	31,1	94,3
	5	12	5,7	5,7	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	1	0,5	0,5	0,5
	2	0	0	0	0
	3	17	8,1	8,1	8,6
	4	89	42,6	42,6	51,2
	5	102	48,8	48,8	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваші доходи? Оцініть рівень Ваших доходів до і після/під час міграції, де 1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	50	23,9	23,9	23,9
	2	72	34,4	34,4	58,4
	3	61	29,2	29,2	87,6
	4	25	12,0	12,0	99,5
	5	1	0,5	0,5	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	1	0,5	0,5	0,5
	2	2	1,0	1,0	1,4
	3	20	9,6	9,6	11,0
	4	104	49,8	49,8	60,8
	5	82	39,2	39,2	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваш майновий стан, зокрема чи завдяки доходам від міграції Ви придбали нове житло або зробили ремонт у житлі, яке вже мали, можливо придбали автомобіль чи інші цінні речі? Оцініть рівень Вашого майнового стану до і після/під час міграції, де 1 – найгірший, 5 – найкращий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	45	21,5	21,5	21,5
	2	67	32,1	32,1	53,6
	3	68	32,5	32,5	86,1
	4	27	12,9	12,9	99,0
	5	2	1,0	1,0	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	8	3,8	3,8	3,8
	2	9	4,3	4,3	8,1
	3	46	22,0	22,0	30,1
	4	84	40,2	40,2	70,3
	5	62	29,7	29,7	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваш спосіб життя – відпочинок, відвідування кіно, театру, спортзалу, церкви і т. д.? Оцініть задоволення Вашим життям до і після/під час міграції, де 1 – найгірша оцінка, 5 – найвища

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	16	7,7	7,7	7,7
	2	36	17,2	17,2	24,9
	3	70	33,5	33,5	58,4
	4	69	33,0	33,0	91,4
	5	18	8,6	8,6	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	7	3,3	3,3	3,3
	2	15	7,2	7,2	10,5
	3	38	18,2	18,2	28,7
	4	81	38,8	38,8	67,5
	5	68	32,5	32,5	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Як вплинула міграція на Ваш соціальний статус – відчуття поваги й власної гідності, значення в суспільстві? Оцініть зміну Вашого соціального статусу до і після/під час міграції, де 1 – найнижчий, 5 – найвищий

В Україні		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	12	5,7	5,7	5,7
	2	27	12,9	12,9	18,7
	3	74	35,4	35,4	54,1
	4	71	34,0	34,0	88,0
	5	25	12,0	12,0	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

За кордоном		Частота, осіб	Процент, %	Валідний процент, %	Кумулятивний процент, %
Валідні	1	1	0,5	0,5	0,5
	2	8	3,8	3,8	4,3
	3	47	22,5	22,5	26,8
	4	89	42,6	42,6	69,4
	5	64	30,6	30,6	100,0
	Всього	209	100,0	100,0	

Питання: Чи вдалось Вам під час міграції познайомитись з новими людьми, здобути нових друзів?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
ні, мало з ким виходило спілкуватись	7	3,3
так, але в основному це нові знайомі з України	35	16,7
так, є нові знайомства, але не багато	40	19,1
так, з'явилося багато знайомих не з України	81	38,8
так, з'явилося багато нових знайомих, але втрачено багато друзів і знайомих в Україні	46	22,0
Всього	209	100,0

Питання: Чи вважаєте Ви, що досвід міграції дозволяє Вам в Україні працювати на кращих умовах та отримувати вищу заробітну плату?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
важко відповісти	56	26,8
не маю досвіду працевлаштування за кордоном	7	3,3
ні	43	20,6
так, однозначно	44	21,1
так, частково	59	28,2
Всього	209	100,0

Питання: Чи готові Ви зароблені міграційні кошти інвестувати в Україні?

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
важко відповісти	37	17,7
ні	44	21,1
ні, важко відповісти	1	0,5
так, купити нерухомість, інші цінні речі	41	19,6
так, купити нерухомість, інші цінні речі, важко відповісти	2	1,0
так, купити нерухомість, інші цінні речі, ні	1	0,5
так, купити нерухомість, інші цінні речі, так, оплатити власне навчання чи навчання членів сім'ї	8	3,8
так, купити нерухомість, інші цінні речі, так, у громадські, соціальні проекти	1	0,5
так, оплатити власне навчання чи навчання членів сім'ї	1	0,5
так, у бізнес сім'ї, родичів, друзів, знайомих	3	1,4
так, у бізнес сім'ї, родичів, друзів, знайомих, так, купити нерухомість, інші цінні речі	8	3,8
так, у бізнес сім'ї, родичів, друзів, знайомих, так, оплатити власне навчання чи навчання членів сім'ї	1	0,5
так, у бізнес сім'ї, родичів, друзів, знайомих, так, у громадські, соціальні проекти	1	0,5
так, у громадські, соціальні проекти	2	1,0
так, у свій бізнес	27	12,9
так, у свій бізнес, важко відповісти	1	0,5
так, у свій бізнес, так, купити нерухомість, інші цінні речі	20	9,6
так, у свій бізнес, так, оплатити власне навчання чи навчання членів сім'ї	5	2,4
так, у свій бізнес, так, у бізнес сім'ї, родичів, друзів, знайомих	5	2,4
Всього	209	100,0

Питання: Вкажіть, будь ласка, Ваш вік

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
18-24 роки	55	26,3
25-29 років	64	30,6
30-35 років	60	28,7
35 і більше років	30	14,4
Всього	209	100,0

Питання: Вкажіть Вашу стать

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
жін.	113	54,1
чол.	96	45,9
Всього	209	100,0

Питання: Вкажіть Ваш сімейний стан

Варіанти відповідей	Частота, осіб	Процент, %
в офіційно зареєстрованому шлюбі	105	50,2
живемо разом, але без реєстрації	15	7,2
неодружений/незаміжня	75	35,9
розлучений(а)	12	5,7
удівець/удова	2	1,0
Всього	209	100,0

МОНОГРАФІЯ

Біль М. М., Мульська О. П., Бараняк І. Є,
Махонюк О. В., Карп'як М. О.

**Міграційна мобільність молоді:
можливості та виклики розвитку
людського потенціалу
Карпатського регіону України**

Підписано до друку 12.12.2022 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 15.61. Наклад 100.
Друк ФОП Омельченко В.Г.
м. Львів, вул. Козельницька, 4